А ндър Въчков

II 353
//

Български ВОЕННИ УНИФОРМИ

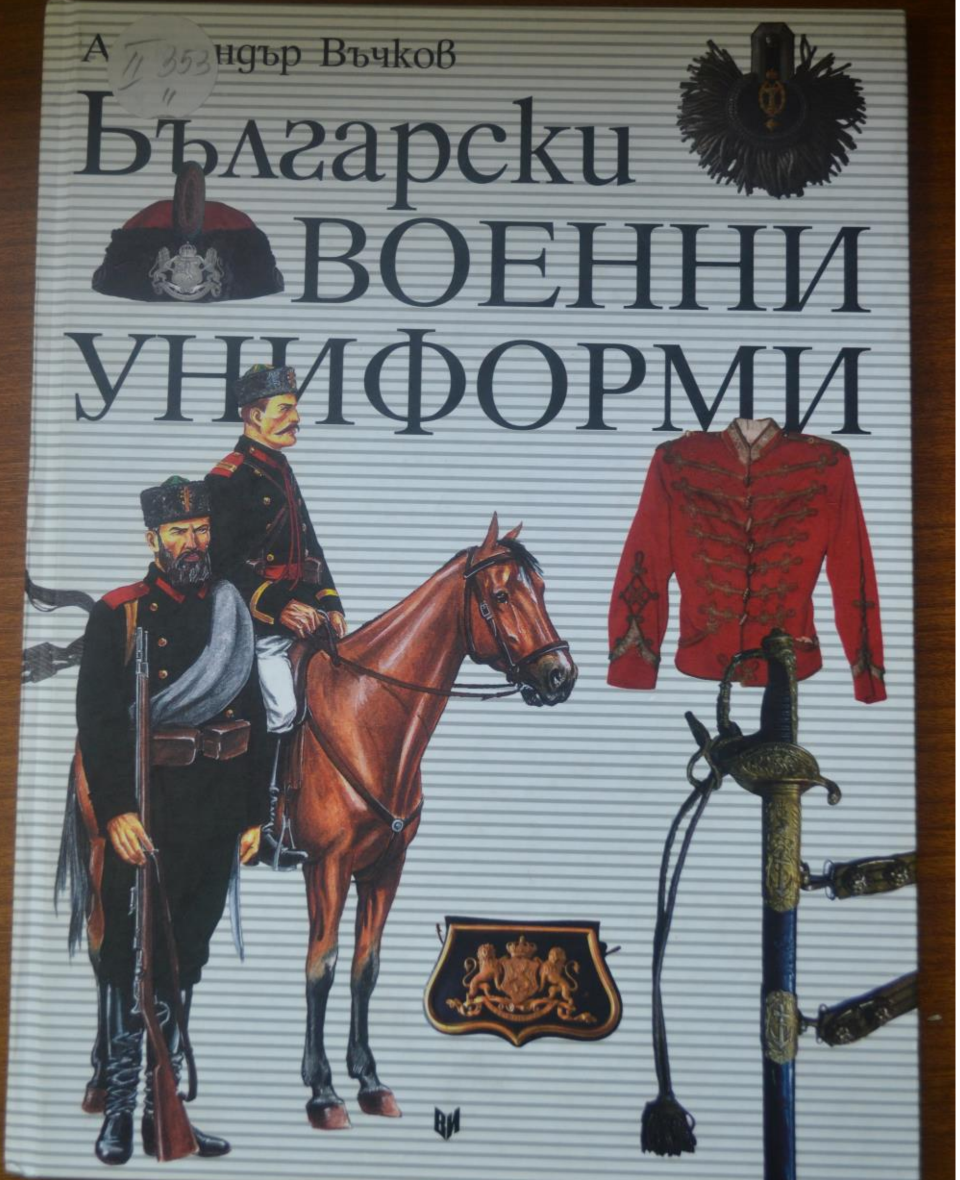

Александър Въчков

Български ВОЕННИ УНИФОРМИ

1879–1945

ВОЕННО ИЗДАТЕЛСТВО

НВИМ БИБЛИОТЕКА
инв.№ 12374

© Александър Петров Въчков, 2010
© Людмил Димитров Веселинов, художник на корицата, 2010

© „Военно издателство“ ЕООД, 2010

ISBN 978-954-509-433-0

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ / 6
КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ / 8
ПРЕДИСТОРИЯ / 9
УНИФОРМИ НА БЪЛГАРСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ / 13
УНИФОРМИ НА БЪЛГАРСКАТА ЗЕМСКА ВОЙСКА / 17
УНИФОРМИ НА ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКАТА МИЛИЦИЯ / 25
УНИФОРМИ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ (1879–1885 г.) / 31
ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1886–1899 г. / 69
ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1900–1919 г. / 95
ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1920–1936 г. / 149
ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1936–1945 г. / 183
ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ / 230

За отличка въ Турската война
въ 1877 и 1878 години

ПРЕДИСЛОВИЕ

В областта на историческите познания униформологията е най-новата научна дисциплина, която от две десетилетия заема трайно място сред помощните исторически дисциплини. И досега у нас униформологията не е заела полагащото ѝ се място в българската историческа наука. В своя сравнително кратък, но изключително богат период на развитие, който обхваща едва 130 години, българската военна униформа все още остава непозната поради ограничения брой конкретни изследвания или обзорни статии и книги. Посветени на определен период от време или на конкретни войни, те не могат да дадат точна представа за нейното изключително голямо разнообразие с големия брой основни и частични изменения. Не е събран и систематизиран огромният снимков материал, който често пъти е единствен източник на информация, поради факта, че част от заповедите, с които е извършена дадена промяна, или приложеният към тях илюстративен материал не са достигнали до нас. Остават непроучени и онези изключително ценни творби на редица големи български художници, които също са богат източник на информация поради педантичната точност, с която са представени различните видове униформи, снаряжение и въоръжение не само като цяло, но и в най-дребните детайли. За съжаление кръгът от хората, които се занимават с разработването на тази тема, е нищожно малък, а възможностите за обнародване на резултатите от извършените проучвания силно ограничени, което в голяма степен обяснява защо у нас тази наука все още не е в състояние да заеме своето място сред останалите помощни исторически дисциплини.

Военната униформа се превръща в обект за системно и задълбочено историческо проучване едва от средата на XIX в. Безспорно най-голям интерес предизвикват шефските и лейбгвардейските полкове, чиито униформи се отличават със своята пищност и украса.

Практиката да се отдават в заповеди всички изменения във военните униформи с приложените към тях черно-бели или цветни илюстрации и запазените авторски оригинали, заверени с подписите на владетели, министри на войната, началници на Генералния щаб или на командващи видове въоръжени сили, се превръща в неоценим по своята значимост извор за изследователя при проучване на определен исторически период, през който е била въведена или изменена определена униформа и свързаната с нея украса – пагони, еполети, отличителни знаци, наръкавни знаци за специалност в различните родове оръжие и войски, акселбанти, кокарди, бляхове, лядунки и т.н., върху някои от които се поставят съответните отличителни знаци. В специален обект за проучване се превръщат дори копчетата за униформите, върху които се отбелязва номерът на полка или отличителният знак на рода оръжие или подразделението със специално предназначение. Интересът към военната униформа се засилва особено много в годините след Втората световна война, когато в редица страни се издават многобройни трудове. Във Франция и от десетина години в Русия се издават специализирани списания, в които темата е военната униформа през вековете.

Какво е положението у нас? За най-голямо съжаление ние се нареждаме на едно от последните места сред страните, в които на военната униформа се отдава полагащото ѝ се заслужено място в научната и научнопопулярната литература. Докъм края на 60-те години на миналия век в специализирания военен печат намират място преди всичко някои критични статии по отношение на отделни нововъведения в различни части на униформата и някои исторически бележки на военния историк полк. Иван Стойчев. По откъслечни сведения около 1934 г. на военния художник Лазар Йорданов е възложено да подготви издаването на албум, посветен на българската военна униформа, обхващащ периода от Освободителната война до 1934 г. В резултат на извършените проучвания Лазар Йорданов ни е оставил изключително ценни 80 акварелни рисунки на униформи, в които са представени офицери, подофицери и войници от различните родове оръжие. Неизвестно по какви причини идеята за издаването на този албум не се осъществява. По същото време работи и Глинка, който създава една поредица от темперни рисунки на униформите от Сръбско-българската война, отличаващи се със своята изключителна изящност. Далеч преди тези двама художници истински шедьоври в областта на военната живопис са ни оставили художниците Ярослав Вешин, Антон Митов, Димитър Гюдженов, Никола Кожухаров, Яким Банчев, Петър Морозов, Борис Денев и Атанас Михов, които с педантична точност представят в своите творби не само отделните униформи, но и детайлите от тях и наред с това войнишкото и конското снаряжение.

Днес, от разстоянието на изминалите десетилетия, те се превръщат в изключително ценен източник на информация в хода на проучванията, които се правят и които предстои да бъдат направени.

За съжаление до нас не са достигнали имената на преоблалаващата част от военните художници, които са работили над проектите по обмундирането на Българската войска до началото на Втората световна война. Известно е само, че княз Александър I, който е притежавал известни художествени умения, е работил лично по проекта на първата униформа на Княжеския конвой, бъдещия Лейбгвардейски конен полк. Професорите от Художествената академия Стефан Баджов и Харалампи Тачев представят проектите на вензелите за шефските полкове и някои от отличителните знаци за пагоните и еполетите. Маринистът Петър Морозов създава отличителните наръкавни знаци за различните специалности във флота, а П. Качулев разработва проектите на кортика и отличителните наръкавни знаци за специалностите във Въздушните войски, а през 1946 г. и върху новите униформи и тяхната украса. Върху различни проекти се срещат имената на офицери, фелдфебел-школници и собственици на фирми като Бердж Керестеджиев, Страхил Милошев и Оник Одабашан, които не само разработват някои от проектите, но в техните фирми се изработват и самите отличителни знаци.

В периода от 1956 до 1989 г. различните видове униформи се разработват от полк. Райчо Пеев, който не само работи върху проектите, но и ги издава в три отделни илюстровани тома през 1957 и 1969 г.

През 1961 г. със съдействието на началника на Националния военноисторически музей полк. Марин Михов започва подготовката на мащабната по своя характер проучвателна работа за издаването на многотомна „История на българската военна униформа", която да обхваща периода от VII век до 60-те години на XX век, с автори началникът на музейните фондове Тодор Добриянов и Христо Дерменджиев. В хода на проучването на архивната документация Христо Дерменджиев прави поредица от темперни рисунки на униформи и детайли от тях. По-късно към колектива е привлечен и полк. Райчо Пеев за раздела от 1950 до 1969 г. Според направените изчисления многотомникът трябваше да съдържа около 2000 страници текст и около 45 000 илюстрации. Това издание остана нереализирано.

От края на 60-те години до днес Христо Дерменджиев публикува редица изследвания върху униформите и отличителните знаци за периода от Освобождението до 1995 г. След настъпилите политически промени в края на 1989 г. той е привлечен в комисията по промените във военната униформа, като разработва цялата текстова част и изготвя заповедта за видовете пагони и начините за подреждане на звездите и отличителните знаци върху тях, оформена с богат графичен илюстративен материал. В периода между 1992 и 1994 г. по негови проекти са изработени редица от отличителните и наръкавните знаци за родовете оръжие, войски и самостоятелни служби.

От края на 80-те години започват своите проучвания върху историята на българската военна униформа художникът Александър Вълков, Даниела Цанкова-Ганчева и Венцислав Чаков, в резултат на което излизат редица публикации в научния и специализирания печат. Александър Вълков обогатява своите публикации и книги с голяма поредица от черно-бели и цветни прецизно изработени илюстрации, в които е отделено особено внимание и на най-дребните детайли. В своите работи той очевидно следва представителите на онази школа от военни художници, които оставят трайна следа в една област, на която са се посветили съвсем ограничен брой творци поради характерната специфика на обекта, който пресъздават. По негови проекти са изработени новите униформи на Националната гвардейска част и представителните роти на трите вида въоръжени сили – Сухопътните войски, Военновъздушните и Военноморските сили, с което бяха отстранени редица несъответствия в украсата им. Това с особена сила се отнася до гвардейската униформа, чието опорочаване беше извършено още през 50-те години на миналия век.

Настоящият труд, който вече е в ръцете на читателите, е крайният резултат от упорита проучвателна работа в продължение на две десетилетия в Централния военен архив, Националния военноисторически музей и Военноморския музей във Варна. Чрез богатия си документален снимков материал и прецизно изработени илюстрации той представя по възможно най-добрия начин най-същественото от развитието на българската военна униформа в нейната 130-годишна история, с което запълва една голяма празнина в родната униформология.

Христо П. Дерменджиев, член-кореспондент на Световната академия по хералдика и на Международния институт за ордински науки

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

В българската историческа книжнина отдавна се усеща липсата на специално изследване, посветено на военните униформи. Спорадични публикации по темата има в някои от изданията на Военното министерство от края на XIX и началото на XX в. Някои от илюстрациите, правени специално за тези книги, са отпечатани като картички, но с това се изчерпва информацията по форменото облекло. Няколко цветни рисунки на художника Н. Глинский, посветени на униформите през Сръбско-българската война, са публикувани, но в черно-бял вариант в излязлата през 1943 г. „Кратка история на Сръбско-българската война“. През последните 50 години се появиха редица статии по темата в популярния и специализирания печат. За военните униформи и тяхната украса пишат Христо Дерменджиев, Шанко Апостолов, Тодор Петров, Илия Близнаков, Даниела Цанкова-Ганчева, Александър Въчков и Венцислав Чаков. Най-често материалите засягат определен период или конкретна промяна в облеклото.

Поради непълния набор от архивни материали за промените в облеклото се наложи да използвам и други източници на информация. От голяма полза се оказа богатият снимков материал по темата. Чрез сравнителен анализ и датировка бяха компенсирани непълнотите в архивните източници. Имах късмета да работя в Руския военноисторически архив, където се съхраняват ценни документи за Опълчението и Земската войска. Липсата на редица образци от форменото облекло, които не са се съхранили до наши дни, наложи да бъдат нарисувани голям брой рисунки-реконструкции.

При написването на книгата възникнаха два основни проблема. Първият е свързан с липсата на периодизация, която ясно да проследи етапите на развитие при униформите. Като резултат от задълбоченото изследване на проблема се стигна до предлаганата в книгата хронология.

Другият сериозен проблем е свързан с терминологията. На практика такава в българската историческа наука няма. В книгата е направен опит поне частично да се заменят чуждите на нашия език термини с български. Става въпрос предимно за твърде специфични термини, срещащи се в оригиналните документи, но непонятни за широкия кръг читатели. Понятия като шитьо, обшлаг, кисти са заменени с познатите бродерия, маншет и висулки.

За набавянето на необходимите материали за книгата бих искал да откроя ролята на Националния военноисторически музей. Там открих изключително богата колекция от образци униформено облекло, огромен фотоархив, а също така сбирки от батална живопис и графика, оръжия, ордени и албуми. Изключително разбиране и отзивчивост към моите дирения проявиха вече покойният директор на музея Петко Йотов, неговите заместници Благой Миленов и Соня Пенкова, директорката на дирекция „Фондове, реставрация и военни паметници“ Даниела Цанкова-Ганчева.

Много материали за книгата бяха набавени и от Военноморския музей във Варна и Военното гробище-музей в Добрич, както и от редица регионални исторически музеи в различни български градове – Пловдив, Варна, Тутракан.

Голяма част от работата по изследването протече в Държавния военноисторически архив във Велико Търново, където помощ ми оказаха директорите Иван Коев и Георги Луков.

Редица образци униформено облекло и аксесоари, някои от които липсват във фондовете на музеите, бяха набавени от приятели. С чувство на огромна благодарност пиша тук техните имена: Александър Кибовский, Алексей Велков, Асен Кожухаров, Атанас Панайотов, Борис Рошев, Борис Станимиров, Боян Ботьов, Велислав Стефанов, Венцислав Чаков, Владимир Передерий, Върбан Минев, Димитрия Зашева, Димитър Бойков, Димитър Топчиев, Димитър Чобанов, Иван Бориславов, Иво Танчев, Йончо Боянов, Калин Донков, Лариса Донева, Никола Костадинов, Олег Леонов, Патрик Д. Браун, Пламен Баръмов, Пламен Петров, Петър Гърков, Румен Манов, Румен Стоянов, Теодор Муховски, Тихомила Стерева-Йорданова, Тодор Вълков, Тодор Йорданов, Тодор Петров, Христо Досев, Юлия Карадачка.

АВТОРЪТ

ПРЕДИСТОРИЯ

В българската историческа наука е прието, че първа обособена военна част с национален характер е Легията, сформирана през 1862 г. от Георги Стойков Раковски. Самостоятелни въоръжени български отряди са създавани и много по-рано. Още в първите десетилетия след завладяването на България от османците се правят сериозни опити за организирането на отряди от избягали в съседните държави българи. Има достатъчно сведения, че във войската на полско-унгарския крал Владислав III Ягело Варненчик в походите му през 1443–1444 г. участват и въоръжени български формирования. На практика всяка война на християнска държава срещу Османската империя през Средновековието привлича голям брой български доброволци. Често създадените от тях отряди действат самостоятелно като обособени военни единици със свои командири. Някои от отличилите се българи след приключване на кампанията остават на служба в армията на съответната държава – главно в Австрия, а по-късно и в Русия, и достигат до високи воински чинове. Тези отряди са от времето, когато все още не може да се говори за военна униформа. Те са предшественици на по-късните формирования с български национален характер, които вече имат и свое характерно военно облекло.

Първите документално потвърдени сведения за обособена военна единица с участието на българи в нея са от втората половина на XVIII в. По това време в южните степи на Русия започва създаването на хусарски полкове, изградени на национален принцип от православни християни, преселници от Османската империя и от Австро-Унгария. Тези полкове се разполагат във военни поселения, а целта им е охраната (съвместно със запорожките казаци) на слабо населените райони по южната европейска граница на Руската империя.

През 1759 г. на командващия т.нар. новосръбски поселения – генерал Хорват, е възложено да сформира два нови полка, единият от които е български. Полкът преминава през няколко организационни трансформации, но в продължение на четвърт век съществува като самостоятелна част в състава на руската конница.

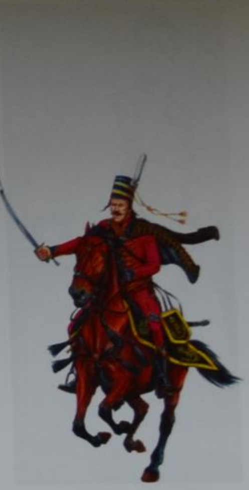

Възстановка на униформата в Българския хусарски полк от руската армия, 1776–1783 г.

Униформата на Българския хусарски полк е включвала висок вълнен калпак, украсен с шнурове и със султан от конски косми. Калпакът се привързва към дрехата с етишкет от сплетени шнурове, за да не се изгуби при езда. Къртката (долманът) е сукнена, къса, богато украсена с шнурове, ръкавите са с маншети. Панталоните (чакчирите) са дълги и тесни, също с украса от шнурове. Ботушите са с къс конч (боти) и с шпори. Върху долмана се носи къс сукнен елек (ментик), с кожена подплата и богата украса от шнурове и копчета. Обикновено ментикът се е носел със съблечен десен ръкав, за да е по-свободна ръката. От лявата страна на дълги ремъци хусарите носят плоска, петоъгълна чанта (ташка). Седлото на коня се покрива с трапецовиден валтрап, украсен с галуни. Тази униформа е характерна за европейските хусари по онова време и е с подчертано унгарско влияние. Унгария – родината на хусарите, в продължение на дълги години е законодател в „модата“ на този вид формирования. Голяма част от елементите на хусарското облекло са заемки от унгарския национален костюм. Много от термините са също с унгарски произход. Названия като „долман“, „чакчири“, „ментик“ се използват и до днес в науката за униформите. Част от тези термини ще срещнем по-късно и при описанието на българските гвардейски униформи, които също са от хусарски тип.

По време на честите руско-турски войни през XVIII и XIX в. в руската армия се сформират и доброволчески отряди от българи. Поради приближаването на бойните действия до населените с българи територии на Османската империя тази тенденция се засилва с всяка следваща война, а руското командване с охота използва българите като разузнавачи. По-известен е отрядът, събран по време на войната между Русия и Османската империя от 1828–1829 г. от българина на руска служба капитан Георги Мамарчев. Това доброволческо формирование има свое знаме и печат, но за съжаление липсват документални данни за униформите на тези части. Все пак може да се предполага, че те използват стандартните руски униформи.

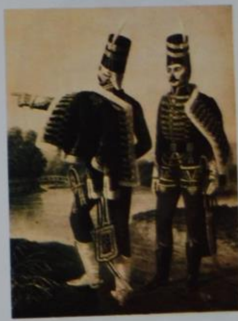

Щабофицер и унтерофицер от Българския хусарски полк

През 1862 г. отношенията между Османската империя и автономното Княжество Сърбия се изострят. Сърбите искат изтеглянето на турските гарнизони от няколко свои града, включително и от Белград. При така създалата се обстановка

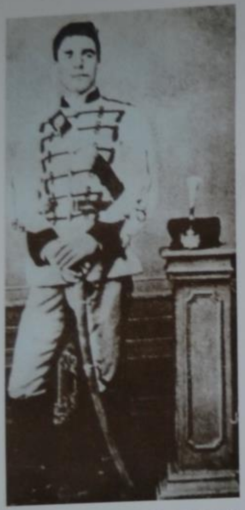

Васил Левски, участник в Първата българска легия, Белград, 1862 г.

идеологът на българската национална идея Г. С. Раковски постига договореност с княжеското правителство за сформирането на Първа българска легия – въоръжен отряд от българи за подпомагане на сръбския народ в борбата му със султанската власт. Но Раковски има и други планове – с помощта на сърбите да бъдат обучени и въоръжени бъдещите водачи на българската въстаническа войска. В Легията постъпват около двеста български патриоти, които усърдно се заемат с изучаване на военното дело. В сблъсъците с турския гарнизон в Белград те се отличават със своята храброст. Скоро след това отношенията между султана и неговия васал сръбския княз Михаил Обренович са изгладени и Легията е разпусната.

Униформата на Първата българска легия е първообраз на по-сетнешните облекла на българските четници и въстаници. В Националния военноисторически музей в София се съхранява куртка, за която се смята, че е на участника в Легията Бранислав Велешки. Съхранена е и снимка на Васил Левски с такава униформа. Макар да има съмнения, че при фотографирането на Апостола е използван и реквизит на фотографското ателие, моделът на облеклото е идентичен със запазената куртка на Велешки. Съществуват и писмени описания на униформите в спомените на участници в Легията. Съпоставяйки тези данни, с голяма достоверност може да се възстанови външният вид на легистите от 1862 г.

Униформата се състои от кожен калпак със зелено суконено дъно и меден „разярен“ лъв отпред. Няма сигурни сведения как точно е изглеждал лъвът (най-вероятно е копиран от някои европейски герб) и къде са изработени лъвчетата. Легистите са облечени с куртки от бял шаяк, украсени с шнурове от зелен гайтан. Зелени са и яката, и островърхите маншети. На гърдите по борта има червен кант. Панталоните са от плата на куртката, с кант отстрани. Легистите са обути с цървули и навуща, но на запазени снимки се виждат и ботуши. По време на бойните действия легистите носят черни кожени колани, а отпред – и голяма паласка, изработена от същия материал. Отляво в лопус се поставя ятагановидният нож на френската пушка „Мини-Франкот“ – Петрович, обр. 1856 г., с която са въоръжени.

Някои изследователи съзират в цветовото съчетание при униформите на Легията първообраза на националното знаме. Като цяло те напомнят хусарските, макар българите да действат като пехотна част. Това е лесно обяснимо, тъй като по това време богато украсените с шнурове военни облекла са особено популярни в Европа.

Интересно е описанието на униформата, носена от Раковски. Според спомените на участници в Първата българска легия той носи облекло, което го отличава от редовите бойци. Калпакът е бял, с провиснало отдясно червено дъно и златен лъв отпред. Куртката (долманът) е червена, със сърмени златисти шнурове, а панталоните – зелени. Войводата носи черни ботуши с шпори. При прочита на това описание изниква асоциация с цветовете на родния трибагреник. Дали съществува подобна връзка, е трудно да се каже.

През 1867 г. отношенията между Сърбия и Османската империя отново са обтегнати. Назрява нов въоръжен сблъсък и в Белград отново започват да се събират български патриоти. Сформирана е Втората българска легия. Този път замисълът за подготовката на командни кадри за бъдещата въстаническа войска е реализиран по-пълноценно. Легистите провеждат интензивно обучение в белградската Военна академия, затова те са облечени в сръбски униформи.

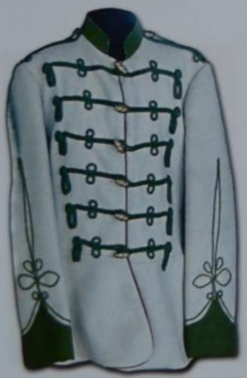

Куртка на Бранислав Велешки (НВИМ)

Униформата на Втората българска легия включва фуражка с висока цветна околожка и малко дъно от тъмнозелено сукно, с бял кант. Шапката има черна кожена козирка и подбрадник. Допуска се и носенето на меко кепе, първообраз на известната по-късно сръбска национална шапка шайкач. Кепето е с два цветни канта – по цвета на околожката на фуражката отвън, и бял – от вътрешната страна. Мундирът е от тъмнозелено сукно, с два реда от по шест копчета. Яката и правите маншети са от приборно сукно като околожката на фуражката. Панталоните са широки сиво-сини с двоен цветен лампаз. Коланът е от черна кожа с квадратна тока от жълт метал. Въпросът за цвета на приборното сукно на униформите е спорен. Според някои изследователи облеклата са пехотни и това определя приборния цвят като червен.

Внимателното вглеждане в съхранените до наши дни фотографии показва, че на раменете на своите мундири много от войниците имат специфични удебеления. Те служат за предотвратяване на изхлузването на ремъка на пушката и коланите на снаряжението. През този период в сръбската армия подобни елементи от униформата имат само егерите (стрелците) и жандармите. По-вероятно е легистите да са били облечени в егерски униформи, което означава, че приборното им сукно е било тревистозелено.

След разрешаването по дипломатически път на конфликта между Сърбия и Османската империя Легията е разпусната.

Неуспехът на двете легии не обезсърчава българските патриоти. Голяма част от тях се прехвърлят в Румъния, където започва подготовката на няколко чети, в които се включват и значителен брой от добре обучените бивши легисти. Особено добре са екипирани четите на Стефан Караджа и Хаджи Димитър. Взето е решение те да бъдат облечени с еднообразни дрехи, което доближава външния им вид до този на всяка редовна войскова част.

Униформите на четниците са сходни с тези на участниците в Първата българска легия, но има разнообразие в цвета на облеклото, където освен бяло се срещат и различни нюанси на кафяво и сиво. По същия начин стои и въпросът с шнуровете за украса, които са зелени, сини, черни и червени.

Някои от четниците успяват да се снабдят с униформи от румънската кавалерия. През този период румънските конници се наричат калараши и облеклото им е хусарски тип. Носят калпак от черна кожа с провиснало отдясно цветно дъно и етишкет. Долманът е тъмносин, почти черен, с червени шнурове и обкантване. Панталоните са тесни, от бял плат с „унгарски“ възел от червен шнур отпред и кантове.

Макар да съществува цветово разнообразие в облеклото на четниците, те вдъхват респект със стегнатия си войнишки вид и добрата си дисциплина. За това допринася и доброто им снаряжение. Повече от половината четници имат войнишки раници. Много от тях носят манерки и дори лопатки за окопаване. Всичко това повдига духа на поборниците и прави силно впечатление на турците, които наричат четите „гяур аскер“, тоест възприемат ги като редовна българска военна част.

Независимо от трагичната съдба на водената от Стефан Караджа и Хаджи Димитър чета тя става образец за подражание при организирането на Априлското въстание през 1876 г. В значителна степен това се отнася и до облеклото на въстаниците, което силно напомня на четническото.

Подготовката на Априлското въстание отнема доста време и се извършва не само с голям ентусиазъм, но и с прагматична грижа. Освен набавянето на необходимото оръжие голямо внимание е отделено и на облеклото на въстаниците. Целта е да им се придаде стегнат войнишки вид, да се повдигнат самочувствието и бойният им дух. Видът на бойците в еднообразно облекло създава чувството на държавност, от което толкова силно се нуждаят вдигналите се на борба за свободата си българи.

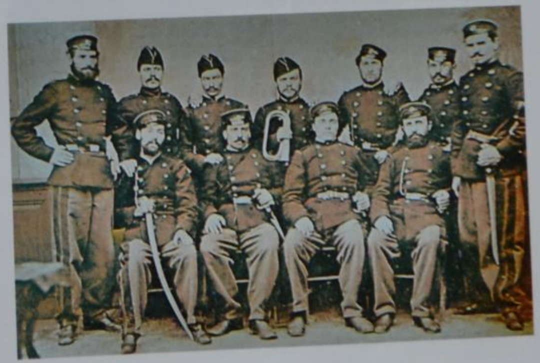

Участници във Втората българска легия, Белград, 1867 г. На първия ред третият отляво е Васил Левски

Кокарда на участник в Априлското въстание (ч.к.)

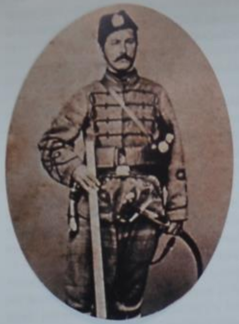

Участник в Априлското въстание с четническа униформа

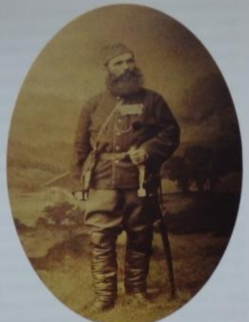

Поручик Райчо Николов в униформа на офицер от сръбската армия, 1876 г. (РИМ – Пловдив)

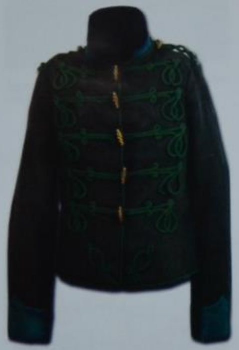

Куртка на Стефан Стамболов (НВИМ)

Облеклото на въстаниците е описано в много от спомените на участници в тези събития. Особено подробно прави това Захари Стоянов в своите „Записки по българските въстания“. Като цяло облеклото съхранява общите елементи на по-ранните образци – от Легията и четите на Стефан Караджа и Хаджи Димитър, но цветовото разнообразие при униформите и техните украси е доста по-голямо. Това се обяснява с индивидуалните предпочитания на всеки въстаник, тъй като облеклото се изработва в домашни условия. Основната част от униформите на въстаниците е с украса от гайтани. Носят се и калпаци, като стремежът е да се поставя лъв отпред. Облеклото на войводите е с по-богата украса и се изработва от по-качествен плат.

Някои от участниците, особено от четата на Христо Ботев, използват румънски униформи. Те са главно кавалерийски и също са хусарски тип. Кирил Ботев, брат на великия поет, си спомня, че е облечен в каларашка униформа, тоест в облеклото на редовната румънска кавалерия.

Неуспешният край на въстанието не отчайва патриотите и те търсят други възможности, за да поддържат борбата. Няколко месеца след края на Априлското въстание избухва поредната война между Сърбия и Османската империя. Много българи се стичат, за да участват в бойните действия на страната на сърбите като доброволци, и показват изключителна храброст в сраженията. Бързият ход на събитията налага на сръбското командване да облече доброволците в сръбски униформи. През този период облеклото на сръбската армия е с подчертано австрийско влияние. Шапката е познатият от Втората легия шайкач от тъмносин плат. Носи се и кафява блуза с ниска обърната яка и четири джоба с тривърхи капаци. Закопчава се с шест медни копчета. Широките панталони са сиво-сини и се носят с ботуши. Офицерите носят и кепе – френски модел, с козирка. Тяхната блуза е с права яка и петлици със знаци за званието. По борта има цветен кант. При студено време обличат сиво-син шинел с два реда копчета. В поход шинелът се скатава на руло и се носи през лявото рамо. Снаряжението е като при двете легии.

В спомените на участници в Сръбско-турската война от 1876 г. се споменава за идеята да се ушият специални униформи за българските доброволци. Бързото приключване на войната обаче принуждава командването на сръбската армия да разпусне Руския доброволчески отряд на генерал-майор Михаил Черняев. Поради тази причина българите не успяват да облекат свои униформи. Съществуват индиректни сведения, че Руският славянски комитет – обществена организация, заела се с подпомагане на българския народ, започва ушиването на облеклата още по време на бойните действия. Независимо от края на войната дейността по осигуряването на дрехи и оръжие за българските доброволци продължава, като всичко доставено е складирано в гр. Унгени, Румъния.

УНИФОРМИ НА БЪЛГАРСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ

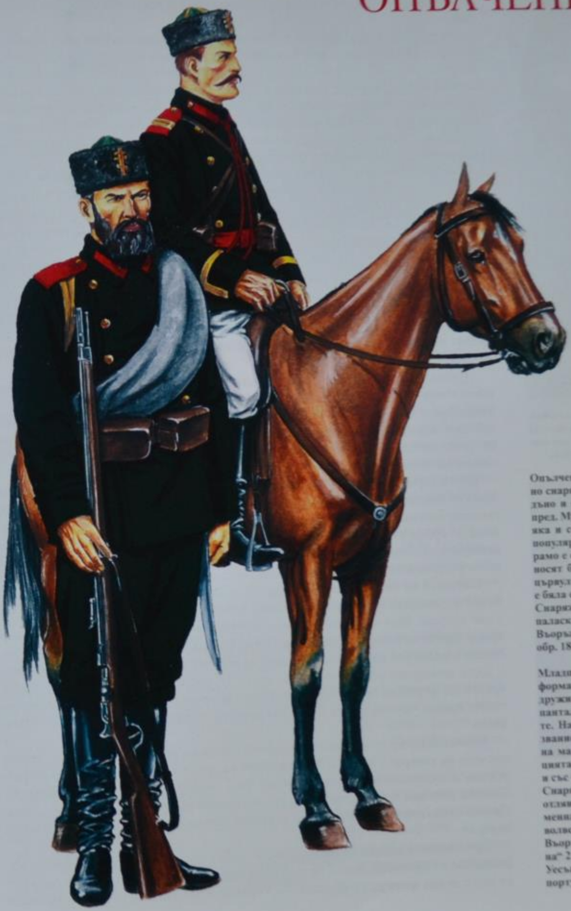

Опълченец от пехотна дружина в пълно бойно снаряжение. Носи кожен калпак с цветно дъно и осмоконечен православен кръст отпред. Мундирът е двубортен с мека обърната яка и се шие от тъмнозелено сукно. Става популярен с името „българка“. През лявото рамо е скатан шинел. По устав опълченците носят ботуши, но се допуска ползването на цървули с навуща. Лятно време униформата е бяла с бели рубашка и панталон.
Снаряжение: Стандартен кожен колан с две паласки обр. 1869 г. и лопус за ножа.
Въоръжение: 11-мм пушка „Шаспо“ обр. 1866 г. с нож

Младши унтерофицер от конната сотня. Униформата на конниците е като при пехотните дружини. През зимата се носят бели летни панталони, за да се отличават от пехотинците. На петлиците на яката има копчета. За звание на пагоните се поставят нашивки, а на маншетите на ръкавите галуни. Амуницията на коня е казашки тип с високо седло и със стремена.
Снаряжение: Стандартна паласка обр. 1869 г. отляво на червения платнен кушак, презраменна паласка за револверните патрони, револверен кобур.
Въоръжененние: 10,67-мм карабина „Бердана“ 2 обр. 1870 г., 10,67-мм револвер „Смит и Уесън“ обр. 1869 г. и шашка на презраменен портупей

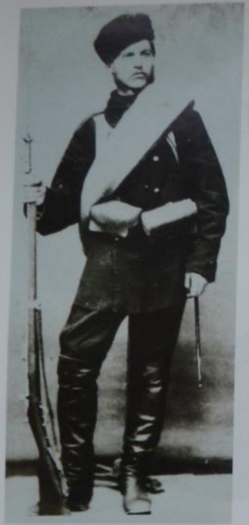

Опълченецът Петър Берковски в пълно бойно снаряжение. Виждат се елементите на облеклото и амуницията. На яката все още няма петлици. Плоеш, май 1877 г. (БИА)

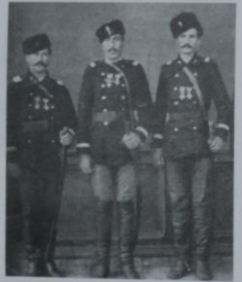

Унтерофицери от конната сотня на опълчението. Търново, февруари 1878 г. На яките вече има петлици с копче. Галуните на ръкавите, показващи ранга им, са като тези в руската армия (ч.к.)

В досегашните публикации, отнасящи се до униформите на Българското опълчение, взело участие в Руско-турската война от 1877–1878 г., се цитира описанието им, публикувано 20 години след края на войната. Обнародваното на 5 април 1877 г.* „Описание, височайше утвърдено, за формата на обмундироването на долните чинове в пешите дружини на Българското опълчение", което е придружено и от литографско изображение, е основният документален източник на информация по този въпрос. Още когато се взима решение за сформиране на опълчението през ноември 1876 г., на главнокомандващия е представен образец, който той одобрява.

От същия месец е запазено и едно писмо на началника на Българското опълчение генерал-майор Николай Столетов до руския военен министър генерал-адютант Дмитрий Милютин, в което той излага своите изисквания по отношение на облеклото на опълченците. Главното изискване е униформите да бъдат съобразени с някои национални навици и традиции на българите. Акцентира се върху калпака, превърнал се в своеобразен символ на българщината в периода на борбите за национално освобождение. Друга заемка от българската национална носия е панталонът, който е широк в горната си част и се стеснява под коляното.

Всички тези изисквания на командващия опълчението най-вероятно са съобразени с вида на вече ушитите униформи. В подкрепа на това е и фактът, че на 4 април 1877 г. в Унгени пристига щабскапитан Анатолий Стесел начело на команда за приемане на облеклото и въоръжението на доброволците. Тази команда приема 10 000 комплекта от униформа, която е височайше утвърдена на следващия ден.

Униформата на опълчението по своя вид се различава съществено от облеклата в руската армия през този период. Особено характерен е калпакът. Той е от черна агнешка кожа със зелено сукнено дъно и осмоконечен (православен) кръст от месинг. В оригиналното „Описание..." е предвидено всяка една от трите бригади на опълчението да има различен приборен цвят: първа бригада – червен, втора – син, трета – бял. По цвета на приборното сукно се различават и полковете в дивизиите на руската армия.

Дъната на калпаците за всички дружини и за Българското опълчение са зелени, което е още едно доказателство, че към датата на обнародване на „Описанието..." униформите вече са били готови. През време на войната много от опълченците поставят под кръста собственоръчно изработен полумесец – съчетание, отразяващо символично победата над потисника. Тези символи се срещат и върху някои от знамената, използвани по време на Априлското въстание от 1876 г.

Друга характерна част от облеклото на опълчението е кафтанът. Той е заимстван от въведения в руския флот през 1874 г. бушлат, носен през този период и от нисшите чинове на руската полиция. Представлява свободно скроена дреха с дължина до средата на бедрата, а яката е обърната и не създава неудобство у непривикналите със стегнатото войнишко облекло доброволци. По това време в почти всички европейски армии мундирите са с високи твърди яки.

Кафтанът на опълченците е двубортен, с два реда от по шест медни копчета, обърнати маншети и два странични джоба с капаци, а отзад с коланче за пристягане с две копчета. Шие се от тъмнозелено, почти черно сукно, използвано в руската армия още от времето на император Петър Велики. На яката се поставят продълговати червени петлици. Със същия цвят са и пагоните на раменете. Тъй като яката е доста по-широка от обиколката на врата, се поставя и галстук – парче плат с триъгълна форма от черен плат с връвчици за привързване отзад, който покрива голата предна част на шията и запълва прореза, образуван при закопчаването на яката.

Панталоните са от същия (тъмнозелен) плат и по кройка са като описаните в писмото на генерал Столетов. Опълченците ги носят с високи ботуши, но се разрешава и носенето на цървули с навуща. Това става масова практика по време на бойните действия, тъй като за довчерашните селяни цървулите са много по-удобни. Според някои сведения в дружините от втория призив на опълчението всички носят цървули.

През зимните месеци се носи шинел от дебел сив вълнен плат, подобен на използвания от редовите чинове на руската армия. Шинелът е двубортен, с един ред от шест медни копчета по средата. Има голяма обърната яка, обърнати маншети и два диагонално прорязани отстрани джоба. Отзад се пристяга с коланче с две копчета. На раменете има червени пагони, еднакви с тези на кафтана. За разлика от руските войници опълченците не носят петлици на яката. Към шинела допълнително се полага качулка от вълнен плат с дълги краища, които се кръстосват на гърдите – т.нар. башлик (или башлак). При много студено време качулката се слага върху калпака, а краищата се увиват като шал около врата. Този практичен елемент от униформата се съхранява в облеклото на българската войска до началото на 30-те години на XX век.

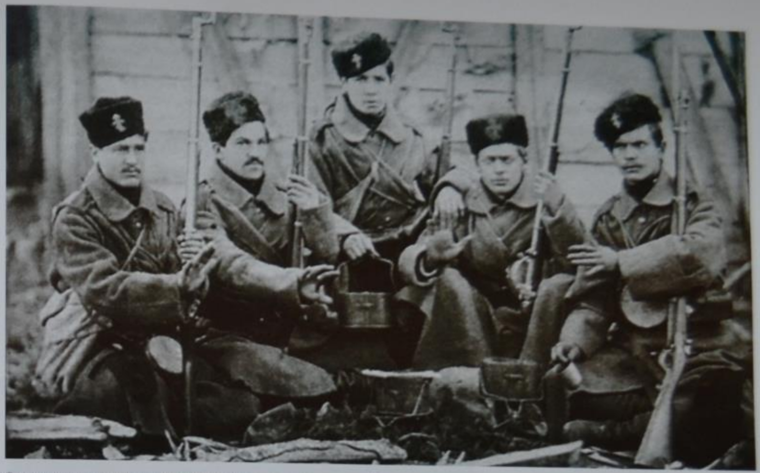

Опълченци в шинели, снимани край лагерния огън в района на град Елена, зимата на 1877–1878 г. На яките на шинелите няма петлици (ч.к.)

Като лятна униформа са предвидени бели ризи (рубашки) и панталони от тънък дочен плат. На снимки и картини от Руско-турската война (1877–1878 г.) често се срещат изображения на опълченци и с бели панталони. Но дори по време на големите августовски жеги на Шипка повечето опълченци са били облечени с кафтаните си. Лятната рубашка е използвана по-рядко, тъй като няма пагони и в очите на руските офицери придава цивилен вид на доброволците.

Сигналистите и барабанчиците в Българското опълчение носят униформа като тази на останалия личен състав, но на раменете си поставят клапани с галунни нашивки.

Служещите в конната сотня също носят стандартната опълченска униформа. Според спомени на опълченци от сотнята по негласно споразумение с командването, за да се отличават от пехотинците, конниците носят целогодишно белите летни панталони. Повечето от тях си набавят със собствени средства и ботуши с кончове, покриващи и колената.

Офицерите, прикомандировани в опълчението, носят униформите на частите, от които са дошли. Заради различието в облеклата си те представляват една изключително пъстра гледка. По време на бойните действия мнозина от тях оценяват практичността на опълченското облекло и обличат войнишки кафтани. За да се различават от редовите опълченци, те поставят на раменете си офицерски пагони. Лятно време носят бели офицерски двуредни кители, а на фуражките си поставят чохъл от същия плат, който покрива и козирката.

---

* Датите в изложението до 31 март/13 април 1916 г. са по стария календарен стил, а след смяната им от тази дата – по новия.

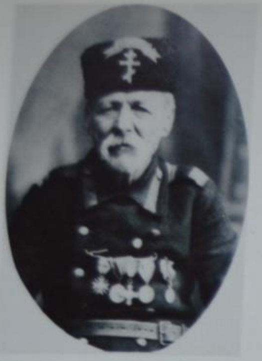

Ветеран опълченец, сниман през 20-те години на XX в. На калпака е поставена отличката, дарена от руския император на участвалите във войната българи (ч.к.)

Снаряжението на опълченците е от руската армия. Пехотинците носят кожен колан с метален блях и две паласки образец 1869 г., като всяка от тях е предназначена за 30 патрона. Отляво се закача ятагановидният тесак за пушката „Шаспо". Вместо раница се използва платнена торба, подобна на чувал с презрамки. Полага се и сухарна торба (носена през дясното рамо), както и манерка за вода. Музикантите носят отдясно револвер в кобур (с дръжката напред) и пионерен тесак. Конниците имат само една поясна паласка отдясно на колана. Те също са въоръжени с револвер, към който е предвидена паласка за патроните, която се носи на каишка през лявото рамо. През дясното рамо на портупей се окачва шашка. Към снаряжението спада също револверният шнур, който се носи около врата и е с червен цвят. След превъоръжаването на пехотинците и замяната на френските пушки „Шаспо" с руските „Крънка" не са направени промени в снаряжението, но се прекратява носенето на тесак, тъй като руската пушка е с щик.

Униформата на Българското опълчение е изключително удобна. Това важи в особена степен за меката обърната яка, която създава чувството на комфорт у войника. Още по време на войната този модел е наречен „българка" и се запазва в номенклатурата на офицерските облекла до 1899 г., а подофицерският състав на флота с малки прекъсвания носи този модел дори до средата на 30-те години на XX век. Още по-дълго, до края на 80-те години на XX век, под наименованието „бушлат" тази дреха носят курсантите от Военноморското училище.

Отличка, поставена над кръста на калпака, е знак за отличие, разпространен в руската армия. Този знак е подарен на опълчението от руския император Александър II. В българската войска го носят и дружините, които са наследници на опълченските. По право го носят и ветераните опълченци, на които държавата до смъртта им шие копия на униформите, с които те са взели участие в Руско-турската война от 1877–1878 г.

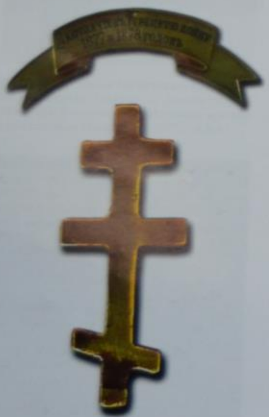

Опълченски кръст и отличка (НВИМ)

УНИФОРМИ НА БЪЛГАРСКАТА ЗЕМСКА ВОЙСКА

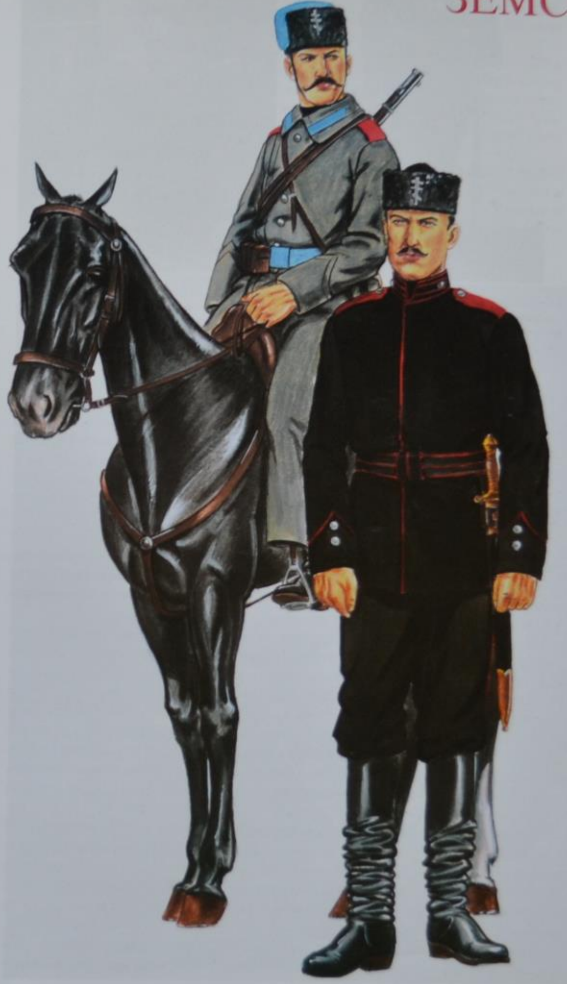

Конник в зимна униформа с шинел. Носи по-висок от пехотния калпак с провиснало дъно. Приборният цвят е светлосин. Всички метални части са бели – за долните чинове от олово, за офицерите посребрени. Шинелът е с маншети с остър нос като в руската кавалерия. На червените пагони липсва полагащият се номер на сотнята. Той се нанася с бяла блажна боя с шаблон. Конската амуниция е казашки тип.
Снаряжение: Стандартна паласка обр. 1869 г. на син платнен кушак и презраменна паласка.
Въоръжение: 15,24-мм драгунска пушка „Крънка" обр. 1869 г. с щик и шашка на презраменен портупей

Войник от сапьорна рота. Униформата се отличава от тази на останалите родове оръжия. Приборният цвят е черен, а металните части бели. Кройката на мундира със скрито закопчаване е заимствана от казаците. Отзад на полите има 10 плохи. За разлика от пехотинците сапьорите носят кант и на панталона. Островърхият маншет е като артилерийския, но двете копчета едно над друго са отличителен белег на пионерите. Кушакът се различава от артилерийския по броя на червените полоси.
Въоръжение: Сапьорен тесак обр. 1834/1857 г.

НВИМ БИБЛИОТЕКА
инв.№ 12374

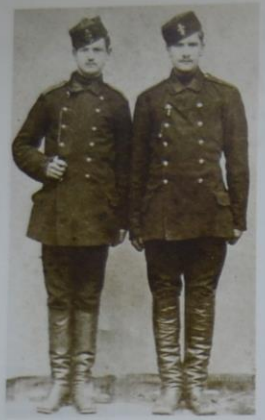

Войници от пехотата. Вижда се кройката на „българката“, на яката са пришити червени петлици (НВИМ)

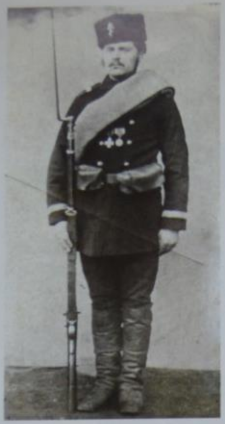

Унтерофицер от пехотата в пълно бойно снаряжение. На яката в противоречие с текста на описанието на формата няма петлици (ч.к.)

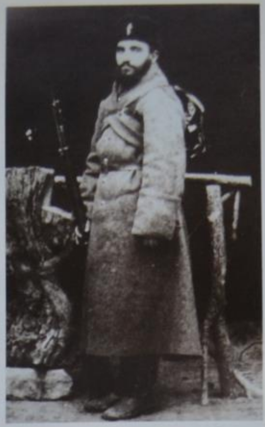

Войник от пехотата в зимна униформа с шинел. На яката се пришиват червени петлици. Носи се торба вместо раница (ВФА)

Войнишки кръст за пехотата и конницата с различен размер и начин на изработка. През този период някои от аксесоарите към униформите се изработват от занаятчии и е трудно да се спазва единен стандарт (НВИМ)

Първата грижа на Временното руско управление след Освобождението на България през 1878 г. е формирането на български въоръжени сили. С Указ № 1 на генерал-губернатора княз Александър Дондуков–Корсаков е създадена Българска земска войска. Предвидено е формирането на 27 пехотни дружини, 6 конни сотни и 6 батареи, а попълването им да се осъществява на районен принцип. Оттук и наименованието „земска“, тоест набрана от землището на съответния регион. Макар че това е една милиционна по своята същност въоръжена сила, руските власти нямат друг избор.

Съществуващите до този момент дванайсет опълченски дружини са използвани като кадър при сформирането на Земската войска. Дислоцирани в по-големите градове на страната, те са преименувани по името на гарнизонното селище. По този начин се полагат основите на една традиция на приемственост, която се съхранява в българската войска до края на 40-те години на XX век.

Твърде краткият период на присъствие на руските окупационни части в България принуждава руското командване да се заеме енергично с формирането на войската на Княжество България. Това се отнася и за униформеното облекло, при което за прототип се използва формата на Българското опълчение. Според плановете се предвижда войската на Княжеството да има четири рода оръжие (със съответните различия в униформите) – пехота, конница, артилерия и сапьори, а от август 1879 г. младата българска държава разполага и с военен флот на р. Дунав. Първоначално личният състав на флотилията е комплектуван от руски военнослужещи, които носят своите униформи, поради което въвеждането на българска флотска униформа временно се отлага.

Униформата в пехотата е описана в писмо от 23 септември 1878 г. на генерал-губернатора княз Дондуков до началника на Земската войска генерал-майор Александър Шелейховски. Тя повтаря облеклото на опълчението, но се шие от черен вълнен плат. Между съхранените в архивите документи са запазени ведомости за отпускане и на тъмнозелен плат, но повечето свидетелства от това време сочат, че пехотната униформа е била с черен цвят.

Войниците от пехотата носят калпак от черна агнешка кожа с червено дъно и месингов осмоконечен кръст отпред. Мундирът е по кройка като опълченската „българка“, с червени петлици и пагони. Галстукът е от черно сукно. Широките панталони са от същия черен плат и се носят затъкнати във високи черни ботуши. Шинелът е от сиво-бежов дебел вълнен плат и повтаря руския модел, предназначен за редовите чинове. Той е с голяма обърната яка и червени петлици. Червени са и пагоните, върху които с жълта блажна боя се шампова номерът на дружината (шифърът). Шинелът е двубортен, с един ред от шест медни копчета по средата на гърдите. Маншетите са прави, обърнати, а отзад има коланче за пристягане. Лятно време е предвидено да се носи рубашка от бял памучен плат, подобна на руската национална косоворотка. От същия плат се шият и летните панталони. На раменете на рубашката се привързват пагони от червено сукно.

Снаряжението на бойците от пехотата включва кожен колан с метален блях и две поясни паласки образец 1869 г. Полага се и сухарна торба от брезент, носена през дясното рамо, а също манерка, подобна на бъклица, поставяна на каишка през лявото рамо. Липсата на раници принуждава войниците да носят подобни на чували торби с презрамки. Зимно време се използва и качулка, наречена башлак, която се носи с кръстосани на гърдите краища.

Унтерофицерите се обличат във войнишка униформа. За обозначаване на ранга им на дъното на калпака се пришиват кръстосани галуни. Галун се поставя и върху петлиците на мундира и шинела, като петлиците са с копче, а върху пагоните се поставят напречни нашивки, показващи званието. Само фелдфебелите носят галуни и върху маншетите на ръкавите.

Унтерофицери от пехотата. Има голямо разнообразие от регламентирани и нерегламентирани украси по униформите. Някои от унтерофицерите носят в съответствие със заповедта галунчета на петлиците, но има разлики в поставянето на наръкавните галуни. Двамата фелдфебели в центъра на снимката са и с V-образна нашивка за прослужени години на левия ръкав (НВИМ)

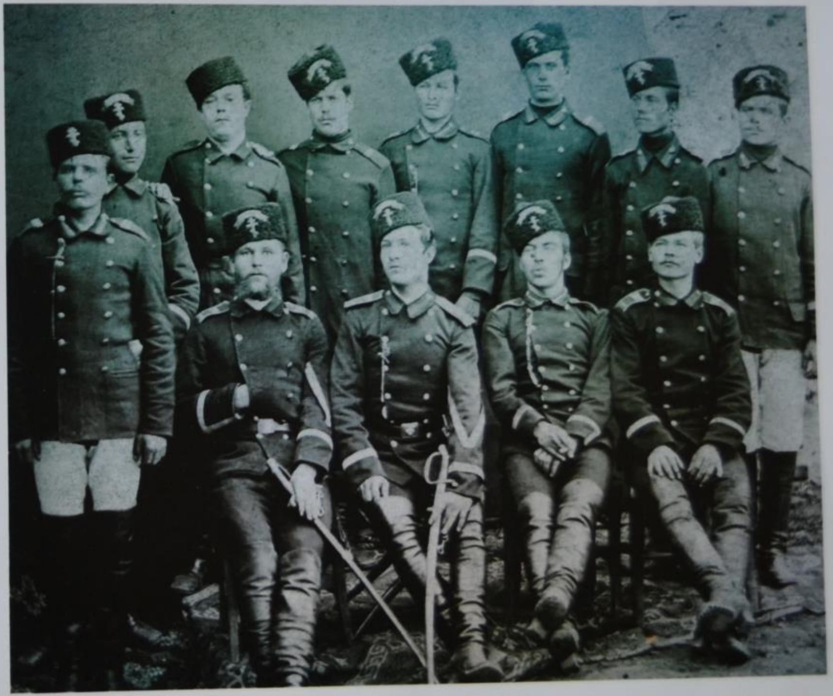

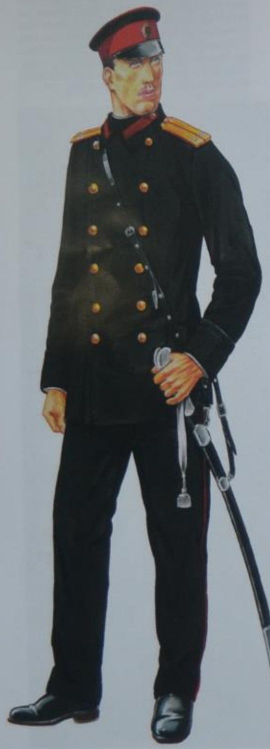

Поручик от пехотата. Офицерът носи облекло, което по кройка е идентично с това на опълчението, но се шие от черно сукно. Приборното сукно в пехотата е червено, а металният прибор – златен. Извън строя офицерите носят и дълги панталони с кант. Характерно е подреждането на звездите върху пагона, които са руски петолъчки.

Въоръжение: Шашка кавказки тип на презраменен портупей с руски темляк

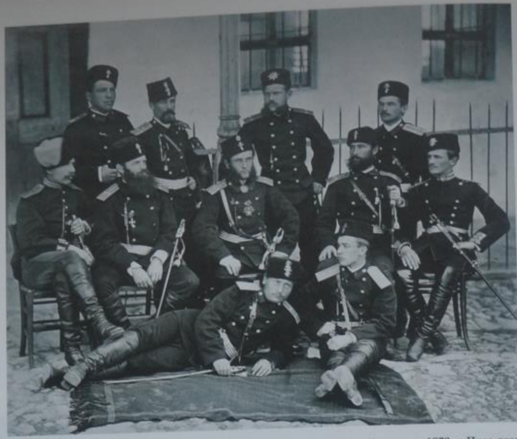

Руски и български офицери инструктори от Учебната дружина в Лясковец, 1879 г. През този период е характерно смесването на елементи от руската униформа с нововъведеното българско военно облекло. Седналият най-вляво офицер носи руски мундир и калпак на конницата в БЗВ. Седящият крайно вдясно офицер е с изцяло руска униформа. Поставянето на кокарди над кръстовете е привилегия на руските инструктори, за която не е намерено документално потвърждение. Всички офицери носят руски пагони с петолъчни звезди (НВИМ)

Офицерите носят униформа като тази на редовите чинове, но ушита от фино черно сукно. Металните части са позлатени. Пагоните са със златен галун и петолъчни звезди – заемка от руската армия. Четирилъчните звезди са въведени в българската войска през 1880 г. Фуражката е от черен плат с червена околожка и елипсовидна кокарда с националните цветове. Извън строя се разрешава и носенето на дълги черни панталони с кант отстрани. Шинелът е двубортен, с два реда от по шест копчета. Шие се от сиво-син вълнен плат и е идентичен с руския офицерски шинел. Лятно време се носи фуражка с бял чохъл, покриващ и козирката, а вместо мундир се използва двуреден кител от бял памучен плат с права яка и два реда с по шест копчета. Офицерите са въоръжени с револвер, прикрепван към врата с копринен шнур и шашка (кавказки образец) на тънък кожен портупей, носен през дясното рамо.

Униформата на конницата от Българската земска войска е въведена на 15 септември 1878 г. и се отличава от тази на пехотата. Кавалеристите носят калпак от черна агнешка кожа, почти два пъти по-висок от пехотния. Той е със синьо дъно, провиснало отдясно, и с кръст от бял метал отпред. В конен строй се носи с прикрепен отвътре подбрадник. Мундирът се шие от черен плат и е еднореден с шест оловни копчета отпред. На обърнатата яка има петлици от синьо сукно. Сини са и маншетите, които са с остър „нос“ и копче. По борта има син кант, а отстрани на хълбоците джобовете са с четириъгълни капаци. Пагоните са червени. Галстукът е от черно сукно.

Панталонът е широк, „казашки образец“, шие се от черен плат и е със син лампаз отстрани. Въпреки изискванията на малкото съхранени снимки от това време се вижда, че кавалеристите носят силно стеснени панталони, затъкнати във високи кожени ботуши. Тъй като се обучават на езда по казашки маниер, конниците не носят шпори. Шинелът е подобен на пехотинския, има сини петлици, бели оловни копчета и островърхи маншети. Пагоните са червени като на мундира. Номерът на сотнята се щампова с бяла блажна боя. И мундирът, и шинелът се опасват със син кушак (текстилен колан).

Снаряжението на конниците включва поясна и презраменна паласка, носи се и презраменен портупей за шашката. Въоръжението се състои от 15,24-мм драгунска пушка „Крънка“ образец 1879 г. и драгунска шашка. Отличителните знаци на унтерофицерите са като на пехотата, бели на цвят.

Офицерите имат аналогична униформа, ушита от черно сукно, а металните части са посребрени. Униформата е със светлосиньо обкантване по края на яката, по борта, полите и задните клапани. Шинелът е като пехотния, със сини петлици и сребърни копчета. Офицерите носят и лядунка на сребърна презрамка.

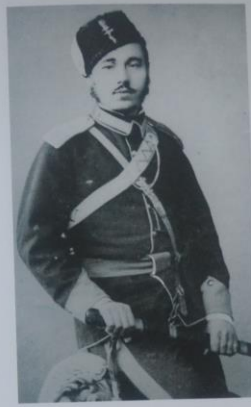

Подпоручик Кирил Ботев в служебна униформа на офицер от конницата на БЗВ. Братът на Христо Ботев е сниман между производството му в първи офицерски чин и зачисляването му в Източнорумелийската милиция. Презрамката на лядунката е от сребърен галун със зигзагообразен мотив. Такъв мотив се вижда и върху портупея на шашката. На калпака си Ботев е поставил кокарда над кръста. Пагоните са руски образец с петолъчни звезди (БАН)

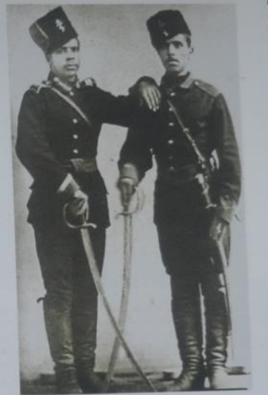

Младши унтерофицер и войник от конницата. Унтерофицерът има галуни на островърхите маншети и на петлиците на яката. Високият калпак с провиснало отдясно синьо дъно също е характерен за конницата (ч.к.)

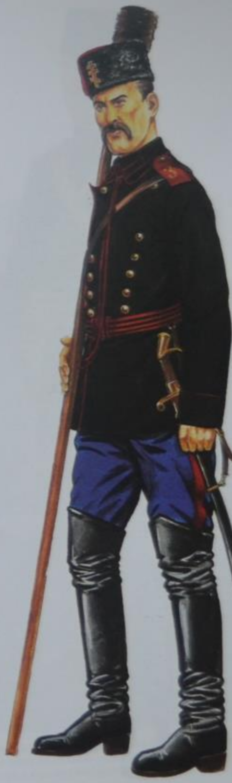

Бомбардир от артилерията. Долните чинове носят униформа, подобна на офицерската. Яката на мундира при тях е обърната с червено обкантване и петлици. На унтерофицерите се полагат копчета на петлиците и обточване на яката с червена тесма или златен галун според чина. Всички метални части са медни. За разлика от офицерските маншетите на долните чинове са прави, а кушакът е от плата на мундира. Долните чинове с изключение на фойерверкерите и фелдфебелите не носят шпори.

Снаряжение: Паласка на презрамка през лявото рамо, кобур за револвер и поясен портупей за шашката

Униформата на артилерията е описана в заповед от 8 ноември 1878 г. Калпакът е като кавалерийския, но има червено провиснало вдясно дъно и меден кръст. Мундирът на редовните чинове е двубортен, с два реда по седем медни копчета, раздалечаващи се към раменете. Шие се от черен плат с мека обърната яка, петлици с червен кант; червен е кантът и по края на борта, яката и маншетите, които са прави. Пагоните са също червени. Галстукът е от черно сукно. Артилеристите носят сини панталони с широк червен лампаз и високи до над коленете ботуши (на старши фойерверкерите и фелдфебелите са с шпори). Шинелът е като в пехотата. Препасват се с черен кушак с четири червени канта.

Въоръжението им се състои от револвер и артилерийска шашка на поясен портупей. През лявото си рамо те носят презраменна паласка за револверните патрони.

Униформата на офицерите е като на редовите чинове и се шие от черно сукно. В заповедта е отбелязано, че мундирът е с обърната яка. На малкото съхранени снимки от това време се вижда, че яките на офицерите са прави, с дълги петлици с копче. За разлика от маншетите на редовите чинове офицерските са с остър „нос“ и копче, а пагоните със златен галун и червени кантове. През лявото рамо офицерите носят

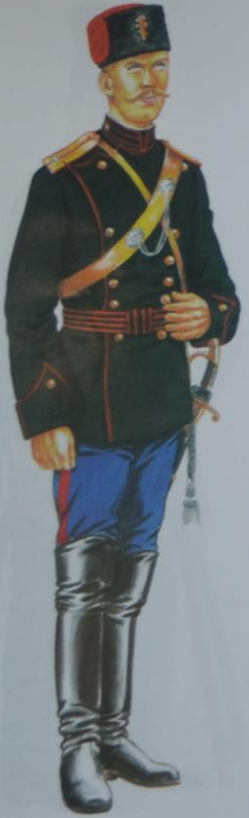

Подпоручик от артилерията. Калпакът е по-висок от пехотния и е с червено провисващо отдясно дъно. Металният прибор е златен. Сините панталони са с широк червен лампаз, характерен за артилерията. Обут е в популярните през този период ботуши с височина на кончовете над коляното, които се носят с шпори.
Снаряжение: Лядунка на позлатена презрамка руски образец, но с български лъв върху капака.
Въоръжение: Руска артилерийска шашка на позлатен презраменен портупей. Темлякът е артилерийски образец

лядунка на превръзка от златен галун. Панталоните са сини, с червен лампаз, във високи ботуши с шпори. Кушакът е като на войниците, но от черно кадифе. От същата материя са яката, петлиците и маншетите. Шинелът е като пехотния. Въоръжението на офицерите включва револвер и артилерийска шашка на презраменен портупей от златен галун. Фуражката е с околожка от черно кадифе и червени кантове.

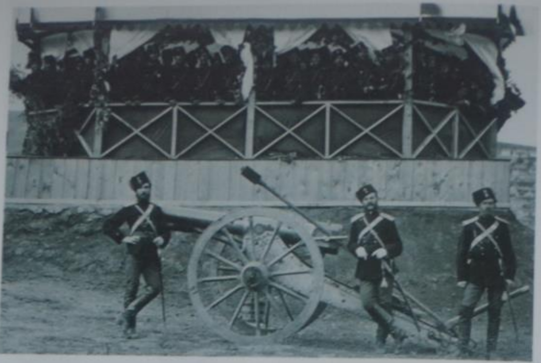

Офицери и войници от Шуменската батарея, Шумен, юни 1879 г. Маншетите на двамата офицери вдясно от оръдието са прави в противоречие с текста на заповедта за облеклото на артилерията. Мундирите и на тримата офицери са с прави яки вместо с меки обърнати. Сред групата долни чинове в беседката има няколко унтерофицери, на чиито яки има галуни. Забелязва се и нерегламентираната комбинация между кръст и кокарда на калпаците (НВИМ)

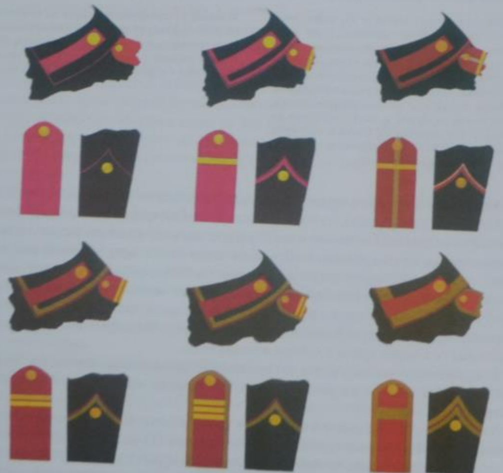

Отличителни рангови различия на долните чинове от артилерията на БЗВ (рис. Христо Дерменджиев)

Униформата на сапьорните части силно се отличава от тази на останалите родове оръжие. Описанието е публикувано на 23 декември 1878 г. Калпакът е с черно дъно и кръст от бял метал. Мундирът е еднореден, със скрито закопчаване и права яка. Шие се от черен плат и е с червено обкантване на яката по борта и островърхите маншети. На яката се поставят петлици с червено обкантване и копче, а на маншетите – по две бели копчета едно над друго. Отзад, под талията, има плохи. Пагоните са червени. Панталонът е от черен плат, с червен кант, а ботушите – високи. Сапьорите носят черен кушак с три червени канта. Под него се опасва кожен колан с прикрепен сапьорен тесак. Шинелът е като пехотния, с черни петлици, червено обкантване на яката и бели оловни копчета.

На една от малкото запазени снимки от този период се виждат строени за почест унтерофицери, облечени в униформа на сапьорните части. Може да се забележи, че на мундирите отпред има копчета в противоречие с текста на заповедта. На яката и маншетите е нашит галун от бяла тесма. Не е намерена заповед, регламентираща това различие в облеклото на унтерофицерите от сапьорните части.

Формата на офицерите е идентична по кройка с описаната по-горе. Дъното на калпака, яката, маншетите и кушакът са от черно кадифе, а копчетата – посребрени. Пагоните и презраменният портупей на шашката са от сребърен галун. Шинелът е като в пехотата – със сребърни копчета, а пагоните и петлиците – от черно кадифе с червени кантове.

По това време се поставят основите и на българската военна музика.

Музикантите носят униформата на рода оръжие, към който се числят, като за разлика от останалите войници на раменете им се поставят клапани (крилца). Шият се от плата на мундира, с шест вертикални и една надлъжна тесмяна лента.

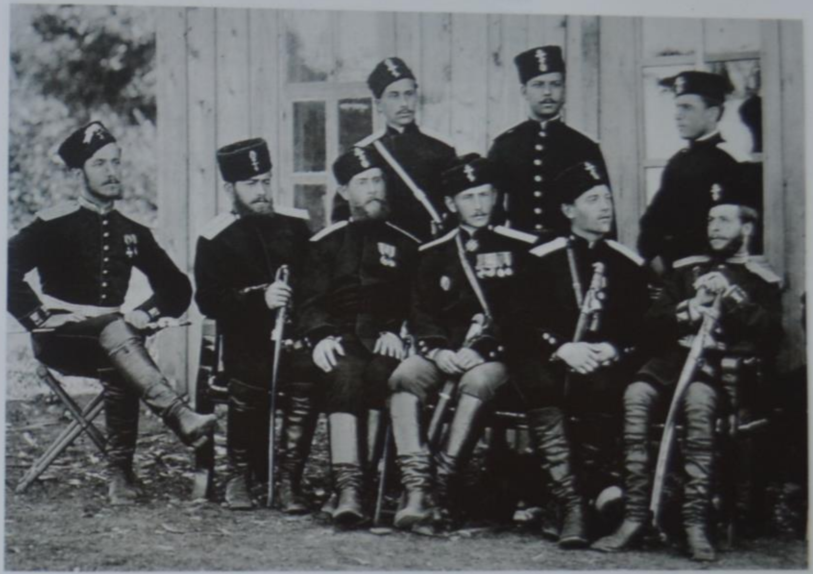

Офицери от сапьорните части на БЗВ. Има голямо разнообразие от униформи. Трима от тях са с руски униформи. Средният от правите офицери има копчета на мундира в противоречие с текста на заповедта за формата на сапьорите. Крайният десен от правите офицери е с куртка с нагръдни джобове, за които няма документално потвърждение. Комбинацията на кокарди и кръстове и тук е в разрез със заповедта (НВИМ)

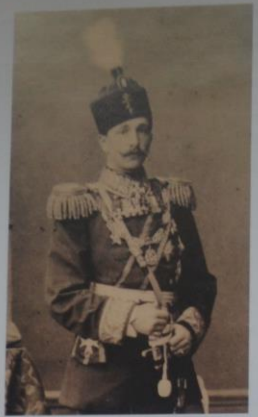

Княз Александър I в униформа на пълен генерал от БЗВ. Князът носи калпак от черна кожа, докато по-късните варианти на генералското облекло включват бял калпак. Като цяло униформата е идентична на описаната в Заповед № 110 от 24 декември 1879 г., регламентираща облеклото в армията на Княжество България (НВИМ)

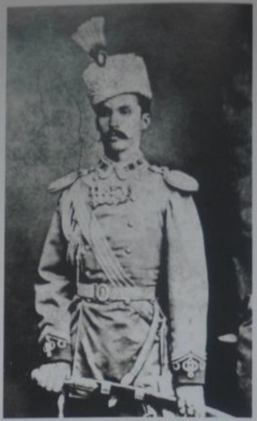

Подпоручик флигел-адютант Георги Агура в парадна униформа, София, 1879 г. Това е най-ранната снимка на офицер от българската войска, изпълняващ функциите на адютант на владетеля. Основните елементи от формата на флигел-адютантите са въведени по време на Земската войска (БИА)

С възкачването си на българския престол княз Александър I приема и висше военно звание генерал.

Генералската униформа от този период няма официално описание, но на една от най-ранните снимки на княз Александър той е фотографиран в униформа на пехотен генерал.

Носи висок черен астраганен калпак с позлатен кръст отпред и със султан. Мундирът е двуреден като пехотния, с мека обърната яка. На яката и маншетите има бродерия от златни нишки във вид на лаврови листа, а на раменете – еполети с генералски ресни. Препасан е с копринен шарф с пискюли.

С незначителни изменения този модел униформа се запазва в облеклото на генералите до 1884 г.

Флигеладютантската униформа съществува от периода на Земската войска, без да има документално описание. Калпакът от сива агнешка кожа е със сребърен кръст, трикольорна кокарда и малък султан. Мундирът е от светлосиньо сукно. Яката и островърхите маншети са от тъмночервено сукно. Обточени са със сребърен кован галун, който е с характерна везба във вид на розетка. Копчетата са сребърни, с лъвчета, обкантването е бяло, а еполетите – сребърни. Вместо шарф се носи портупей от бяла лакова кожа, с елипсовиден сребърен блях и златен коронован лъв върху него. През дясното рамо адютантите носят копринен шарф с пискюли, а отдясно на гърдите – сребърни акселбанти. Сиво-сините панталони с генералски лампази се носят отпуснати върху високите ботуши със сребърни шпори.

Повечето елементи от украсата на мундира са отличителен белег на флигеладютантите до края на Първата световна война.

Българската земска войска съществува до края на 1879 г. Оригиналната линия, започната с униформите на това формирование, е продължена в облеклата на Източнорумелийската милиция. Във войската на Княжество България униформите са вече с коренно различно оформление и в много отношения следват промените във формата на руската армия.

УНИФОРМИ НА ИЗТОЧНОРУМЕЛИЙСКАТА МИЛИЦИЯ

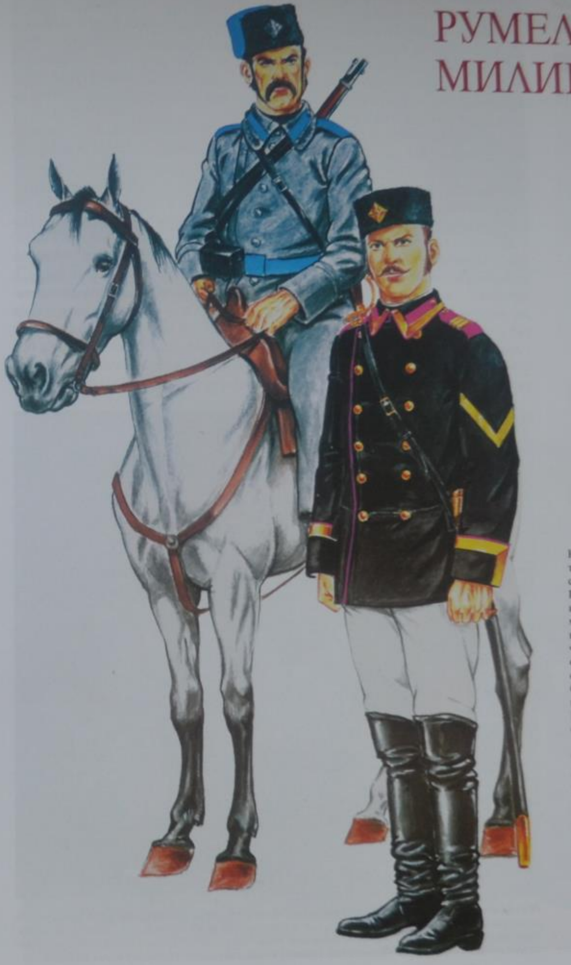

Конник в зимна униформа с шинел. Редовите чинове в конницата носят висок калпак с провиснало синьо дъно и оловна кокарда. При конен строй се носи с пуснат подбрадник. Шинелът за всички редови чинове в милицията е двубортен, с един ред от шест копчета по средата. При конницата копчетата са оловни, а при останалите родове оръжия – медни. Петлиците и пагоните са светлосини.

Снаряжение: Презраменна лядунка, поясна паласка и кожен портупей за шашката.

Въоръжение: 15,24-мм карабина „Крънка" обр. 1869 г. и войнишка шашка

Сержант от техническата рота в строева униформа. Стандартен калпак с лилаво дъно и медна кокарда. Мундирът е с кройка като пехотния, но при пионерите има лилави кантове по края на яката, борта и обшлагите. На яката и обшлагите се слага галун, отличаващ сержантския състав от войниците. Званието е видно от трите нашивки на пагона, а на левия ръкав има нашивка за прослужени години. Панталонът е летен, от бял памучен плат. Зимният панталон е черен, с лилав кант. Носи високи ботуши.

Снаряжение: Кожен презраменен портупей за шашката.

Въоръжение: Шашка руски образец

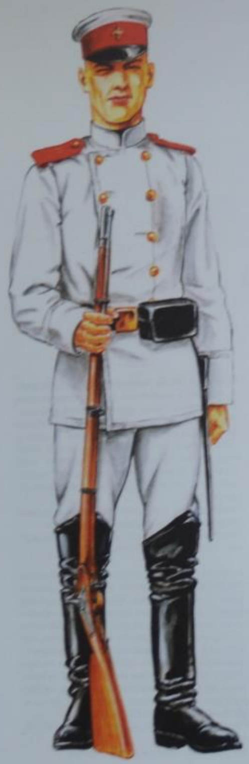

Войник от пехотата в лятна униформа. Униформата е стандартна за всички чинове от милицията. Фуражката е с бял чехъл на дъното и цветна околожка според приборния цвят на вида оръжие. Отпред има уникален вариант на стандартната кокарда. Летният мундир е от бяло платно, по кройка като зимния, но с права яка. На раменете към специални гайки се прикрепват пагоните. Панталоните са от платното на мундира и се носят с ботуши.
Снаряжение: Черен кожен колан с медна блях и две поясни паласки. Отляво е закачен лопус за щика.
Въоръжение: 15,24-мм пушка „Крънка" обр. 1869 г. и щик

Решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. довеждат до създаването на Източна Румелия – автономна област под върховенството на султана. Това налага на Временното руско управление да пристъпи към създаване на местна въоръжена сила. За да се съхрани българският ѝ характер, е решено дружините от Земската войска, дислоцирани в Южна България, да се обособят в отделно формирование – Източнорумелийска милиция, с което започва временното самостоятелно развитие на южнобългарска войска.

Новосъздадената милиция е в състав от 12 пехотни дружини, една конна сотня, техническа рота, полубатарея и учебна дружина (батальон). Тези части са разпределени на гарнизон в по-големите градове на областта. Редом с милицията е сформирана и жандармерия, която изпълнява предимно полицейски функции. С приемането на Органическия устав – конституцията на Източна Румелия, са регламентирани статутът и задачите на милицията.

Създадена от части на Българската земска войска, Източнорумелийската милиция запазва в общи линии облеклото на това първо българско военно формирование. Описанието на униформите е дадено в глава пета на Органическия устав, където подробно са описани всички предмети от облеклото на служещите в милицията.

Пехотата е в униформа с кройка, идентична с тази на униформите на Българското опълчение и Земската войска. Войниците носят калпак от черна агнешка кожа с червено дъно и месингова четириъгълна кокарда отпред с надпис „Местна милиция", гравиран в кръг, като офицерската кокарда е по-фино изработена. Мундирът е „българка", подобен на опълченския, но от черен плат. Червени са и пагоните, и петлиците. За разлика от Земската войска в Източнорумелийската милиция поставят копчета и върху петлиците на войниците. Шинелът е от сив вълнен плат, с един ред копчета по средата, с червени пагони и петлици и се пристяга отзад с коланче с две копчета. На пагоните на мундира и на шинела се поставя с жълта блажна боя номерът на дружината. Пехотното снаряжение се състои от кожен колан с блях, две паласки и лопус за щика. Войниците носят шинелите си скатани през лявото рамо.

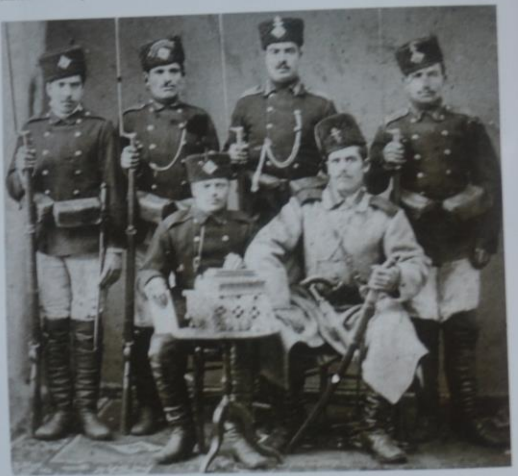

Войници от пехотата и конницата от южнобългарските части на Земската войска. Някои от тях носят на калпаците си едновременно кръст и утвърдената за милицията четириъгълна кокарда. Един от пехотинците има отличката, полагаща се на три от южнобългарските дружини като наследници на опълченските. Облеченият в шинел конник все още е с кръст на калпака (ч.к.)

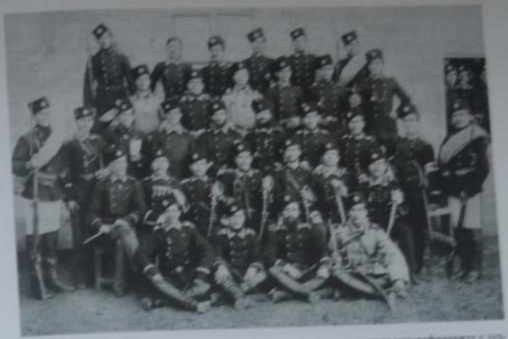

Унтерофицери и войници от пехотата, 1883 г. На снимката се открояват унтерофицерите с тесните галуни по яката и маншетите. За разлика от Земската войска в милицията носят галуна по края на яката, а не върху петлика. В Източна Румелия и на унтерофицерите е разрешено да носят дълги панталони (НВИМ)

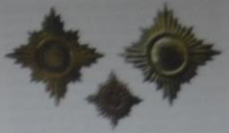

Кокарда на офицер от Източнорумелийската милиция (НВИМ)

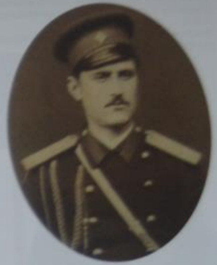

Капитан от пехотата Гавьо Атанасов в служебна униформа за извън строя, 1884 г. (Музей на Съединението, Пловдив)

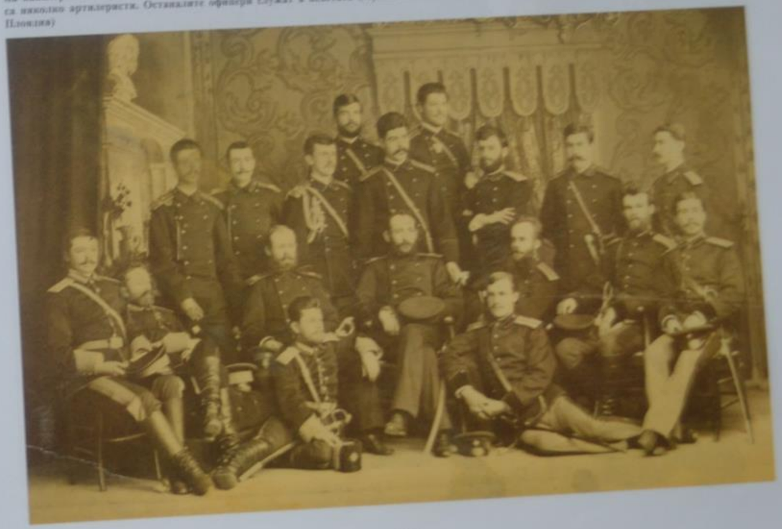

Офицери от различни родове оръжие в Източнорумелийската милиция. Вляво е група от трима кавалерийски офицери. В центъра са изправени офицери от техническата рота. Вдясно са няколко артилеристи. Останалите офицери служат в пехотата (Музей на Съединението, Пловдив)

Подпоручик от конната сотня в строева униформа. Високият калпак от черна агнешка кожа е с провиснало отдясно светлосиньо дъно и посребрена четирилъчна кокарда. Едноредният мундир от черно сукно е със светлосини петлици, обшлаги и кантове. Копчетата и пагоните са сребърни – според металния прибор на кавалерията. Позлатените звездички, показващи званието, са руски образец. Тесният панталон е от плата на мундира, с широк светлосин лампаз. Офицерът носи високи ботуши с шпори.
Снаряжение: Лядунка на презрамка от сребърна сърма със сребърна розетка и свързаните с нея чрез верижки малки иглички. Шашката е на посребрен презрамен портупей.
Въоръжение: Стандартна офицерска шашка със сребърен темляк руски образец

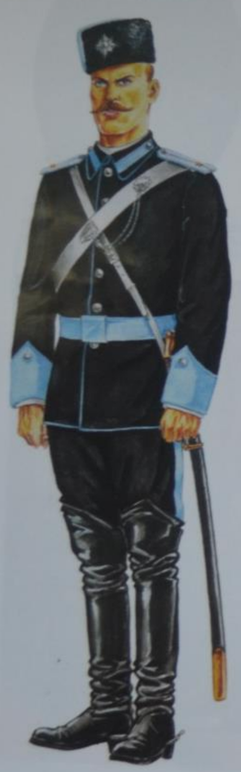

Конниците имат униформа, почти еднаква с тази на кавалеристите от Българската земска войска. Високият калпак с провиснало отдясно светлосиньо дъно е отличителен белег на конницата. Куртката е едноредна, с мека обърната яка и светлосини кантове, петлици и пагони. За разлика от Земската войска конниците от милицията имат кантове и около яката. Маншетите са светлосини с остър „нос" и копче. Копчетата на конницата са от бял метал. Панталоните имат широки светлосини лампази, а ботушите са високи и с шпори. Към облеклото на конниците спада също светлосиният кушак, който те носят и върху шинела, и върху мундира. Шинелът е като този на пехотата, но със светлосини петлици и пагони. Кавалеристите имат две паласки – на презраменния колан и на пояса. Към снаряжението спадат също кобурът за револвер и презраменният колан за сабята.

Артилерията на милицията носи униформи, които като цяло повтарят елементите на кавалерийското облекло. Високият кожен калпак е с провиснало червено дъно и медна кокарда отпред. Мундирът е едноредев като кавалерийския, но с черни петлици, пагони и маншети. Обкантването е червено, а копчетата са от месинг. Кушакът е от черно сукно с пет червени канта, а панталонът има широки червени лампази. Шинелът е като пехотния – с черни, обкантени с червено петлици и пагони. Ботушите са високи и с шпори. Снаряжението за конните артилеристи е като в кавалерията, а за прислугата на оръдията е пехотно.

Техническата рота е отделна част, изпълняваща инженерни и сапьорски задачи. Служещите в нея носят униформа, подобна по кройка на пехотната. Отличителен белег е лилавият (амарантов) цвят на дъното на калпака, петлиците и пагоните. Кантове със същия цвят има и по края на яката, борта на мундира, обшлагите и панталона. И в техническата рота носят високи ботуши. Шинелът е с лилави цветни орнаменти. Снаряжението е пехотно. Към въоръжението спадат руски сапьорни тесаци обр. 1837–1856 г.

Всички служещи в Учебната дружина носят на пагоните си буквите „УБ" – учебен батальон. Различието в наименованията се обяснява в това, че пагоните и другите аксесоари на офицерското облекло са поръчвани в Русия, където има готови комбинации от букви, включително и „УБ". В същото време офицерският корпус на Източна Румелия е твърде малоброен и много по-евтино е да се ползват готови пагони, вместо да се прави специална поръчка с новата буквена комбинация. След 1882 г. и редовите чинове започват да носят същите инициали на своите пагони.

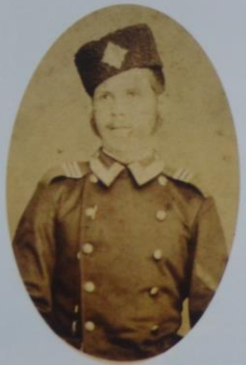

Сержант от техническата рота с V-образна нашивка за прослужени години (БИА)

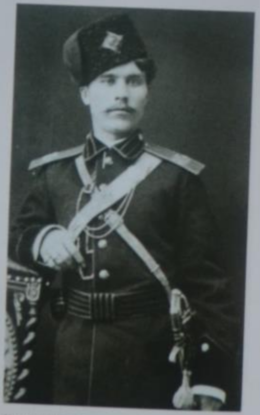

Поручик Балабанов от артилерията, 1881 г. (НВИМ)

Офицерите от Източнорумелийската милиция носят униформата на рода оръжие, в който служат, а облеклото им се шие от по-фино сукно. Металният прибор е позлатен или посребрен. Те имат и златен или сребърен копринен шарф, с втъкани нишки по цвета на рода оръжие. Яката е от черно калифе, обшита с червени или лилави кантове. За служещите в щаба офицери е предвидено носенето на акселбанти.

Офицерският шинел е с два реда от по шест копчета и се шие от по-фин сив вълнен плат. Извън строя се разрешава носенето на черен панталон със съответния цветен кант. Освен калпак всеки офицер носи и фуражка руски образец, с цветна околожка и кант на дъното, с черна лакирана козирка и умален вариант на четирилъчната кокарда.

Към снаряжението на офицерите спадат златен или сребърен копринен шнур за револвера, черен кожен кобур и портупей за сабята. На сабята се поставя златен или сребърен темляк, а офицерите от конницата и артилерията носят и лядунки на сребърна или златна презрамка.

През лятото всички чинове са с бял двуреден мундир с права яка от платно и пагони по цвета на рода оръжие. Панталоните също са бели, а фуражките са с бял чохъл и цветна околожка.

В Източнорумелийската милиция някои от воинските звания се различават от тези в армията на Княжество България – например десетник, бригадир, сержант и сержант-майор. Офицерските звания са аналогични на тези в Княжеството, но на пагоните се поставят петолъчни звезди. Разлика има и в подредбата на звездите, а номерата на дружините и буквените комбинации са везани. В описанията на униформите е предвидено на фуражките да се обозначава званието на офицера чрез нашиване на съответния брой галуни върху околожката. Запазените снимки обаче свидетелстват, че това намерение не е изпълнено.

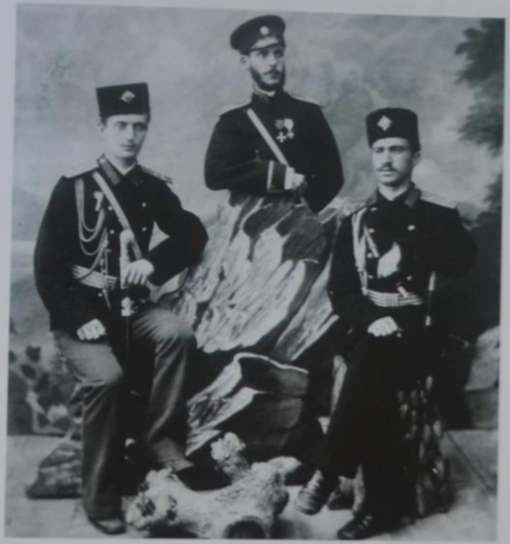

Двама офицери от пехотата със свой другар от войската на Княжество България. Акселбантите на дясното рамо показват, че двамата капитани са дружинни адютанти (НВИМ)

Бомбардир от артилерията в строева униформа. Мундирът на редовите чинове е от по-груб черен вълнен плат, местно производство. Ботушите са без шпори, тъй като войникът е от разчета на оръдието. В дясната си ръка държи банник – специална четка за ствола на оръдието.
Снаряжение: Кожена лядунка през лявото рамо за револверни патрони. Кобур за револвер и черно-червен оплетен шнур за окачване на оръжието. Кожен презрамен портупей за шашката.
Въоръжение: Револвер и войнишка шашка руски образец

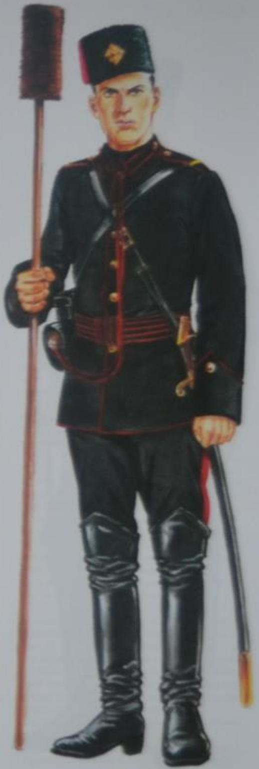

Бригадир (десетник) от конната движима жандармерия. Жандармеристите, които изпълняват полицейски функции, носят униформа, различна от тази на милицията. Нискияꞌт калпак е с бяло дъно и оловна плочка с надпис „Местна жандармерия“. Двубортният мундир е от тъмносин шаяк, отдясно е бял вълнен акселбант по подобие на руската жандармерия. Приборният цвят е бял. Отляво на гърдите има метална плочка с личния номер на жандармериста. Високите ботуши са с шпори.
Снаряжение: Кожен кобур за револвер и портупей за шашка.
Въоръжение: Револвер и шашка руски образец

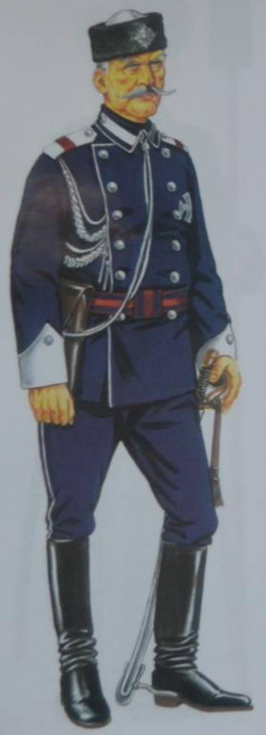

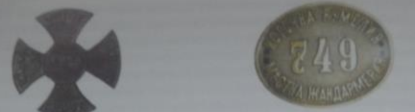

Нагръдни знаци с личен номер на жандарм от пешата жандармерия в Чирпан (НВИМ)

Жандармерията в Източна Румелия изпълнява типични полицейски функции, но по своята организация и въоръжение има до голяма степен военен характер. Командването се осъществява от армейски офицери, а на жандармерията обикновено се разчита като на потенциален резерв на въоръжените сили. След обявяването на Съединението и последвалата го мобилизация жандармерията взема участие в Сръбско-българската война в редовете на обединената българска войска.

Описанието на униформите на жандармерията е отразено в Органическия устав на Източна Румелия. Жандармерийските формирования се делят на конни и пеши. И едните, и другите се делят на окръжни и движими.

Конниците от окръжната жандармерия носят калпак, мундир, панталони и шинел. Калпакът е от черна агнешка кожа с червено дъно и медна плочка с надпис „Окръжна жандармерия“, а мундирът – от тъмносин вълнен плат, двубортен, с два реда от по шест медни копчета. Върху обърнатата яка са пришити червени петлици с копчета. Червени са и пагоните, както и кантовете по края на яката, борта и полите на дрехата. Маншетите са с остър „нос“ от червено сукно с копче при върха. Отдясно на мундира се поставя акселбант от бял вълнен шнур. Панталоните са от същия плат и са с червен лампаз отстрани, а ботушите – високи, с приковани шпори. Поясът е текстилен, червен със сини полета. Под него се препасва кожен колан, за който се закача кобур за револвер. Шинелът е от сив вълнен плат и е двубортен, с два реда от по шест копчета, с мека обърната яка и коланче за пристягане отзад. Маншетите са обърнати. Петлиците и пагоните са червени. Жандармеристите са въоръжени с револвер и кавалерийска сабя, а в конен строй носят и пушка. Лятно време се носи фуражка с бял чохъл и тънка лятна блуза от памучен плат. Кройката на блузата е идентична с тази на зимния мундир, но яката е права, а пагоните – привързани.

Конниците от движимата жандармерия имат аналогична униформа, но с бяло приборно сукно за петлиците, пагоните и кантовете, а копчетата са от бял метал – оловни за редовите жандармеристи и посребрени за офицерите. Офицерската униформата е със същата кройка и украса, но се шие от фино сукно. Металните части са позлатени или посребрени. Офицерите носят плетени пагони, копринен шарф и лядунка на галунна презрамка. За периферията на фуражката са предвидени галуни за различаване на чина.

Пешите жандармеристи носят същата по кройка униформа като колегите си кавалеристи, но от сив вълнен плат, а елементите от украсата им са червени.

Всички жандармеристи носят отляво на гърдите си метална плочка с изписан върху нея личен номер. Отделните чинове се различават по пагоните. Според ранга и в зависимост от основния приборен цвят се поставят две или три напречни бели или червени ленти. Сержантите и сержант-майорите имат и галун на яката и маншетите, а на пагоните си сержант-майорите са с широка галунна нашивка.

След Съединението през 1885 г. жандармеристите от Източна Румелия са включени в полицията на Княжество България. Военнослужещите от Източнорумелийската милиция заменят четириъгълните си кокарди с кръстовете и кокардите на княжеската войска. Едва през 1886 г. със Заповед по военното ведомство № 75 от 1886 г. за бившите части от Източнорумелийската милиция се въвежда униформата, приета във войската на Княжество България.

С това приключва самостоятелното развитие на униформеното облекло за Източнорумелийската милиция. Прекъсната е една оригинална моделна линия, която в много отношения е по-практична и функционална от тази на княжеската войска. Удобните меки обърнати яки се връщат в облеклото на българския войник едва в средата на 30-те години на XX в.

УНИФОРМИ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ (1879–1885 г.)

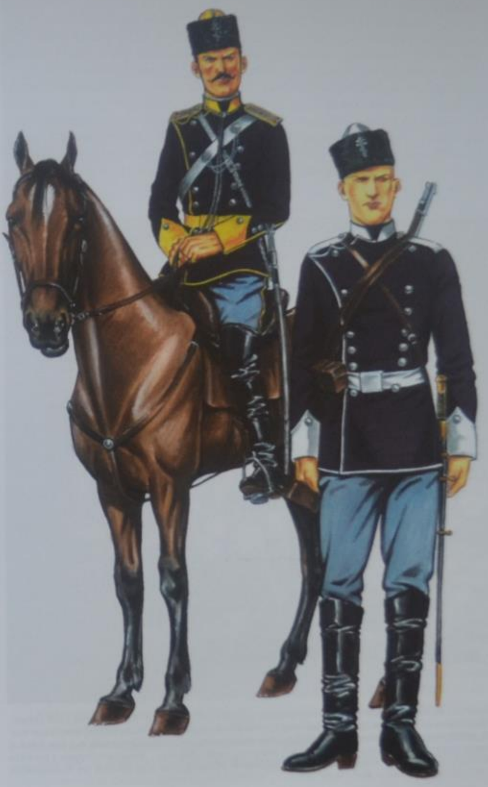

Поручик от 3-та конна сотня в парадна униформа. Според Заповед № 110 всяка от конните сотни в българската войска има различно приборно сукно. За 2-ра конна сотня то е жълто. Калпаците на конниците са по-високи от тези на пехотинците и са с цветно дъно според приборното сукно. Характерният „гвардейски“ борт и островърхите цветни маншети са отличителният белег на конницата. Металният прибор е сребърен, пагоните са със зигзагообразна везба. Обкантването върви по долния край на мундира и по шевовете на ръкавите и гърба. Панталоните са сиво-сини с кант. Носи високи ботуши.
Снаряжение: Лядунка на сребърна презрамка, първи модел от Земската войска, и презраменен портупей със зигзагообразен сребърен галун, кобур за револвер.
Въоръжение: 10,67-мм револвер „Смит и Уесън“ и шашка кавказки тип

Конник от 4-та конна сотня. Униформата на долните чинове повтаря офицерската, но се шие от вълнен плат. Приборният цвят на 4-та конна сотня е бял, всички останали елементи от облеклото са като при офицерите. През този период конниците в българската войска са обучавани за езда по казашки маниер и затова не носят шпори.
Снаряжение: Паласка на презраменен колан и портупей за шашката.
Въоръжение: 15,24-мм драгунска пушка „Крънка“ обр. 1869 г. и драгунска шашка

Решенията на Берлинския конгрес довеждат до създаването на две отделни български държави – Княжество България и Източна Румелия. В автономната Южна България с малки изменения се запазват униформите на Земската войска. Това принуждава военното ръководство на Княжеството да пристъпи към създаването на нови модели униформено облекло.

Още с пристигането си младият княз Александър I лично се заема със създаването на новите образци. Служил до възкачването си на българския престол в три европейски армии, княз Александър Батенберг има ясна представа за европейските тенденции във военното облекло. Някои негови съвременници си спомнят, че по това време е разглеждан проект за униформи по образец на пруските, което не е потвърдено документално. Отчитайки силното руско влияние в младата българска войска, князът приема като образец униформите и атрибутите на армията освободителка.

На 24 декември 1879 г. със Заповед № 110, обнародвана от военното ведомство, са обявени описанията на новите униформи в българската войска. Определят се няколко вида униформи – парадна, празнична, обикновена. Освен тях се допуска едно по-свободно носене на комбинации от облеклото извън службата.

Като основен цвят на униформите на българската войска е определен тъмнозеленият. Мундирът на конницата е тъмносин, а на флигел-адютантите и членовете на княжеската свита – светлосин. Въпреки че в заповедите е ясно определено, че униформата на редовите чинове е тъмнозелена, в действителност платът е по-скоро черен. В духа на епохата са предвидени различни униформи за родовете, службите и подразделенията във войската. Тази скъпа практика се запазва до Балканската война (1912–1913 г.).

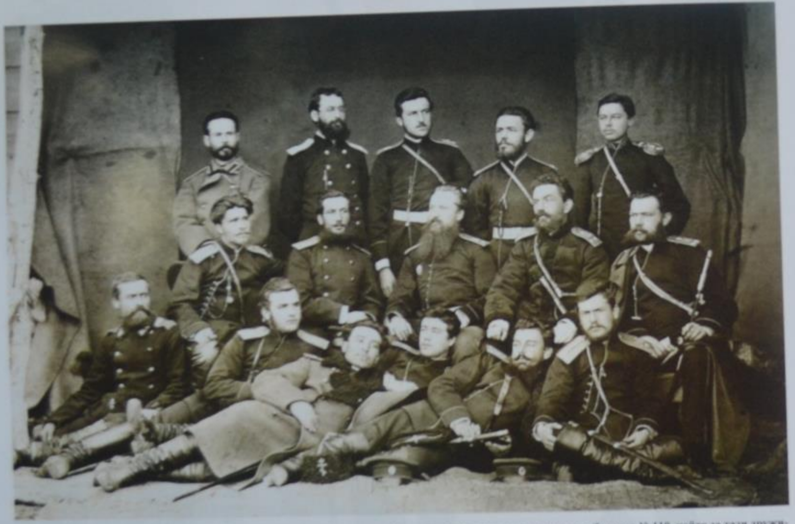

Офицери от 16-а пеша Плевенска дружина, 1880 г. Повечето офицери са облечени в новия мундир, въведен със Заповед № 110, който за тази дружина е със сини кантове. Само един на яката си има полагащата се бродерия. Двама от офицерите, вероятно руснаци, са със сюртуци, които все още не са въведени официално в българската войска. От двамата офицери, носещи шинели, единият е със зелени петлици, обкантени със син кант, а другият е с подплатен с кожа шинел. В групата се вижда и друг руски офицер, облечен в късо кожухче, т.нар. „бекеша", много популярно в руската кавалерия. Един фелдфебел носи „българка" от Земската войска. Тази снимка илюстрира голямото разнообразие в облеклото на българската войска в този ранен период (НВИМ)

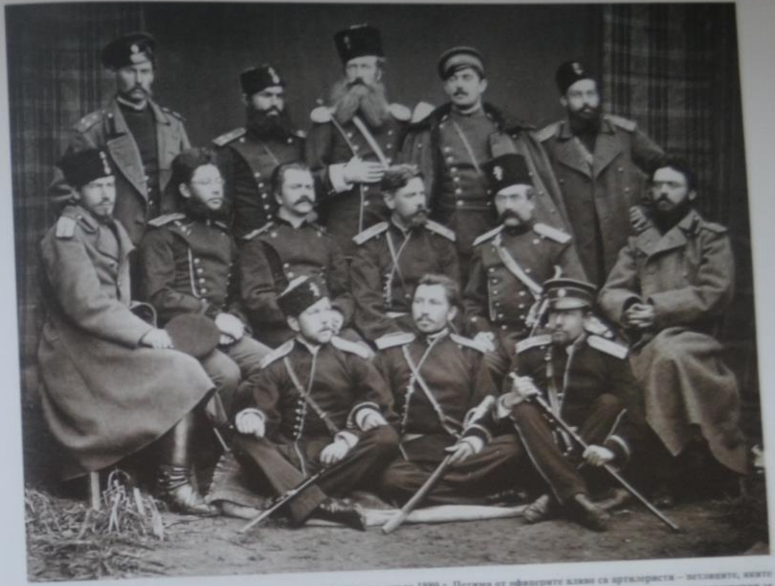

Български и руски офицери от артилерията, конницата и пехотата, около 1880 г. Петима от офицерите вляво са артилеристи – петлиците, яките и маншетите им са от черно кадифе. Има и трима офицери от кавалерията, двама от които се открояват с по-високите си калпаци, характерни за този род оръжие. Изправеният офицер вероятно е от 2-ра конна сотня, при която приборният цвят е бял. До него наметнат с подплатен с агнешка кожа шинел е офицер от 3-та конна сотня с малинови кантове, яка, маншети и околожка на фуражката. Пред него е седнал командирът на сотнята подполковник Назаров. Двамата облечени в шинели офицери вдясно на снимката са от пехотата – изправеният носи български шинел, но с руски пагони, а седналият пред него майор е с руски шинел с кантове на яката и български пагони с четириъгълни звезди. В центъра на снимката са четирима офицери от 8-а пеша Врачанска дружина. Белите кантове на униформите им са съгласно текста на Заповед № 33 от 5 септември 1879 г. (НВИМ)

Предвидени са няколко вида униформи, които се обличат според случая. Основните техни части включват калпак като традиционно българска шапка и мундир с извит борт, наречен в заповедта „руски кафтан". Тази дреха, която някои изследователи наричат „българка" по аналогия с униформата на Българското опълчение, се запазва до 1890 г. като основно облекло на войската. Извитият борт на мундира е заимстван от облеклото на руския Лейбгвардейски стрелкови на императорската фамилия батальон. Разбира се, българският вариант на дрехата е значително по-скромно украсен в сравнение с униформата на тази елитна част от руската армия. Използването на названието „българка" за този мундир не е приемливо, тъй като в различни заповеди по военното ведомство това наименование се прилага по отношение на модела, идентичен по кройка с опълченската униформа. Оригиналната „българка" се запазва в номенклатурата на офицерското облекло до 1899 г.

Обикновено мундирът в комбинация с еполети, калпак и шарф се носи като парадна униформа. Когато е с цветен кушак, комбинацията превръща униформата в празнична, а поставянето на пагони върху мундира я определя като обикновена. Извън строя на офицерите се разрешава носенето на фуражка и дълги панталони, като по време на полеви занятия фуражката се носи само след особено нареждане.

Офицерска фуражка с бял чехъл, покриващ и козирката (НВИМ)

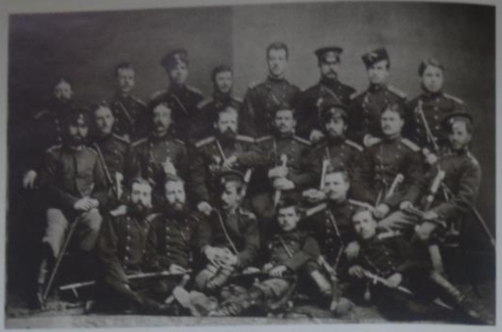

Офицери от Софийския гарнизон, 1882 г. Заснети са офицери от 1-ва пеша Софийска на Негово Височество дружина със своя командир и техни колеги от други пехотни дружини. Всички са с въведения със заповед сюртук, който се носи извън строя. Сред пехотните офицери има и трима от Конвоя на Княза. Те са с ранния вариант на дежурната и строевата униформа, въведена през 1880 г. Фуражката е в крапов (тъмночервен) цвят с бели кантове. Куртката, която през този период носят само гвардейците, е тъмносиня с пагони и обточване по края на яката от сребрист шнур. Широките сиво-сини панталони са с крапови генералски лампази (НВИМ)

Лятно време върху фуражката се поставя бял чохъл, който покрива козирката. Носи се също бял двубортен кител с права яка със заоблени краища и два реда с по шест копчета. Дрехата се шие от лек плат и се носи с пагони. В съответствие със Заповед № 110 е предвидено обикновената униформа извън строя да включва „българка". Зимно време се облича шинел от дебел сив плат. Той е с мека обърната яка, на която се поставят петлици от приборен цвят с по едно копче. Шинелът е двубортен, с два реда от по шест копчета, обърнати маншети и два джоба с капаци. На гърба има коланче за пристягане с две копчета. Дължината му е така разчетена, че да достига на разстояние 30 см от земята.

Шинелът за редовия състав е от по-груб плат и е с меки пришити пагони от приборен цвят и един ред копчета по средата на гърдите. Петлиците за войниците и капралите са без копче, а за унтерофицерите и фелдфебелите – с копче. Лятно време редовите чинове носят гимнастическа риза – вид лятна рубашка от сив док.

До 1885 г. офицерите от различните родове оръжие носят сюртуци като служебна униформа, а войниците още от 1881 г. – шаячна куртка и панталони.

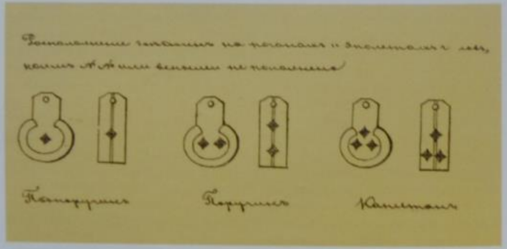

Рисунка, приложение към заповед, регламентираща начина на подреждане на звездите на офицерските пагони и еполети в българската войска (ДВИА)

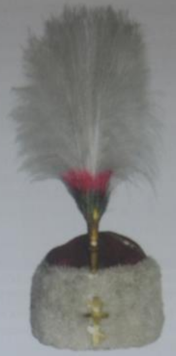

Генералски калпак със султан на княз Александър I Батенберг. На експоната липсва кокардата, която се поставя пред основата на султана. Кръстът за генералите е позлатен (НВИМ)

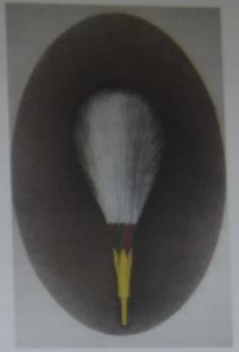

Рисунка на генералски султан от албум на княз Александър I Батенберг. Султанът, въведен през 1880 г., се запазва като украса до 1897 г. (НВИМ)

Дъно на генералски калпак с преплетени три галуна (НВИМ)

Според Заповед № 110 за генералите от българската войска е предвидено специално облекло. За тях калпакът е от бяла агнешка кожа с цветно дъно и кръстосани златни галуни. Отпред се поставя позлатен осмоконечен православен кръст.

Със Заповед № 191 от 1880 г. се въвежда султан (Neron), който се състои от три реда различни по цвят пера. Най-долният пояс е червен, следван от зелени пера и завършващ с бели. Общата височина на султана е 30 см, като перата се поставят в метален позлатен цилиндър, завършващ с подобни на лале елементи. Султанът се поставя на върха на калпака над кръста, а пред него се прикрепва елипсовидна кокарда с цветовете на националното знаме. Със същата заповед се предвижда замяната на калифето от дъното на калпака с червено сукно.

Вън от строя и със специално разпореждане на генералите е позволено да носят фуражка от тъмнозелено сукно с червена околожка и елипсовидна кокарда. Лятно време се поставя бял чохъл, покриващ и козирката. От 1884 г. със Заповед № 90 чохъл се поставя само на периферията на фуражката, така че околожката и козирката остават открити.

Генералският мундир според Заповед № 110 се шие от тъмнозелено сукно и е двубортен. Като приборен цвят за генералите е определено краповото (тъмночервено) сукно. Яката е обърната и е украсена със златна сърмена бродерия във вид на лаврови листа, подобно на мундирите на руските генерали. Аналогична бродерия има и на обшлагите на ръкавите, които имат и клапан.

Мундирът е с два реда по шест златни копчета с лъв. По борта, края на яката, обшлагите и клапаните на задните джобове има червен кант. На задните джобове също има бродерия. Върху мундира се прикрепват еполети с висулки от дебела бархома (оплетени нишки). Генералите носят и златни двойни акселбанти с миниатюрни княжески коронки на висулките.

Мундирът се препасва с бял копринен шарф с три реда втъкани зелени и червени копринени нишки, като шарфът е с темляци (пискюли). Висшите офицери носят шашка кавказки тип на презрамен портупей. Шароварите (панталоните) са сиво-сини, широки, с тъмночервени лампази. Носят се с лачени ботуши с шпори. През този период е прието панталоните да увисват над ботушите до средата на прасеца.

Генералска фуражка на княз Александър I Батенберг. Фуражките на генералите се отличават от офицерските по околожката, която е изцяло червена. Показан е ранният вариант на офицерската кокарда. Тя е метална с посребрено „сияние" и редуващи се зелени и червени елипси от емайлова боя (НВИМ)

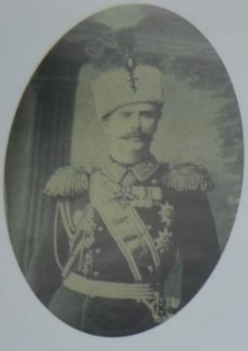

Генерал-майор Александър Каулбарс в парадна генералска униформа. Вижда се трицветната кокарда пред султана. Мундирът е с обърната яка с бродерия от златна сърма във вид на дъбови листа. Същият мотив се повтаря и върху маншетите на ръкавите, а също и на задните джобове. Еполетите са с дебели ресни, а двойните акселбанти са друга характерна особеност в украсата на генералските униформи (НВИМ)

Извън строя на генералите е разрешено да носят „българка", която за разлика от офицерската е с червени кантове около яката, по борта, обшлагите и задните клапани. На яката има червени петлици с копче. На „българката" се поставят генералски пагони със зигзагообразна генералска бродерия и сребърни четирилъчни звезди. Когато генералите са на кон с парадно облекло, е предвидено използването на валтрап. Той има трапецовидна форма със заострени задни краища и се шие от мундирно сукно. По края е обточен с червен кант, а на 5 см навътре има 10-сантиметров пояс от генералски галун. В задния край се поставя позлатен княжески вензел с корона.

През 1884 г. със Заповед № 47 в генералските униформи са направени някои промени. Яката на мундира вече е права, но със същата бродерия. Въвежда се и вицмундир, на яката и обшлагите му се нашива генералски галун. Със същата заповед се въвежда вместо вензел в задния край на валтрапа под короната да се прикрепва Александровска звезда, т.е. звездата на ордена „Св. Александър".

Генералските шинели са от същия сив плат като офицерските, но са с червени кантове около яката, по борта, обшлагите и задното коланче и с червена подплата. На генералите е разрешено и носенето на т.нар. николаевско палто. По кройка то е подобно на шинела, но е разрешено подплатата и яката му да се изработват от бяла кожа. Със Заповед № 19 от 1885 г. за генералите е въведен сюртук с червена яка и кантове по борта, обшлагите и задните клапани, а лятно време се носи офицерски кител. С всички униформи освен с шинела се носят акселбанти.

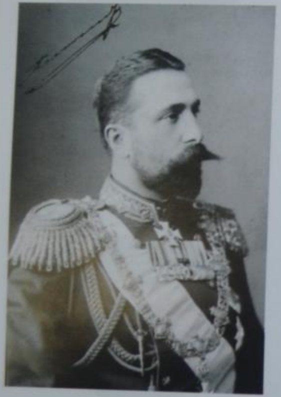

Княз Александър I Батенберг в парадна униформа на пълен генерал. На фотографията князът е с новия модел генералска униформа съгласно промените, направени през 1884 г. Яката вече е права с леко променена бродерия, останалите елементи са без промяна. Този модел с някои промени в цвета на мундира и украсата е в употреба до края на Първата световна война (НВИМ)

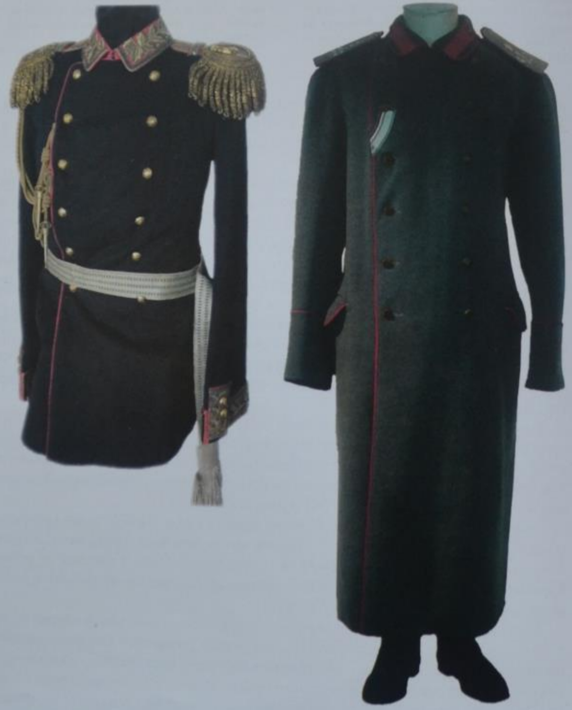

Генералски параден мундир и шинел на княз Александър I Батенберг (НВИМ)

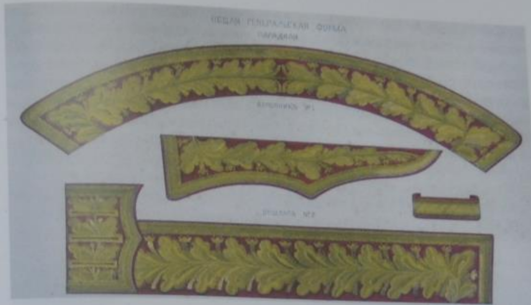

Рисунка на бродерията върху яката, маншетите и задните джобове на генералския параден мундир (НВИМ)

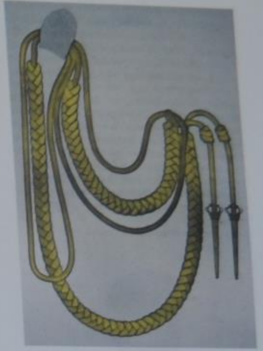

Рисунка на генералски акселбант (НВИМ)

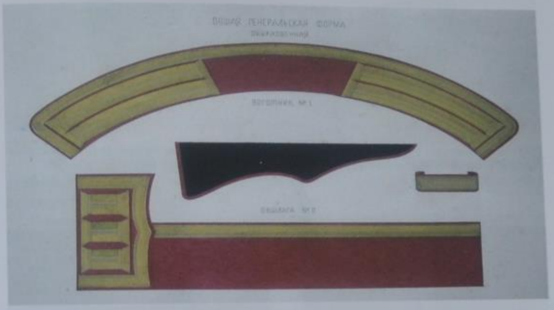

Рисунка на яката, маншетите и задните джобове на обикновената генералска униформа (НВИМ)

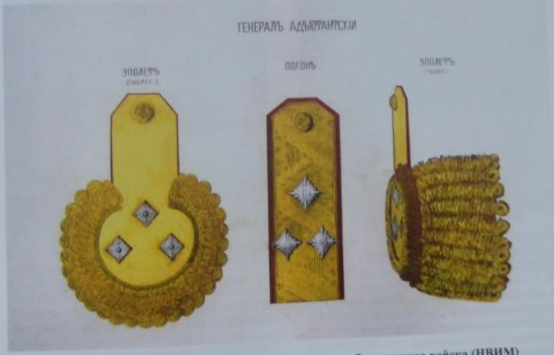

Рисунка на еполетите и пагоните на генерал-адютантите в българската войска (НВИМ)

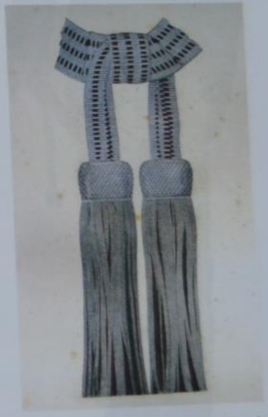

Рисунка на параден шарф с кисти (ресни). Този модел шарф се носи от дружинните командири и заемащите по-високи от тях длъжности – бригадни командири, началници на отдели и др. (НВИМ)

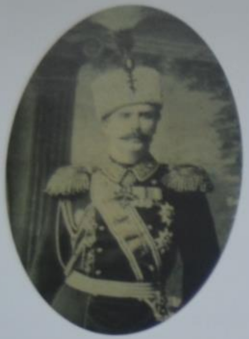

Генерал-майор Александър Каулбарс в парадна генералска униформа. Вижда се трицветната кокарда пред султана. Мундирът е с обърната яка с бродерия от златна сърма във вид на дъбови листа. Същият мотив се повтаря и върху маншетите на ръкавите, а също и на задните джобове. Еполетите са с дебели ресни, а двойните акселбанти са друга характерна особеност в украсата на генералските униформи (НВИМ)

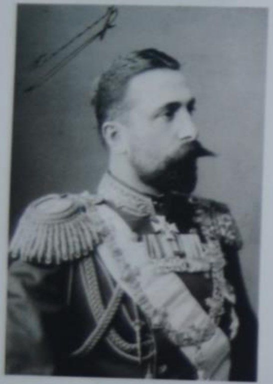

Княз Александър I Батенберг в парадна униформа на пълен генерал. На фотографията князът е с новия модел генералска униформа съгласно промените, направени през 1884 г. Яката вече е права с леко променена бродерия, останалите елементи са без промяна. Този модел с някои промени в цвета на мундира и украсата е в употреба до края на Първата световна война (НВИМ)

Извън строя на генералите е разрешено да носят „българка", която за разлика от офицерската е с червени кантове около яката, по борта, обшлагите и задните клапани. На яката има червени петлици с копче. На „българката" се поставят генералски пагони със зигзагообразна генералска бродерия и сребърни четирилъчни звезди. Когато генералите са на кон с парадно облекло, е предвидено използването на валтрап. Той има трапецовидна форма със заострени задни краища и се шие от мундирно сукно. По края е обточен с червен кант, а на 5 см навътре има 10-сантиметров пояс от генералски галун. В задния край се поставя позлатен княжески вензел с корона.

През 1884 г. със Заповед № 47 в генералските униформи са направени някои промени. Яката на мундира вече е права, но със същата бродерия. Въвежда се и вицмундир, на яката и обшлагите му се нашива генералски галун. Със същата заповед се въвежда вместо вензел в задния край на валтрапа под короната да се прикрепва Александровска звезда, т.е. звездата на ордена „Св. Александър".

Генералските шинели са от същия сив плат като офицерските, но са с червени кантове около яката, по борта, обшлагите и задното коланче и с червена подплата. На генералите е разрешено и носенето на т.нар. николаевско палто. По кройка то е подобно на шинела, но е разрешено подплатата и яката му да се изработват от бяла кожа. Със Заповед № 19 от 1885 г. за генералите е въведен сюртук с червена яка и кантове по борта, обшлагите и задните клапани, а лятно време се носи офицерски кител. С всички униформи освен с шинела се носят акселбанти.

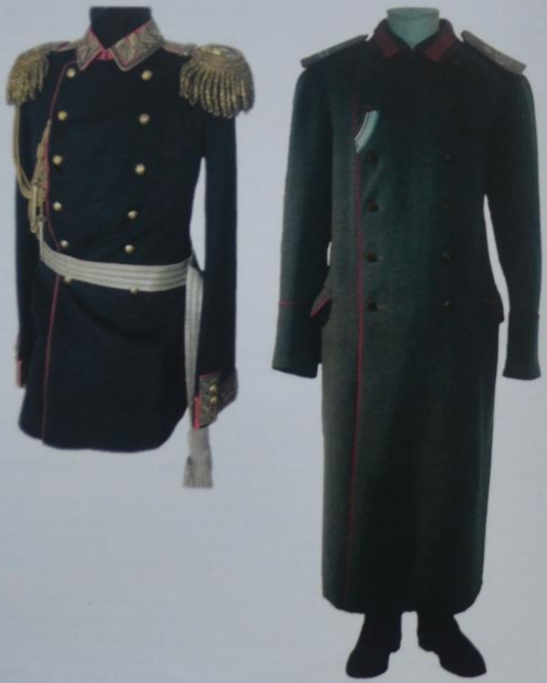

Генералски параден мундир и шинел на княз Александър I Батенберг (НВИМ)

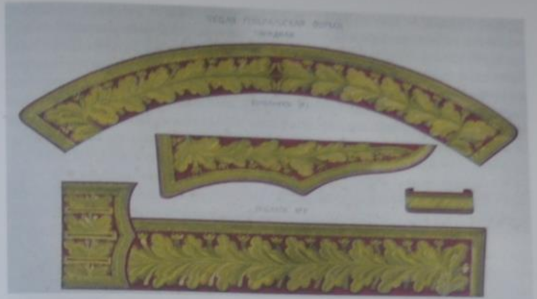

Рисунка на бродерията върху яката, маншетите и задните джобове на генералския параден мундир (НВИМ)

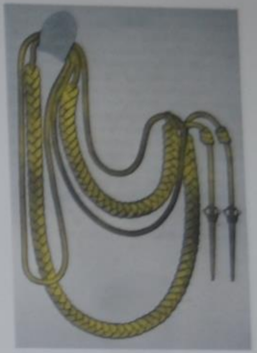

Рисунка на генералски акселбант (НВИМ)

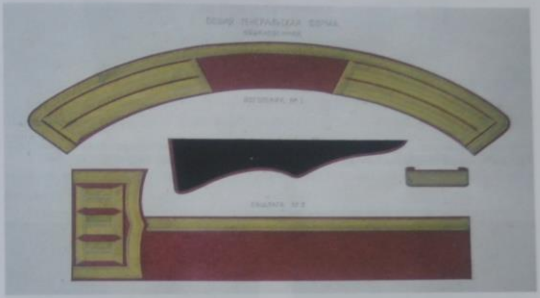

Рисунка на яката, маншетите и задните джобове на обикновената генералска униформа (НВИМ)

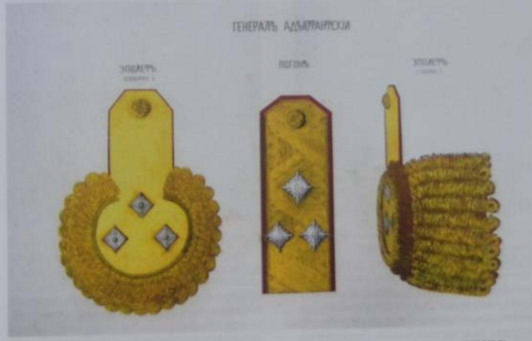

Рисунка на еполетите и пагоните на генерал-адютантите в българската войска (НВИМ)

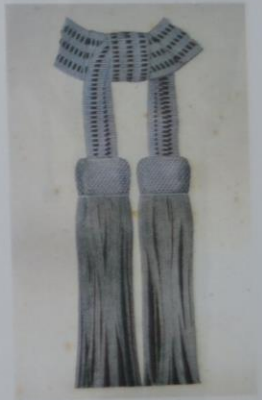

Рисунка на параден шарф с кисти (ресни). Този модел шарф се носи от дружинните командири и заемащите по-високи от тях длъжности – бригадни командири, началници на отдели и др. (НВИМ)

Подпоручик флигел-адютант в служебна униформа с „българка", мод. 1879 г. Фуражката е с околожка от краповo сукно и бели кантове. Шие се както и „българката" от светлосин плат, отличаващ адютантите на княза от останалите офицери. Мундирът е обточен с бели кантове, копчетата са посребрени с коронован лъв. Носи адютантски акселбанти от сребърна сърма като белег на службата си. Пагоните са от сребърен галун с позлатени звезди и владетелски монограм. Сивосините дълги панталони са с генералски лампази от краповo сукно. Носи къси ботушки с приковани посребрени шпори.

Снаряжение: Презраменен портупей за шашката от гладък сребърен „кавказки" галун.

Въоръжение: Шашка, кавказки тип

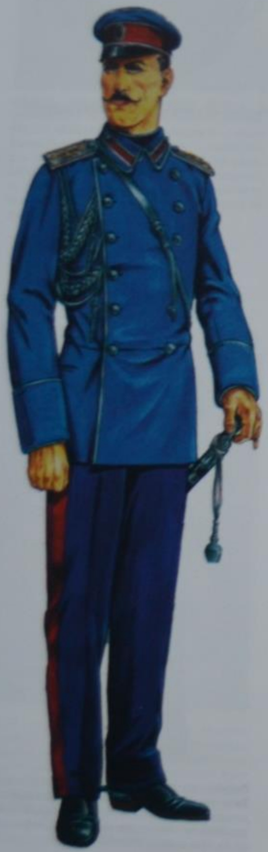

Със Заповед № 110 от 1879 г. за флигел-адютантите се въвеждат характерни по цвят и украса униформи. Калпакът е от сива агнешка кожа с червено дъно и сребърни галуни. Отпред се поставя сребърен осмоконечен кръст. През 1880 г. със Заповед № 191 за флигел-адютантите е въведен и султан, подобен на генералския, но висок 20 см. Извън службата се разрешава носенето на фуражка със светлосиньо дъно, червена околожка и бели кантове. До 1884 г. лятно време на фуражката се поставя чохъл, покриващ и козирката, а след това съгласно Заповед № 90 чохълът се поставя само на периферията.

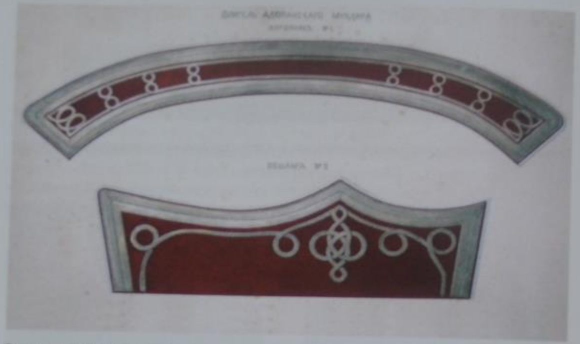

Рисунка на бродерията на яката и маншетите за униформата на флигел-адютантите. Особеностите на украсата се запазват до края на Първата световна война (НВИМ)

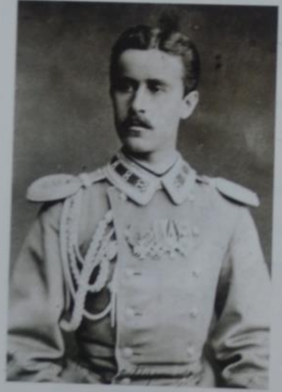

Поручик флигел-адютант Марин Маринов в парадна униформа, Русе, 1883 г. Виждат се детайлите от униформата, характерни за адютантите на княза. Обърнатата яка е с типична само за тях бродерия. Еполетите са сребърни с позлатени звезди и вензел. Акселбантът и копчетата също са посребрени. Копчетата са с коронован лъв. Всички кантове са бели (БИА)

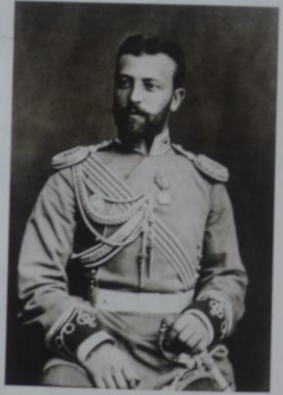

Капитан флигел-адютант Върбан Винаров в парадна униформа (1885 г.). Виждат се направените през 1884 г. промени. Мундирът е с извит борт и има втори ред сребърни копченца от лявата страна. Коланът е заменен с кушак от бяла коприна. По това време адютантите на княза започват да носят саби с метални ножници вместо шашки кавказки модел (БИА)

Мундирът се шие от светлосиньо сукно, обкантен по края на яката, по борта, полите, обшлагите и задните клапани с бяло. Копчетата са в два реда по шест, сребърни, с лъвче. Носи се задължително с бели двойни акселбанти. Яката е обърната и е от червено сукно, с характерна по форма сребърна бродерия. Обшлагите са от същото сукно, с остър „нос" и сребърна бродерия. В текста на заповедта е уточнено, че бродерията е подобна на тази, поставяна върху униформата на личните адютанти в Русия. Еполетите са сребърни на червена основа, с бели кантове. Върху тях се поставят звездите за звание и вензелът на княза от позлатен метал.

Характерна особеност на флигеладютантското облекло е шарфът с пискюли, който се носи през дясното рамо. Около кръста се опасва колан от бяла кожа със сребърна елипсовидна тока със златен лъв. Шашката на флигел-адютантите е кавказки образец и се носи препасана на кръста. Шароварите са сиво-сини, с червени генералски лампази и се носят с ботуши със сребърни шпори.

Към облеклото е предвидена и „българка" от плата на мундира с обърната яка и червени петлици. Носи се с еполети и пагони. Пагоните са сребърни, с един или два червени просвета и бели кантове по края. Звездите и вензелите са като на еполетите.

Шинелът е идентичен с офицерския и е с червени петлици, обкантени с бяло. Адютантите носят също летен кител, но с обърната яка, а по кройка като „българката", като в Заповед № 185 от 1880 г. е уточнено, че шарфът се връзва на възел под колана.

През 1884 г. със Заповед № 3 за флигел-адютантите е въведен мундир с извит борт, какъвто носят всички офицери. Цветът, обкантването и шитьото на яката и обшлагите се запазват, но яката става права и за разлика от офицерските мундири копчетата са в два реда и са с лъвчета. Въвежда се и бял копринен кушак. Отзад на джобовете вместо клапани се въвеждат десет складки (набор). През следващата 1885 г. със Заповед № 19 флигел-адютантите получават и сюртук с цвета на мундира.

Униформата на генералите от свитата на княза е сходна с тази на флигел-адютантите, но калпакът е бял. Всички станали през годините промени в униформите на адютантите важат и за тях.

Генерал-адютантите също носят униформа, подобна на флигеладютантската, но със златист метален прибор.

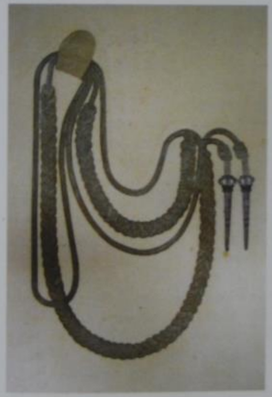

Рисунка на флигеладютантски акселбант. За разлика от генералския се изработва от сребриста сърма. Металните накрайници на висулките също са посребрени (НВИМ)

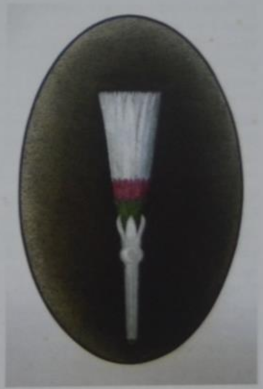

Рисунка на флигеладютантски султан. Перата са по-къси от тези на генералския султан и са по-събрани. Металната основа във вид на тръбичка и подобен на лале връх е посребрена (НВИМ)

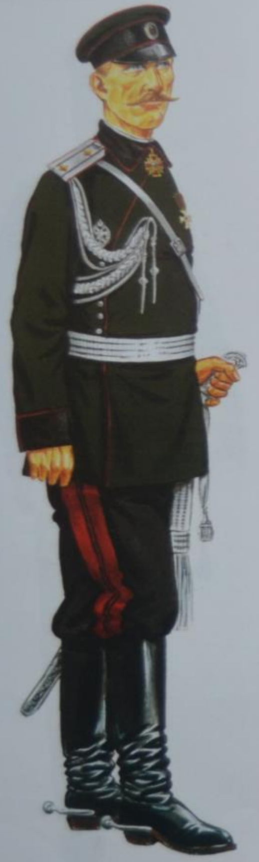

Подполковник от Генералния щаб в служебна униформа. Стандартна офицерска фуражка с околожка от черно кадифе и червени кантове. Носи сребърни акселбанти и знака за завършена Николаевска генералщабна академия. Обкантването е червено, металният прибор – сребърен, а обшлагите – от черно кадифе. Като старши офицер е с копринен шарф с пискюли. Генералщабните офицери носят черни панталони с генералски лампази, пуснати върху ботушите. Старшите офицери носят на ботушите си шпори.
Въоръжение: Шашка кавказки модел на презраменен портупей от сребърен галун

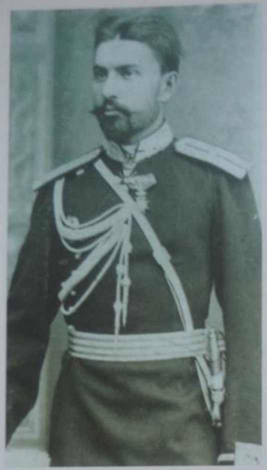

Капитан Рачо Петров в служебна униформа след промените, направени през 1884 г. На яката, която вече е права, има характерната за Генералния щаб на българската войска бродерия от сребърна сърма върху черно кадифе. Бродерия с подобен мотив има и върху клапаните, пришити към маншетите, които също са кадифени. Всички метални части, включително и пагоните, са сребърни. Кантовете са червени. Офицерите от ГЩ продължават да носят черни панталони с червени генералски лампази. Капитан Петров носи и шарф с кисти (висулки) като началник на Щаба на войската (БИА)

За офицерите от Генералния щаб е предвиден мундир от тъмнозелено сукно с подобна на всички останали кройка, но с обърната яка от черно кадифе. От същото кадифе са и обшлагите, а кантовете са червени. За яката и обшлагите е предвидена сребърна бродерия, сходна с тази на руските генералщабни офицери, сребърни са и копчетата. Мундирът се препасва с копринен шарф с пискюли или червен кушак в зависимост от конкретния случай. Еполетите и пагоните са сребърни, с червени кантове и черни просвети, като всички служещи в генералщабното ведомство офицери носят задължително бели акселбанти.

Вицмундирът е същият като мундира, но без шитьо на яката и обшлагите. Калпакът е от черна агнешка кожа със сребърен кръст. Дъното е от черно кадифе с червен кант в основата и сребърни галуни според званието. Със Заповед № 191 от 1880 г. е въведен султан, идентичен с генералския. Със същата заповед вместо вицмундир се въвежда „българка“ с петлици от черно кадифе.

Фуражката е с околожка от черно кадифе с червени кантове. През 1884 г. със Заповед № 90 и за генералщабните офицери е въведен чохъл, покриващ само периферията на фуражката. Към парадната форма се носят чакчири от черно сукно с генералски лампази, а извън строя къси и дълги сиво-сини панталони с кант.

Заповед № 3 по военното ведомство въвежда през 1884 г. мундир със същата кройка като на останалите родове оръжие. Яката става права от черно кадифе с червени кантове и сребърно шитьо. През следващата 1885 г. със Заповед № 19 се въвежда сюртук. Шинелът на служещите в Генералния щаб е сходен с шинела на всички останали офицери, но има обкантени с червено петлици от черно кадифе и сребърни копчета, а лятно време се носи възприетият за войската бял кител.

Военните юристи заемат важно място в българската войска. В Заповед № 110 от 1879 г. и последвалите я промени за тях се въвеждат специални атрибути по униформата. Те носят сходен с този на офицерите от Генералния щаб мундир с обърната яка от черно кадифе. Кантовете са малинови, а металният прибор е сребърен. Шарфът за всички е с кисти. В определени случаи се носи малинов копринен кушак. Еполетите и пагоните са сребърни, с малинови кантове и просвети. Калпакът е черен, с дъно от черно кадифе и сребърни галуни, които са обкантени с малиново. Фуражката е общоармейски образец, с околожка от черно кадифе и малинови кантове. През 1884 г. за юристите също е предвиден чохъл, покриващ периферията.

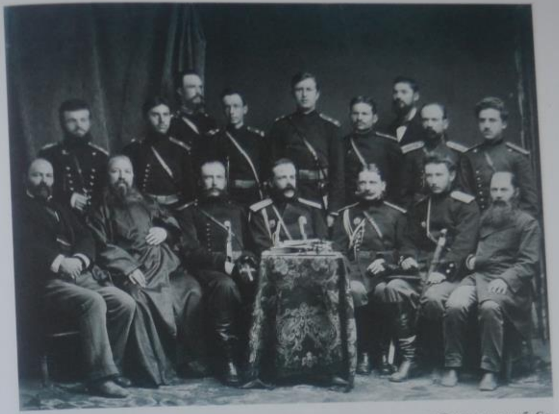

Офицери от пехотата, артилерията и сапьорните части, причислени към Генералния щаб, София, 1880 г. Двамата старши офицери, седнали в центъра на групата, носят служебна униформа, регламентирана със Заповед № 110 за ГЩ. Вижда се обърнатата яка от черно кадифе, обточена с червен кант. Препасани са с кушаци от тъмночервена коприна. Носят полагащите се за длъжността им акселбанти и значка за завършена Генералщабна академия отдясно на гърдите (НВИМ)

Капитан военен юрист в служебна униформа с „българка“, която е с малиново обкантване и яка от черно кадифе. Металният прибор е сребърен. През този период „българката“ е популярна сред офицерите заради удобството си. До 1884 г. военните юристи я носят вместо сюртук. За разлика от останалите офицери имат обкантване по борта, маншетите и задните клапани. Сиво-синият дълъг панталон е с малинов кант.
Въоръжение: Шашка кавказки тип на презраменен портупей от сребърен галун

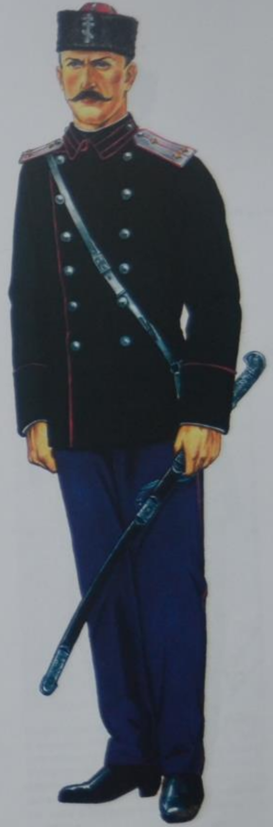

През 1883 г. със Заповед № 51 са направени някои промени в облеклото. Мундирът е вече еднакъв с руския образец и е с права яка, а на сиво-сините панталони се поставят малинови лампази. За главния военен прокурор е предвиден калпак от бяла агнешка кожа. Дъното на калпаците за всички се променя в малиново. Въвежда се „българка“ като тази на офицерите от Генералния щаб, но с малинови кантове. Същата година със Заповед № 432 бортът на мундира става извит като на мундирите на останалите офицери. Лампазите на панталоните и шарфът с кисти се превръщат в привилегия само на главния военен прокурор. През 1885 г. със Заповед № 19 се въвежда и сюртук. Лятно време се носи общоприетият кител с пагони с малинови кантове. Шинелът е общоармейският, с петлици от черно кадифе и малинови кантове.

Първата униформа на лекарите от българската войска е въведена със Заповед № 110 от 1879 г. Описанието ѝ включва едно изречение, според което униформата във всичко повтаря руската, но върху пагоните ѝ се поставят приетите в българската войска четирилъчни звезди.

Във фондовете на Националния военноисторически музей в София е запазен мундирът на д-р Димитър Моллов. За разлика от руския лекарски мундир от този период, където по предния и долния край на яката под формата на буквата „г“ върви сребърен галун, а над него има петлик от същия галун, върху мундира на д-р Д. Моллов галунът на яката върви по горния ѝ край, а петликът е отдолу.

Независимо че различията не са отразени в писмен вид, вероятно са предвидени отделни отлики в сравнение с руския първообраз.

В тези първи години от съществуването на българската войска лекарите (за разлика от другите офицери) носят шпаги вместо шашки. През 1880 г. с Циркуляр № 18 по военното ведомство се определя подредбата на звездите върху пагоните и еполетите. На лекарите те се дават за длъжност, а не за звание. Дружинните лекари носят пагони и еполети на младши офицер с една звезда, лекарите, завеждащи военни отдели (например бригадните лекари), имат еполети и пагони на старши офицер с две звезди, а главният лекар на войската – еполети и пагони на старши офицер с три звезди.

Санитарен офицер – дружинен лекар, в служебна униформа. Военните лекари носят калпак от черна агнешка кожа с дъно от плата на мундира. Металният прибор е сребърен. Мундирът е руски образец, като единствената разлика е в бродерията на яката. Носи въведения през 1884 г. за лекарите кушак от черно кадифе със сребърен галун по средата и червени кантове. На дългите сиво-сини панталони има червен кант.
Въоръжение: Кортик обр. 1883 г.

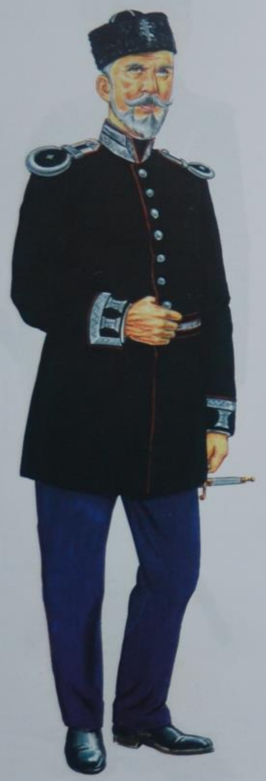

Характерно за униформите на военните лекари е поставянето на сребърни звезди върху сребърен пагон. Това положение се запазва до средата на XX век. През 1880 г. със Заповед № 148 на дружинните лекари, имащи старши офицерски чинове от руската армия, се разрешава да носят регламентираните за тях еполети и пагони.

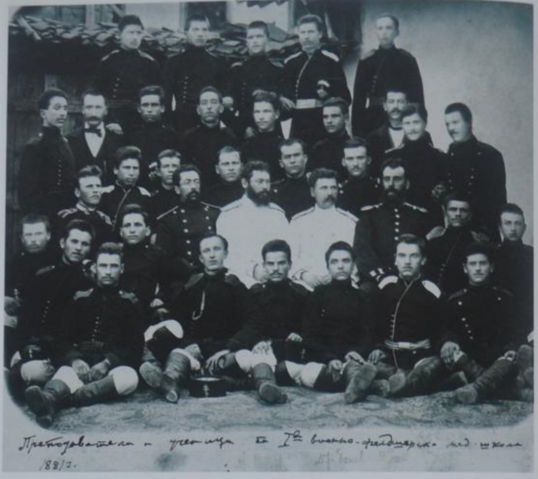
Преподаватели и ученици в Iᵃ военно-фелдшерска мед. школа
1881 г.

Преподаватели и ученици от първата военнофелдшерска медицинска школа, 1881 г. В центъра са седнали преподавателите военни лекари. Един от тях е със сюртук, най-вероятно руски офицер, тъй като по това време сюртукът още не е въведен официално в българската войска. Двамата офицери в средата са с летни кители. Последният от лекарите носи утвърдения за военните медици мундир, който при парадната униформа е с еполети. Школниците са от артилерията и различни пехотни дружини (НВИМ)

През 1881 г. следва нова заповед, засягаща промените в облеклото на лекарите. Тя е под № 93 и предвижда за заемащите генералски длъжности калпак от бяла кожа с тъмнозелено дъно и три кръстосани сребърни галуна. Отпред се поставя сребърен осмоконечен кръст. Въвеждат се и пагони със сребърна генералска зигзагообразна бродерия, по-тесни от армейските. На пагона се поставя една златна звезда. Ако офицерът е лейбмедик (личен лекар на княза), му се полага и сребърен вензел на пагона. Всички копчета са сребърни с лъвче. Панталоните са сиво-сини, с червен кант. Вместо шпага се въвежда носенето на кавказка шашка на сребърен портупей.

През 1883 г. със Заповед № 4 по военното ведомство се въвеждат нови промени в облеклото на лекарите. На всички е заповядано да носят сиво-сините панталони с червен кант. Вместо сюртук санитарните офицери трябва да носят „българка“ със сребърни копчета и червени кантове. Петлиците за лекарите са от черно кадифе, а за ветеринарите – от ясносиньо (гълъбово) сукно. Заповедта предвижда промяна и по отношение на хладното оръжие на лекарите. Въвежда се кортик вместо шашка, който се носи на поясен портупей. За парадната и празничната униформа се въвежда текстилен пояс от черно сукно (за ветеринарите синьо), обкантен по края с червено. По средата се поставя широк 2,5 см сребърен галун със зигзагообразен мотив, който също е обкантен с червено.

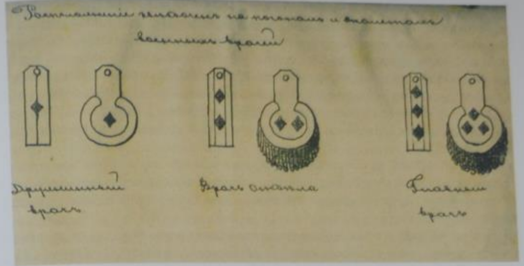

Рисунка със схемата на подреждане на звездите според длъжността на военните лекари в българската войска (ДВИА)

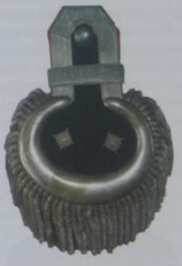

Еполет на завеждащ отдел д-р Димитър Моллов (НВИМ)

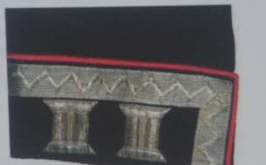

Маншет от мундира на военен лекар (НВИМ)

С последвалата през същата 1883 г. Заповед № 396 се уточнява, че червеният кант по борта и задните клапани се полага само на заемащите генералски длъжности. Зимно време лекарите носят общоармейския шинел с черни кадифени петлици, червени кантове и сребърни копчета и пагони. Лятно време в употреба е общоармейският офицерски кител. Това са последните промени в облеклото на военните лекари преди Сръбско-българската война.

Идеята за сформиране на специална конна част, която да поеме охраната на новоизбрания български княз, е обсъждана от командването на Земската войска още през лятото на 1879 г. Честта да изпълнява тази почетна служба се пада на 1-ва Софийска конна сотня. С Указ № 28/10.08.1879 г. князът приема шефство над сотнята и тя поема охраната му. Променя се названието на сотнята, тя започва да се нарича „Собствен на Негова Светлост конвой“.

Първоначално униформите са като на останалите конни сотни в Земската войска. Още след първия парад, в който новосъздаденият конвой участва, на княза прави впечатление семплата черна униформа. В своите спомени, публикувани през 1936 г., бившият командир на конвоя Мосолов описва как е създадена първата униформа на гвардейците. Вероятно поради отдалечеността във времето на описваните събития той смесва описанието на втория вариант на униформата, свързвайки го със създаването на най-ранния образец. Познавач на европейските традиции в униформеното облекло, владетелят не остава доволен от външния вид на своите гвардейци. Практичната униформа на конниците е прекалено обикновена за вкуса на княза. Скоро след парада той извиква командира на конвоя поручик

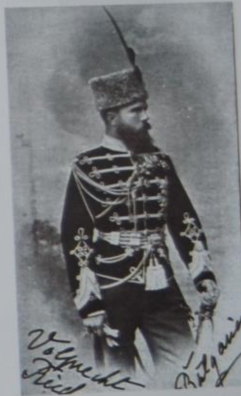

Подполковник барон Волпрехт фон Ридезел в парадна униформа, София, 1880 г. Той е хофмаршал на двора и се числи към Конвоя по време на целия си престой в България. Баронът, който е и флигел-адютант на княза, носи акселбант на дясното рамо. Въоръжен е със сабя в метална ножница на поясен портупей (ч.к.)

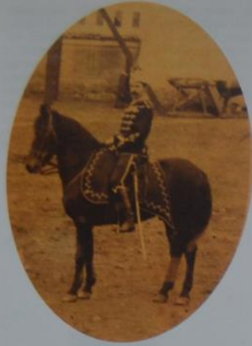

Унтерофицер от Конвоя в новия модел униформа (ч.к.)

Мосолов и с него обсъжда предстоящите промени в облеклото на гвардейците. И двамата са единодушни в избора на хусарски тип униформа за частта. Мосолов твърди, че князът харесвал формата на Гродненския лейбгвардейски хусарски полк на руската армия. В тази част хусарите носят черен калпак с малиново дъно, тъмнозелен долман и малинови чакчири (панталони). За отказа от съчетанието на зелен долман с малинови панталони има логично обяснение. Гвардейците на съседното Княжество Сърбия носят от 1859 г. униформи с такова съчетание на цветовете. Разбира се, не било уместно такова съвпадение и князът се спира на друг вариант.

Първият вариант на гвардейската униформа включва висок като в конницата калпак от сива кожа. Отпред има посребрен осмоконечен кръст. Над него се поставя овална трикольорна кокарда със забодено зад нея орлово перо. Първият вариант на калпака е без чешуя.

При служебната и строева униформа гвардейците носят фуражка от крапово (тъмночервено) сукно с три бели канта. За офицерите и вахтмистъра на Конвоя е с козирка. Отпред се прикрепя утвърденият образец овална кокарда.

При парадната униформа са носи долман от крапово сукно. Той е силно вталеи и с много къси поли под талията. Яката е обточена отгоре със сребрист галун. Той е със зигзагообразен мотив и се поставя и на островърхите маншети. Пагоните са единични, завършващи с лилия към ръкава. За различаване на званията се поставят по един до три пръстена (гомби) със звездички. Първоначално са руски петолъчни, а след 1880 г. четирилъчни. В средата на пагона на специално усукан шнур се поставя в умален вариант посребреният вензел на владетеля. За да се отличават младшите офицери от старшите, галунът е съответно единичен или двоен. Дрехата е богато обшита със сребрист шнур около яката, по борта и маншетите. Отпред има седем реда жгути (шнурове), завършващи с лилии. При редовия състав шнуровете са вълнени, а вместо галун се пришива тесма.

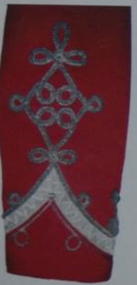

Детайл от украсата на маншета на долмана (НВИМ)

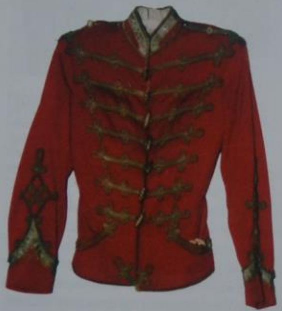

Офицерски долман на подпоручик Христо Петрунов. На този най-ранен образец се виждат някои особености, характерни за първите години от съществуването на Конвоя. Галунът с кавалерийски зигзагообразен мотив върви само по горния и предния край на яката. На плетените пагони има т.нар. „бомбички“ от руската хусарска униформа с петолъчна звезда вместо приетата в българската войска четирилъчка. Полите на долмана са много къси. Останалите елементи от украсата – седемте реда жгути (шнурове), сложният възел на маншета, джобовете под талията и характерните лилии, с които завършват жгутите, се запазват и по-нататък в униформата на българската гвардия (НВИМ)

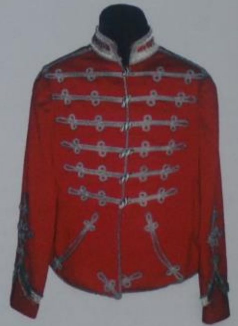

Офицерски долман след промените, направени през 1883 г. Въпреки че се запазва като цяло обликът на въведения през 1880 г. долман, в новия модел има и някои промени. Най-съществената е променената украса на яката. На копчетата на пагоните е гравиран вензелът на владетеля. Променена е и формата на хусарските костилки (копчета). Пропорцията на дрехата също е изменена и полите вече са по-дълги. В този си вид долманът е неотменна част от облеклото на гвардейските офицери до средата на 50-те години на XX век (НВИМ)

Интересна особеност на първите гвардейски униформи са широките панталони (рейтузи). Те са сиво-сини с генералски лампаз от крапово сукно. Носят се с високи ботуши. На офицерите е разрешено при определени случаи да обуват и дълги панталони с щрипки. Това наглед странно съчетание на елементи от хусарската и казашката униформа има своето логично обяснение. През първите години от съществуването на Конвоя конската амуниция е казашки тип. Особено характерно е седлото, което е с дървена конструкция. Върху него се прикрепя дебела кожена възглавница. За да се язди с такова седло, е необходима по-голяма свобода на панталона, което е и причина за използването на широките рейтузи.

При служебната униформа офицерите носят тъмносиня куртка. Тя е с права яка, обточена със сребрист шнур, образуващ отпред две лилии. Дрехата е със скрито закопчаване, островърхи маншети и два джоба с тривърхи капаци на гърдите. Носи се с червената фуражка и широките панталони от парадната униформа. Такава дреха е предвидена само за офицерите. Унтерофицерите и конниците използват униформата на Земската войска дълго след отменянето ѝ.

При зимната униформа се носи утвърденият модел шинел за офицерите и долните чинове. Пагоните и петлиците са крапови с копчета от бял метал. Офицерите носят пагони със сребриста зигзагообразна бродерия и крапови кантове. На пагоните се носи вензелът на княза. За долните чинове е щампован с бяла блажна боя. Офицерите носят посребрени вензели.

Лятната униформа е с утвърдения за офицерите бял кител. Унтерофицерите и конниците носят гимнастическа риза .

С някои незначителни допълнения тези униформи са в употреба до 1883 г. Първата стъпка към превръщането на Конвоя от типична казашка сотня в редовен ескадрон е въвеждането на английски тип седла и юзда с мундщук. Така отпада необходимостта от широки панталони в униформата. Дълго готвените промени са обнародвани в Заповед № 92/26 март 1883 г. В заповедта е направена решителна крачка към максималното приближаване на гвардейската униформа към хусарската.

Промените засягат и калпака. Вместо кръст вече се поставя „Александровска звезда“. Отстрани е прикрепена чешуя, която при конен строй се носи спусната. В останалите случаи се закопчава зад кокардата. Новост е и въвеждането на етишкет, който се прикрепя при конен строй към специална халка на калпака. Другият му край се увива около врата.

Долманът също е променен. Яката на всички офицери е с двоен галун. Старшите офицери вече имат двойно оплетени пагони. Единичният галун на яката остава за унтерофицерите. Запазват се останалите елементи от украсата – седемте реда жгути, фалшивите джобове под талията, сложният възел над маншета и шнуровете на гърба. Вместо сиво-сините рейтузи са въведени стеснени по крака панталони от тюркоазено син плат със сърмен галун отстрани. Ботушите също са типично хусарски. Кончовете им са изрязани под формата на две дъги и са обточени с галун по горния край. Отпред по средата има метална розетка.

Новост е замяната на тъмносинята куртка с вицдолман. Той също е от тъмносин плат и се облича при дежурната и служебна униформа. Кройката му е като на долмана, но е с обърната яка и пет реда жгути. Украсата му е по-семпла в сравнение с парадния мундир. Носи се с червената фуражка и панталоните от парадното облекло. Всички офицери носят през лявото рамо въведената през 1881 г. лядунка. До 1883 г. тя е с презрамка с обикновен кавалерийски зиг-заг, а след това от генералски галун. Шинелите и лятната униформа остават непроменени.

През септември 1885 г., когато Конвоят е в Пловдив във връзка със Съединението, става явна необходимостта от по-практична дреха, пригодна за бойни действия. Командирът на ескадрона предлага да се възстанови отменената две години по-рано тъмносиня куртка. Князът одобрява това и в Пловдив спешно са ушити куртки за всички. Вероятно поради бързината, с която е трябвало да стане ушиването, на куртките за долните чинове не са поставени джобове. Тъй като моделите са „височайше“ утвърдени, то и в бъдеще се шият така. С тези униформи Конвоят участва във войната.

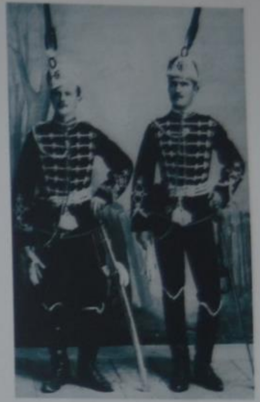

Унтерофицер и ефрейтор от Собствения на Негово Височество конвой в парадна униформа. Унтерофицерът вляво има сребърен галун на яката и маншета. По-късно това става отличителен белег в униформите само на вахмистрите. Носят около врата си трикольорен шнур, който с другия си край е прикрепен към дръжката на револвера. Имат кожени паласки, прикачени към кушака. Среща се и вариант, при който паласката е прикрепена непосредствено към капака на кобура. Въоръжени са с гвардейски саби с метални ножници и кожен темляк (БИА)

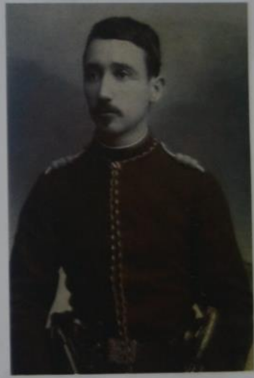

Унтерофицер от Конвоя в служебна униформа с куртка (ч.к.)

Войник от 23-та пехотна Русчушка дружина в зимна пехотна униформа, въведена със Заповед № 110 от 24 декември 1879 г. Най-характерната част от новото облекло е мундирът с дъговиден борт. Този модел се запазва до 1890 г. с малки изменения. През този период в пехотните дружини на войската има различни по цвят приборни цветове.
През лявото си рамо войникът носи скатан шинел. Панталоните са широки, провиснали над ботушите, които са със силно изразено нагъване на кончовете.
Снаряжение: Стандартен колан с метална тока и две паласки обр. 1869 г. (презраменна паласка).
Въоръжение: 15,24-мм пушка „Крънка“ обр. 1869 г. с щик

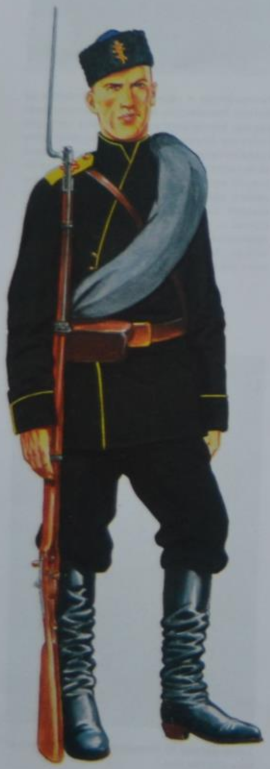

Пехотата е основният род оръжие в българската войска през периода 1879–1885 г., а пехотните дружини са разпределени сравнително равномерно в по-големите градове на страната. Те носят пореден номер и наименованието на селището, в което квартируват.

Със Заповед № 33 от 5 септември 1879 г. са определени цветовите съчетания на униформите на дружините, които са групирани в четири бригади и се отличават по цвета на дъното на калпака, петлиците, кантовете, кушака и пагоните. Бригадите включват от четири до шест пехотни дружини. Униформата на всяка от тях се различава по цвета на калпака и на петлиците. Определеният за първа бригада цвят е червен, за втора – бял, за трета – зелен, а за четвърта – син.

Основната разлика между униформите на дружините е в цветовете на кантовете, пагоните и кушака. Всеки фиксиран в съответствие със заповедта цвят се повтаря в униформите на дружините на всяка една от бригадите според поредността на номерата им. Така например в първа дружина на четвърта бригада (19-а Шуменска) кантовете, пагоните и кушакът са червени. В останалите пет дружини на същата бригада цветовете са съответно бял, зелен, син, жълт и малинов, като във всички се запазва синият цвят на дъното на калпака и на петлиците.

Отделно от всичко това върху пагоните се поставя номерът на дружината, щампован с блажна боя. Върху белите и жълтите пагони той е изписан с червени цифри, а върху останалите – с жълти. Цветовите различия на дружините се запазват до 1884 г., когато за цялата пехота се приема като приборен цвят червеният. Това изменение е наложено от преструктурирането на пехотните дружини и събирането им по три в полкове. Подплатата и просветите на офицерските пагони и еполети са в съответствие с цвета на войнишките пагони, а вензелите са от позлатен метал. Тази сложна система за различаване на отделните части е заимствана от руската армия, където полковете в дивизиите имат свое характерно по цвят приборно сукно.

Според Заповед № 110 от 1879 г. офицерите от пехотата носят черен калпак с цветно дъно и позлатен осмоконечен кръст. Дружините, наследници на опълченските дружини, носят над кръста и т.нар. отличка, подарена от руския император. Тя има форма на метална лента с изписан върху нея надпис.

Съществуват три варианта на надписа. Първият от тях е на руски език – „За отличiе въ Турецкую войну 1877 и 1878 годовъ“. Отличките с този надпис са вероятно от първата партида от 12 024 знака, получени през 1879 г. от Санктпетербургския интендант.

Другите два варианта на отличките са с надпис на български език и най-вероятно са изготвени в България. Носени са на калпаците в частите, наследници на дружините, до 1911 г., а надписите са: „За отличка въ Турската война въ 1877 и 1878 годины“ и „За отличие въ Турската война въ 1877 и 1878 година“. Отличките са позлатени за офицерските калпаци, а за войниците са от месинг.

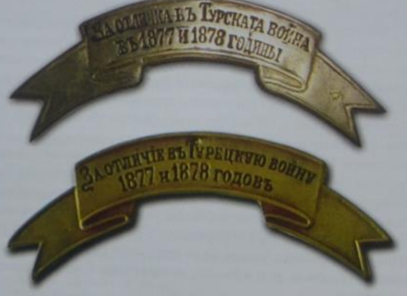
За отличка въ Турската война въ 1877 и 1878 годины
За отличiе въ Турецкую войну 1877 и 1878 годовъ

Отлички, носени над кръста в пехотните дружини, наследници на опълченските (НВИМ)

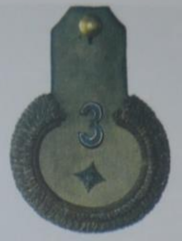

Еполет на подпоручик от 3-та пеша Радомирска дружина (НВИМ)

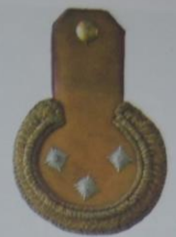

Еполет на капитан от пехотата. Подредбата на звездите е съобразена с поставянето на номер или вензел (НВИМ)

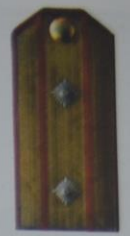

Пагон на подполковник от пехотата след промените, направени със Заповед № 43/1884 г. (НВИМ)

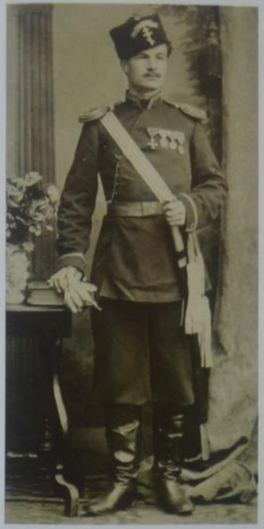

Младши офицер дружинен адютант в парадна униформа. Единствено дружинните адютанти носят при парадната униформа цветен кушак вместо шарф (БИА)

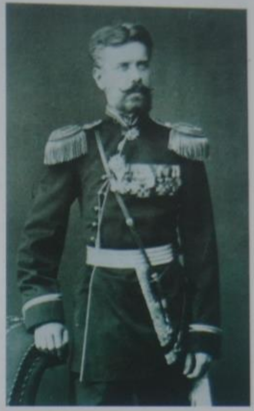

Командирът на 8-а пеша Врачанска дружина в парадна униформа, съобразена с описанието, дадено в Заповед № 110/1879 г. На мундира от тъмнозелено сукно са прикачени еполети с ресни (висулки). Кантовете са бели. Знак за длъжността, заемана от офицера, е шарфът с кисти (ресни). При парадната униформа офицерите носят всички ордени и медали, с които са наградени. През този период на въоръжение са произволни образци кавказки шашки, носени на тънък портупей през дясното рамо (НВИМ)

Войнишки кръст, който се изработва от месинг чрез изрязване с матрица (НВИМ)

За различаване на званията младшите офицери имат на дъното на калпаците си единични кръстосани златни галуни, а старшите офицери – двойни. Извън строя и с особено разпореждане се разрешава носенето на фуражка от тъмнозелено сукно с кантове според цвета на дружината. Отпред се поставя елипсовидна кокарда с вписани една в друга две зелени и две червени елипси. Около тях се образува назъбена елипса (т.нар. „сияние“) от посребрен метал. Отпред на фуражката се пришива козирка от черна кожа с бордюр. Лятно време върху фуражката се поставя бял чохъл, покриващ и козирката. Със Заповед № 191 от 1880 г. за дружинните командири се предвижда и поставянето на султан върху калпаците.

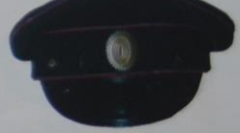

Фуражка на офицер от 18-а пеша Габровска дружина. Приборният цвят на тази част е малинов (НВИМ)

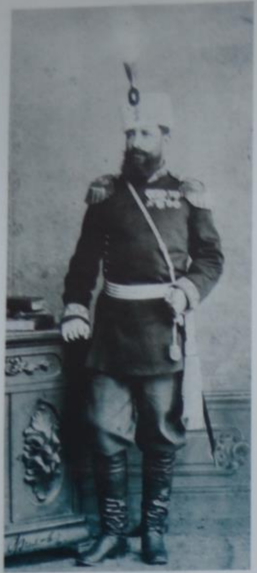

Подполковник Димитър Филов като бригаден командир в парадна униформа. Калпакът е генералски от бяла кожа със султан. На яката и маншетите на мундира има златен галун с генералска зигзагообразна бродерия. На ботушите има посребрени шпори. Шашката е закачена на портупей от златен галун (НВИМ)

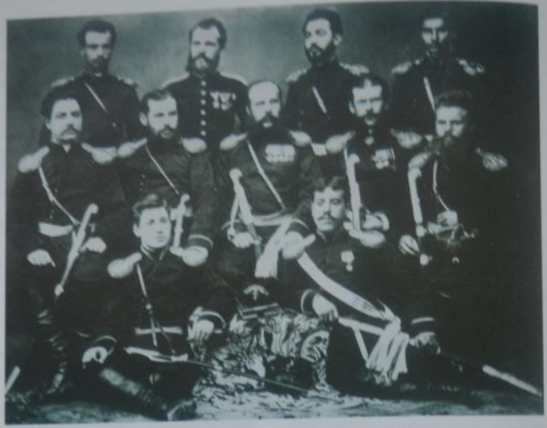

Български и руски офицери от 17-а пеша Търновска дружина в парадна униформа. Някои от тях имат на яките и маншетите полагащата се бродерия. В центъра на снимката е командирът на дружината, който носи шарф с кисти (ресни). Зад него е лекарят на частта в мундира на военните медици. На преден план с шарф през дясното рамо е дружинният адютант. На калпаците носят отлички, полагащи се на частта като наследник на опълченска дружина. Седналият вдясно офицер е поставил под кръста и кокарда в разрез с установените правила (БИА)

Мундирът на офицерите е от тъмнозелено сукно с извит борт и шест малки позлатени копчета. Яката е права, с височина около 5 см, срязана отпред под ъгъл 60°. По края на яката, борта, обшлагите и задните клапани се поставя определеният за дружината кант. На яката и обшлагите е предвидена бродерия от златна сърма. В текста на заповедта е уточнено, че поради липса на майстори в Княжеството, способни да изработят бродерия, временно се разрешава подобна да не се поставя. Много от офицерите обаче си поръчват бродерия в Русия по приложените към заповедта рисунки. За това свидетелстват запазени снимки от 1880 г., върху които личи, че на униформите на повечето офицери има такава.

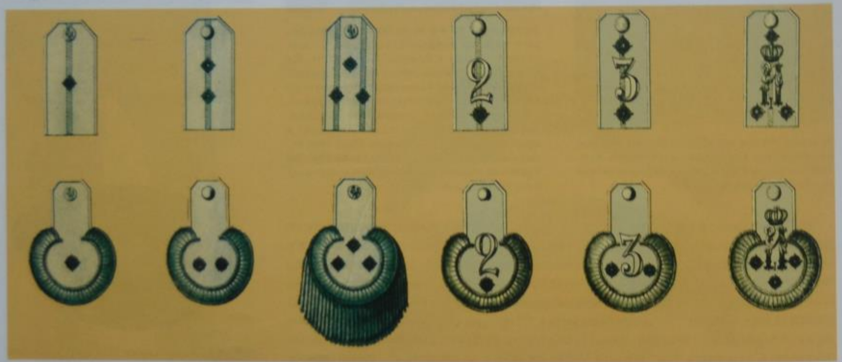

Рисунки на пагоните и еполетите на офицерите със схема за подреждане на звездите, номерата и вензелите (ДВИА)

Към парадната и празничната форма на мундира се поставят еполети със златна бродерия. С обикновената форма се носят позлатени пагони, широки 6 см. На офицерите е предписано да са със сребърни звезди и номера на дружината, в която служат. Парадната и празничната униформа се носят с копринен шарф, а при дежурство – цветен кушак. Шарфът на дружинните командири е с кисти. На офицерите се полага също шашка кавказки тип, която се носи на презраменен портупей. Около дръжката се връзва темляк от сребърна сърма.

Панталоните са от цвета на мундира и се носят с ботуши. Извън строя е позволено носенето на панталони с кант. За генералите и старшите офицери се предвиждат и шпори, а младшите офицери носят шпори само ако службата им изисква ползването на кон.

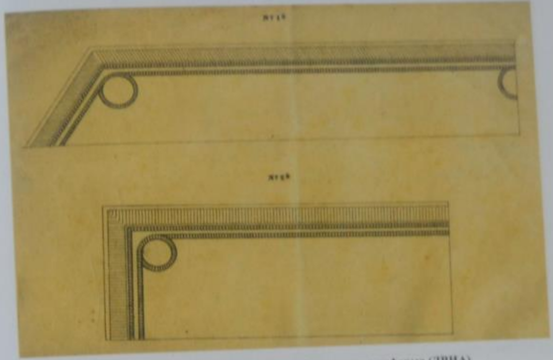

Рисунка на бродерията за яката и маншетите на офицерската униформа (ДВИА)

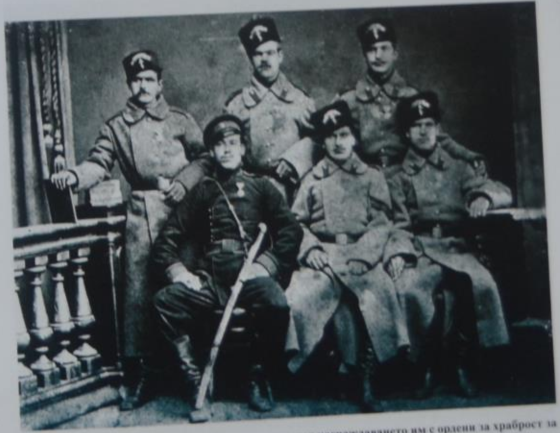

Унтерофицери и войници от пехотата, снимани след награждаването им с ордени за храброст за участие в Сръбско-българската война. На калпаците си всички носят отлички. Унтерофицерите се отличават от войниците по пагоните и копчетата на петлиците (НВИМ)

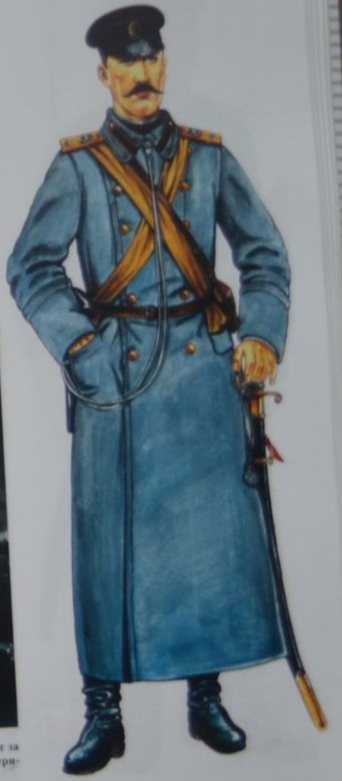

Подпоручик в зимна униформа с шинел. Носи фуражка от маслинозелено сукно с червени кантове, характерни за пехотата. Кокардата е руски образец, но с българските национални цветове. Под шинела носи мундир без шитьо на ръката, отменено през 1884 г. Петлиците на шинела са от плата на мундира, с цветни кантове. На пагоните си има номер на полка от бял метал. Шинелът е руски образец от сиво-син дебел вълнен плат. На гърдите са кръстосани краищата на башлака, които най-често се правят от камилска вълна.
Снаряжение: Кожен колан, кобур за револвер и бинокъл в кутия.
Въоръжение: 10,67-мм револвер „Смит и Уесън" и офицерска шашка обр. 1884 г.

Подпоручик от 8-а пеша Врачанска дружина в служебна униформа мод. 1879 г. Униформата е според описанието в Заповед № 110. При служебното облекло се допуска носенето на фуражка с цветни кантове и кокарда с националните цветове. Офицерските униформи се шият от тъмнозелено сукно и по кройка са като войнишките. Металните части са позлатени. При парадната униформа вместо фуражка се носи калпак, на раменете се поставят еполети, а вместо цветния кушак се носи копринен шарф. На яката и маншетите има златно шитьо (бродерия). Широките панталони до 1883 г. са без кант. Носи високи ботуши със силно нагънати кончове според тогавашната мода.
Въоръжение: Шашка кавказки тип на презрамен портупей

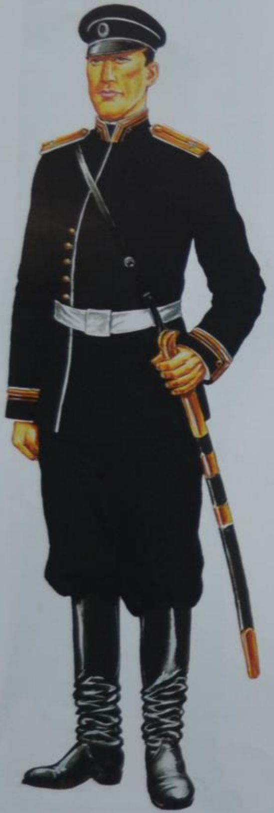

През зимата офицерите носят двубортен шинел от дебело сиво сукно с два реда по шест копчета. Яката е обърната, с петлици по цвета на бригадата и с копче. Маншетите са обърнати, с височина 18 см. Има и два странични джоба с правоъгълни капаци и коланче за пристягане отзад. Дължината на полите на шинела достига 30 см от земята. Лятно време офицерите носят бял кител, а върху панталоните се поставя кант според цвета на дружината.

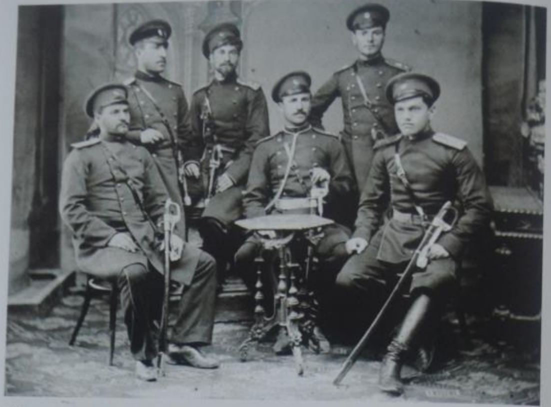

Офицери от 5-и пеши Дунавски полк, снимани веднага след края на Сръбско-българската война (1885 г.). Те носят станалия много популярен сюртук. Само седналият вдясно офицер е облечен в мундир, който е без бродерия на яката и маншетите съгласно промените, направени със Заповед № 43/1884 г. Офицерите са въоръжени с приетия през 1884 г. нов образец шашка (ч.к.)

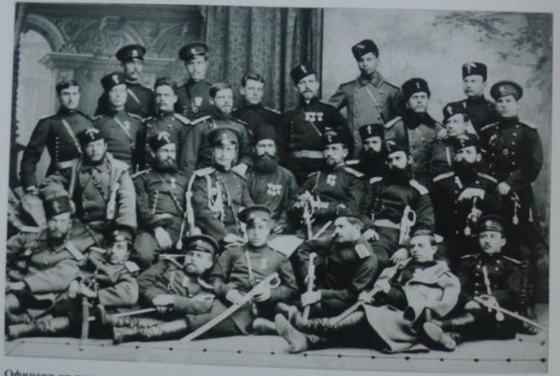

Офицери от пехотата, снимани през 1885 г. непосредствено след края на Сръбско-българската война. Вижда се разнообразието от облекла, които се носят по време на бойните действия. Голяма част от офицерите са облечени в мундири без бродерия на яките и маншетите, други носят сюртуци. Част от тях са облечени в офицерски шинели с цветни петлици на яките. В центъра на групата са седнали капитаните Вълко Велчев и Никифор Никифоров. Велчев е облечен в сюртук с акселбанти като причислен към Генералния щаб. Капитан Никифоров е с униформа на 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк. Повечето офицери са въоръжени с шашки образец 1884 г., но има и с кавказки тип (НВИМ)

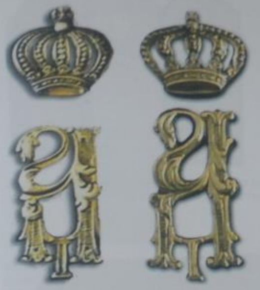

Два варианта на офицерски вензели от 1-ва пеша дружина. Вляво е най-ранният вариант на монограма, поставян върху пагоните и еполетите на офицерите в шефските части. Вторият е по-късен вариант на вензела, въведен през 1881 г., и е в употреба до началото на XX в. (НВИМ)

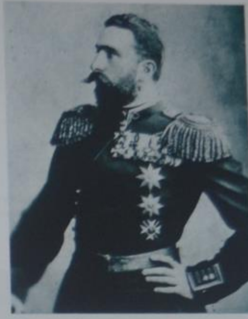

Княз Александър I Батенберг в парадна униформа на 1-ви пеши Софийски полк, ок. 1884 г. Мундирът е стандартният за пехотата, но с характерната за шефските части бродерия на яката и клапаните на маншетите. Князът е препасан с кушак от червена коприна (НВИМ)

Войник от 1-ва пеша Софийска дружина в парадна униформа. Дружината, която е шефска на владетеля, има различно в сравнение с останалите пехотни части облекло. Яката и обшлагите са червени, а на пагоните с бяжова боя е щампован вензелът на княза. Мундирът и панталоните са с приетата за войската кройка, но копчетата са с лъвчета. Към парадната униформа се носят червен кушак и презраменна паласка. Панталоните са спуснати над високите ботуши със силно нагънати кончове.
Въоръжение: 10,67-мм пушка „Бердана-2“ обр. 1870 г. с щик

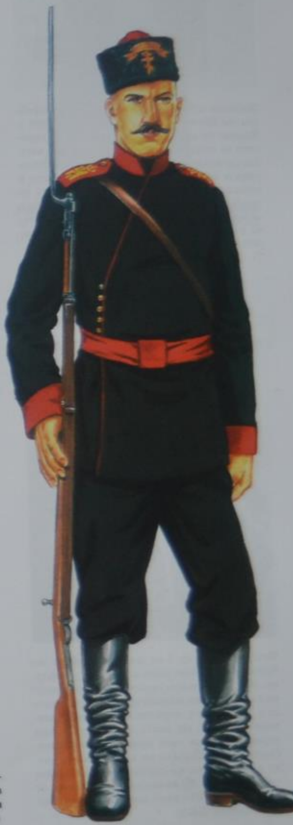

През втората половина на XIX в. шефските части в европейските армии имат вече дълга история. Руската армия не прави изключение от това правило. Чрез руските офицери, заели се със създаването на българска въоръжена сила, тази практика навлиза и у нас. Първата шефска част е 17-а пеша Търновска дружина от състава на Земската войска. Над нея поема шефство руският императорски комисар княз Александър Дондуков-Корсаков, чиито амбиции към българския престол са добре известни. Князът е патрон на дружината само няколко месеца и това вероятно е причината тя да не получи свой вензел и приборно сукно, с което да се отличава от другите пехотни части.

Новоизбраният княз Александър Батенберг стъпва на българска земя на 24 юни 1879 г. във Варна. След изпълнен с тържества преход през Търново той се установява в столицата София. Започва се усилена дейност по укрепването на българската войска. Служил преди възкачването си на българския престол в три европейски армии, князът е добре запознат с традициите в униформеното облекло. Младият владетел лично се заема и с проектите на нови униформи за войската.

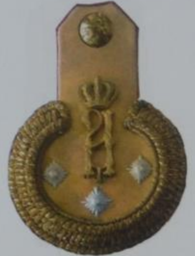

Еполет на капитан от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк с вензел на княза. Короната и монограмът са отлети от бронз в калъп и позлатени (НВИМ)

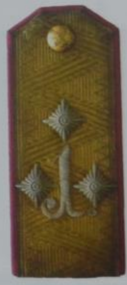

Пагон на пълен генерал от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк на княз Александър I. Като шеф на полка той носи номер вместо собствения си вензел (НВИМ)

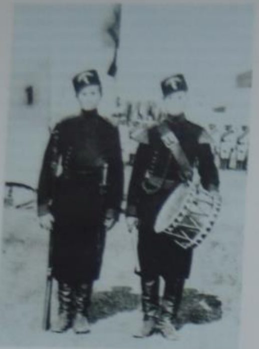

Жалонер и барабанчик от 1-ва пеша Софийска на Негово Височество дружина, 1880 г. Виждат се характерните елементи от украсата на първата униформа в шефската част. На калпаците има отлички над кръста. Мундирите са с червени яка, пагони, маншети и кушак. Барабанчикът носи на раменете си специални клапани (крилца, наплечници), обточени с унтерофицерски галун, по които се отличават музикантите във войската (БИА)

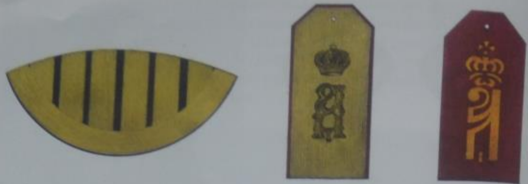

Рисунка на наръкавен клапан (крилце, наплечник) и пагони за музикантите. Основата на клапана е от плата на мундира, а върху него се нашиват галуни по показания начин (НВИМ)

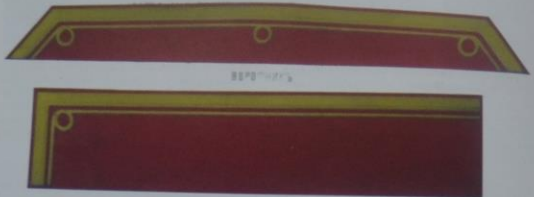

Рисунка на бродерията за яката и маншета на офицерите от 1-ва пеша дружина, мод. 1880 г. (НВИМ)

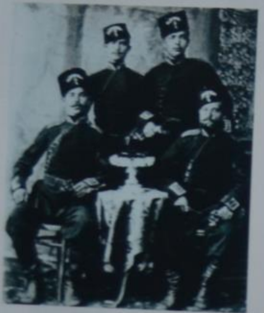

Унтерофицери от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк в парадна униформа. На главите носят кожени калпаци с цветно дъно, отличка и кръст отпред. Мундирите са с извит борт, червени яка, пагони, клапани и кушак. На яката и маншетите има характерната за тази шефска част украса. Пагоните са обточени по края с галун, което е привилегия на свръхсрочнослужещите унтерофицери. На левия си ръкав двама от фотографираните имат нашивка за прослужени години (БИА)

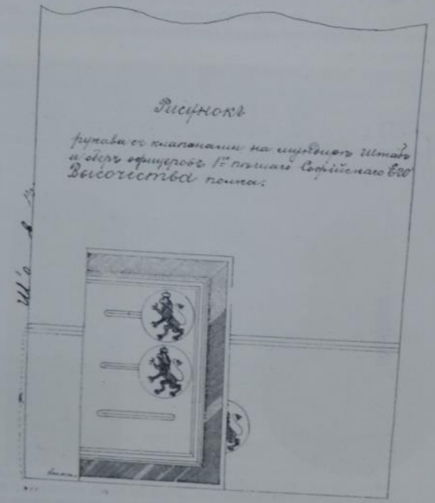

Рисунокъ

рукавы съ клапанами на мундиръ Штабъ и оберъ офицеровъ 1го пѣшаго Софійскаго Его Высочества полка.

Рисунка от приложението към Заповед № 147/1884 г., с която е направена промяна в украсата на маншетите (ДВИА)

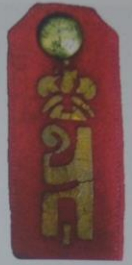

Пагон на войник от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк. Приборният цвят при този полк е червен. На полето с жълта блажна боя е шампован вензел „А“ с корона. При шефските части и войниците имат копчета с лъвчета (НВИМ)

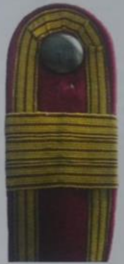

Пагон на унтерофицер със заоблен горен край и гладко копче. Липсва вензел на полето. Има нашивки за звание, а по края върви тесма, указваща, че това е свръхсрочнослужещ унтерофицер (НВИМ)

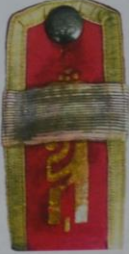

Пагон на фелдфебел с широка галунна нашивка за звание и по-тесен галун по края за свръхсрочнослужещ унтерофицер. Върху пагона е щампован вензелът на шефа на полка. Копчето е с коронованo лъвче (НВИМ)

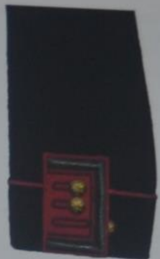

Маншет на офицерски мундир от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк. Вижда се пълното сходство с рисунката от Заповед № 147 (НВИМ)

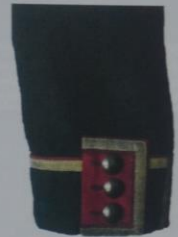

Маншет на унтерофицер от 1-ви пеши полк. Украсата на клапана е опростен вариант на офицерския. При унтерофицерите има галун на маншета под канта и по края на клапана. Копчетата са гладки (НВИМ)

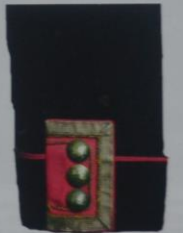

Маншет на фелдфебел от 1-ви пеши полк. Друг вариант на клапана. Липсва галунът под канта на маншета. Украсата на клапана също е различна. Копчетата са с лъвчета (НВИМ)

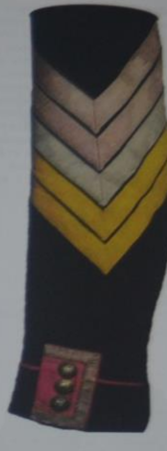

Наръкавни нашивки за прослужени години за унтерофицерите в българската войска (НВИМ)

Фелдфебел от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк в служебна униформа. На калпака си фелдфебелът носи отличка, която се полага на първа пеша дружина като наследник на една от опълченските дружини. На пагоните има метален вензел „А“, което показва, че е фелдфебел на първа рота от първа дружина. Останалите фелдфебели в полка носят щамповани с блажна боя вензели. За разлика от редовите войници унтерофицерите носят униформи в тъмнозелен цвят като офицерските, но ушити от шаяк. Препасан е с червен текстилен кушак.
Снаряжение: Кобур за револвер с червен шнур

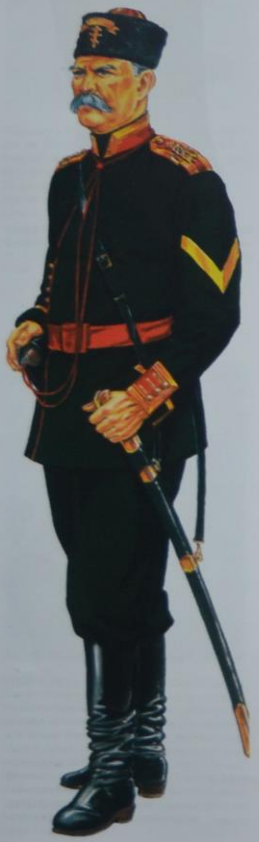

С Указ № 28/10.08.1879 г. князът възлага на себе си шефство над три части от българската войска. От този ден 1-ва пеша Софийска дружина започва да се нарича „1-ва пеша Софийска на Негова Светлост дружина“. В униформата на частта са предвидени някои елементи, по които да се отличава от останалите пехотни дружини. За разлика от останалите части в пехотата около жката на фуражката, яката и маншетите на мундира са червени с черни кантове. Пагоните и петлиците на шинела на долните чинове са в същия цвят. На пагоните се носи вензелът на княза, буква „А“ с княжеска корона. Изработва се от позлатен метал за офицерите, а за унтерофицерите и войниците е щампован с жълта блажна боя. През този период има няколко разновидности на металните вензели. От 1880 г. на копчетата се появява изображение на коронован лъв (Заповед №155/1880 г.), което е привилегия на шефските части до края на века. На яката и маншетите се поставя приетата за офицерите бродерия от златна сърма. Със Заповед № 78/1881 г. опростен вариант на украсата се въвежда и за униформите на долните чинове.

През 1884 г. в българската войска от съществуващите 24 пеши дружини са сформирани пехотни полкове. Първа Софийска дружина влиза в състава на 1-ви пехотен полк, който започва да се нарича „1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк“ и остава шефска част на владетеля. Направени са малки промени в украсата на униформите. И при редовите чинове на яката се поставя бродерия, подобна на офицерската, като се запазва червеният цвят. На маншетите, които са от плата на мундира, се поставя цветен клапан. Тези елементи от украсата на униформите се запазват за всички шефски части до Първата световна война.

Тогава със Заповед № 147/1884 г. е въведен клапан (петлик) от червено сукно със сърмена бродерия и три копчета. Във връзка с това е заповядано маншетът да се шие от плата на мундира с червен кант по края. Тези елементи от украсата на униформата се запазват и за другите шефски части в пехотата до 1920 г.

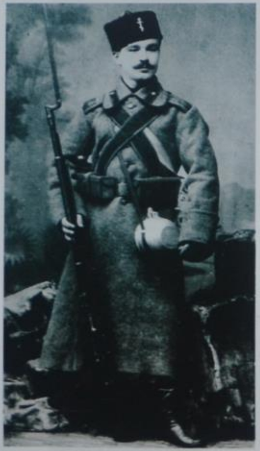

Младши унтерофицер в зимна униформа с шинел и пълно бойно снаряжение. Това е една много популярна фотография от времето на Сръбско-българската война, представяща идеалния образ на пехотинеца. Шинелът за унтерофицерите е с кант по края на яката и копчета на петлиците. На пагоните освен нашивките, показващи званието, е нашит галун на свръхсрочнослужещ (НВИМ)

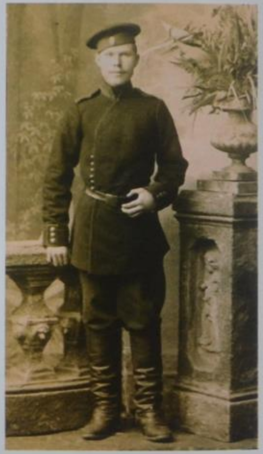

Войник от 1-ви пеши Софийски на Негово Височество полк в служебна униформа. Интересен детайл тук е фуражката без козирка. Този модел фуражки са в употреба до началото на 90-те години на XIX в. За 1-ви пехотен полк е с червена околожка. Мундирът е с описаната в Заповед № 147 украса на яката и маншетите. Препасан е с кожен колан с метален блях (тока) (ч.к.)

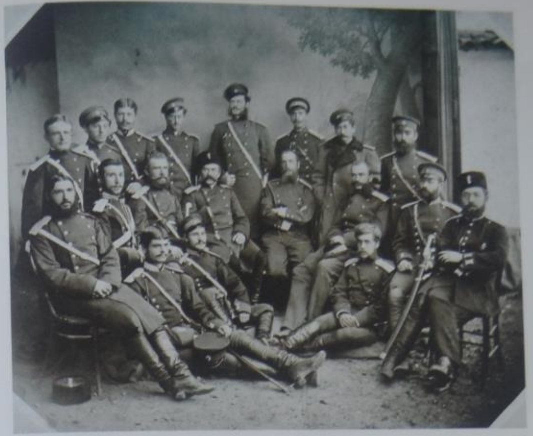

Офицери от конния полк, Шумен, октомври 1881 г. Повечето имат на яката и маншетите на мундирите си сърмени петлици съгласно Заповед № 191/1880 г. Част от тях са облечени в сюртуци, въведени в конницата със същата заповед. Приборният цвят на яките, маншетите и кантовете е малинов. Има и офицери, които носят старата униформа на конните сотни с друг приборен цвят и копче на острия нос на маншета. Седналият най-вдясно е военен лекар (НВИМ)

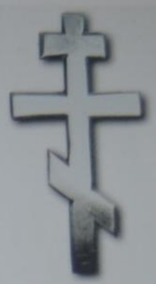

Кръст от бял метал, носен на калпака в конницата (НВИМ)

В Заповед № 110 от 1879 г. като форма № 3 е дадено описание на униформите за конницата. За съществуващите по това време четири конни сотни са предвидени облекла с различно приборно сукно. За 1-ва конна сотня, която е на гарнизон в София, назначена за личен конвой на княза, е предвидено да се изработи специална униформа. Останалите три конни сотни имат еднаква по кройка униформа с различни приборни цветове.

Калпакът е по-висок от пехотния, с цветно дъно и сребърен кръст отпред. Мундирът е с права яка и т.нар. гвардейски борт. Шие се от тъмносиньо сукно и има обкантване по борта, края на полите, задните клапани и шевовете на ръкавите и гърба. В униформите на конницата обкантването върви и по долния край на мундира, задните шевове на ръкавите и гърба. Маншетите са от приборно сукно с остър нос и копче. Белият метален прибор за конницата, утвърден още при Земската войска, се запазва.

Новост са сиво-сините панталони с цветен кант. Изрично е подчертано, че те трябва да са широки. На запазените снимки обаче се забелязва точно обратното – конниците носят стеснени по крака панталони и са обути с високи ботуши.

Офицерите имат пагони от сребърен галун със зигзагообразен мотив и позлатени звезди. Обкантването е според цветния прибор, а просветите са червени. Еполетите са метални, с чешуйчат (люспест) мотив и се изработват от посребрен метал. През този период все още се носи лядунката, утвърдена за Земската войска, а шашката е на презраменен портупей от зигзагообразен сребърен галун.

Редовите чинове носят идентична на офицерската униформа с пагони с приборния цвят. Шинелът е като при останалите чинове в армията, маншетите са с остър нос. Цветният прибор на сотните е съответно бял за 2-ра конна сотня, малинов – за 3-та, и жълт – за 4-та.

През 1880 г. със Заповед по военното ведомство № 191 са направени някои изменения в облеклото. Сотните са обединени в конен полк, за който е утвърдена единна униформа. Като приборен цвят е определен малиновият, от същия цвят са и кантовете. На яката и маншетите се поставят петлици от сребърна нишка.

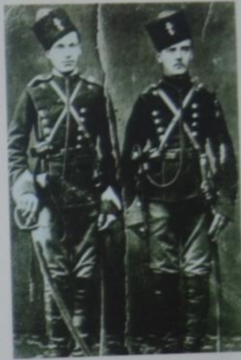

Унтерофицер и ефрейтор от 3-та конна сотня, Търново, 1880 г. Приборният цвят на 3-та конна сотня е малинов и освен дъното на калпака в този цвят са и яката, пагоните, кушакът, маншетите и кантовете. И при този модел са запазени типичните за конницата маншети с остър нос. Унтерофицерът има галуни на яката и маншети от бяла вълнена тесма (лента). Сиво-сините панталони с малинов кант, противно на текста в Заповед № 110/1879 г. са тесни. Снаряжението включва кобур за револвер, презраменна паласка за револверни патрони и портупей за шашката (БИА)

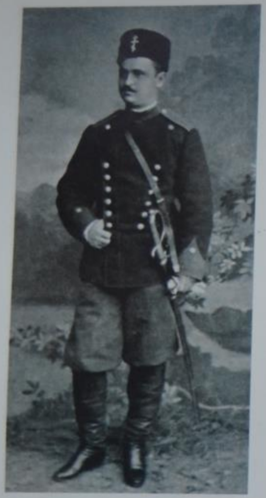

Волноопределяющият се Константин Стоилов в парадна униформа. Това звание е междинно между унтерофицерите и офицерите. За да се отличават, волноопределяющите имат трикольорен преплетен шнур по края на пагоните си. Носят войнишка униформа, но с унтерофицерска шашка. На снимката Стоилов е с униформата на 3-та конна Търновска сотня, която през 1881 г. е включена в конния полк (ч.к.)

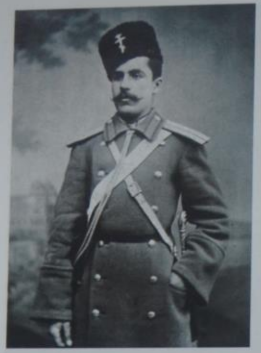

Подпоручик от Конния полк в зимна дежурна униформа с шинел, Шумен, 1881 г. Калпакът е висок със сребърен кръст. Офицерският шинел е от сиво-син вълнен плат с посребрени копчета. Пагоните са сребърни със зигзаг, малинови кантове и позлатена звездичка. Носи новия образец лядунка с презрамка от сребриста сърма със зигзаг (ч.к.)

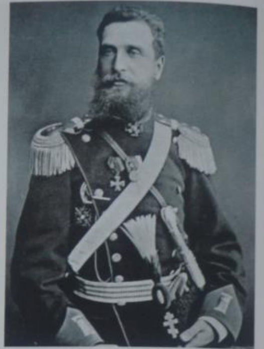

Командирът на Конния полк в Шумен майор Декиилейн в парадна униформа, 1881 г. Калпакът е със султан, а шарфът е с кисти. Мундирът е от новия образец с малиново приборно сукно и сърмени петлици на яката и маншетите. Посребрените кавалерийски еполети са с ресни за старши офицер. Носи всичките си награди, както се полага при пълна парадна униформа. Лядунката е от новия образец със сребрист зигзагообразен мотив (ч.к.)

Три години по-късно е сформиран 2-ри конен полк. За да се отличава от 1-ви конен полк, в униформата му са внесени няколко изменения. Приборното сукно е аленочервено и на яката и маншетите няма петлици. Всички тези промени са описани в Заповед № 448 от 30 декември 1883 г. Със Заповед № 78 от 1885 г. е разрешено на яката и маншетите да се поставят и петлици.

През 1884 г. княз Александър I поема шефство над 1-ви конен полк. Със Заповед № 8 от 8 януари 1884 г. е дадено описание на промените в облеклото. Запазва се синият цвят на мундира, приборното сукно е аленочервено, а кантовете стават бели. Всички елементи от украсата, въведени в по-ранните заповеди, са запазени. На пагоните и еполетите се поставя сребърният вензел на княза. За войниците той е щампован с бяла блажна боя.

Най-голямата новост е въвеждането на уланска шапка за парадната и служебната униформа. Тя е кожена каска с четириъгълно дъно от алено сукно, обточено по края със сребърен ширит, отпред се поставя голям сребърен герб. Има козирка отпред и отзад. Предната е обкантена със сребърен бордюр. Има и посребрена чешуя. На капака отляво е прикрепена трицветна кокарда, а зад нея в специална тръбичка се поставя султан от бели косми, който не се носи със служебна униформа.

Каската на редовите чинове е идентична с офицерската, но обточването е от вълнен шнур, а металните части са от олово. Музикантите от полка носят червен султан.

Към единия от върховете на капака се прикрепва краят на етишкета. Другият му край минава под пагона, извива се отдясно на гърдите като акселбант, след което преминава около яката и завършва с два сърмени пискюла.

За редовите чинове към служебната униформа е въведена и фуражка без козирка, с червена околожка и три бели канта. Офицерите носят въведената през 1881 г. кавалерийска лядунка с презрамка от сребърен галун със зигзаг. Презраменният портупей за шашката също е от сребърен галун, а шарфът е копринен. Редовите чинове имат колан, портупей и ремък от бяла кожа за карабината. Сиво-сините панталони са с бял кант и се носят с високи ботуши с приковани шпори, които за офицерите са посребрени.

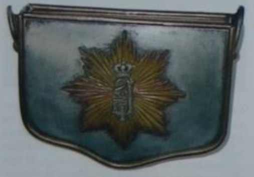

Лядунка на офицер от конницата. Това е първият вариант на лядунка за офицерите от кавалерията, създадена вероятно по време на Земската войска. Вероятно са преправени руски лядунки, като е заменена оригиналната украса от капака с осмолъчната позлатена звезда и сребърния вензел на българския княз (НВИМ)

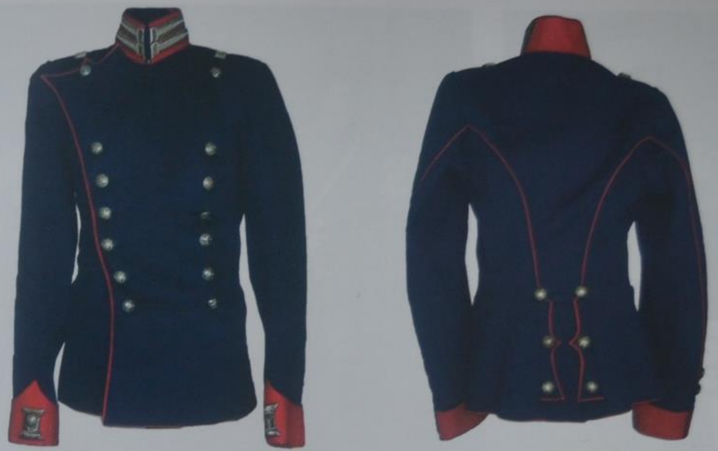

Мундир на офицер от конницата. Шие се от тъмносиньо сукно с яка, маншети и кантове от приборния цвят. Петлиците, копчетата и контрапагоните са сребърни. Обкантването върви и по полите на мундира. Отзад се вижда типичното за кавалерийските униформи обкантване по задните шевове на ръкавите и гърба. Характерна особеност са и тривърхите вертикални капаци на джобовете с кантове и копчета за украса (НВИМ)

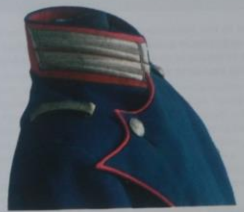

Яка от мундир на офицер от конницата. Виждат се петлиците от сребриста сърма на яката в приборен цвят (НВИМ)

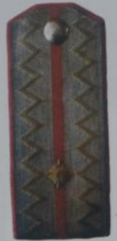

Пагон на подпоручик от конницата с типичната за кавалерията бродерия във вид на зигзаг от сребърна сърма. Копчето е гладко, посребрено, а четирилъчната звездичка е позлатена (НВИМ)

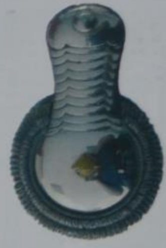

Еполет на подпоручик от конницата. В този род оръжие еполетите са от посребрен метал. Характерен за конницата е т.нар. „чешуйчат" (люспест) мотив в горната част (НВИМ)

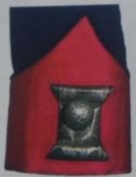

Маншет на офицер от конницата с остър нос от приборен цвят. Върху него е пришит сърмен петлик с посребрено копче (НВИМ)

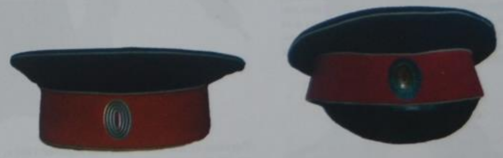

Фуражки на войник и офицер от 1-ви конен на Негово Височество полк. През този период фуражките на войниците и унтерофицерите с изключение на вахмистрите са без козирки. За този полк кантовете са бели, а приборното сукно – аленочервено (НВИМ)

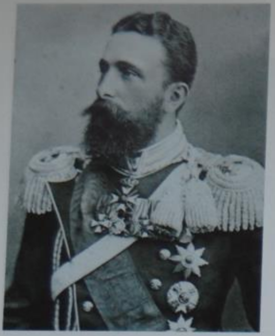

Княз Александър I Батенберг в парадна униформа на генерал от кавалерията. Князът носи парадна униформа на 1-ви конен полк, на който е шеф, но с генералски кавалерийски еполети (НВИМ)

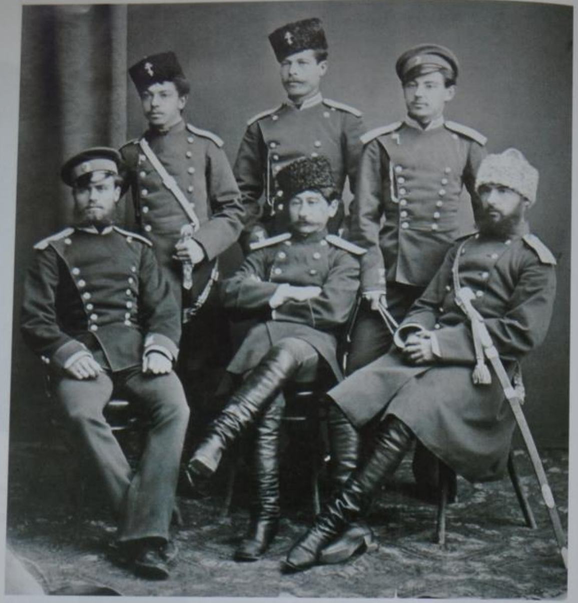

Офицери от Конния полк, Шумен, 1881 г. Облечени са във въведените наскоро сюртуци и мундири с петлици на яката и маншетите. Смесването на фуражки и калпаци, също на дълги и къси панталони говори за все още не особено стриктното спазване на правилата за носене на униформата. Офицерите са обути с високи ботуши със силно нагънати кончове (ч.к.)

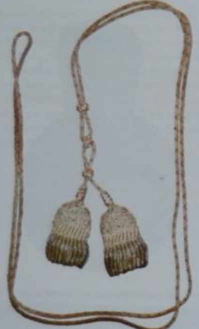

Етишкет от офицерска парадна униформа. Освен за украса има и практическо предназначение. Единият му край се прикрепя към специално ухо на дъното на калпака или кивера, а другият край минава под пагона и се увива около яката. По този начин се предотвратява изгубването на шапката при галоп (НВИМ)

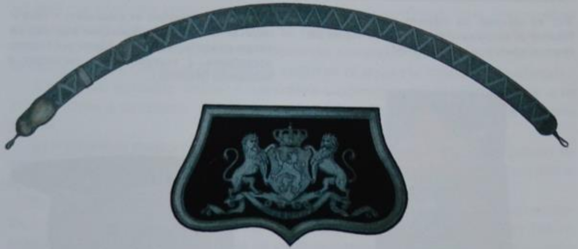

Рисунка от албум на лядунка образец 1881 г. и презрамката към нея за офицерите от конница-та. На презрамката има зигзагообразен мотив от сребриста сърма. Лядунката се различава по форма от предходния модел. На полето от сребро е прикрепен гербът на Княжество България. В надписа на герба има правописна грешка – пише: „Съ нами Бгъ“ и първите бройки са изработени така. По-късно грешката е коригирана (НВИМ)

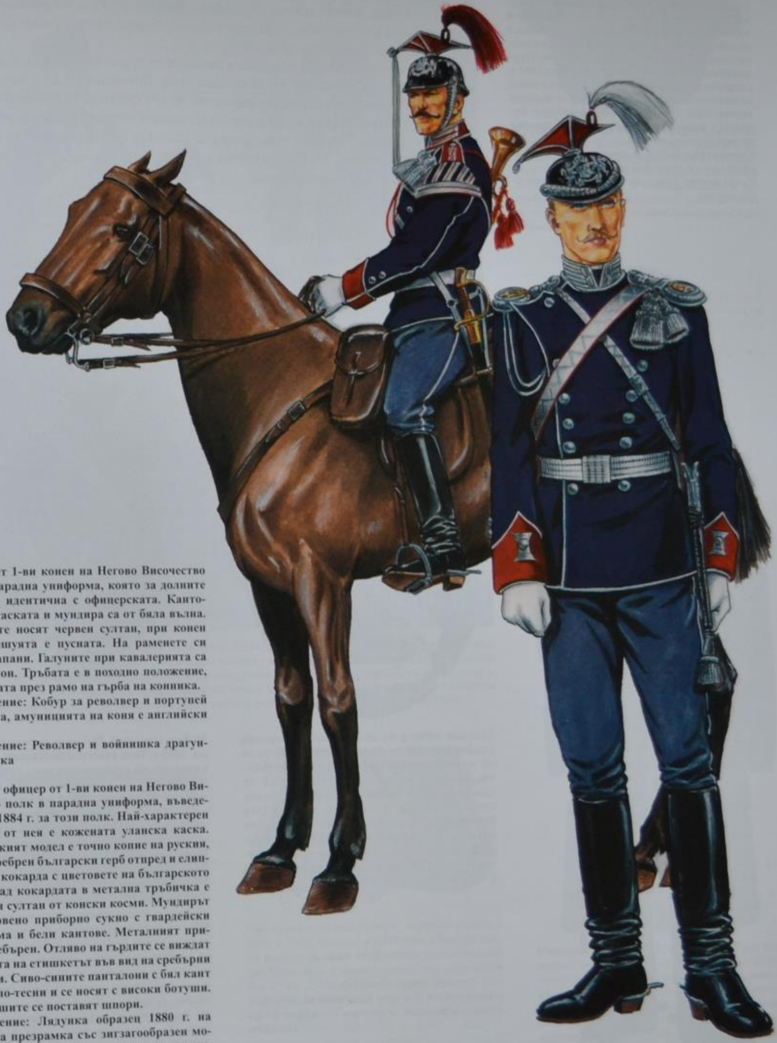

Тръбач от 1-ви конен на Негово Височество полк в парадна униформа, която за долните чинове е идентична с офицерската. Кантовете на каската и мундира са от бяла вълна. Тръбачите носят червен султан, при конен строй чешуята е пусната. На раменете си имат клапани. Галуните при кавалерията са под наклон. Тръбата е в походно положение, преметната през рамо на гърба на конника.
Снаряжение: Кобур за револвер и портупей за шашка, амуницията на коня е английски тип.
Въоръжение: Револвер и войнишка драгунска шашка

Младши офицер от 1-ви конен на Негово Височество полк в парадна униформа, въведена през 1884 г. за този полк. Най-характерен елемент от нея е кожената уланска каска. Българският модел е точно копие на руския, но с посребрен български герб отпред и елипсовидна кокарда с цветовете на българското знаме. Зад кокардата в метална тръбичка е поставен султан от конски косми. Мундирът е от червено приборно сукно с гвардейски борд. Има и бели кантове. Металният прибор е сребърен. Отляво на гърдите се виждат краищата на етишкетът във вид на сребърни пискюли. Сиво-сините панталони с бял кант вече са по-тесни и се носят с високи ботуши. На ботушите се поставят шпори.
Снаряжение: Лядунка образец 1880 г. на сребърна презрамка със зигзагообразен мотив, копринен шарф и презраменен портупей за шашката

Бомбардир в служебна униформа. През 1879 г. за артилеристите в българската войска е въведена нова униформа. Носи се фуражка без козирка, с черна околожка и червени кантове. Калпакът е с червено дъно и меден кръст отпред. Мундирът по кройка е подобен на този на Земската войска, но яката е права и се шие от тъмнозелен плат. Първоначално маншетите са прави, а след 1881 г. стават островърхи с копче. Запазват се сините панталони, но вместо лампаз се поставя червен кант. Носят се с високи ботуши. Кушакът е характерен за артилерията, черен с четири червени канта.

Снаряжение: Кобур за револвер, презрамена паласка и портупей за шашката.

Въоръжение: Револвер и руска артилерийска шашка

По силата на Заповед № 110 през 1879 г. артилеристите също получават нова униформа. Калпакът към нея е висок като кавалерийския, с червено дъно и месингов кръст отпред. Мундирът е с права яка, гвардейски борт и прави маншети. Шие се от тъмнозелен плат с червено обкантване. Има два реда с по седем копчета, раздалечаващи се към раменете. Сините панталони с червен кант отстрани се запазват. Артилеристите носят високи ботуши.

Униформата на офицерите е с яка и маншети от черно кадифе и се шие от тъмнозелено сукно, а металните части са позлатени. Ботушите им са с шпори. През 1880 г. със Заповед по военното ведомство № 191 формата на маншетите е променена – те стават с остър нос и копче. През същата година за офицерския състав е въведен нов модел лядунка с презрамка от златен галун. Фуражките на редовите чинове са без козирка, с черна околожка и три червени канта. Шапките на офицерите са с околожка от черно кадифе.

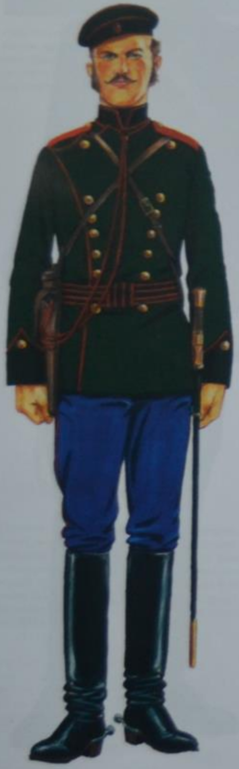

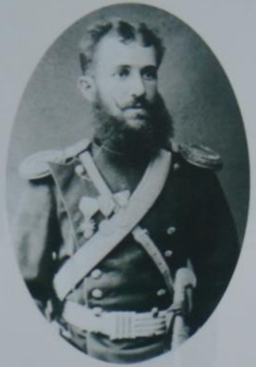

Младши офицер от артилерията в парадна униформа, 1883 г. При парадното облекло на мундира се поставят еполети. Лядунката, шашката на презраменен портупей от златен галун и ордените са задължителни елементи от този вариант на офицерската форма. Вместо цветния кушак или кожения колан се носи копринен шарф. През този период парадното облекло на офицерите включва и кожен калпак с дъно от червено сукно и позлатен кръст (НВИМ)

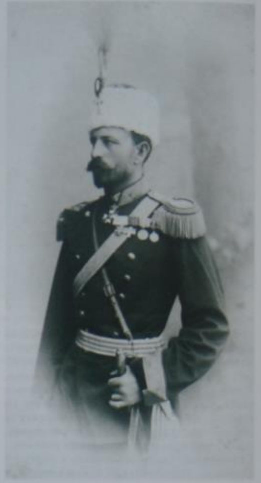

Майор Олимпий Панов в парадна униформа, 1885 г. Този известен български офицер е началник на артилерията през този период. Длъжността му е приравнена към бригаден командир и той носи на облеклото си всички полагащи се декорации. Калпакът от бяла кожа със султан е привилегия на генералите и заемащите генералски длъжности. На червеното дъно има два по два кръстосани златни галуна за старши офицер. Отпред има позлатен осмоконечен кръст и трикольорна кокарда над него. Мундирът е артилерийски образец с яка и маншети от черно кадифе. Шие се от тъмнозелено сукно с червени кантове по яката, борта, маншетите и тривърхите капаци на задните джобове. Като знак за заеманата длъжност на яката и маншетите е пришит широк златен галун с генералски зигзаг. Шарфът с кисти също е привилегия на заемащите длъжността бригаден командир. На панталона има двоен генералски лампаз от червено сукно. Въоръжен е с офицерска шашка образец 1884 г. (НВИМ)

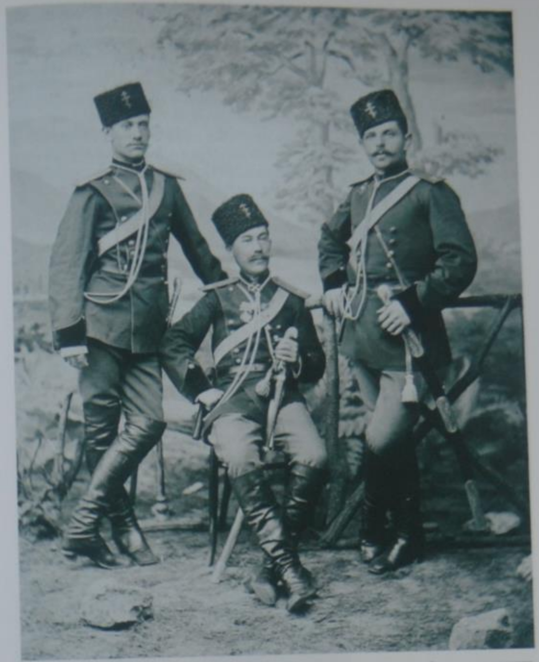

Офицери от артилерията в дежурна униформа. Облечени са в новата униформа с промените, направени през 1880 г. Маншетите са от черно кадифе с остър нос и копче. Лядунката е от новия образец, което е видно от презрамката. При дежурство офицерите са въоръжени с револвер и шашка. Кобурът на револвера е прикрепен към кожен колан, който при други случаи се опасва под шарфа или кушака. Обути са в ботуши с високи кончове и приковани шпори (НВИМ)

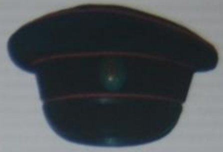

Фуражка на офицер от артилерията на княз Александър I Батенберг. Околожката е от характерното за артилерията черно кадифе. Отпред има типичната българска кокарда с редуващи се зелени и червени елипси и посребрено „сияние". Червените кантове също са част от украсата на артилерийската униформа (НВИМ)

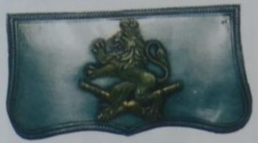

Лядунка на артилерийски офицер. Това е най-ранният модел, появил се вероятно още по време на Земската войска. Няма съхранен документ с описание или заповед за въвеждането ѝ. При руските модели има герб или друг символ на съответната част или род оръжие. На съхранени снимки на артилерийски офицери от българската войска се вижда, че този модел е в употреба до замяната му с новия образец 1880 г. (НВИМ)

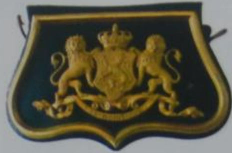

Офицерска артилерийска лядунка образец 1880 г. Този модел е в употреба в българската войска до края на Първата световна война. Променен е само девизът – от „Съ нами Богъ" на „Съединението прави силата". Незначителни корекции има и в изображението на герба – в лъвовете, короната и щита (НВИМ)

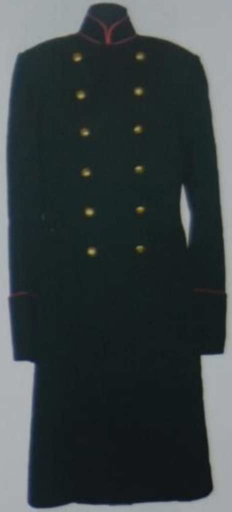

Сюртук на артилерийски офицер. През този период се шие от тъмнозелено сукно с яка от черно кадифе, която има кант и по долния си край. Позлатените копчета са с гравирани кръстосани тела на оръдия и пламтяща граната над тях. Отзад има джобове с тривърхи вертикални капаци, обточени с червен кант (НВИМ)

Войскови пионер в строева униформа. Носи същата по кройка униформа като пехотата, но с черна яка, обкантена с червено. Калпакът е с черно дъно и оловен кръст отпред, кушакът е с три червени канта. Копчетата също са оловни според металния прибор на пионерите. На левия ръкав носи въведения през 1884 г. знак за войсковите пионери. В този род оръжие и долните чинове имат кантове на панталоните си.
Въоръжение: Пионерен тесак

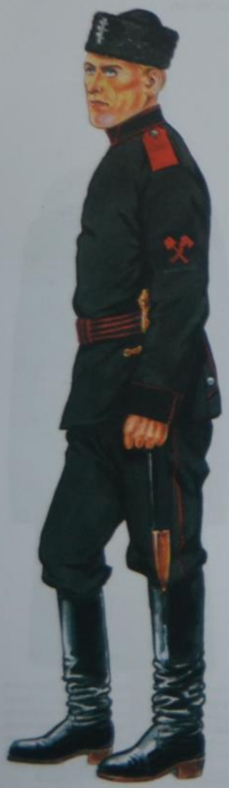

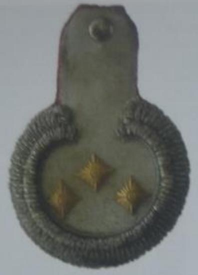

Еполет на капитан от инженерните войски. Сребърният метален прибор е характерен за техническите родове оръжие в българската армия още от времето на Земската войска. Звездите са с противоположния на среброто цвят – златен (НВИМ)

Инженерните части също получават нова униформа през 1879 г. Калпакът е с черно дъно и кръст от бял метал. Фуражката е с черна околожка и червени кантове. За офицерите околожката е от черно кадифе. Кройката на мундира е променена и става като в пехотата. На яката, по извития борт, маншетите и задните клапани се поставя червен кант. Пагоните за редовите чинове са червени, а за офицерите – от сребърен галун. Сребърни са и копчетата на униформите. В инженерните части редовите чинове също имат червен кант на панталоните, ботушите са високи. Шинелът е с черни петлици и бели копчета, кантовете около петлиците и по края на яката са червени. През 1884 г. със Заповед № 42 за войсковите сапьори е въведен наръкавен знак, който се поставя над лакътя, а върху него са бродирани с червен конец кръстосани брадва и лопата. През 1885 г. за ниските чинове е отменен черният кушак с три червени канта.

Двама ефрейтори от пионерните части в униформа модел 1884 г. (ч.к.)

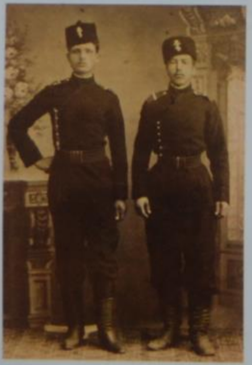

Рисунка на наръкавния знак, въведен за войсковите пионери през 1884 г. (ДВИА)

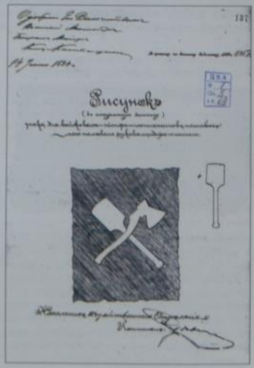

Рисунокъ

Служещите във **флота** първоначално нямат регламентирана униформа. Тъй като по-голямата част от личния му състав е от руски офицери и унтерофицери, те използват униформите си от руската армия. В архива на княз Александър Батенберг, съхраняван в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий", се намира тетрадка с акварелни ескизи на морски униформи. Част от рисунките в тетрадката са изрязани и се намират в Централния военен архив във Велико Търново, приложени към Заповед № 315 от 6 септември 1883 г. Ескизите са допълнени с подробни описания на елементите от облеклото на Дунавската флотилия. За разлика от всички други униформи във войската по това време в облеклата на флотилията не се забелязва никакво руско влияние, а сходството, доколкото го има, е по-скоро с английските модели на военноморските униформи.

В заповедта са дадени подробни описания на офицерското облекло. То се шие от тъмносин плат (bleu marine). Към служебната униформа се носи фуражка, която е различна като силует от общоармейската. Дъното ѝ е от синьо сукно, а върху околожката се поставя лента от копринено моаре. Фуражката е с козирка от черна кожа, над която се поставя подбрадник от златен галун. Отпред по средата се прикрепва кокарда, бродирана със златна сърма или изработена от позлатен метал, прикрепена върху парче черна коприна. Тя е с изображение на котва и княжеска корона над нея, обградени с венец от лаврови листа.

Като парадна шапка се използва треуголката, по края на която се пришива черна моавяна лента за мичманите и лейтенантите. Старшите офицери (капитан-лейтенанти и капитани) имат по края на треуголката си златен галун. От дясната ѝ страна е прикрепена трикольорна розетка от коприна, стърчаща над шапката, върху която се поставя оплетен златен шнур, завършващ с копче.

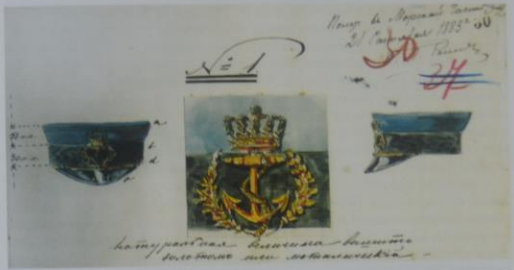

Рисунка на офицерска фуражка за флота. Илюстрацията е от заповедта с описанието на новите униформи в Дунавската флотилия. Освен проекции и размери е даден и детайл на офицерска кокарда 1883 г. (ДВИА)

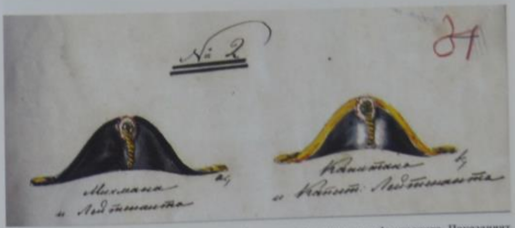

Рисунка на треуголките към парадната униформа на офицерите във флотилията. Показаният на илюстрацията златен галун за капитан-лейтенантите и капитаните е отменен през 1885 г. (ДВИА)

Капитан от Дунавската флотилия в парадна униформа. Треуголката за капитаните е със златен галун по края и кокарда във вид на розетка от копринена лента в цветовете на националния трикольор. Сюртукът е с галуни за звание на ръкавите и т.нар. възел на Нелсън. Характерен елемент в украсата на българските морски униформи през този период са копчетата под най-долния галун. Еполетите са английски модел със сребърна котва в кръглото поле и четирилъчни звезди, показващи званието. Дългите панталони са със златен галун.
Снаряжение: Параден колан от златен галун с позлатен блях с котва и корона.
Въоръжение: Руска морска сабя

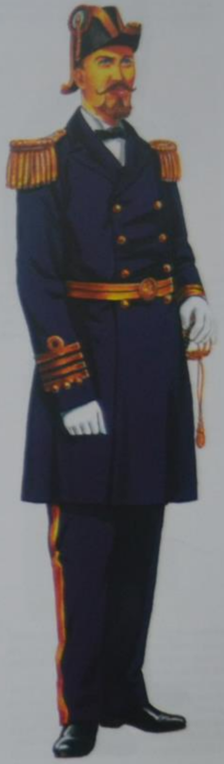

Санитарен подпоручик от флотилията в лятна униформа. През този период и морските офицери лятно време носят фуражка с бял чохъл, покриващ и козирката. Отпред има сребърна флотска кокарда. Сребърният метален прибор е характерен за лекарите във войската. Сребърен е и сърменият подбрадник. Като лятно облекло офицерите от флотилията носят мундир, ушит от лек памучен плат. Характерно за флота е, че отзад дрехата е без клапани. На пагоните има сребърни котви, въведени през 1885 г. вместо т.нар. жезъл на Ескулап. Панталонът е от зимната униформа, цвят „bleu marine“. Допуска се носенето и на бял панталон от плата на мундира, но с бели обувки

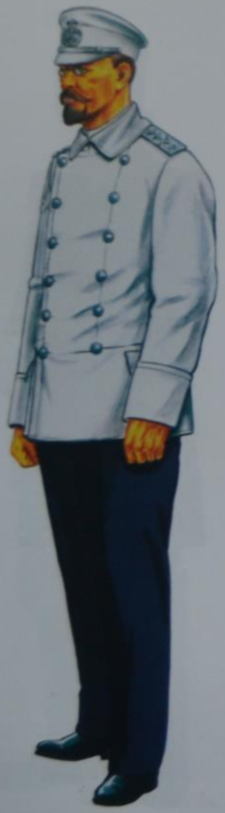

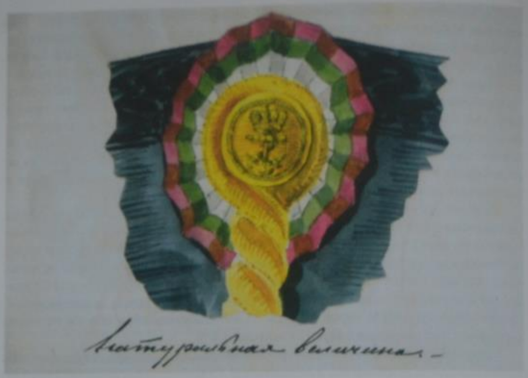

Детайл с кокардата на парадна треуголка (ДВИА)

Сюртукът е основна дреха в облеклото на морските офицери. Той е с отворени ревери – цивилна кройка, и дължина до коленете. Шие се от тъмносин плат. През този период е модерно реверите му да са по-широки и да бъде силно вталeн. Отдолу се носи бяла риза с колосана висока яка, копринена връзка и жилетка с пет униформени копчета. На раменете на служебната униформа се поставят пагони, а на парадната – еполети английски модел. Пагоните са изцяло от златен галун, без просвети. Както върху еполетите, така и върху пагоните се поставя сребърна котва с корона. Звездите за звание се поставят над и под котвата върху пагоните. Върху еполетите, където котвата е в кръгло поле, звездите са над контрапагона. И в двата случая върху ръкавите се поставят златни галуни, най-горният от които е с т.нар. възел на Нелсън. Под най-долния галун се пришиват по три униформени копчета, от които към края на ръкава вървят тънки ленти от черна коприна.

Панталонът е от плата на сюртука и когато е част от парадната униформа, е с лампаз от златен галун. Носи се върху къси ботуши. Към парадната униформа се опасва портупей от златен галун с черен просвет по средата и кръгъл блях с котва и корона над нея. На дълги пастъци от златен галун се окачва сабята. Портупеят към служебната униформа е от черна лакирана кожа, а бляхът – като на парадната униформа. Офицерският шинел е от тъмносиньо сукно, по кройка като армейския.

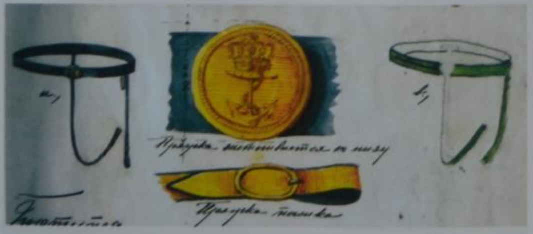

Рисунка на бляха (токата) на поясния портупей за офицерите от флотилията. При парадното облекло коланът е с два пришити златни галуна с черен просвет по средата. За строевата и дежурната форма е предвиден колан от черна лачена кожа. И двата типа имат еднаква конструкция с пастъци за закачане на сабята (ДВИА)

За военните лекари и механиците от флота металният прибор е сребърен. На пагоните си те носят специални знаци: лекарите – сребърен жезъл на Ескулап, а механиците – зъбчато колело. Предвиден е и специален вензел за флотските флигеладютанти – златна буква „А“ с корона върху сребърна котва. Лятно време офицерите слагат бял чохъл на фуражката си, който покрива и козирката. Отпред се изрязва специален отвор, за да се вижда кокардата. Подбрадникът се окачва върху чохъла. Вместо сюртук се облича мундир с кройка като „българката“ от бял летен плат.

След обнародването на Заповед № 315 от 6 септември 1883 г. излиза нова, под номер № 350 от 23 септември с.г., в която са направени някои корекции в текста. Премахват се копринените шнурове от копчетата към края на ръкава, коригирани са и допуснатите печатни грешки в предходната заповед.

Следващите корекции в униформите на флотилията са от 1885 г. Със Заповед № 18 от 22 февруари с.г. са премахнати златните галуни от треуголката на капитан-лейтенантите и капитаните. Върху пагоните на лекарите и механиците се поставя котва с корона. Това са последните промени, внесени в офицерското облекло преди началото на Сръбско-българската война.

До наши дни не са достигнали заповеди, отнасящи се до униформите на редовите чинове от флотилията. В някои по-нови източници обаче са публикувани снимки и описания на униформите на Машинното училище, от които може да се съди, че унтерофицерският състав на флотилията носи фуражка с козирка и армейска кокарда. Вместо сюртук униформените носят мундир от тъмносин плат с кройка като „българката“ и с дълги панталони. Отличителните знаци за чиновете са като в пехотата.

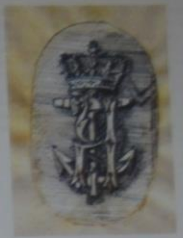

Вензел на флотските флигел-адютанти. Монограмът на владетеля е сребърен и се прикрепя върху златна котва с корона (ДВИА)

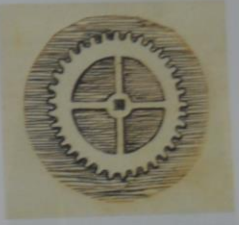

Знак за пагоните и еполетите на механиците във флотилията. Зъбчатото колело е позлатено и се носи със сребърни пагони. Този знак е заменен през 1885 г. с приетата във флотилията коронована котва (ДВИА)

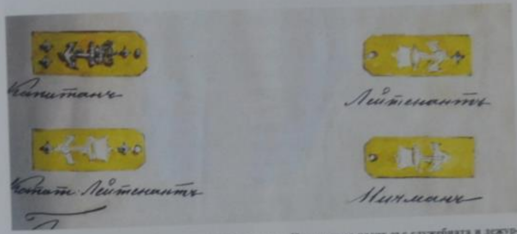

Рисунка на пагоните за офицерите от флотилията. Пагоните се носят със служебната и дежурната униформа и са без просвети (кантове) (ДВИА)

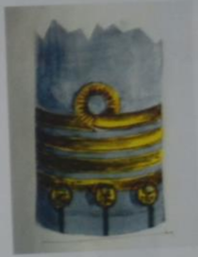

Рисунка на маншета при офицерска униформа във флотилията. Наръкавните галуни, показващи званието, завършват най-горе с т.нар. възел на Нелсън. Този детайл е заемка от британския флот и е приет в много от военните флотове по света. Копринените шнурове, които се спускат от копчетата към края на ръкава, са отменени по-малко от месец след обнародване на заповедта и най-вероятно въобще не влизат в употреба (ДВИА)

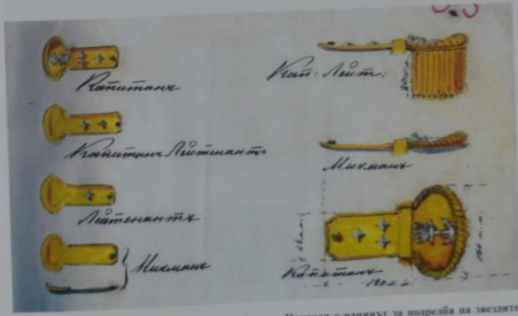

Рисунка на еполетите към парадната униформа. Показан е начинът за подредба на звездите, характерен само за флотилията (ДВИА)

Юнкер в домашна униформа. Тя е въведена през 1882 г. и е в употреба в продължение на три години, като се използва при домашни занятия в училището. Фуражката е без козирка, което е характерно за редовите чинове в българската войска до края на 90-те години на XIX век. Мундирът е къс с червени пагони и княжеска корона, въведена през 1880 г. Дългите сиво-сини панталони с червен кант също са характерен белег на домашното облекло

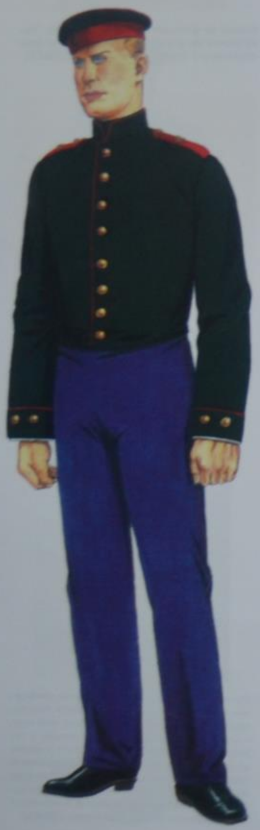

Моряците носят фуражка без козирка с копринена лента и надпис „КНВис" и името на кораба. Буквената комбинация „Кораб на Негово Височество" е още една заемка от традициите на английския флот. Фуражките са без кокарда за моряците, а отзад имат дълги ленти с щамповани жълти котви.

Холандката се шие от син плат и по кройка е сходна с тази на останалите флотове. През разглеждания период тя е силно разкроена, носи се запасана в панталона или върху него. Към яката се прикрепва друга яка от по-светлосин плат с три бели полоси. Отдолу се носи фланела с редуващи се широки бели и по-тесни сини райета. Под яката се прикрепва сърмен шнур или верижка, която виси отпред като огърлие. Не е ясна функцията на този детайл, но той присъства на снимките от това време. Панталоните са също от син плат и са широки, тип клош. Шинелът, или т.нар. бушлат, е къс, с кройка като „българката". През лятото униформата е изцяло бяла.

Голямата необходимост от създаване на български офицерски кадри е ясно осъзната от руското военно командване. С цел да се подготвят командири за младата българска войска в Пловдив е сформирана Команда на волноопределяющите се. Призованите в нея българи са облечени в пехотната униформа на Земската войска. След преместването на командата в София тя е преименувана на Военно училище, а учащите вече се наричат юнкери. Промененият статут на училището налага създаването на нова униформа, която със своята конструкция и украса да отличава юнкерите от другите военнослужещи във войската. Не е известно кой е авторът на новото облекло, но заложените в него идеи са въведени и в други части на българската войска и съществуват до 1890 г.

Юнкерите носят калпак от черна агнешка кожа с червено дъно и меден кръст отпред. На малкото съхранени снимки от този период се вижда типичният извит борт на мундира, който се шие от тъмнозелено сукно. По-късно платът става черен. По яката, борта и маншетите има червени кантове. Яката и маншетите са украсени със златен галун. Върху маншета се пришива клапан от червено сукно с три петлика от жълта тесма. Със златен галун са обточени и червените пагони.Тази украса се запазва до Балканската война като отличителен белег на юнкерите. Панталоните са от плата на мундира и имат червени кантове. Препасват се с червен кушак.

През 1880 г. са направени някои промени. Вместо със скрити телени копчета мундирът се закопчава с малки позлатени копчета с лъв. На пагоните съгласно Заповед № 191/1880 г. се поставя княжеска корона от позлатен метал. Служещите във Военното училище офицери имат същата украса на пагоните и маншетите, но от златна сърма. На яката си носят петлици от сърма със същата форма като тези на маншета. Шинелите са като приетите във войската с галуни на пагоните и копчета на петлиците. И юнкерите, и офицерите носят коронки на пагоните си.

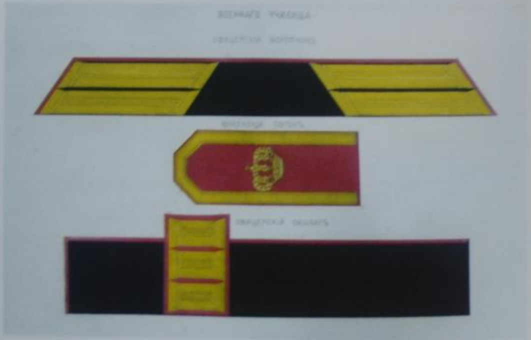

Рисунка на украсата в униформите на Военното училище. Показани са яката и маншетът на офицерите, служещи в училището, както и юнкерският пагон с княжеска корона (НВИМ)

През 1882 г. е въведена нова домашна униформа. Носи се с фуражка без козирка от тъмнозелено сукно с червен кант на периферията. Околожката също е червена с трикольорна кокарда. Мундирът е с дължина до талията и се шие от тъмнозелено сукно. По края на яката, борта и маншетите има червени кантове. Закопчава се с осем позлатени копчета. По две такива копчета има и на маншетите. Униформата е със сиво-син дълъг панталон с кант.

През април 1882 г. за юнкерите е въведен колан от бяла лакова кожа. Той е с медна позлатена тока с квадратна форма и заоблени краища. Върху нея е гравирана княжеска корона на фона на лъчи, обкръжена от венец с дъбови и лаврови листа. Този модел с промяна на короната е в употреба до 1934 г. За портупей-юнкерите, на които се полага да носят шашка, е въведен презраменен портупей от бяла кожа. От 18 септември 1884 г. служещите в училището офицери също носят портупей от бяла лакова кожа.

С това облекло юнкерите участват в Сръбско-българската война и детронацията на княз Александър I Батенберг.

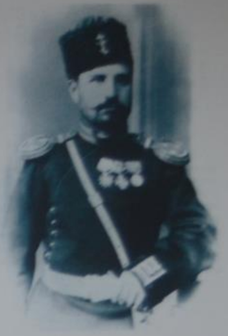

Капитан, служещ във Военното училище, в парадна униформа. Облеклото е като в пехотата. Характерните за училището петлици на яката и клапаните на маншетите са от златна сърма. Портупеят на шашката е от бяла лакова кожа (БИА)

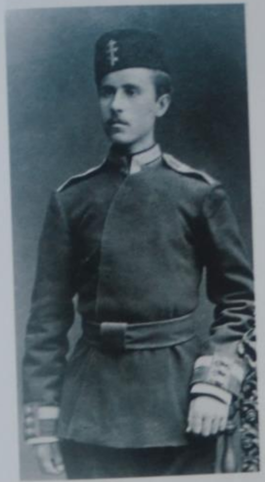

Портупей-юнкер Марин Маринов от Първи випуск на Военното училище, 10 май 1879 г. Вижда се най-ранният вариант на мундира с извит борт, който е в употреба през следващите десет години във войската на Княжество България. Различава се от по-късните модели по закопчаването със скрити телени копчета. По аналогия с руските военни училища на яката и маншетите е нашит широк златен галун. Върху маншета се поставя клапан от червено сукно, върху който са пришити три петлика (катушки), бродирани от златна сърма. Като допълнителна украса има три позлатени копчета. Златен галун, но по-тънък има и по края на пагоните от червено сукно. Кушакът е от червен плат (ч.к.)

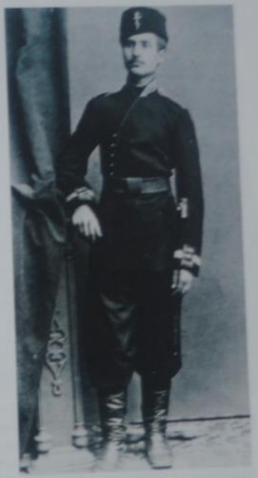

Юнкер в зимна парадна униформа. Тя включва същите части от формата, както са и в останалите части на българската войска – кожен калпак, мундир и панталони от черно сукно с утвърдената за училището характерна украса. Носенето на шик при парадната униформа съществува за кратко и скоро е отменено (БИА)

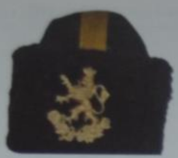

Калпак на доброволец. Изборът на тъмнозелен плат за дъното на калпака е по аналогия с този елемент от облеклото на Българското опълчение през Руско-турската война. Широкият галун е отличителен знак на старейшините – звание, подобно на фелдфебелското в армията. Големият бронзов лъв е спомен за символиката на четниците от борбите за освобождение на България (НВИМ)

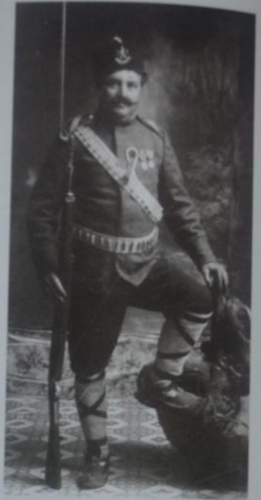

Доброволец с униформа от жълтокафяв шаяк. Яката, пагоните и кантовете на маншетите са тъмнозелени. Пагоните са обточени с трикольорен оплетен шнур. Нашивките, по които се различават длъжностите, са по диагонал на пагона. Срещат се куртки с открити копчета и нагръдни джобове с тривърхи капаци. Панталоните най-често са цивилен модел. Носят се навуща и цървули (ч.к.)

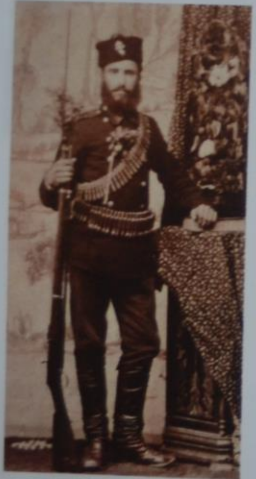

Доброволец в униформа на Източнорумелийската милиция (ч.к.)

През Сръбско-българската война са сформирани различни доброволчески формирования за подпомагане на редовната войска. Някои от тях са с изцяло военна организация и имат свои характерни униформи. Интерес представлява явният стремеж да се покаже приемственост с опълчението. Въпреки голямото разнообразие от модели и украса се открояват два основни типа облекло.

Доброволците от Източна Румелия са облечени с униформи на милицията. Това е обяснимо, тъй като моделът е вече усвоен от шивалните и много по-бързо са изработени необходимите комплекти. Най-често доброволците имат калпак и мундир или шинел, а панталонът и обувките са от цивилните дрехи. Калпакът е с червено или зелено дъно. Отпред поставят кръст или лъв като кокарда. Мундирът е двуреден с обърната яка и често няма пагони. Шинелите са от бежовокафяв шаячен плат с кройка като войнишките.

Другата много разпространена униформа се шие от кафяв шаячен плат. Включва кожен калпак, едноредна куртка, панталон и шинел. Всички цветни елементи – дъно на калпака, яка на куртката, пагони и петлици, са от тъмнозелено сукно. На калпака има кръстосани по диагонал галуни и лъв отпред. Интересна е кройката на куртката. Тя е с права яка, едноредна със скрито закопчаване. Някои са с вътрешни джобове с тривърхи капаци на гърдите. Пагоните са зелени с трикольорен оплетен шнур по края и широка диагонална нашивка. Маншетите са зелени с галун по горния край. Шинелът е двубортен с два реда по шест копчета. Има зелени пагони и петлици. Най-често доброволците са обути с цървули.

Поради липса на достатъчно армейско снаряжение повечето носят ловджийски патрондаши, дисаги и домашни кратунки и бъклици.

С победния край на Сръбско-българската война приключва първият етап в развитието на българската военна униформа. Макар и кратък той е изключително наситен на промени. През първите години от съществуването на българската войска се търси нейният национален облик. Поставя се началото на много типични за по-късните модели елементи. В края на периода войската на възродената държава вече е намерила своя характерен национален облик.

ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1886–1899 г.

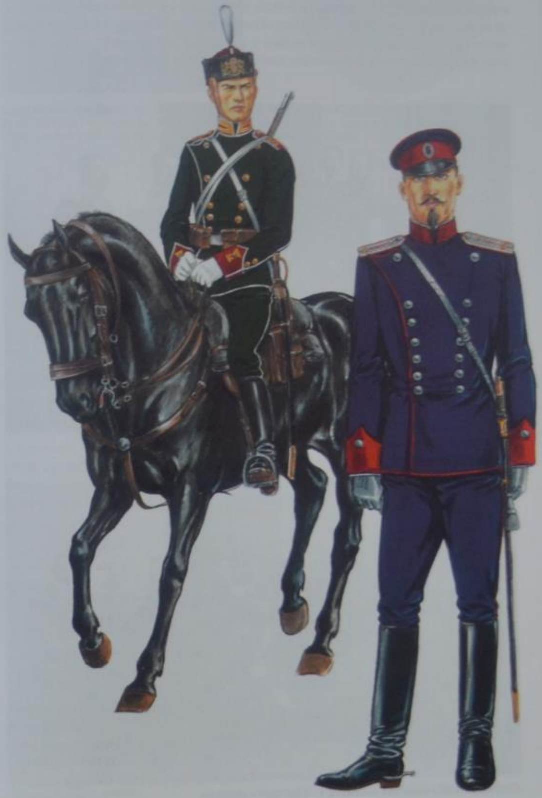

Войник от 4-ти конен на Негово Величество престолонаследника полк в парадна униформа. Полкът е сформиран през 1889 г. и е единственият в конницата на българската войска с тъмнозелена униформа. Приборен цвят е малиновият с бяло обкантване. Само в този полк металният прибор е жълт. При парадната униформа долните чинове от конницата носят малък султан от конски косми зад металната трикольорна кокарда. Гербът на кавалерийските калпаци е взет от офицерската лядунка и е по-голям по размер от пехотния. При конен строй чешуята (подбрадникът) е пусната. Мундирът е с характерната за кавалерията кройка, с тризъб борт и обкантване по всички шевове. Петлиците на яката и маншетите са от жълта тесма с малинови просвети. Върху пагоните е щампован вензелът на шефа – „Б" с корона. За разлика от другите полкове панталоните на войниците са от плата на мундира. Носят се високи ботуши.

Снаряжение: Бял кожен колан с две поясни паласки и портупей за шашката от бяла кожа.

Въоръжение: 10,67-мм карабина „Бердана-2" и войнишка шашка

Ротмистър от дивизионната кавалерия в служебна униформа. Служещите в дивизионната кавалерия носят характерната за конницата униформа с някои различия. Според заповедта от 1894 г. офицерите имат калпак, всичко останало е като при униформите на 2-ри конен полк, но на пагоните си носят номер на сотнята. Панталоните на дивизионната кавалерия са от плата на мундира, а не от сиво-син плат, както е в първите три полка на конницата. Високите ботуши са с приковани шпори.

Снаряжение: Презраменен портупей за шашката от сребърен галун.

Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с кавалерийски темляк

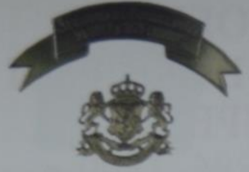

Кокарда – държавен герб и отличка за параден офицерски калпак (НВИМ)

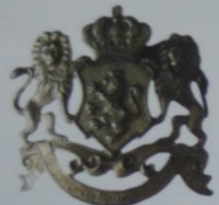

Офицерска кокарда – държавен герб (НВИМ)

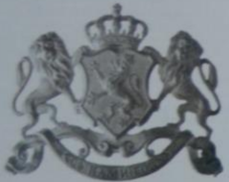

Офицерска кокарда – държавен герб за кавалерията (НВИМ)

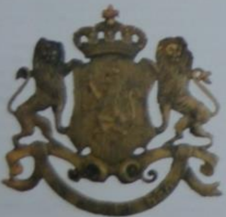

Ранен вариант на войнишка кокарда – държавен герб с девиз „Съ нами Богъ“ (НВИМ)

Успешното завършване на Сръбско-българската война има огромно значение за по-нататъшното развитие на българската държава. Съединението се отразява благоприятно в политическо и икономическо отношение. Това в особено голяма степен се отнася за армията, която само шест години след създаването си излиза с чест от военен конфликт.

Започналите промени засягат и униформите на българските военнослужещи. Още в първите месеци след приключване на Сръбско-българската война са обнародвани първите заповеди за изменения в униформеното облекло. Всичко това е временно прекъснато в резултат на събитията, свързани с детронацията на княз Александър I, последвалия ги контрапреврат и управлението на Регентството.

След избирането на княз Фердинанд Сакскобурготски за български княз ситуацията постепенно се нормализира. Новият княз има особено отношение към армията и най-вече към външния ѝ облик. Склонността му към помпозност оказва влияние при разработването на новите образци униформено облекло. По отношение на униформите в българската войска постепенно се изживява наложилата се практика да се копира руското военно облекло, започва и изграждането на оригинална българска линия в тяхната кройка и в украсата им. Някои от въведените по това време елементи се запазват във военните дрехи до средата на XX век.

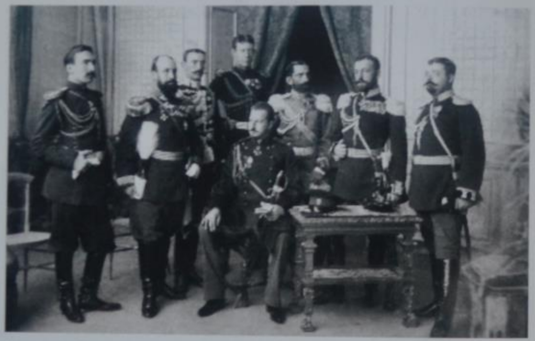

Княз Фердинанд I с военната си свита, 1887 г. (НВИМ)

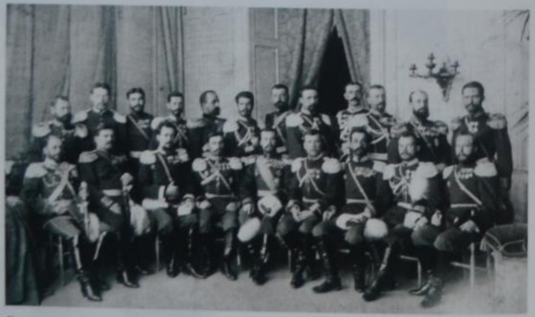

Старшите началници във войската, София, 1887 г. (НВИМ)

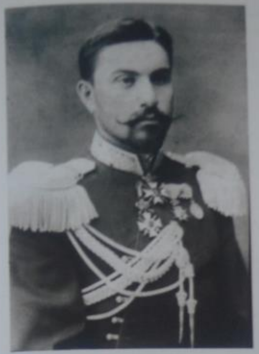

Началникът на Щаба на войската майор Рачо Петров в парадна униформа мод. 1884 г., около 1888 г. (НВИМ)

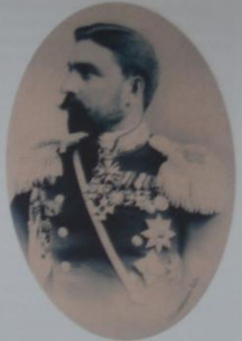

Началникът на Щаба на войската полковник Рачо Петров в парадна униформа мод. 1890 г. (НВИМ)

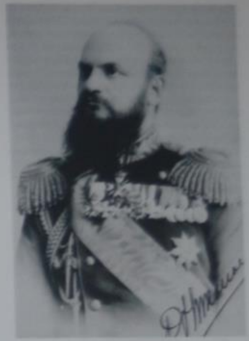

Генерал-майор Данаил Николаев в парадна униформа, 1890 г. (НВИМ)

През 1887 г. със заповед на Регентството вместо осмоконечен кръст върху калпаците започва да се поставя националният герб. Тази промяна се запазва до 1915 г., когато калпаците са отменени като част от парадното облекло на офицерите.

Следващата важна промяна е въвеждането с Указ № 67 от 1890 г. на нов модел пехотен мундир. Новият образец е с разширяващ се към раменете борт, извит под формата на дъга в горната си част, с два реда позлатени или посребрени копчета. Към офицерските мундири се въвеждат сърмени петлици на яката и маншетите, подобни на използваните в кавалерията. Офицерският мундир се шие от маслено-зелено сукно и има цветно обкантване по края на яката, борта, маншетите и задните клапани. Панталоните са от плата на мундира и са с цветен кант.

Подобна промяна е направена и в парадния мундир на шефските части, като при тях се запазва украсата, въведена през 1884 г. Мундирът на редовите чинове повтаря като кройка офицерския, но се закопчава с телени копчета. В описанието е посочено, че се шие от тъмнозелено сукно, но всички съхранени до наши дни образци са черни. Цветните кантове са като на офицерския мундир, но са от гайтан. Тази промяна засяга служещите в пехотата и инженерните войски. В артилерията и кавалерията се запазват дотогавашните модели.

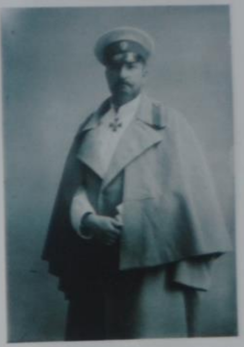

Княз Фердинанд в лятна домашна униформа с кител и „николаевско палто“ (ч.к.)

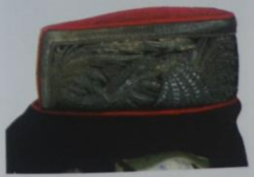

Сърмена бродерия на яката на офицер от Генералния щаб (НВИМ)

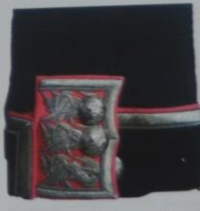

Бродерия върху клапан за маншет на офицер от Генералния щаб (НВИМ)

Поручик от Собствения на Негово Величество конвой в парадна униформа. Показаната на рисунката униформа е според промените, направени през 1883 г. На калпака от сива агнешка кожа вместо опълченски кръст има Александровска звезда. Офицерът носи акселбанти, което показва, че той е адютант на частта. Характерно е изрязването във вид на дъга на обточените с галун кончове на ботушите. Отпред има метална розетка. Шпорите са привързани.

Снаряжение: Кавалерийска лядунка на презрамка от сребърен генералски галун.

Въоръжение: Гвардейска сабя с метална ножница

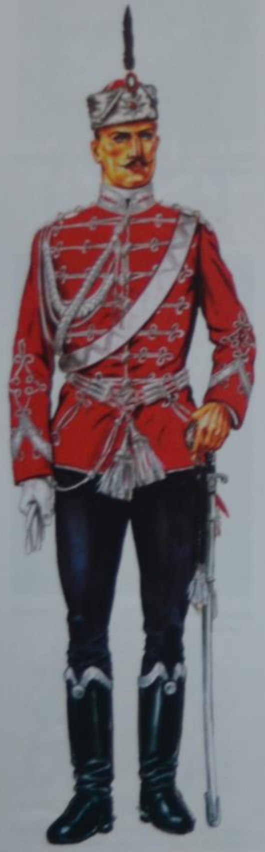

Гвардейците носят най-представителната униформа в българската войска. Тя е хусарски тип и макар да използва много елементи от руската и немската военна традиция, притежава характерни национални черти.

През този период в гвардията се запазват униформите, въведени през 1883 г. Към гардероба на гвардейците като строева униформа е добавена и тъмносинята куртка, утвърдена през 1885 г. Налице са някои изменения в силуета и пропорциите на отделни елементи от облеклото, свързани с модата от това време. За командира на ескадрона, който вече е старши офицер, е въведена нова бродерия за яката и маншетите. Тя е от сребърен галун с генералски зигзаг и широчина 5 см. Пришива се на яката и маншетите на долмана и на яката на тъмносинята куртка. Такъв галун се пришива и по края на валтрапа. При куртката по горният край и отпред има сребрист оплетен шнур, образуващ в ъгъла лилия. Подобни промени са направени и в униформите на княза, който със звание генерал от конницата също носи униформата на Конвоя в определени случаи.

Идването на новия княз Фердинанд Сакс-Кобург-Гота в България налага някои промени в униформите. С Указ № 88/18.08.1887 г. князът възлага на себе си шефство над Конвоя. Във връзка с този законодателен акт със Заповед № 312/1887 г. по военното ведомство е въведен нов вензел „Ф" за пагоните. Изображението на копчетата също е заменено с монограма на новия владетел.

През 1891 г. с Височайши указ № 178/27.12.1891 г. Конвоят е преименуван и започва да се нарича „Лейбгвардейски на Негово Царско Височество ескадрон".

Във връзка с представителните функции, които изпълнява ескадронът става очевидна нуждата от военен оркестър в неговия състав. С Указ № 112/1.01.1893 г. музикантският хор на 6-и пехотен Търновски на Негово Царско Височество полк се превежда в Лейбгвардейския ескадрон. За капелмайстор е назначен Йозеф Хохола. На оркестъра се налага да изпълнява при балове и чествания в княжеския дворец ролята на придворна трупа. Това налага да се въведе специална дворцова униформа за тези случаи. Тази униформа се запазва до 1905 г. Извън двореца музикантите носят парадна гвардейска униформа с крилца на раменете. Капелмайсторът носи офицерска униформа с крилца с ресни на раменете. С парадния долман и служебната куртка носи пагони от сребърен галун без просвети. По средата се поставя въведеният през 1899 г. вензел – лира.

Полковник Петър Марков, командир на Лейбгвардейския ескадрон, в парадна униформа, 1898 г. (ч.к.)

Подпоручик Сава Вуйчев в парадна униформа, 1894 г. (ч.к.)

Подполковник Петър Марков, командир на Лейбгвардейския ескадрон, със своите офицери, 1894 г. (ч.к.)

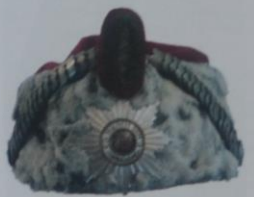

Гвардейски калпак към дежурната форма – без перо (ч.к.)

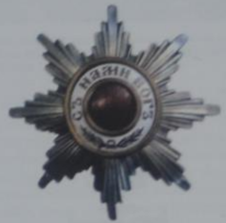

Офицерска кокарда „Александровска звезда" (ч.к.)

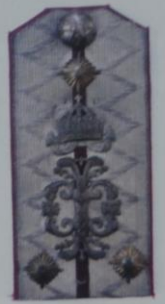

Пагон на ротмистър от Лейбгвардейския ескадрон за лятната униформа (ч.к.)

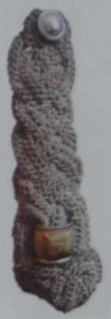

Пагон на старши офицер – майор от Лейбгвардейския ескадрон (ч.к.)

Музикант от оркестъра на Лейбгвардейския ескадрон в дворцова униформа. Показаното на рисунката облекло е в употреба от 1892 г. до 1905 г. Фуражката е от червено сукно с бели кантове и войнишка кокарда. Еднореденият мундир също е от червено сукно с украса от бяла тесма, която се поставя на яката, пагоните и ръкавните клапани. За разлика от музикантите в другите части при гвардейците има ресни на нараменниците. Върху маншетите са поставени обшивки с бели кръгови клапани с тесмени петлици. Всички копчета са сребърни с лъвчета. Препасан е с бял копринен кушак. Дългият бял панталон с червени кантове е с щрипки, а ботушите са къси. В това облекло гвардейският оркестър се представя в двореца. В останалите случаи музикантите носят общоприетата гвардейска униформа

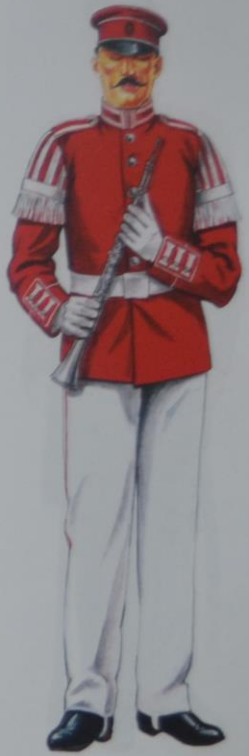

Капитан флигел-адютант в парадна униформа, 1890 г. Копринените акселбанти и шарфът с висулки през дясното рамо са другите особености на адютантското облекло. Вместо шарф е препасан с бял копринен колан.
Снаряжение: Поясен портупей за сабята, препасан под мундира.
Въоръжение: Флигеладютантска сабя с пехотен темляк

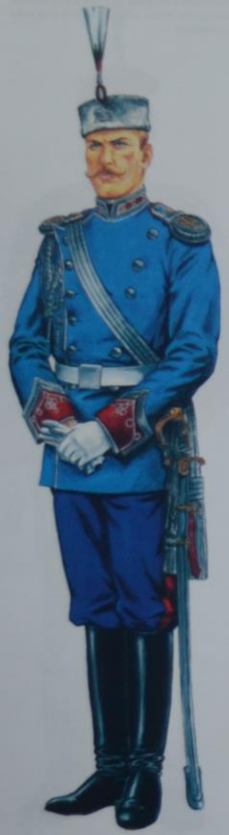

Прикрепените към Особата на Княза офицери продължават да носят характерна униформа, отличаваща ги от колегите им от другите родове оръжия. В общи линии тя запазва украсата и цвета си от 1879 г., като е променена кройката на мундира и са прибавени някои нови елементи. Калпакът от сива ангешка кожа вече се носи със сребърен герб. Над него има кокарда, зад която е поставен султан. Дъното е от тъмночервено сукно със сребърни галуни. Мундирът по кройка е като пехотния модел от 1890 г. и се шие от характерния за флигел-аютантите светлосин плат. Запазват се бялото обкантване и тъмночервеният приборен цвят. Съхранена е и везбата върху яката и маншетите. Върху сребърните еполети има вензела на княза и позлатени звезички, показващи званието.

Сиво-сините панталони са с генералски лампази и се носят с високи ботуши със сребърни шпори.

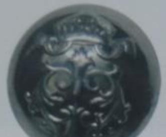

Копче от парадна униформа на флигел-адютант с характерен вензел (ч.к.)

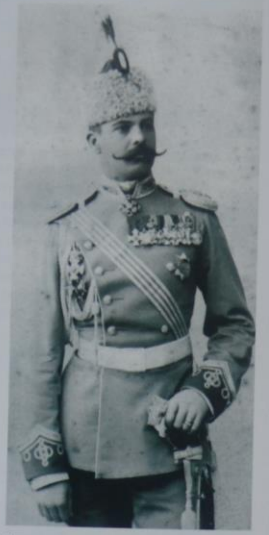

Флигел-адютант капитан Алекси Стоянов в парадна униформа (ч.к.)

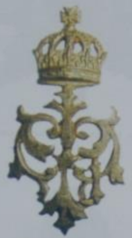

Вариант на вензел за флигел-адютантите (ч.к.)

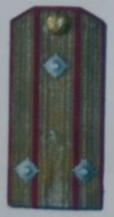

Пагон на полковник от пехотата (НВИМ)

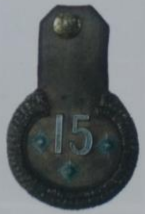

Еполет на капитан от 15-и пехотен полк (НВИМ)

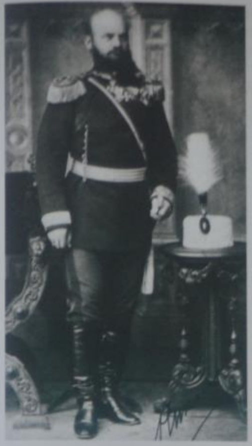

Полковник Данаил Николаев в парадна униформа на бригаден командир, 1887 г. (БИА)

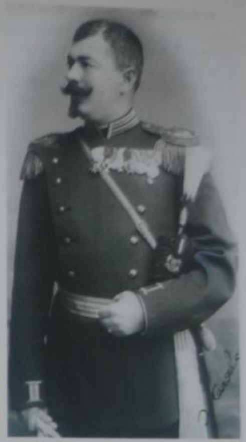

Полковник Никола Желявски, командир на 2-ри пехотен Искърски полк, в парадна униформа, 1896 г. (НВИМ)

Със Заповед № 200 от 14 април 1889 г. за всички редови чинове от армията са въведени шаячна куртка и панталони. Те се носят към обикновената форма и се използват при полеви занятия с цел парадните мундири да се съхранят по-дълго. Поради специфичния цвят на шаяка това нововъведение може да причисли българската армия към пионерите в създаването на униформи със защитен цвят. Макар че в края на XIX в. проблемът за прикриването на войника на фона на местността все още не се разглежда сериозно във военните среди, практическият резултат е налице.

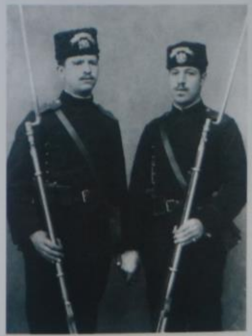

Войници от 12-и пехотен полк в парадна униформа модел 1884 г. (БИА)

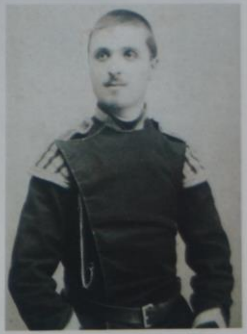

Младши унтерофицер от музикантския взвод на 3-ти пехотен Бдински полк в парадна униформа модел 1890 г. (ч.к.)

Майор от пехотата в парадна униформа съгласно Указ № 67 от 1890 г. Калпакът е от черна агнешка кожа с червено дъно според прибора на пехотата и двойни кръстосани галуни, полагащи се на старшите офицери. Отпред е прикрепен въведеният през 1887 г. позлатен герб. Мундирът е с характерни клапани на яката и маншетите. Еполетите на старшите офицери са с ресни. Панталонът е от тъмнозелено сукно с цветен кант. Високите ботуши са с шпори.
Снаряжение: Бял копринен шарф и презрамен портупей от златен галуни.
Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с пехотински темляк

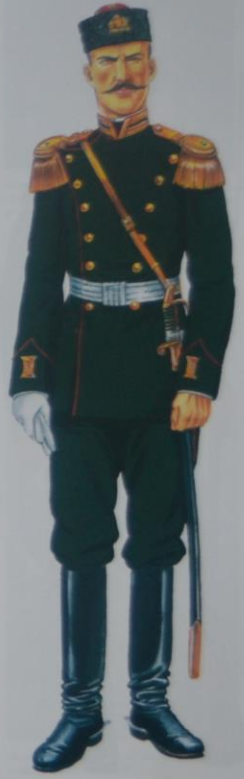

Войник от пехотата в пълна бойна униформа. През 1890 г. са направени промени в облеклото на долните чинове. Въведена е фуражка без козирка с дъно от шаячен плат и околожка според прибора на рода оръжие. Отпред се поставя метална войнишка кокарда. Куртката също се шие от кафеникав шаяк и е двубордна. Ниската права яка е с цветен кант. На раменете има цветни пагони с щампован с блажна боя номер на частта. Закопчаването е с телени копчета. Отзад под талията има джобове с клапани. Панталонът също е шаячен без кант. През лявото рамо носи скатан шинел.

Снаряжение: Кожен колан с две поясни паласки, презраменна паласка и манерка през лявото рамо.

Въоръжение: 10,67-мм пушка „Бердана-2“ с щик

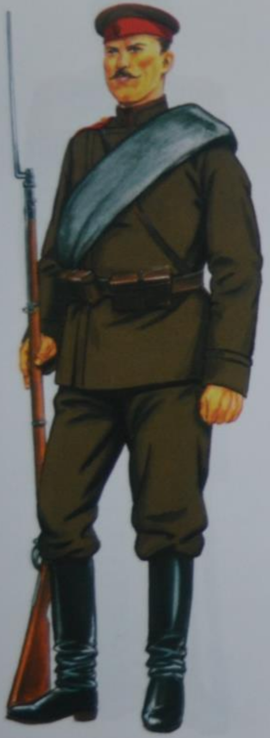

Към новата куртка се полага и фуражка без козирка, с дъно от шаяк и цветна околожка според прибора. Отпред на околожката се поставя войнишка кокарда. Куртката е с висока четири сантиметра права яка, дъговидно извити краища отпред и цветен гайтан по края. Тя е двубортна и се закопчава с телени копчета. Бортът е ушит под прав ъгъл, подобно на кителa на офицерите. Маншетите на ръкавите са прави. Цветен кант има и на панталона. Яката и маншетите на пионерите и артилеристите са черни, с червен кант. Пионерите поставят червен кант и по борта. Конниците имат червени яки. Пагоните на всички са червени, като разликата е единствено в цвета на копчетата, които са според приетия метален прибор.

Тази сравнително удобна дреха е в употреба почти 10 години, като през 1898 г. е направена промяна. Куртките започват да се шият едноредни, с шест външни копчета и джобове на гърдите с тривърхи капаци. С малки промени новият модел е утвърден със Заповед № 271 от 1899 г., но въпреки промяната известно количество куртки от модел 1889 г. остават в армейските складове и по време на мобилизацията през есента на 1912 г. са раздадени на запасните. Едва след износването им те са извадени окончателно от употреба.

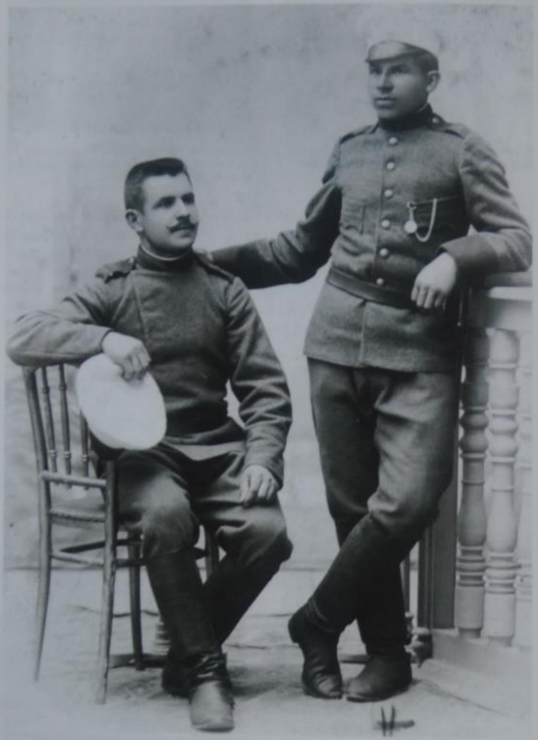

Ефрейтори от пехотата: вляво – с куртка мод. 1890 г., вдясно – куртка мод. 1899 г. (НВИМ)

Командирът на 4-та пехотна дивизия с командирите на пехотните, артилерийския и конния полк на дивизията, 1895 г. (НВИМ)

Поручик Константин Русев, дружинен адютант в 24-и пехотен Черноморски полк, в парадна униформа (НВИМ)

Новости през този период има и в униформите на кавалерията. През 1886 г. със Заповед № 72 е сформиран 3-ти конен полк. За неговия личен състав се запазва характерният за кавалерията тъмносин цвят на мундира, а панталоните са сиво-сини. Цветният прибор е червен, металните части – сребърни, а кантовете за разлика от другите два полка са жълти.

Разрастването на армията довежда до сформиране през 1889 г. (със Заповед № 266) на 4-ти конен полк. За него (единствено сред кавалерийските части в българската войска) е въведено маслинозелено сукно за униформите. Металният прибор е златен, а цветният – малинов, с бяло обкантване. Панталоните са от плата на мундира.

През същата 1889 г. със Заповед № 267 за офицерите от кавалерията е въведен вицмундир. По кройка той повтаря мундира, но е без сребърни петлици на яката. На маншетите вместо петлик има копче. Още през 1887 г. със Заповед на Регентството № 174 е дадено описание и на кавалерийската шапка. Със същата заповед се отменя въведеният през 1884 г. кивер за 1-ви конен полк и се утвърждава кожeният калпак за всички служещи в конницата. На калпака се поставя сребърен герб, който е с по-големи размери от предназначения за пехотата, тъй като е взет от офицерската лядунка.

Със Заповед № 108 от 1894 г. е въведена тъмносиня куртка за езда и фехтовка. Яката ѝ е права, с извити краища като на сюртука, а цветът на куртката е според приетия от съответния род оръжие цветен прибор. По кройка куртката е едноредна, със скрито закопчаване и четири джоба с тривърхи капаци. На ръкавите се поставят островърхи маншети от плата на дрехата, а на раменете – привързани пагони. Носи се със сиво-син кавалерийски панталон, който се изработва и от кожа. През същата година за офицерите са въведени и сиви ръкавици.

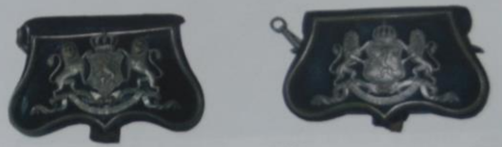

Варианти на кавалерийската офицерска лядунка (НВИМ)

Младши офицери от конницата в парадна униформа, 1894 г. (ч.к.)

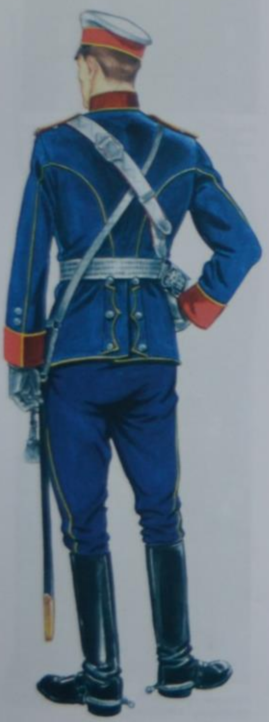

Младши офицер от 3-ти конен полк в служебна униформа. Формираният през 1886 г. 3-ти конен полк има червено приборно сукно с жълто обкантване. Фуражката е с бял чехъл и се носи от 15.05 до 15.09. Офицерът е облечен с въведения през 1889 г. вицмундир. Носи се само с пагони. На рисунката се вижда характерното обкантване на гърба на кавалерийските мундири и вицмундири и клапаните на задните джобове. При служебната униформа се носят сиви кожени ръкавици. Сиво-сините панталони са с характерния за полка жълт кант. Ботушите са високи с прикачени шпори.
Снаряжение: Кавалерийска лядунка на презраменен колан със зигзагообразен сребърен галун, копринен шарф и презраменен портупей от сребърен зигзагообразен галун.
Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с кавалерийски темляк

Със Заповед № 26 от 1894 г. е обнародвано описание на униформата за дивизионните конни сотни, които се планира да бъдат придавани към пехотните дивизии за изпълнение на разузнавателни функции. Униформата им е като кавалерийската, но са предвидени и някои различия. Към парадната униформа офицерите носят фуражка вместо калпак, а панталоните са от плата на мундира. Приборното сукно е червено, с бели кантове, а металните части – сребърни. По-късно при разврьщането на конните сотни в полкове различията в униформите им се запазват.

Ветеринарен техник от конницата (ч.к.)

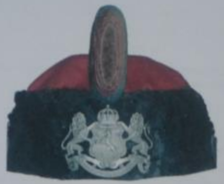

Параден калпак на старши офицер от конницата (НВИМ)

През разглеждания период съществува значително разнообразие от знаци. Със Заповед № 40 от 1887 г. за военните юристи например е въведен специален знак, който се поставя на пагоните. Изработен е от позлатен метал във вид на стълб с надпис „Законъ“ и княжеска корона над него.

Офицери военни юристи (БИА)

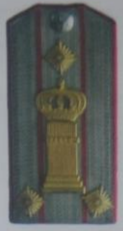

Пагон на полковник военен юрист (НВИМ)

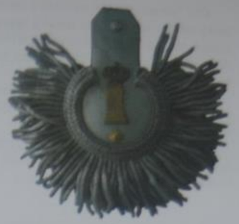

Еполет на майор военен юрист (НВИМ)

През 1887 г. със Заповед № 318 за военните лекари и ветеринарите е въведена специална бродерия на яката. Със същата заповед са направени и някои промени в облеклото на санитарните офицери. Запазва се сребърният метален прибор, а званията им са уеднаквени с тези на останалите офицери от армията. Като приборен за лекарите е утвърден черният, а за ветеринарните лекари – синият цвят. Кантовете и в двата случая са червени.

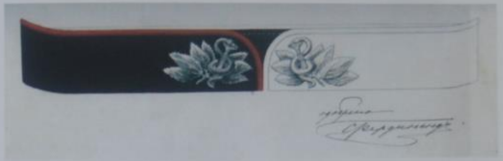

Рисунка на бродерията на яката за военните лекари (ДВИА)

Капитан ветеринарен лекар в парадна униформа (ч.к.)

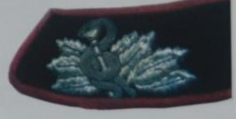

Бродерия на яката за военните лекари (НВИМ)

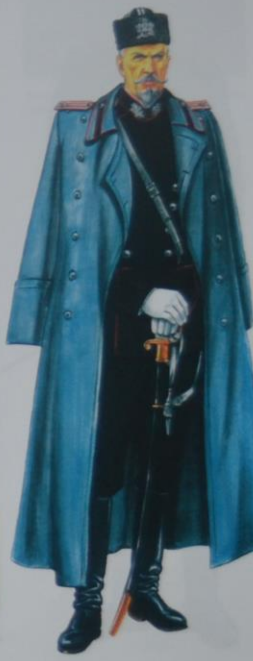

Санитарен майор в празнична униформа с шинел, 1890 г. Дъното на калпака при военните лекари е от черно кадифе със сребърни галуни и герб отпред. От черно кадифе са и яката и маншетите на мундира. На яката има сребърна бродерия, въведена за лекарите през 1888 г. Мундирът е с общоприетата за армията кройка, но със сребърни пагони и копчета. Панталонът е от плата на мундира с червени кантове. Офицерът е наметнат с офицерски шинел с кантове около яката според промените в униформите от 1890 г. Петлиците са от черно кадифе с червени кантове и сребърни копчета. Друга особеност в униформите на военните лекари е, че на пагоните върху сребърен галун се поставят сребърни звезди. Високите ботуши са без шпори. При празничната униформа с шинел върху мундира не се опасва шарф. Носи полагащите се при този вид облекло бели ръкавици.
Снаряжение: Презраменен портупей за шашката от сребърен галун.
Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с пехотен темляк

Офицер от инженерните части с тъмносиня куртка с цветна яка според прибора на рода оръжие. Фуражката също се шие от тъмносин плат с околожка според прибора, в дадения случай от черно кадифе с червени кантове. Отпред има офицерска кокарда. Куртката е еднобортна, силно вталена и доста къса. Яката е с извити краища като при сюртука. Има четири вътрешни джоба, островърхи маншети и скрито закопчаване. На рамената се поставят общоприетите пагони. Носят се въведените през 1893 г. сиви кожени ръкавици. Панталонът е от сив плат или кожа. Високите ботуши са с прикачени шпори. Тази удобна униформа е заимствана от куртката при домашната форма на гвардейските офицери и е първообраз на по-късните модели офицерски куртки, използвани до края на Първата световна война

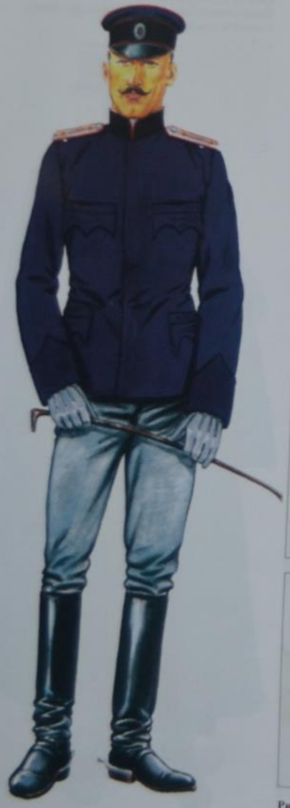

Със Заповед № 406 от 1888 г. за пионерните дружини също е въведен знак на пагоните. Той е от бял метал и представлява кръстосани лопата и брадва. Със същата заповед за телеграфистите е въведен знак от преплетени мълнии. Със Заповед № 321 от 16 юни 1892 г. знакът на пионерите е отменен, а за мостовата рота е въведен знак във вид на котва.

Наред с нововъведенията има и известна тенденция към опростяване на облеклото. През 1897 г. със Заповед № 327 са отменени султаните от калпаците на висшите офицери.

През 1892 г. е сформирана т.нар. резервна армия. Служещите в нея носят общоармейската униформа, но без бродерия на яката и маншетите. На пагоните им се поставя номерът на частта, а над него – буквата „Р“.

Знак „Р“ за служещите в резервната армия

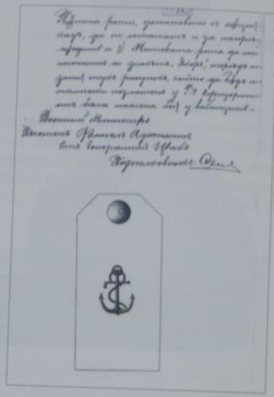

Знак „Якоръ“ за служещите в мостовата рота (ДВИА)

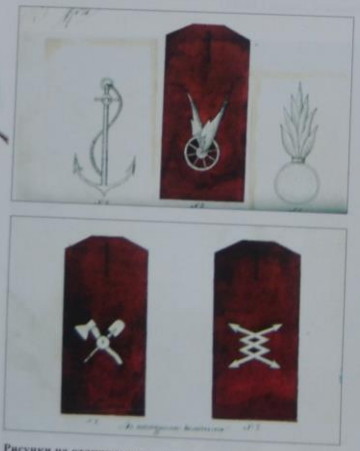

Рисунки на отличителните знаци в инженерния полк, 1888 г. (ДВИА)

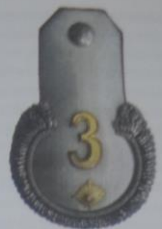

Еполет на подпоручик от 3-та дивизионна инженерна дружина (НВИМ)

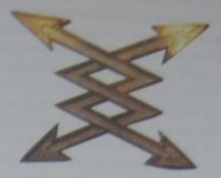

Знак на телеграфната рота от инженерния полк (ч.к.)

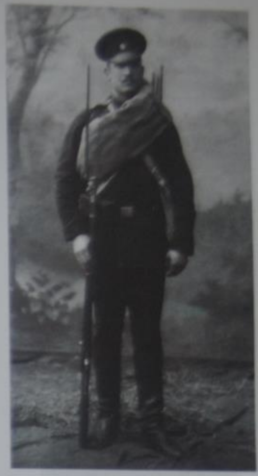

Войник от пионерните части в пълно бойно снаряжение (НВИМ)

През 1889 г. се въвеждат промени и в униформите на юнкерите от Военното училище. Яките на шинелите започват да се шият от черно сукно, а на калпаците е поставен държавният герб. Използва се новият модел пехотен мундир, като върху него се запазват утвърдените по-рано галуни на яката, маншети и пагони, както и клапанът от червено сукно с три петлика в долната част на ръкава. Първоначално мундирът се шие от черно сукно, а след 1890 г. – от масленозелен плат. Коланът е същият от бяла лакирана кожа с позлатен блях. След 1890 г. юнкерите започват да носят лопус от бяла кожа, в който се поставя ножът от пушката „Манлихер“.

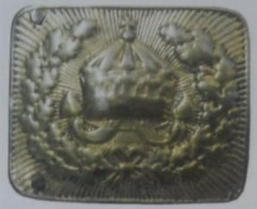

Блях за юнкерски колан обр. 1883 г. (НВИМ)

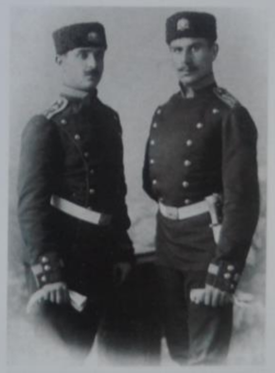

Юнкери в празнична униформа (ч.к.)

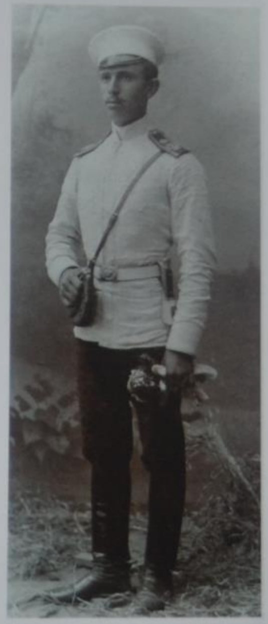

Юнкер в лятна строева униформа (ч.к.)

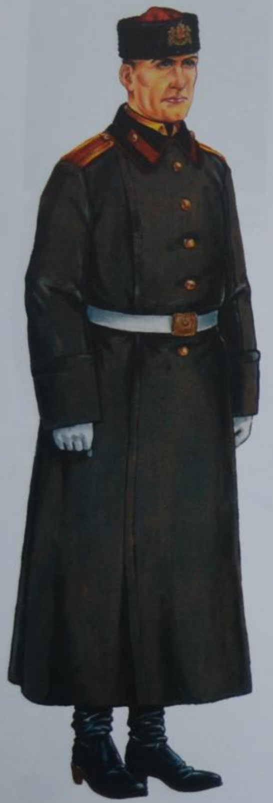

Юнкер в зимна парадна унифома с шинел. През 1887 г. и за юнкерите вместо кръст за калпаците се поставя държавният герб. Две години по-късно е въведен шинел, който повтаря войнишкия, но е с яка от черно сукно. Червените петлици са с позлатени копчета с лъвчета, които ги има и отпред по средата на гърдите. Друга характерна особеност е златният галун по края на пагоните. При парадната униформа юнкерите носят бели вълнени ръкавици. Ботушите са високи. Препасан е с въведения през 1883 г. бял колан с метален позлатен блях

В началото на 90-те години за юнкерите като домашна и обикновена форма са въведени лятна и зимна куртка. Лятната се шие от бял дочен плат, а зимната е от черно сукно. Кройката им е еднаква с тъмносинята куртка за офицерите от 1894 г. куртка. Към зимната има златен галун на яката и маншетите, а пагоните и клапаните на ръкавите са като на парадния мундир. Лятната униформа е с привързани червени пагони. И двете куртки се носят с белия колан. Панталонът е черен с червен кант и се носи с ботуши. Към зимната униформа се носи фуражка от плата на куртката с червена околожка и кокарда отпред, но без козирка. Лятната фуражка е с козирка и бял чохъл, покриващ и околожката. При домашни занятия се разрешава носенето на дълги черни панталони с червен кант. През 1897 г. княз Фердинанд I поема шефство над Военното училище. Във връзка с това юнкерите поставят позлатен вензел на пагоните си. Тези униформи (с малки изменения) се запазват до началото на Балканската война.

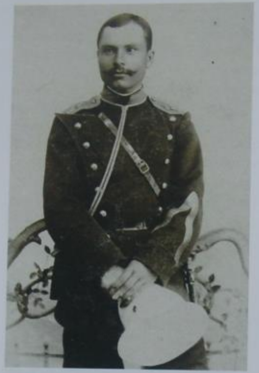

Офицерски кандидат от 8-и Приморски на Нейно Височество княгиня Мария Луиза полк (ч.к.)

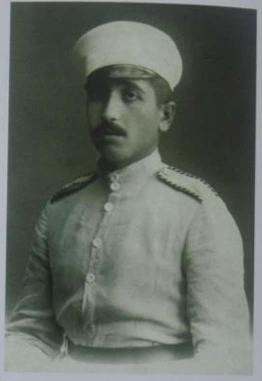

Офицерски кандидат от пехотата в лятна униформа с гимнастическа риза (ч.к.)

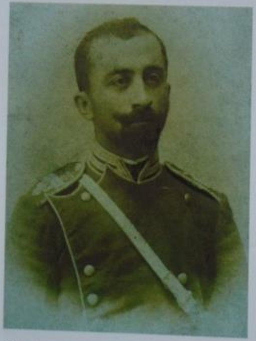

Офицерски кандидат от 1-ви конен на Негово Височество полк, 1898 г. (ч.к.)

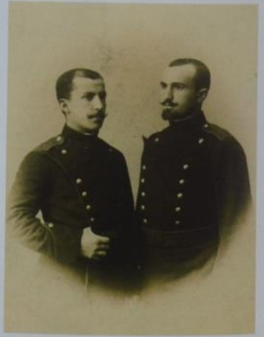

Офицерски кандидати от 4-ти артилерийски на Негово Височество полк, 1895 г. (ч.к.)

Разрастването на армията налага увеличаване на броя на офицерите. Освен първия офицерски чин, присвояван на завършилите Военното училище, се въвежда и ново звание – офицерски кандидат за всички лица, които имат определен образователен ценз и са издържали специални изпити в армията. След уволнението си те се зачисляват в запаса с първо офицерско звание. С Указ № 19 от 1898 г. за тях е утвърдена униформа със съответните отличителни знаци – идентична с офицерската, но без бродерия и галуни, а пагонът е със златен галун по края. На левия ръкав над маншета се пришива галун под формата на остър ъгъл, достигащ до сгъвката на лакътя. Тези отличителни знаци се запазват до Балканската война 1912–1913 г.

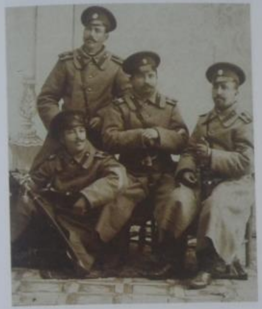

Офицерски кандидати от 24-ти пехотен Черноморски полк в зимни униформи с шинел, 1898 г. (ч.к.)

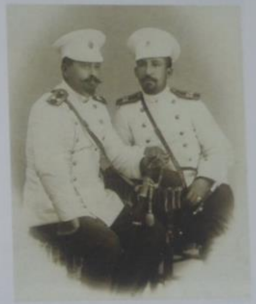

Офицерски кандидати от 24-и пехотен Черноморски полк в летни униформи с кител, 1898 г. (ч.к.)

През този период шефските части в българската войска нарастват динамично. Веднага след встъпването си на престола княз Фердинанд I Сакскобурготски възлага на себе си шефство над три армейски части. Това са 6-и пехотен, 1-ви конен и 4-ти артилерийски полк. Потвърдено е и шефството над 1-ви пехотен полк на бившия княз Александър I. Униформата на полка се запазва без изменения, а елементите от украсата са заимствани и от другите шефски пехотни части.

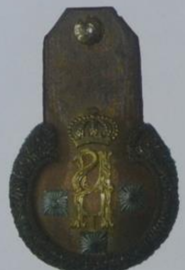

Еполет на капитан от 1-ви пехотен полк (НВИМ)

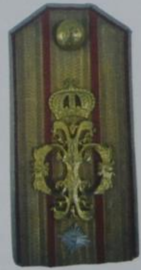

Пагон на майор от 6-и пехотен полк (НВИМ)

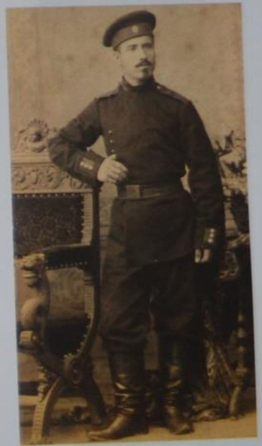

Войник от 1-ви пехотен полк в празнична униформа с мундир мод. 1884 г. (ч.к.)

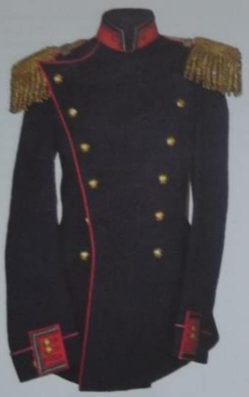

Параден мундир мод. 1890 г. на княз Александър I Батенберг (НВИМ)

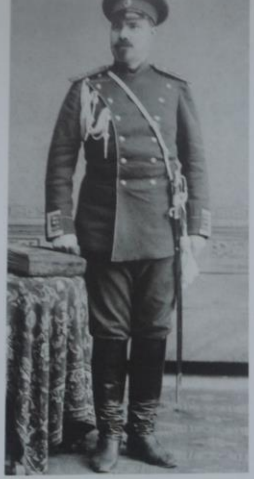

Капитан полкови адютант на 1-ви пехотен полк в празнична униформа, модел 1890 г. (НВИМ)

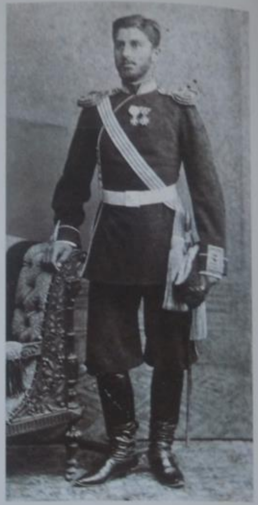

Подпоручик Станчо Димитриев от 6-ти пех. полк като дружинен адютант в парадна униформа, модел 1884 г. (ВММ)

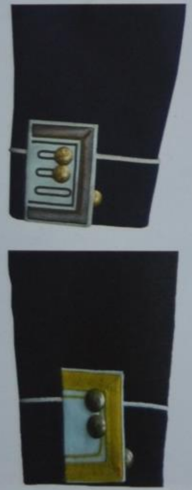

Маншети на офицерски и войнишки парадни мундири (НВИМ)

Със Заповед № 419 от 1887 г. 6-и пехотен Търновски полк е обявен за шефски на княза. Към същата заповед е дадено и описание на униформите. Приборният цвят на полка е бял, от същия цвят са и кантовете. На пагоните се поставя утвърденият със Заповед № 348 от 1887 г. вензел на владетеля – „Ф“, с княжеска корона. Бродерията на яката и клапаните на маншетите е като на 1-ви пехотен полк.

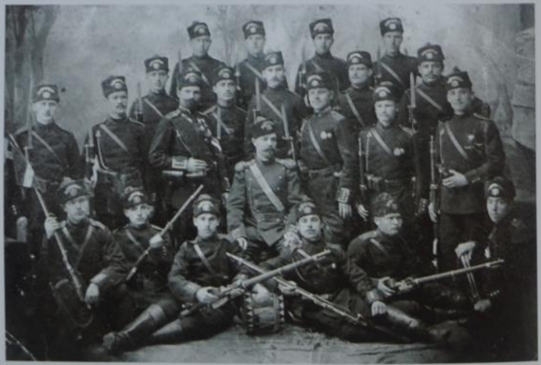

Войници от 1-ва дружина на 1-ви пехотен полк в парадна униформа за строя (ч.к.)

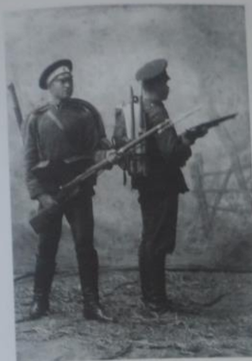

Войници от 6-и и 1-ви пехотен полк с куртки модел 1890 г. в пълно бойно снаряжение (НВИМ)

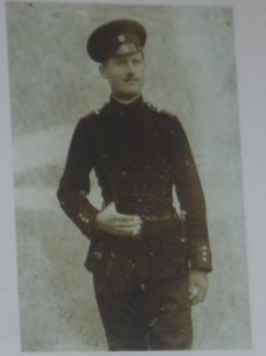

Ефрейтор от 1-ви пехотен полк в празнична униформа с мундир мод. 1890 г. (ч.к.)

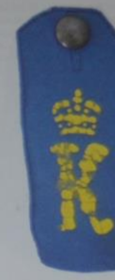

Пагон на войник от 9-и пехотен полк (НВИМ)

Следващата пехотна част, която става шефска, е 9-и пехотен Пловдивски полк. Със Заповед № 111 от 1888 г. за шеф на полка е обявена майката на княз Фердинанд I – княгиня Клементина Бурбонска. Приборният цвят на полка е съобразен с един от хералдическите цветове на Бурбоните – синьото (в заповедта цветът е наречен „голубое“). На пагоните се поставя вензел „К“ с княжеска корона. Княгиня Клементина цени изключително шефството си над полка и се интересува живо от неговата дейност. Когато посещава своята шефска част, тя винаги е облечена в униформата на полка. Личната ѝ униформа е запазена във фондовете на Националния военноисторически музей.

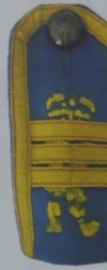

Пагон на унтерофицер от 9-и пехотен полк (НВИМ)

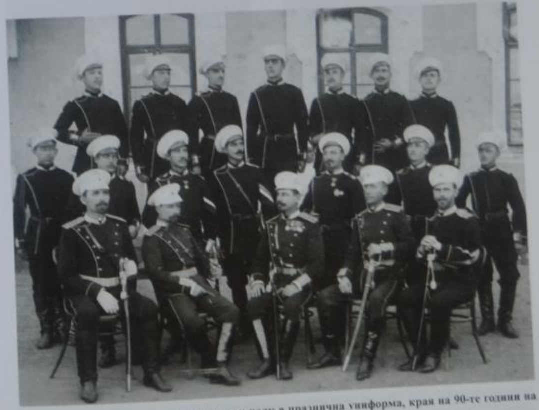

Офицери и унтерофицери от 6-и пехотен полк в празнична униформа, края на 90-те години на XIX в. (НВИМ)

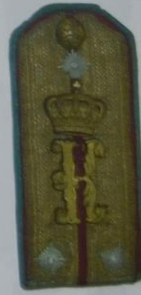

Пагон на капитан от 9-и пехотен полк (НВИМ)

Подпоручик от 9-и пехотен Пловдивски на Нейно Величество княгиня Клементина полк в парадна униформа. Офицерът се числи в 1-ва дружина на полка, което е видно от отличката над герба на калпака. Приборният цвят е светлосин. Мундирът е от 1890 г. с характерен извит борт. На яката и ръкавите има присъщата за шефските части в пехотата украса. Копчетата са позлатени с коронован лъв. При парадната униформа се носят бели кожени или платнени ръкавици. На пагоните има вензелът на шефа „К“ с княжеска корона. Панталоните са вече по-тесни, с кант от приборния цвят. Носи ботуши без шпори. Снаряжение: Бял копринен шарф с червени и зелени нишки и презрамен портупей за шашката от златен галун.
Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с пехотински темляк

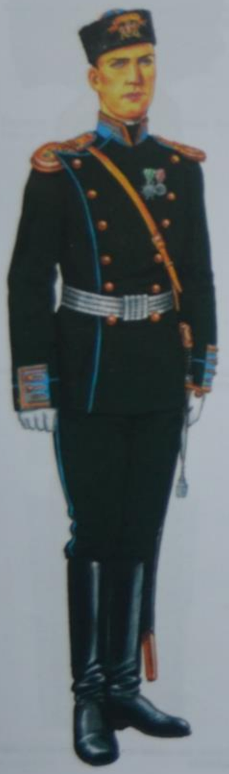

Командирът на 9-и пехотен полк със своите офицери в парадна униформа, 1888 г. (НВИМ)

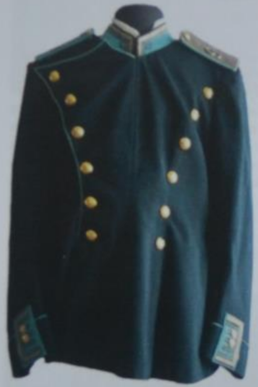

Параден офицерски мундир мод. 1890 г. на шефа на 9-и пехотен полк княгиня Клементина (НВИМ)

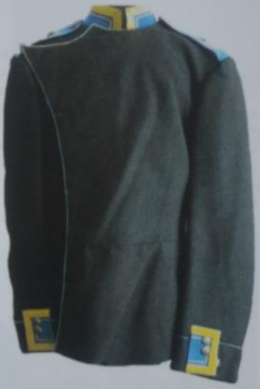

Войнишки параден мундир, мод. 1890 г. от 9-и пехотен полк (НВИМ)

След сватбата на княз Фердинанд с принцеса Мария Луиза Пармска към шефските полкове се причисляват нови части. Със Заповед № 86 от 7 март 1894 г. 8-и пехотен Приморски полк е обявен за шефски на младата българска княгиня. В приложеното описание на униформите са посочени всички елементи от тяхната украса. Цветовото съчетание от синьо и червено превръща униформата на този полк в една от най-красивите в българската войска. През 1890 г. и за долните чинове е въведен нов модел мундир. Той също е с характерния извит борт, но се закопчава с телени копчета. Според описанието се шие от тъмнозелен вълнен плат, но всички съхранени до наши дни образци са черни. Отзад има джобове с триъгълни клапани и по две копчета. На яката и маншетите е приет опростеният войнишки вариант на характерната украса за шефските полкове. Кантовете и кушакът са от тъмночервено

сукно, което добре контрастира на фона на основния черен цвят. Калпакът от парадната униформа е от черна агнешка кожа с тъмночервено дъно, а яката, пагоните и клапаните на маншетите – от синьо сукно. Всички кантове са червени, със същия цвят е и цветният кушак. На пагоните се поставя вензелът на шефа – преплетени „М“ и „Л“, с царска корона. За офицерите той е позлатен, а за редовите чинове се щампова с жълта блажна боя. Офицерите носят върху клапаните на ръкавите си три бродирани бурбонски лилии, с което се отличават от останалите шефски части. Когато се носи фуражка, околожката е от синьо сукно, а кантовете са червени.

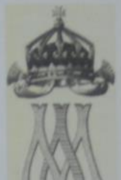

Рисунка на вензела за 8-ми пехотен полк (ДВИА)

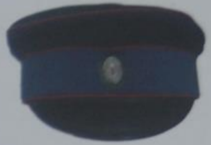

Войнишка фуражка от 8-и пехотен полк (НВИМ)

Княгиня Клементина в парадна униформа (НВИМ)

Същата година със Заповед № 209 от 6 януари за шеф на 5-и пехотен Дунавски полк е обявен бащата на Мария Луиза – херцог Роберт Пармски. Униформата на полка е с характерната за шефските части украса и червено приборно сукно като на 1-ви пехотен полк. Вензелът на частта представлява богато украсена буква „Р“.

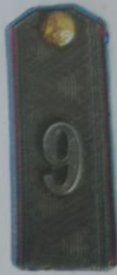

Генералски пагон на шефа на 9-и пехотен полк княгиня Клементина (НВИМ)

Поручик Никола Цончев от 5-и пехотен полк в парадна униформа (НВИМ)

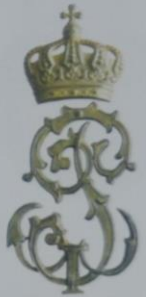

Вензел на 5-и пехотен на Негово Кралско Височество херцог Роберт Пармски полк

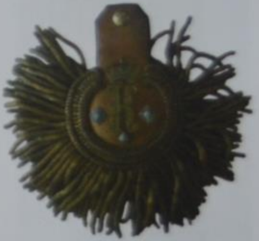

Еполет на полковник от 9-и пехотен полк (НВИМ)

През 1894 г. се ражда престолонаследникът княз Борис Търновски. Това събитие е ознаменувано с назначаването му за шеф на 4-ти пехотен Плевенски полк. Със Заповед № 51 от 3 февруари 1895 г. е дадено описание на униформите. Приборното сукно на полка е жълто, от същия цвят са и кантовете. Върху пагоните се поставя утвърденият със Заповед № 161 от 1 август 1894 г. вензел „Б“ с царска корона. Яркожълтото контрастира чудесно с тъмния фон на униформите и при парадите войниците от полка видимо се отличават от останалите части.

Войник от 8-и пехотен Приморски на Нейно Височество княгиня Мария Луиза полк в парадна униформа. Калпакът е с месингов герб. Въпреки че на рисунката към заповедта за въвеждане на клапаните на ръкавите от 1884 г. са показани две копчета, на съхранените снимки ясно се виждат три копчета. Върху пагоните има шампован с жълта блажна боя вензелът на шефа „М“ и „Л“ с корона. При парадната униформа освен кушака войниците носят и презраменната паласка. Панталоните са от плата на мундира и нямат цветен кант. Носят се затъкнати във високи ботуши.

Снаряжение: Кушак от тъмночервено сукно, кожен колан, опасан под кушака с лопус за ножа и презраменна паласка.

Въоръжение: 8-мм пушка „Манлихер“ обр. 1890 г. и нож

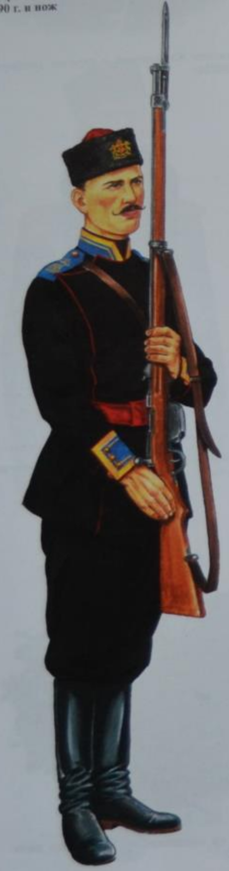

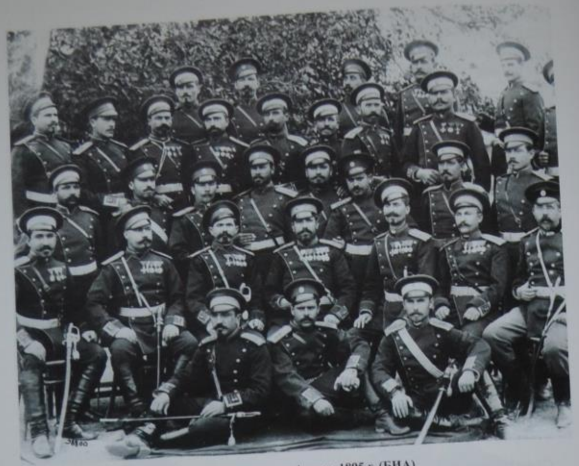

Офицери от 4-ти пехотен полк в празнична униформа, 1895 г. (БИА)

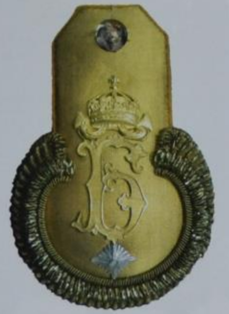

Еполет на подпоручик от 4-ти пехотен полк (НВИМ)

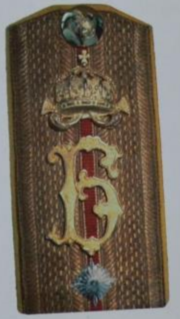

Пагон на подпоручик от 4-ти пехотен полк (НВИМ)

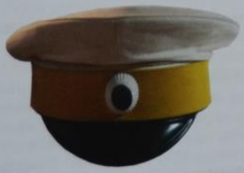

Фуражка на офицер от 4-ти пехотен полк (НВИМ)

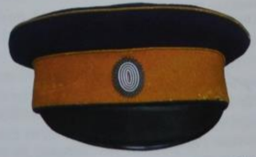

Фуражка на войник от 4-ти пехотен полк (НВИМ)

В кавалерията също има шефски полкове. Още с възкачването си на престола княз Фердинанд I поема шефство над 1-ви конен полк. Униформата се запазва идентична с описанието от Заповед № 8 от 1884 г., като единствено вместо кивер се носи кожен калпак с червено дъно. Червеното приборно сукно и белите кантове остават отличителен белег от украсата на униформата, върху пагоните и еполетите се поставя утвърденият вензел на владетеля.

Със Заповед № 86 от 1894 г. княгиня Мария Луиза е назначена за шеф и на 2-ри конен полк. Към заповедта е приложено описание на униформите. Приборният цвят и кантовете за този полк са червени. Единствената разлика в сравнение с другите конни части е бурбонската лилия върху петлика на маншета. Върху пагоните се поставя утвърденият вензел от посребрен метал за офицерите и бяла блажна боя за редовите чинове.

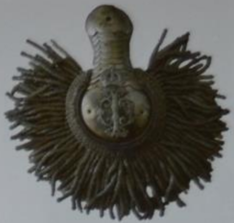

Еполет на старши офицер от 1-ви конен полк (НВИМ)

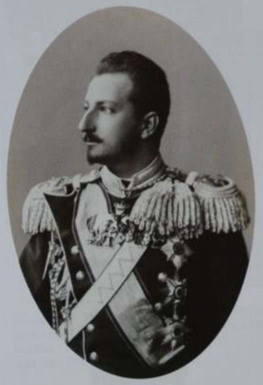

Княз Фердинанд I в парадна униформа на генерал от 1-ви конен полк (НВИМ)

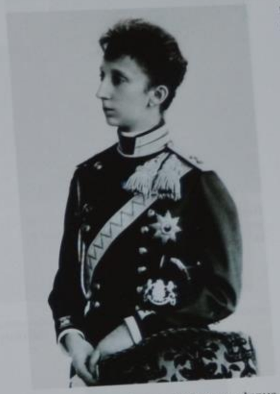

Княгиня Мария Луиза в парадна униформа на 2-ри конен полк (НВИМ)

Поручик Александър Желев от 1-ви конен полк в парадна униформа (ч.к.)

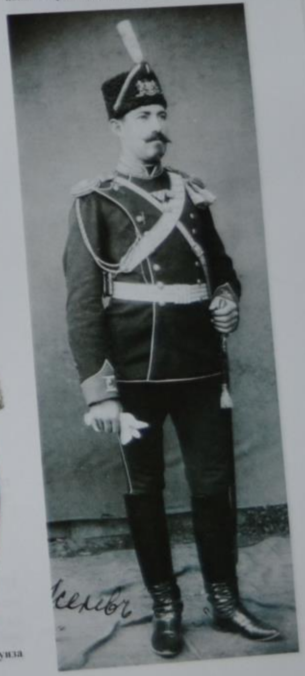

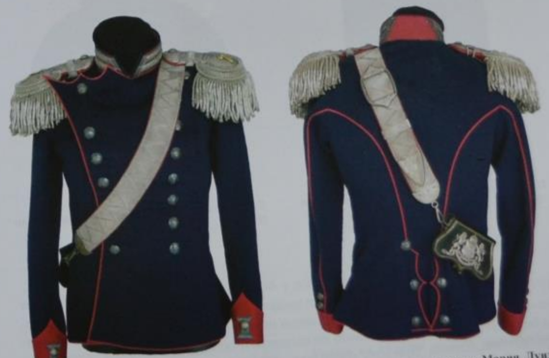

Параден офицерски мундир от 2-ри конен полк на шефа на полка княгиня Мария Луиза (НВИМ)

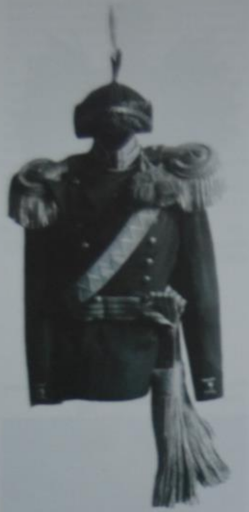

Униформата на шефа на 2-ри конен полк княгиня Мария Луиза (НВИМ)

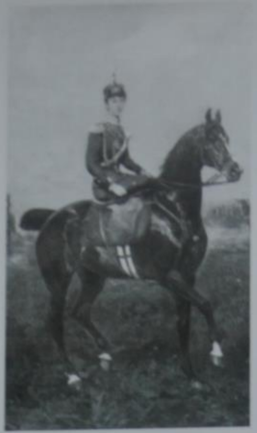

Портрет на княгиня Мария Луиза в парадна униформа на 2-ри конен полк от полския баталист Тадеуш Айдукевич

Полковник Тодор Стоев, командир на 2-ри конен полк, в парадна униформа, 1896 г.

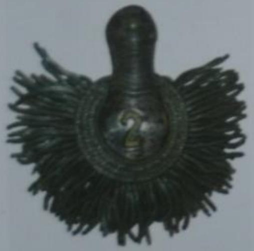

Еполети на старши офицер от 2-ри конен полк (НВИМ)

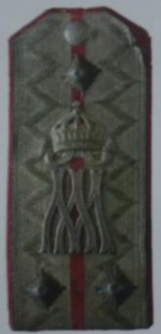

Пагон на ротмистър от 2-ри конен полк (НВИМ)

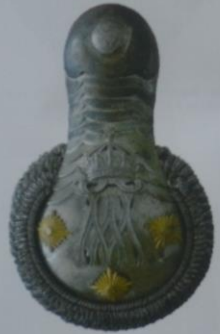

Еполет на ротмистър от 2-ри конен полк (НВИМ)

Друга шефска част от същия период е 4-ти конен полк. Със Заповед № 51 от 1895 г. над него поема шефство престолонаследникът княз Борис Търновски. Масленозелената полкова униформа с малинов цветен прибор и бели кантове се запазва без изменения, като единствено на пагоните и еполетите е добавен вензелът на престолонаследника. При този конен полк той е от позлатен метал за офицерите и от жълта бляжна боя – за войниците.

Две артилерийски части също стават шефски. Четвърти артилерийски полк става шефски на княз Фердинанд I през 1887 г. Със Заповед № 312 от 25 май 1888 г. за него е утвърден вензел, който се различава от този на другите княжески шефски части. По-късно различието е премахнато. През 1895 г. над 3-ти артилерийски полк поема шефство престолонаследникът. По своите униформи служещите в двата полка не се различават от останалите артилерийски части. Специалният им статут е отбелязан единствено с поставяне на съответния вензел върху пагоните.

Във флота на Княжеството също са извършени някои промени в облеклото. В Заповед № 162 от 10 май 1887 г. са дадени описания на униформите на механиците във флота. Специалният статут на тези служещи е подчертан с някои характерни елементи от украсата на облеклото. Те носят фуражка, подобна на офицерската, ушита от тъмносиньо сукно, с черна копринена лента и кожена козирка. За раз-

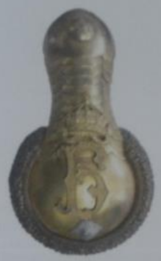

Еполет на подпоручик от 4-ти конен на Негово Височество Престолонаследника полк (НВИМ)

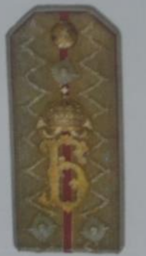

Пагон на ротмистър от 4-ти конен полк (НВИМ)

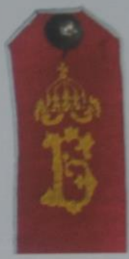

Пагон на войник от 4-ти конен полк (НВИМ)

Поручик Павел Мушанов в парадна униформа на 4-ти конен полк (ч.к.)

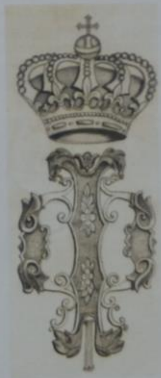

Рисунка на вензела за 4-ти артилерийски полк (ДВИА)

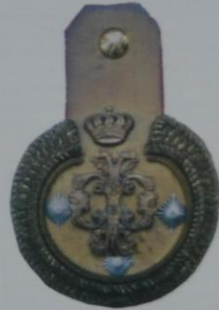

Еполет на капитан от 4-ти артилерийски полк (ч.к.)

Подпоручик Владимир Вазов в парадна униформа на 4-ти артилерийски на Негово Височество полк (НВИМ)

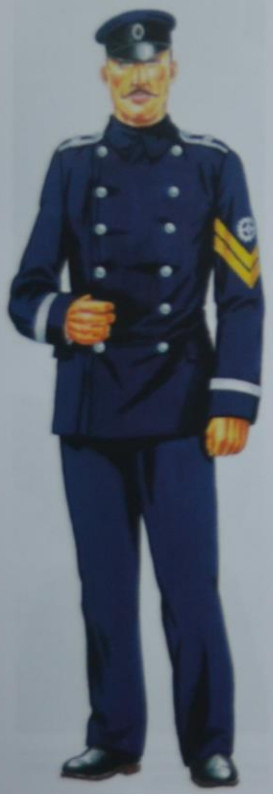

Боцман-механик от морската част. През този период във военния флот на Княжество България званието боцман отговаря на фелдфебел в армията. Боцманът носи офицерска флотска фуражка, но без златния подбрадник и с общовойскова офицерска кокарда. Мундирът, който по кройка е подобен на „българката", е със сребърни копчета. Пагоните са обкрайчени със сребърен галун. Сребърна е и широката нашивка за звание. На левия ръкав има бродирано сребристо зъбчато колело – отличителен белег на механиците във флота. Под него има два сребърни галуна за прослужени години. За разлика от останалите унтерофицери в армията във флота на ръкавите носят галун, който не се пречупва под прав ъгъл по външния шев. Дългият панталон се носи върху къси ботуши. През този период униформите във флота се шият от тъмносин плат – „bleu marine"

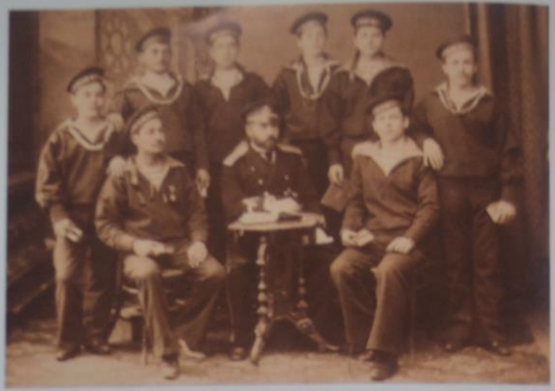

Мичман Константин Божков в служебна униформа с моряци от Дунавската флотилия (ВММ)

лика от офицерите от флота за тях не е предвиден подбрадник от златен галун, а кокардата е офицерска, общоармейски образец. Вместо мундир механиците носят бушлат от тъмносиньо сукно с подофицерски пагони. Върху пагоните и маншетите се поставя сребърен галун. Сребърни са и копчетата с гравирана котва и корона отгоре. На пагоните се поставят сребърни нашивки, показващи званието. На левия ръкав над лакътя се поставя бродирана със сребърни конци емблема на специалността – зъбчато колело, под която се пришиват галуни за прослужени години. Подобно на останалите чинове от флота механиците носят дълъг панталон от плата на мундира. На съхранени снимки се вижда, че някои от механиците носят метални котви на обърнатата яка на бушлата, но не е открита заповед, която да потвърждава официалното въвеждане на тази практика.

Върху запазени снимки от разглеждания период се забелязват и някои промени в детайлите на офицерското облекло. Тъй като няма никакви документални потвърждения, най-вероятно става въпрос за импровизация от страна на офицерите. Възможно е промените да са правени със заповеди по флота, които не са съхранени до наши дни.

В края на XIX в., като оценява важността на военния флот, военното ръководство на страната предприема сериозни мерки за увеличаване на числения му състав. Поканена е френска военноморска мисия, която оказва консултантска помощ при съставянето на плановете за развитие на марината.

Разрастването на флота налага увеличаването на броя на офицерите и създаването на нови офицерски чинове. Обнародвана е специална таблица с новите звания. Разбира се, наименованията са традиционно морски. За първи път в табела с ранговете е включено и званието адмирал.

Със Заповед *№ 69* от 15 февруари 1899 г. за различаване на чиновете на пагоните са въведени единични и двойни просвети от черно сукно като в армията. Съществуващите еполети английски модел също са заменени с приетите в армията. За младшите офицери те са без ресни. В заповедта изрично се подчертава, че лейтенантите, чието звание вече отговаря на капитан в армията, нямат право да носят ресни на еполетите си. Върху пагоните и еполетите се запазва сребърната котва, а подреждането на звездите става като в останалите части на българската войска.

Във връзка с увеличаването на броя на офицерските рангове е променена подредбата на галуните върху ръкавите на сюртука. При младшите офицери те са тесни, от един до три, като най-горният е с възел на Нелсън. Старшите офицери имат широк галун и от един до три тесни галуна над него. Адмиралът носи един широк галун с генералски зигзаг и един тесен галун над него.

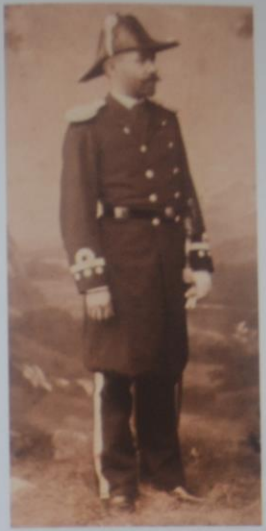

Мичман Константин Божков в парадна униформа, 1888 г. (ВММ)

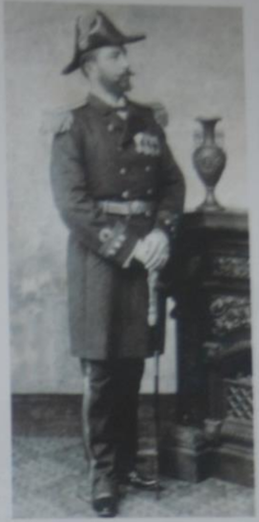

Лейтенант Станчо Димитриев в парадна униформа, 1894 г. (ВММ)

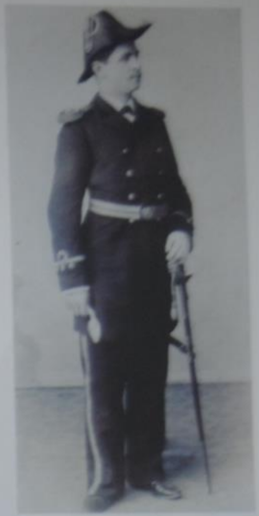

Флотски офицер в парадна офицерска униформа (ВММ)

На фуражката продължава да се носи приетата през 1883 г. кокарда. На снимките се вижда голямата разлика в размерите, детайлите и начина на изработка. Срещат се както бродирани, така и метални кокарди. Това вероятно е следствие от факта, че офицерите поръчват елементи от украсата на униформите си на различни места. През същия период на офицерските шинели се появява яка от черно калифе, но не е открита заповед, която да регламентира това.

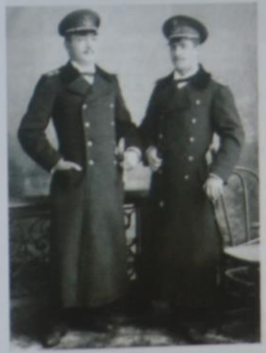

Младши офицери от флота в зимна униформа с шинел (ВММ)

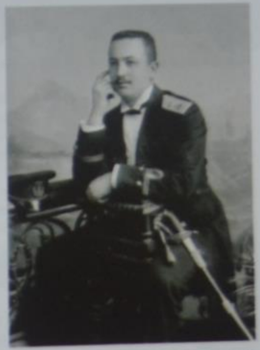

Мичман II разряд Димитър Ковачев в служебна униформа със сюртук (ч.к.)

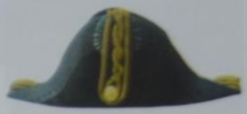

Триуголка на офицер от флота мод 1883 г. (ч.к.)

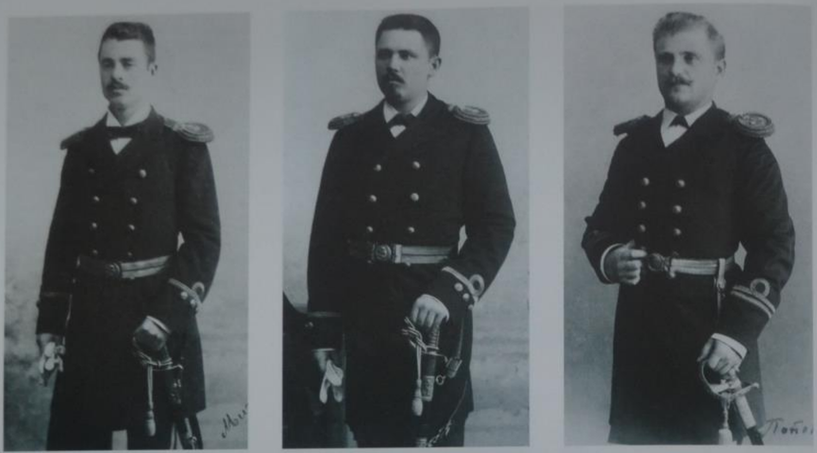

Варианти на празничната униформа на морските офицери (ВММ)

Голямо е разнообразието и при сабите на флотските офицери. Наред с официално утвърдения модел руска морска сабя се срещат и френски, австрийски, английски и италиански модели. По всяка вероятност те са закупувани от офицерите по време на обучението и стажуването им в тези страни. Очевидно командването на флота през този период не е санкционирало подобни волности, поради което външният вид на офицерите от марината през този период е „по-цивилен“ в сравнение с колегите им от армията.

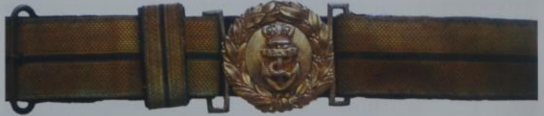

Параден шарф на младши офицер от флота (ч.к.)

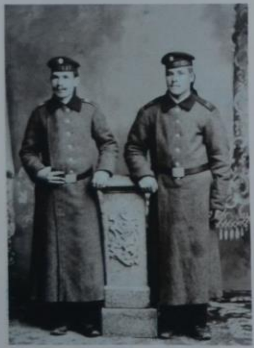

Младши унтерофицер и матрос в зимна униформа с шинел (ВММ)

Моряците във флота продължават да носят униформите, носени и преди Сръбско-българската война от 1885 г., но върху периферията на фуражките им се появява войнишка кокарда. Наред с бушлата зимно време се употребява и шинел от сив вълнен плат с черна яка, тъмносини пагони и кройка като на общоармейски войнишки шинел.

Учениците от Машинното училище носят моряшка униформа с надпис „Машинно училище“, изписан върху лентата на фуражката, а върху пагоните се щамповат буквите „М“ и „У“. На левия ръкав се носи емблема с бяло зъбчато колело. Възпитаниците на училището носят бели ръкавици, а зимно време вместо шинел обличат бушлат. И в Морското училище (както и в целия флот) лятно време се носят бели униформи. Към края на периода холандката постепенно се стеснява и започва да се носи върху панталона.

С края на XIX столетие приключва един период от развитието на българските военни униформи, наситен с множество промени. Някои от нововъведенията се запазват и през следващите етапи от развитието на българската войска и имат свой дял за формирането на българска национална традиция във военното облекло.

ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1900–1919 г.

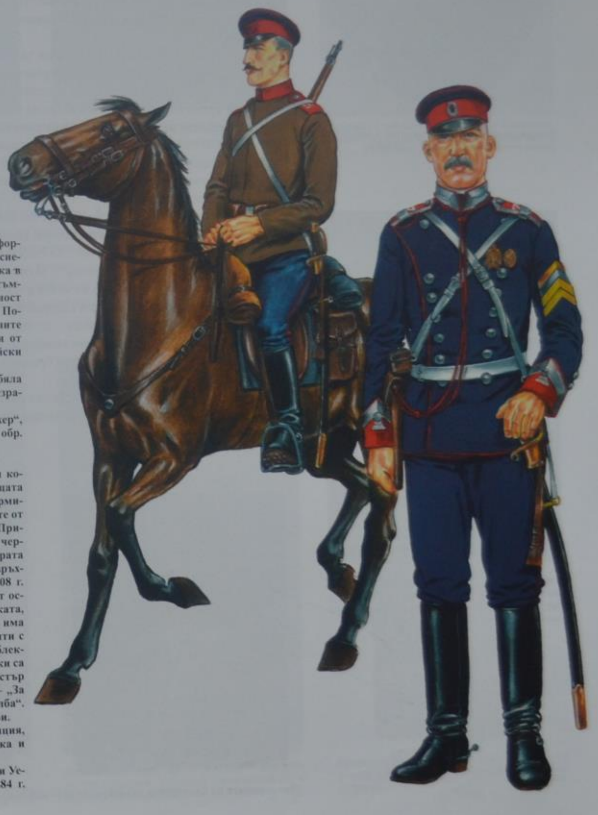

Конник от 9-ти конен полк в бойна униформа с куртка мод. 1909 г. С известно закъснение и за кавалеристите е въведена куртка в защитен цвят. Тя повтаря кройката на тъмносинята куртка на гвардейците. Особеност е червената яка и липсата на маншети. Полите ѝ са по-къси в сравнение с пехотните образци. Носи се със сините панталони от парадния комплект. Високите кавалерийски ботуши са с привързани шпори.

Снаряжение: Стандартен колан от бяла кожа с две кавалерийски паласки и презраменен портупей за шашката.

Въоръжение: 8-мм карабина „Манлихер“, обр. 1895 г. и кавалерийска шашка обр. 1884 г. (1881)

Свръхсрочнослужещ вахтмистър от 7-и конен полк в служебна униформа. В конницата се съхраняват като цвят и кройка униформите, въведени още през 1879 г. За полковете от 5-и до 10-и има известна унификация. Прибурното сукно и кантовете за всички е червено. Различават се единствено по номерата на пагоните, нанесени с бяла боя. Свръхсрочнослужещите унтерофицери (от 1908 г. се наричат подофицери) се отличават от останалите по галуна нашит по края на яката, пагоните и маншетите. На левия ръкав има нашивки за прослужени години, пришити с ъгъла на горе съгласно промените в облеклото от 1899 г. Металните части за всички са бели. Показаният на рисунката вахтмистър носи отляво на гърдите си две значки – „За отлична стрелба“ и „За прецизна стрелба“. Високите ботуши са с привързани шпори.

Снаряжение: Стандартна кожена амуниция, боядисана в бяло. Презраменна паласка и кобур за револвер.

Въоръжение: 10,67-мм револвер „Смит и Уесон“ № 3 и кавалерийска шашка, обр. 1884 г. (1881)

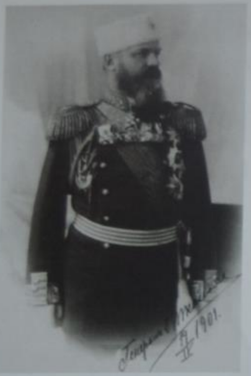

Генерал-майор Данаил Николаев в зимна парадна униформа мод. 1884 г. (НВИМ)

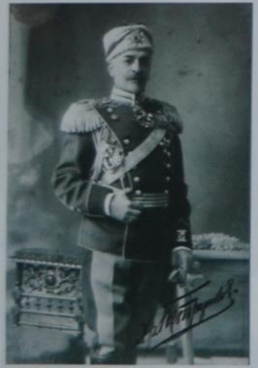

Генерал-майор Христо Петрунов в зимна парадна униформа на генерал от 1-ви конен на Негово Царско Височество княз Фердинанд I полк мод. 1899 г. (НВИМ)

Краят на XIX век се свързва с поредица от революционни промени във военната техника, тактиката и организацията на армиите.

Започналата Англо-бурска война (1899–1902 г.) показва на военните специалисти, че увеличената плътност на огъня в пехотата вследствие използването на магазинните пушки и картечниците налага на войниците да се прикриват на местността. Старите цветни мундири от времето на линейната тактика вече стават само за парад. Започва търсенето на нови цветове, които да дават възможност войникът да остава незабелязан от противника на известно разстояние. Този стил в униформеното облекло, известен като каки, се прилага масово в армиите в началото на XX век. Ръководството на българската войска също не изостава от тази модерна за времето си тенденция. То е улеснено при избора на цвят и материал за изработването на новите униформи, тъй като използваният още от 1880 г. за униформите кафявожълтеникав шаячен плат се смята за защитен.

Другата сериозна причина за опростяването на облеклото в армията е масовизирането на въоръжените сили. Комплектуването на по-голям брой военнослужещи с еднообразно облекло силно натоварва военния бюджет и налага то да бъде опростено.

Всички тези съображения са водещи за Военното министерство при изработването на проекта за промени в униформите на българската войска. Със Заповед № 271 от 25 август 1899 г. са дадени описания на новите униформи, като се правят радикални промени в кройките и избора на цветовете в облеклата.

В униформите на генералите и офицерите от българската войска има съществени промени. В номенклатурата на офицерското облекло са включени няколко вида униформи в зависимост от случаите, в които се използват. Освен че се подразделят на зимни и летни, в различни комбинации те се адаптират към служебните задължения на военнослужещите.

Към парадната униформа генералите от войската носят калпак от бяла кожа с тъмночервено дъно и тройни кръстосани галуни. Отпред вместо държавния герб се поставя „Александровска звезда“. Тя е осемлъчна, от посребрен метал и повтаря звездата на ордена „Св. Александър“. Мундирът на генералите се шие от черен плат, като се запазва бродерията на яката и маншетите с лаврови листа.

В пехотата основата на яката и клапаните на маншетите са от червено сукно, а в артилерията и инженерните войски – от черно кадифе.

Генералите от кавалерията носят униформата на 1-ви конен полк. Служещите в Генералния щаб запазват характерната бродерия на яката и маншетите от сребърна нишка, приета още през 1884 г.

Към новата парадна униформа се носят сини панталони с леко лилав оттенък – за генералите те са с лампази от тъмночервено сукно и лачени ботуши с посребрени шпори.

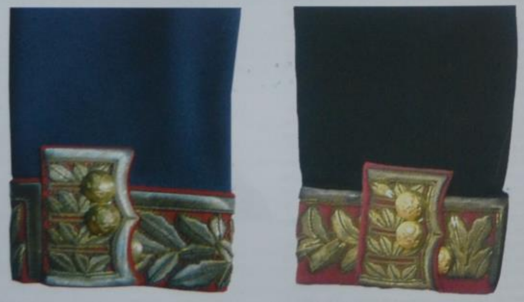

Два варианта на бродерията за генералските униформи (НВИМ)

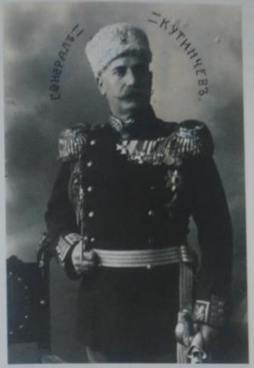

Генерал-майор Васил Кутинчев в зимна парадна униформа мод. 1902 г. (ч.к.)

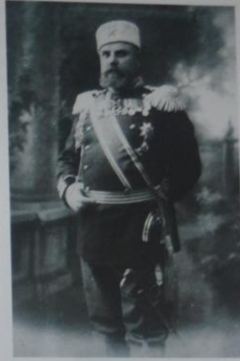

Генерал-майор от ГЩ Вичо Диков в зимна парадна униформа на генерал от Генералния щаб (НВИМ)

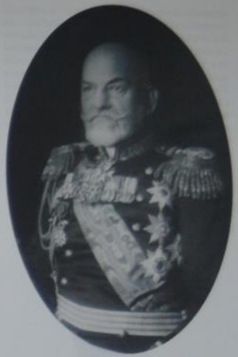

Генерал от инфантерията Данаил Николаев в зимна парадна униформа на пълен генерал мод. 1902 г. (ч.к.)

Със Заповед № 271 се въвежда вицмундир. Кройката му е като на парадния мундир, но е без бродерия на яката и маншетите. За генералите и заемащите бригадни длъжности на яката и маншета се поставя галун с генералски зигзаг. Служещите в артилерията, кавалерията и свитата на княза имат маншети с остър нос и копче. Вместо калпак се носи фуражка с периферия от плата на мундира и околожка според прибора на рода оръжие. На генералите се полага и акселбант като на парадната униформа. Панталоните са сини, като извън строя се разрешава носенето на дълги панталони с щрипки.

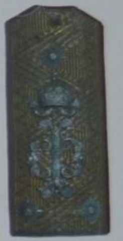

Пагон на пълен генерал, флигел-адютант на царя (НВИМ)

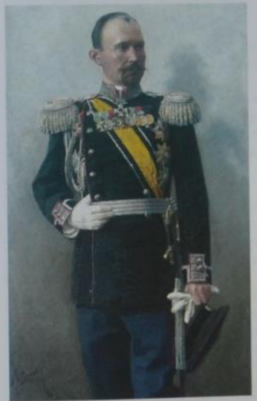

Генерал-майор от ГЩ Стефан Паприков в зимна празнична униформа с фуражка (худ. Ярослав Вешин – НВИМ)

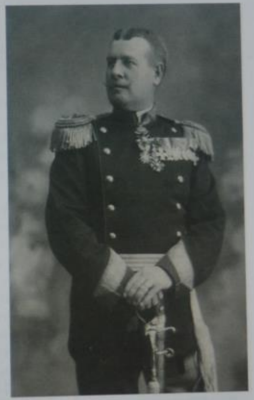

Полковник Васил Делов в парадна униформа на бригаден командир, причислен към свитата на княза (ч.к.)

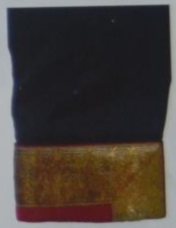

Бродерия за маншет от празничната униформа на бригаден командир от пехотата (НВИМ)

Старши офицер военен юрист в парадна униформа мод. 1899/1909 г. Военните юристи носят униформи със специфична украса, отличаваща ги от останалите офицери в армията. Тя е въведена още през 1889 г. и включва сребърни петлици от кован галун на яката и маншетите върху черно кадифе. Калпакът е с черно кадифено дъно, сребърни галуни и сребърен герб. Върху сребърните еполети с висулки се поставя знакът на военносъдебното ведомство, коронован стълб с надпис „Законъ". Сребърните копчета са с лъвчета. На панталоните има генералски лампаз, което показва, че офицерът е военен прокурор на армейска област. Копринeният шарф е с ресни. Високите ботуши са с приковани шпори.

Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1905 г.

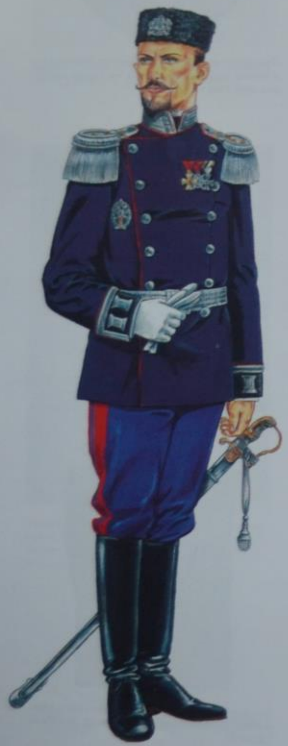

Промяна има и в шинела на висшите офицери от армията. Генералският шинел запазва кройката си и се шие от тъмносив вълнен плат. Яката и фасовете (реверите) са от червено сукно. Със същия материал се подплатява и целият шинел. Червени кантове има по борта, капаците на джобовете, маншетите и задното коланче. Дължината на шинела достига на 30 сантиметра от земята.

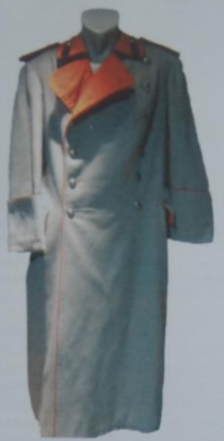

Шинел на генерал-лейтенант от ГЩ Вичо Диков (НВИМ)

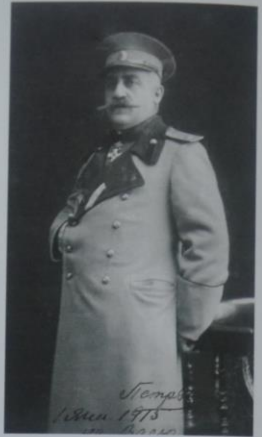

Генерал-майор от артилерията Петър Тантилов в зимна служебна униформа с шинел мод. 1899 г. (ч.к.)

Към лятната униформа се запазва съществуващият бял кител. На фуражката се поставя бял чохъл, покриващ само периферията. Лятно време се носят и двата вида панталони.

Генералите носят шашка на презраменен портупей от златен галун през дясното рамо. През 1905 г. със Заповед № 309 е въведена сабя с метална ножница, която се носи опасана около кръста. Генералският модел е с лъвска глава на ефеса. Със същата заповед е въведена и генералска шпага. Темлякът на хладното оръжие е пехотен, кавалерийски или артилерийски в зависимост от това, къде служи генералът.

Промените в офицерското облекло са сходни с тези при генералите. Парадната униформа е с черен кожен калпак и цветно дъно според прибора. Отпред се поставя позлатен или посребрен национален герб. Фуражката, която се носи при визитната, служебната и полската униформа, е от черно сукно с околожка според приборния цвят. Лятно време се поставя бял чохъл.

Офицерският мундир за пехотинците и пионерите е двубортен, с два реда с по шест позлатени или посребрени копчета. Шие се от черно сукно и за пехотата е със сърмени петлици на яката и маншетите. Пионерите имат яка и маншети от черно кадифе. Новост в кройката е промененият борт, който се изрязва под прав ъгъл като при кителa. Червено обкантване има по края на яката, борта и маншетите. Мундирът от парадната униформа се носи с еполети. За изпълняващите адютантски длъжности вместо копринен шарф през дясното рамо са въведени еполети. Мундирът се препасва с копринен шарф. Панталоните са от синьо трико, с цветен лампаз и се носят с лачени ботуши с шпори.

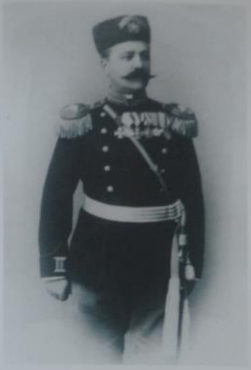

Полковник, командир на 18-и пехотен Етърски полк, в зимна парадна униформа мод. 1899 г. (НВИМ)

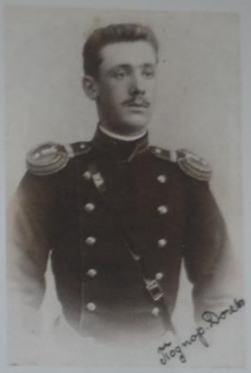

Подпоручик Дочев от 7-и пехотен полк в зимна парадна униформа мод. 1899 г. (НВИМ)

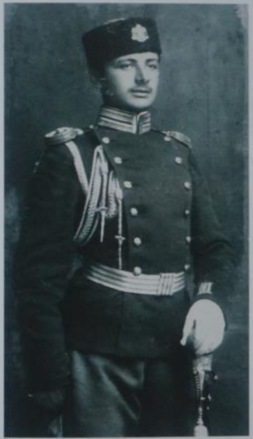

Младши офицер от пехотата – полкови адютант, в зимна парадна униформа мод. 1899 г. (НВИМ)

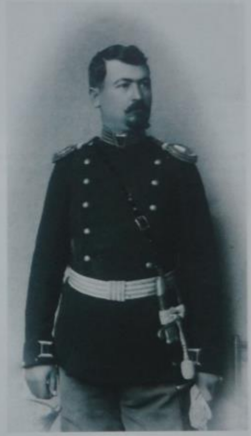

Младши офицер от пехотата в зимна парадна униформа мод. 1899 г. (НВИМ)

Лятната униформа остава с бял кител и къси или дълги панталони.

Зимната униформа е с променена яка на шинела. Тя се шие от мундирно сукно със съответните петлици и червено обкантване по края. На маншетите и задното коланче също има цветен кант. Всички копчета са с коронован лъв.

Капитан от пехотата в парадна униформа. Офицерът носи парадно облекло според измененията от 1899 г. Коженият калпак е с намалена височина и позлатен герб отпред. Мундирът е модел 1899 г. с прав борд и два реда по 6 златни копчета с лъв. На яката и маншетите има петлици от златна сърма. До 1905 г. мундирът се шие от черен плат, след което е променен за кратко на тъмнозелен, а след 1909 г. на тъмносин. Еполетите за младшите офицери са без висулки. Сините панталони са с кант. Носи високи ботуши с приковани шпори.

Снаряжение: Презраменен портупей за шашка от черна кожа за младши офицер и копринен офицерски шарф.

Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с пехотен темляк

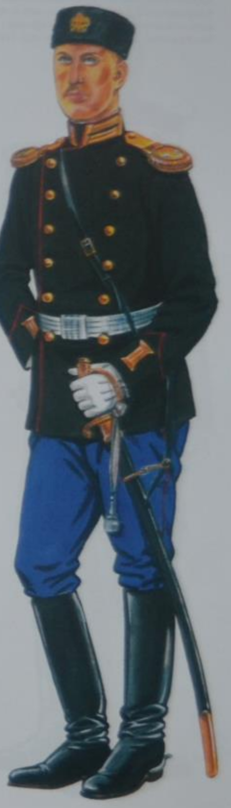

Полковник в лятна униформа с кител. През 1899 г. белите чохли, покриващи козирката, са отменени и вече покриват само периферията на фуражката, като се вижда околожката от приборен цвят. Като лятна офицерска униформа кителът е въведен още през 1880 г. и кройката му почти не се изменя до края на Първата световна война. Служещите в конницата, артилерията и свитата на княза имат маншети с остър нос. Показаният полковник е пехотен офицер, което е видно от правите маншети. На пагоните си няма номера на полка, което се среща рядко през този период. Носи стандартни офицерски сиви ръкавици. Със Заповед № 271/1899 г. за полковите командири е въведен широк единичен лампаз върху сините панталони. Това показва, че офицерът е командир на полк. Високите ботуши са с приковани шпори.
Снаряжение: Презраменен портупей за шашката от златен галун за старши офицер.
Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г.

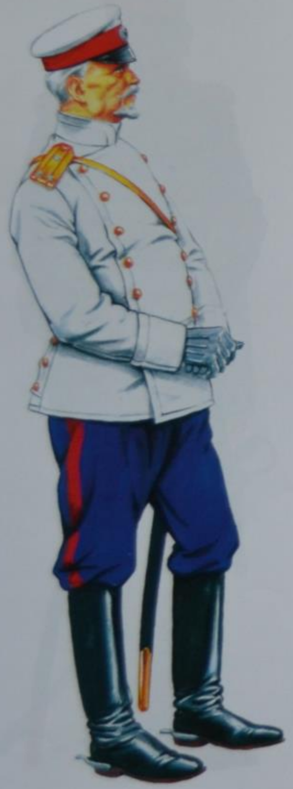

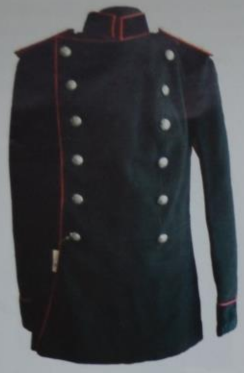

Вицмундир на военен юрист мод. 1899 г. (НВИМ)

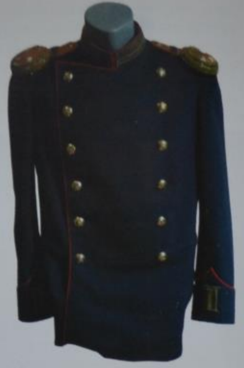

Параден мундир на младши офицер от пехотата мод. 1899/1909 г. (НВИМ)

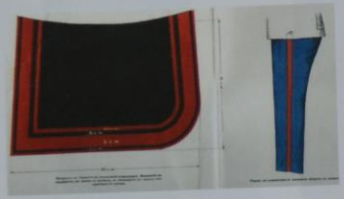

Рисунки от Заповед № 271/1899 г., показващи офицерския чапрак за пехотата и лампазите на панталона за полковите командири (ДВИА)

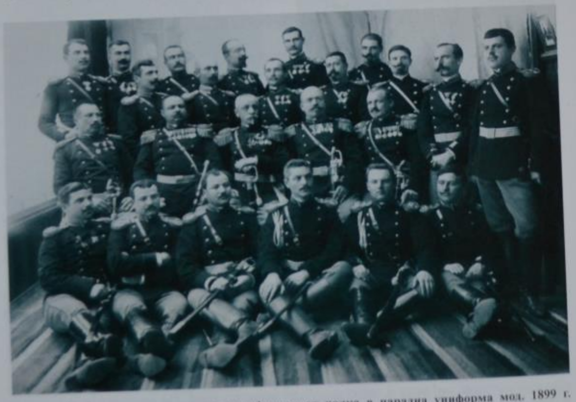

Командирът на 24-ти пехотен полк с офицери от полка в парадна униформа мод. 1899 г. (НВИМ)

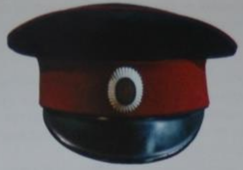

Зимна фуражка на офицер от пехотата (НВИМ)

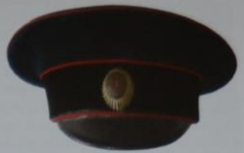

Зимна фуражка на офицер от артилерията (ч.к.)

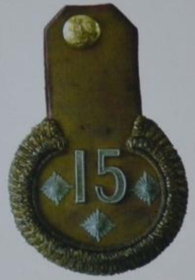

Еполет на капитан от 15-и пехотен полк (НВИМ)

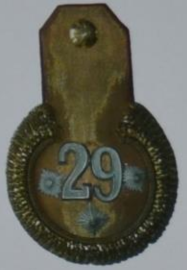

Еполет на капитан от 29-и пехотен полк (НВИМ)

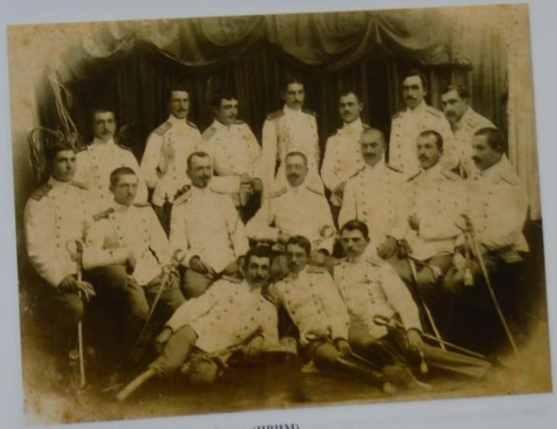

Инженерите в лятна парадна униформа (НВИМ)

Поручик в бална униформа. Тази униформа представлява сюртук с прикачени на раменете еполети вместо пагони. Носи се задължително с прав сиво-син панталон с щрипки и къси ботушки. На рисунката е показан пехотен офицер. Сюртукът е от черно сукно според промените от 1899 г.

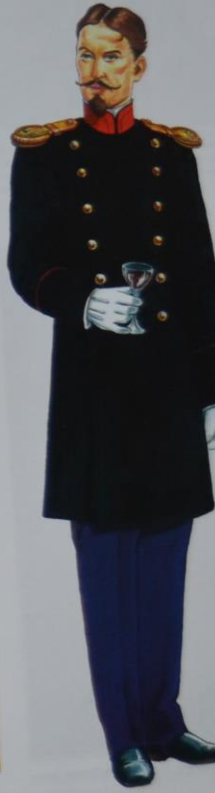

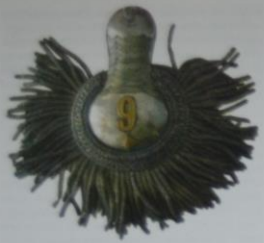

Еполет на майор от 9-и конен полк (НВИМ)

Униформата на конницата е по-слабо засегната от промяната в униформите от 1899 г. Основните нововъведения са при калпака. Премахната е трикольорната кокарда и е намален размерът на сребърния герб отпред. Липсата на кокарда налага чешуята да се носи спусната под герба.

Всичко останало по униформите на конницата е без изменение. За служещите в кавалерията, както и в пехотата, е въведен вицмундир, който е с яка и маншети от пристия приборен цвят, но без петлици. На маншетите се поставя по едно копче. Вицмундирът се носи с фуражка и пагони. За разлика от другите родове оръжие яката на шинела за кавалерията е от тъмносиньо сукно.

В артилерията промяната засяга цвета на мундира, който от тъмнозелен става черен. Яката на шинела също се шие от черно сукно с червени кантове около петлиците и по края.

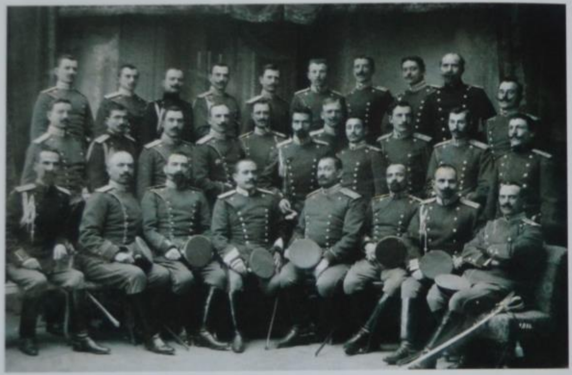

Група офицери от конницата, артилерията и пехотата в празнична униформа (НВИМ)

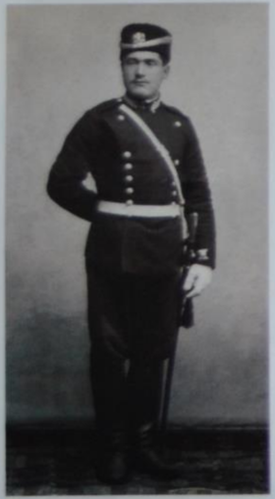

Конник в зимна парадна униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

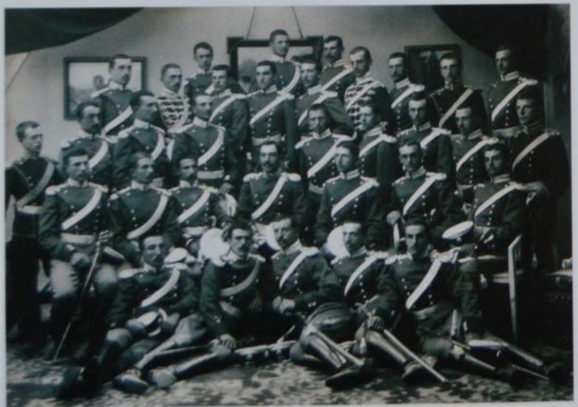

Група младши офицери от различни полкове в парадна униформа (ч.к.)

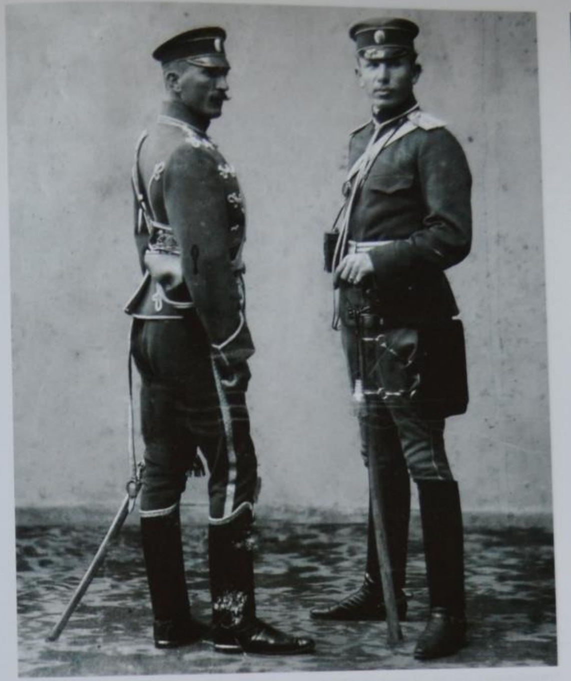

Офицер от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк в дежурна униформа с вицдолман и офицер от 1-ви конен на Негово Величество цар Фердинанд I полк в походна униформа с куртка мод. 1909 г. (НВИМ)

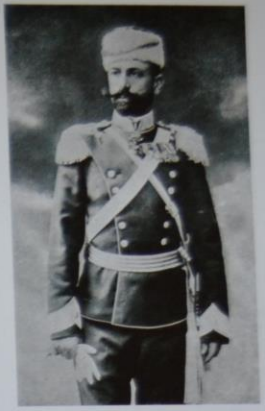

Полковник Петър Салабашев като бригаден командир в парадна униформа на 1-ви конен на Негово Височество княз Фердинанд I полк мод. 1899 г. (ч.к.)

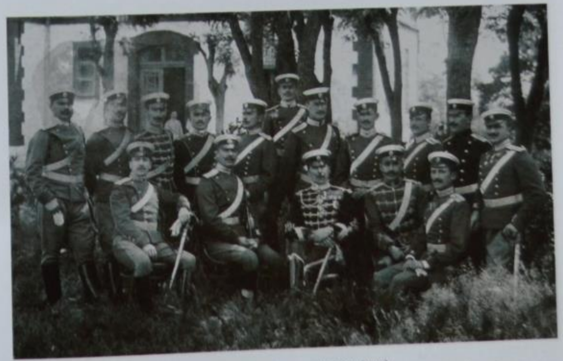

Група офицери от различни полкове в празнична униформа (ч.к.)

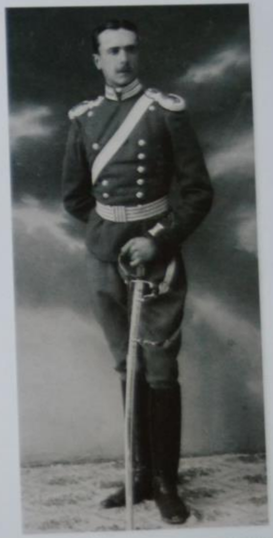

Подпоручик от кавалерията в зимна парадна униформа (ч.к.)

Със Заповед № 271/1899 г. се направени някои промени в облеклото на гвардейците. За старшите офицери от Лейбескадрона е въведен щабофицерски галун на яката и маншетите. Той е с бродерия тип генералски зигзаг, но с широчина 2,5 см. Яките на офицерските шинели се правят от синьо сукно с крапови петлици и бял кант по края. На маншетите, по края на яката и коланчето за пристягане се нашиват крапови кантове.

Въведен е и нов модел шарф при зимната парадна униформа. Той е от широк 5 см генералски галун на червена основа като презрамката на лядунката. Бляхът е от посребрен метал, квадратен със заоблени краища и герб по средата.

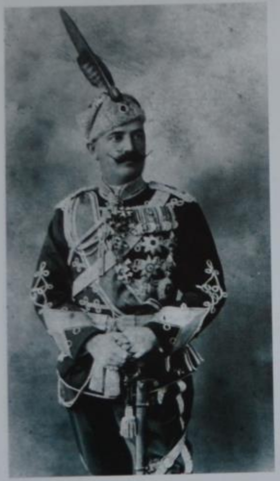
Генерал-майор Петър Марков в парадна униформа (ч.к.)

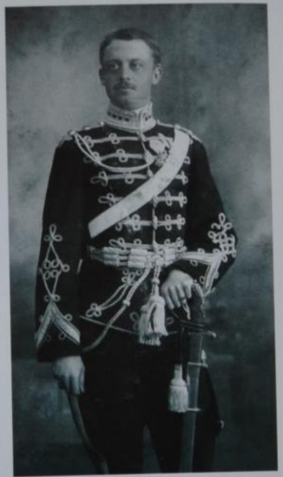
Поручик Христо Ботьов в парадна униформа (ч.к.)

Генерал-майор Петър Марков с офицерите от Лейбгвардейския полк и гости от Софийския гарнизон в парадна униформа (ч.к.)

Лятната парадна униформа се състои от фуражка с бял чохъл, кител, препасан с кушака от зимната форма, и сини къси панталони с ботуши. Командирът на ескадрона и адютантът носят двойни акселбанти от сребриста сърма.

През 1905 г. за офицерите от Лейбгвардейския полк е въведена пелерината с яка като на шинела.

Фуражките на долните чинове се изработват с козирка. И за тях има нов модел блях, подобен на офицерския. Коланът се изработва от червена кожа.

Всеобщото увлечение по униформите в стил каки не подминава и гвардейците. Непосредствено преди Балканската война за офицерите от полка са ушити походни униформи от сивозелен плат. Фуражката е изцяло зеленикава, с подбрадник и козирка от боядисана в защитен цвят кожа. На периферията има бял кант, а на горния край на околожката крапов. Куртката е с кройката на приетия през 1909 г. нов модел, но с крапови правоъгълни петлици на яката. В долния край на петлиците е пришит тесен сребрист галун с вензел „Ф“ по средата. Пагоните са твърди като на шинела и кителa. Панталоните са тип брич и се шият от плат със защитен цвят. Отстрани има крапов кант. Офицерите носят обикновени ботуши за езда или обувки с гамаши. Някои офицери заминават на фронта с тъмносините куртки и дори с венгерки. Подофицерите и войниците участват във войната с тъмносините куртки от служебната униформа и сивокафеникавите шинели.

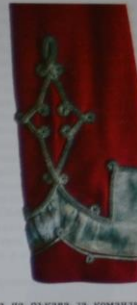
Украса на ръкава за командира на Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк (ч.к.)

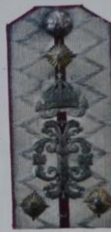
Пагон на ротмистър от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк за шинела и летния кител (ч.к.)

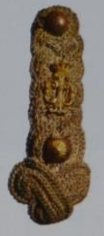
Плетен пагон на генерал-майор от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк (НВИМ)

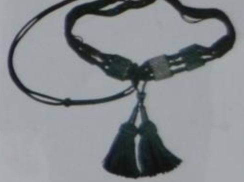
Офицерски кушак за парадната униформа (ч.к.)

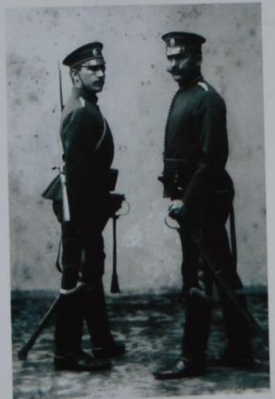
Войник и подофицер от Лейбгвардейския полк в зимна бойна униформа (НВИМ)

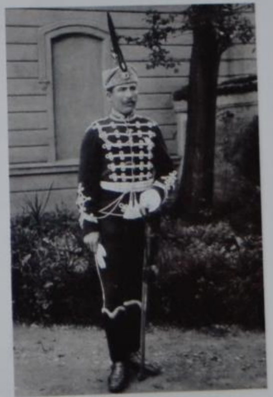
Подофицер от Лейбгвардейския полк в парадна униформа (ч.к.)

Войник от пехотата в бойна униформа мод. 1899 г. За всички долни чинове е предвидена фуражка от черен плат, с червени кантове, козирка и войнишка кокарда отпред. Куртката е с шест медни копчета с лъвове и скрити джобове с тривърхи капаци. На раменете има цветни пагони според прибора на рода войска (за пехотата червен). Цветните декорации на маншетите и яката са отглас от минали времена, когато цветовото многообразие е определящ фактор при създаването на военните облекла. Освен че имат демаскиращ ефект, те оскъпяват изработката на униформите. Тъмносините панталони с цветен кант се използват при строевата и парадната унифома, а при учения и война е предвиден панталон от кафяв шаячен плат.

Снаряжение: Кожен колан с две поясни паласки обр. 1898 г., дипус за нож и презраменна паласка.

Въоръжение: 8-мм пушка „Манлихер" обр. 1888 г. с нож

В облеклото на редовите чинове се въвежда нов модел шаячна куртка. С изключение на 4-ти, 6-и, 8-и и 9-и пехотен полк мундирът за войниците от останалите части е отменен. Като парадна униформа се използва нововъведената куртка с кожен калпак. Според Заповед № 271 войниците носят фуражка от черен плат с три червени канта, черна кожена козирка и метална войнишка кокарда. От вътрешната страна се пришива кожен подбрадник.

Със Заповед № 271 от 1899 г. за редовите чинове в пехотата е въведена нов модел куртка. Тя с малки изменения е в употреба до края на 20-те години на XX век. Куртката е едноредна, с шест копчета и два джоба на гърдите с тривърхи капаци. Шие се от кафявожълтеникав шаяк и е една от първите в света в новия стил каки. Яката и маншетите са от тъмносин, почти черен плат с червени кантове и червени пагони и имат известен демаскиращ ефект. По-късно започват да се изработват от плата на куртката. Панталоните са тъмносини с червен кант, а за строевата униформа – с цвета на куртката. Въпреки че по щат се полагат високи кожени ботуши, при определени случаи се разрешава носенето на цървули с навуща.

За редовите чинове от артилерията също е въведена куртка. Кройката ѝ е като на използвания дотогава мундир, но се шие от шаячен плат. Останалите елементи от униформата на артилеристите са еднакви с тези на пехотинците.

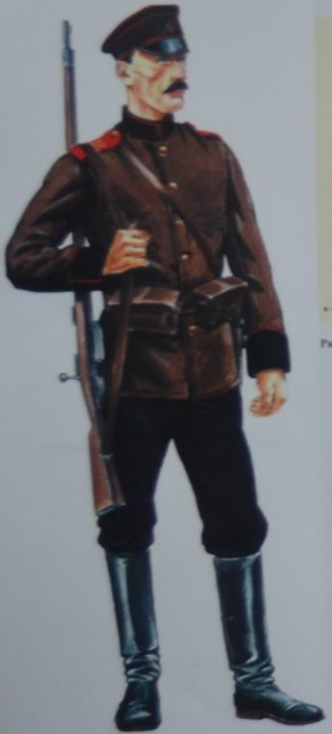

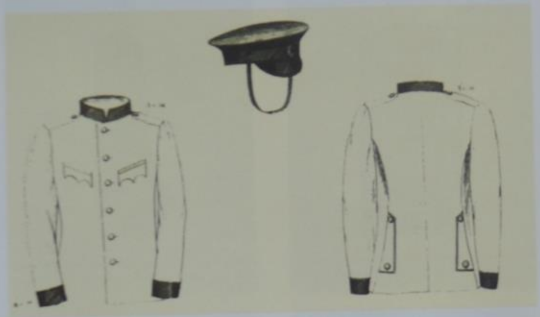

Рисунка към Заповед № 271/1899 г. на новия модел войнишка куртка (ДВИА)

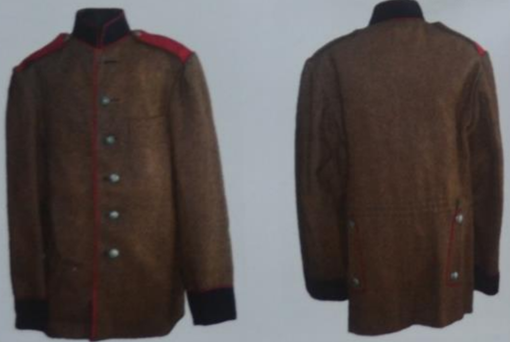

Лице и гръб на войнишка куртка за пионерните части мод. 1899 г. (НВИМ)

През 1899 г. са направени и някои общи промени в снаряжението на войската. Отменени са валтрапите към парадната униформа за офицерските коне, но остават чапраците, които се шият от черно мундирно сукно. Без изменения остават единствено валтрапите в Лейбгвардейския полк.

Фелдфебел от пехотата в строева униформа. Фуражката е войнишки образец с офицерска кокарда. През 1899 г. и за унтерофицерите е въведена общовойсковата куртка. За отличие от другите долни чинове на яката и маншетите се поставя златен галун. На левия ръкав има нашивки за прослужени години, които според Заповед № 271 са обърнати с върха нагоре. Пагоните за свръхсрочно служещите са с галун по края. Носи полеви шаячен панталон и ботуши с шпори.

Снаряжение: Кожен войнишки колан, кобур за револвера и презраменен портупей за шашка.

Въоръжение: Револвер и офицерска шашка обр. 1884 г.

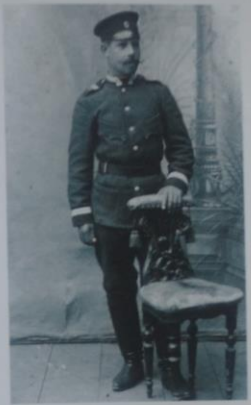

Срочнослужещ унтерофицер в зимна строева униформа с куртка мод. 1899 г. (ч.к.)

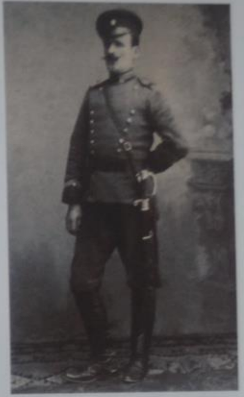

Подофицер от артилерията в зимна бойна униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

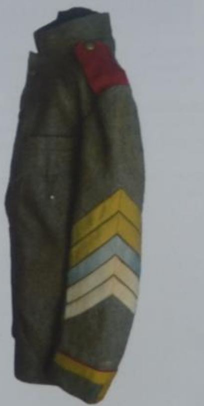

Наръкавни знаци за прослужени години с върха нагоре съгласно промените в Заповед № 271/1899 г. (НВИМ)

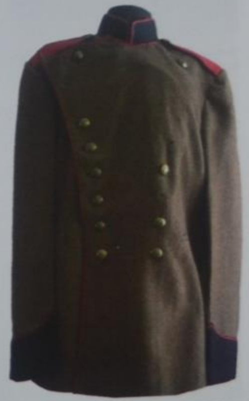

Войнишка артилерийска куртка (НВИМ)

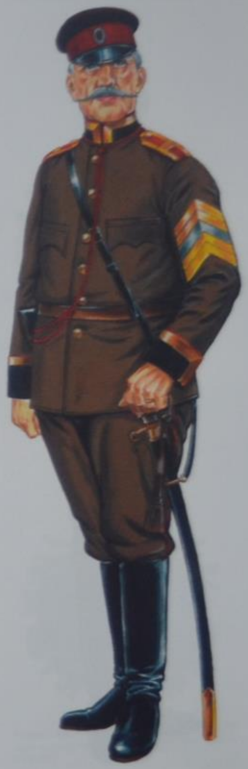

Младши унтерофицер от инженерните части. Въведената през 1883 г. гимнастическа риза се носи от всички долни чинове лятно време. Върху фуражката се поставя чохъл от бял ленен плат, който покрива и околожката. За разлика от зимната фуражка лятната е с козирка. Гимнастическата риза с малки изменения запазва кройката си до 40-те години на XX век. През този период тя няма пагони и нашивките на унтерофицерите се поставят върху квадратна кора. Шаечните панталони с цветен кант са от работното облекло

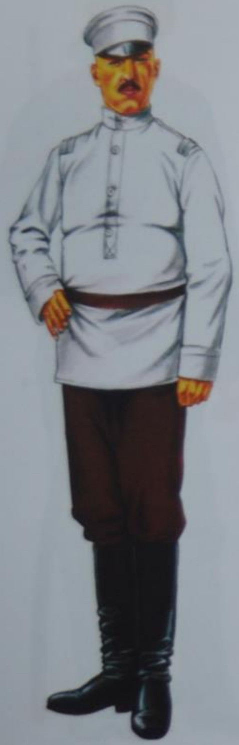

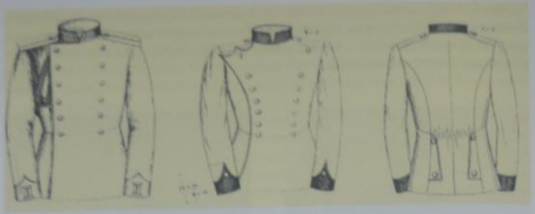

Рисунка към Заповед № 271/1899 г. на офицерския параден мундир с адютантски акселбанти и на войнишката куртка за артилерията (ДВИА)

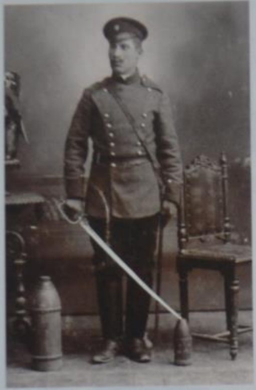

Войник от артилерията в зимна бойна униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

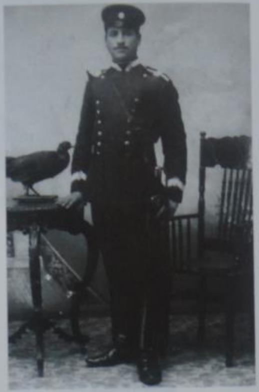

Подофицер от артилерията в зимна строева униформа с галун на пагона за отличен мерач мод. 1899 г. (ч.к.)

Едновременно с промените в кройката и цвета на облеклата са въведени нови отличителни знаци за пагоните. За лекарите и ветеринарите те са от посребрен метал с изображение на метална чаша с преплетени змии, а за капелмайсторите – лира.

Със Заповед № 66 от 18 март 1902 г. е дадено описание на униформите на военните лекари и ветеринарите. Промяната засяга главно премахването на бродерията на яката, приета през 1887 г. За санитарните офицери остават въведените със Заповед № 271 отличителни знаци на пагоните.

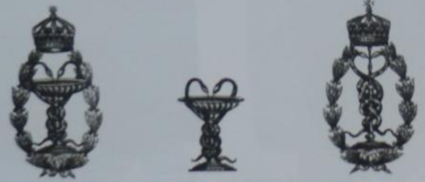

Рисунка към Заповед № 271/1899 г. на знаците за пагоните на медицинските лекари, аптекарите и ветеринарните лекари (ДВИА)

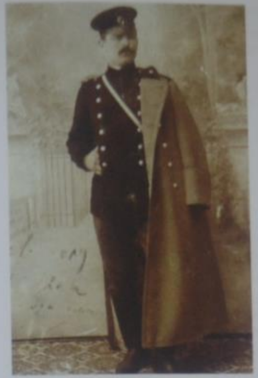

Санитарен офицер в празнична униформа с вицмундир и шинел мод. 1899 г. (ч.к.)

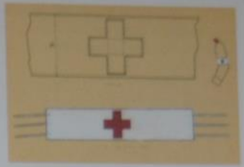

Рисунка на наръкавната превръзка за санитарите в българската войска (ч.к.)

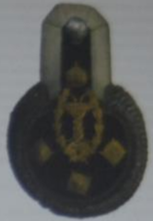

Еполет на санитарен капитан (НВИМ)

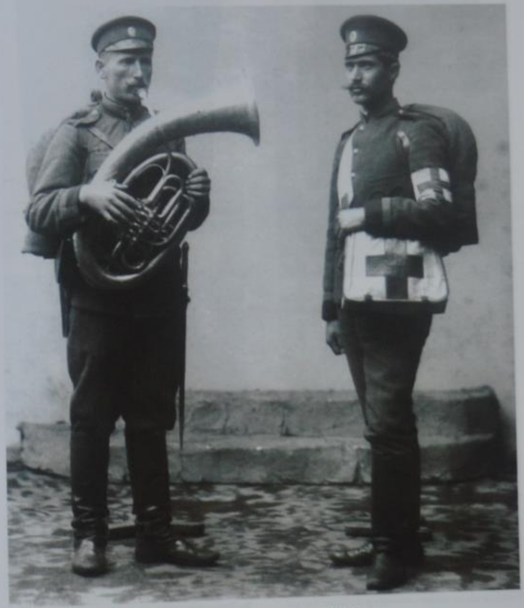

Музикант и санитар в бойна униформа мод. 1899–1909 г. (НВИМ)

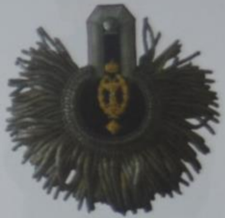

Еполет на санитарен майор (НВИМ)

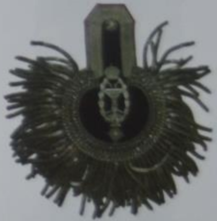

Еполет на санитарен майор със сребърен знак след промените, направени през 1902 г. (НВИМ)

Майор от планинската артилерия в полева униформа. През 1902 г. единствено за офицерите от планинската артилерия е възстановена отменената със Заповед № 271 тъмносиня куртка. Тя се носи при полеви занятия и при бойни действия. Няма промени в кройката ѝ в сравнение с куртката модел 1894 г. Отменена е през 1903 г., когато са въведени нова куртка и сиви кожени ръкавици с цвят каки. Офицерите от артилерията и през този период носят сини панталони и високи ботуши без шпори. По това време с полевата униформа все още се носи парадният копринен шарф.

Снаряжение: Презрамен портупей за шашка от черна кожа.

Въоръжение: Офицерска шашка обр. 1884 г. с артилерийски темляк

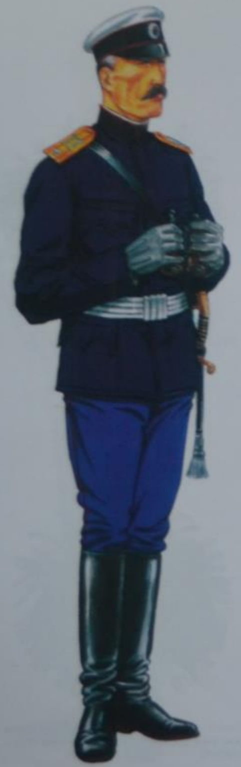

Със Заповед № 357 от 18 ноември 1899 г. са въведени отличителни знаци за крепостната и полевата артилерия. Те представляват богато украсени букви „К“ и „П“, изработени от посребрен метал за офицерите и щамповани с жълта бланка боя за редовите чинове.

На 25 ноември 1899 г. със Заповед № 360 за военните инженери е въведена специална бродерия на яката и клапаните на маншетите, а в Заповед № 379 от 13 декември 1899 г. е дадено описанието на специалната куртка за редовите чинове от планинската артилерия. Тя е с мека обърната яка от тъмносиньо сукно и червено обкантване. На яката има дълги петлици с копче. Бортът на куртката е като при модел 1890 г. и е със скрито закопчаване. Пагоните са червени, с щампована буква „П“, а островърхите маншети са от тъмносиньо сукно, с червено обкантване и копче. Артилеристите носят сини панталони с червен кант и високи ботуши.

За офицерите от планинската артилерия през 1900 г. е възстановена отменената със Заповед № 271 тъмносиня куртка. Тя е с четири джоба с тривърхи капаци, яка от черно кадифе с червен кант и скрито закопчаване.

През 1901 г. със Заповед № 139 са направени промени в облеклото на генералите. В нея са дадени по-подробни описания на промените от 1899 г. Новост е бродерията с дъбови листа на яката и маншетите за генерал-майорите. Генерал-лейтенантите и пълните генерали имат бродерия от лаврови листа. На мундира на пълните генерали се поставя бродерия и на задните клапани.

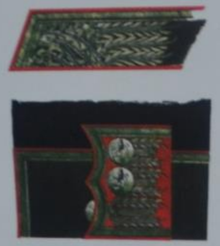

Рисунка на бродерията за яката и маншета на парадната униформа на военните инженери (ДВИА)

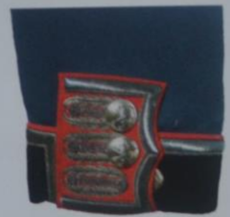

Маншет от парадна униформа на военен инженер (НВИМ)

Генерал-лейтенант Георги Вазов в парадна униформа на военен инженер (НВИМ)

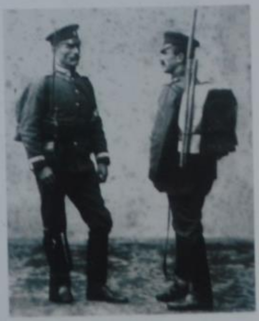

Подофицер и войник от пионерните части в бойна униформа с пълно полево снаряжение мод. 1899–1909 г. (НВИМ)

Командирът на планинския артилерийски полк полковник Петър Тантилов с офицери от полка в полева униформа с тъмносини куртки (НВИМ)

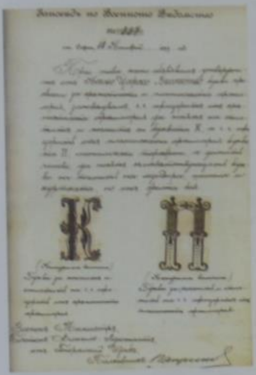

Заповѣдь по Военното Вѣдомство

Рисунка към Заповед № 357/1899 г. на знаците за пагоните на крепостната и планинската артилерия (ДВИА)

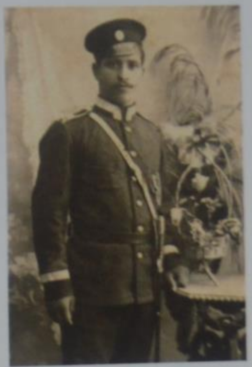

Подофицер от пионерните части в бойна униформа с куртка мод. 1899 г. (ч.к.)

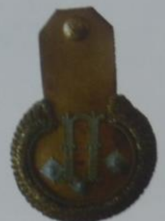

Еполет на капитан от планинската артилерия (НВИМ)

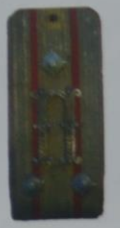

Пагон на полковник от планинската артилерия (ч.к.)

Войник от планинската артилерия в полева униформа. И за долните чинове през 1900 г. е въведена куртка, която се различава от артилерийската. Тя е с кройка на общоармейската мод. 1899 г., но се шие с мека обърната яка с петлици. Маншетите са с остър нос и копче артилерийски модел. Яката и маншетите, както и петлиците, са от тъмносин плат. Панталоните са сини и се носят с високите ботуши без шпори.

Снаряжение: Кожен войнишки колан

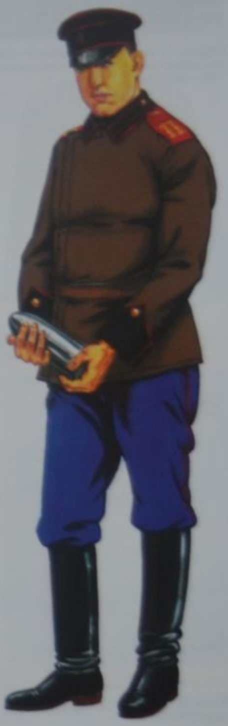

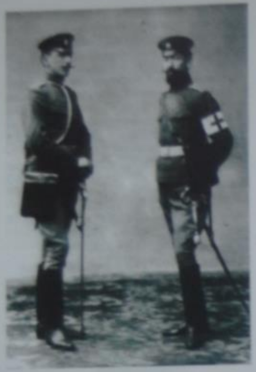

Офицери от пехотата и санитарните служби в новата полева униформа с куртка мод. 1905 г. (НВИМ)

Първото десетилетие на XX век е изключително динамично по отношение на нововъведенията в униформите на българската войска. Българското военно командване, което подготвя армията за предстоящия решителен сблъсък с Османската империя, следи отблизо новостите във военното дело. Това се отнася и за модерните тенденции в униформеното облекло. Все по-масово в световен мащаб се налага стремежът в отделните армии да се въвеждат семпли и практични униформи.

През 1905 г. е обнародвана Заповед № 309, с която са направени нови промени в облеклото на българската войска. Въвежда се куртка със защитен цвят за офицерите. Първоначално тя се шие от кафеникав шаячен плат, а след 1906 г. – от сивозелен вълнен плат. Кройката й не е като на съществувалата дотогава тъмносиния офицерска куртка. Шие се с двойна висока яка, два горни джоба с капаци и секретно копче. Пагоните са меки, пришити към извивката на ръкава, а маншетите са с остър нос. Под талията има изрязани под ъгъл и с лека дъга прорези за долните джобове. Предвижда се и ушиването на панталон – полубрич, за носене с куртката.

На съхранени картини и снимки се вижда, че по време на маневри офицерите носят само куртка, а панталоните са сини – от парадната и празничната униформа. С това нововъведение българската войска изпреварва някои от армиите в Европа и е сред пионерите във въвеждането на униформи със защитен цвят.

Останалите промени от Заповед № 309 засягат отделни елементи от украсата на парадното и празничното облекло. При кавалерийския калпак се възстановява кокардата. Връща се и валтрапът. Въведена е също пелерина от сив плат с яка като на шинела, която се носи към домашната форма.

В заповедта е залегнала промяна на основния цвят на парадните и празничните мундири. Предписва се да започне шиенето им от тъмнозелен плат, като кройката и украсата остават непроменени. Към празничната униформа е въведен и копринен кушак според цветния прибор на рода оръжие. Въвеждат се саби с метална ножница за офицерите от армията. За разлика от използваните до този момент шашки те се носят на портупей през кръста, опасан под мундира или куртката.

Със Заповед № 77 от 7 март 1906 г. са направени някои допълнения към Заповед № 309. Дадени са рисунки на въведените през 1905 г. куртка, кушак, пелерина, валтрап и саби. Поправени са също печатните грешки, забелязани в описанието към Заповед № 309.

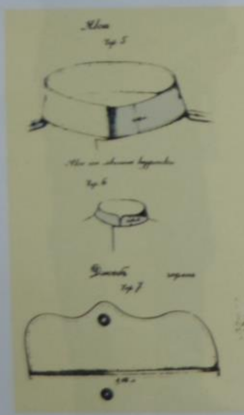

Рисунка на детайли от офицерската полева куртка (ДВИА)

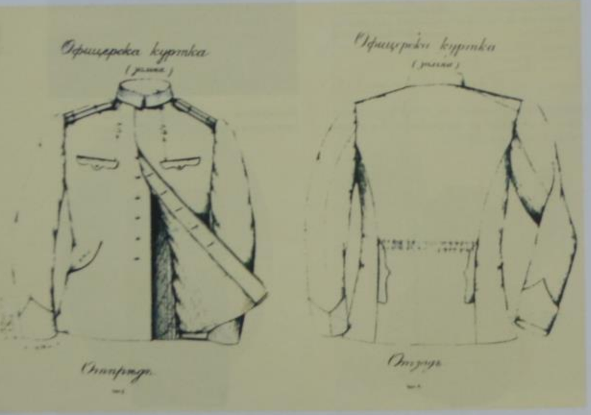

Рисунки на офицерската куртка мод. 1903 г. (ДВИА)

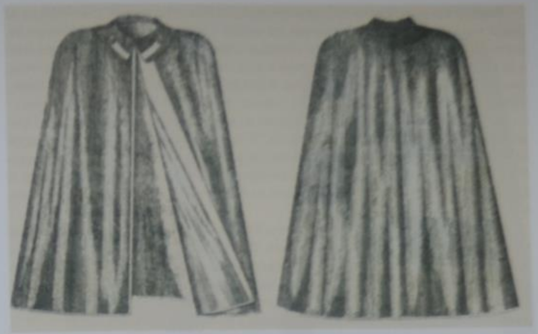

Рисунка на офицерска пелерина (ДВИА)

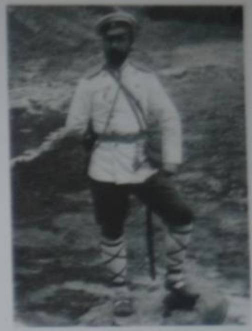

Офицер от пехотата в лятна униформа с китела и цървули с навуща (ч.к.)

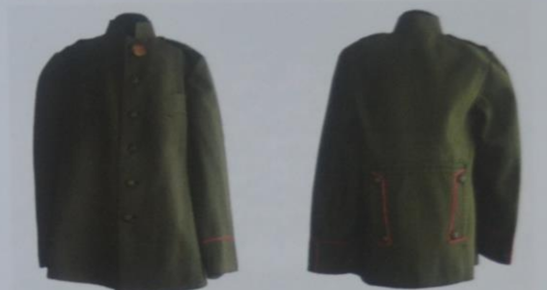

Лице и гръб на експериментална войнишка куртка в зелен защитен цвят, преправена по-късно с пагони на Македоно-Одринското опълчение (НВИМ)

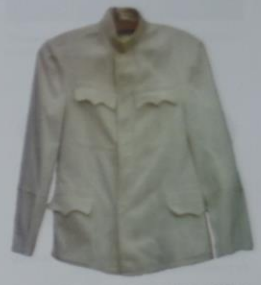

Лятна офицерска куртка мод. 1909 г. (НВИМ)

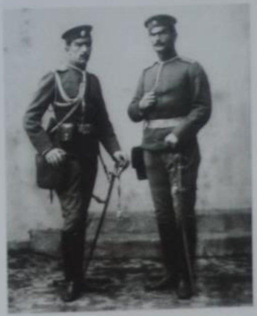

Полкови адютант от пехотата в полева униформа с куртка мод. 1905 г. и офицер с новия модел куртка в пълно полево снаряжение, 1909 г. (НВИМ)

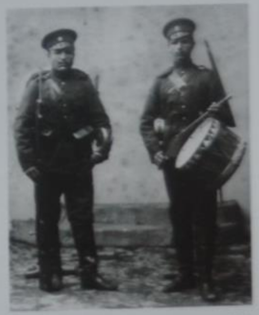

Сигналист и барабанчик от пехотата в бойна униформа с пълно полево снаряжение, 1909 г. (НВИМ)

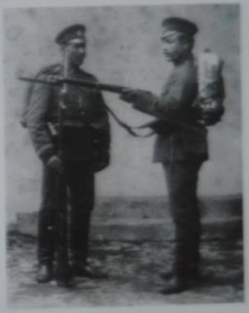

Подофицер и войник от пехотата в бойна униформа с пълно полево снаряжение, 1909 г. (НВИМ)

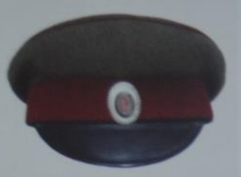

Фуражка на офицер от пехотата към строевата униформа мод. 1905 г. (НВИМ)

Веднъж въвело облекла със защитен цвят, българското военно ръководство не спира търсенето на най-сполучливия им модел. Съставена е специална комисия, която разработва експериментални образци, някои от които са със сивозелен цвят и за редовите чинове. Правени са опити и за замяна на фуражката с шапка от шаяк, подобна на тази в австрийската армия. Като резултат от всичко това на 24 април 1909 г. е обнародвана Заповед № 158, с която са утвърдени одобрените образци.

Най-съществените промени се отнасят до полевите облекла на армията. Променена е кройката на офицерската куртка. Тя се шие с единична твърда яка с черен кант по края и с меки пагони. Променена е и формата на капаците на горните джобове, които вече са със скрито секретно копче. Долните джобове стават прави, а капаците им – правоъгълни. Панталоните се шият от сивозеления плат на куртката и са без цветен кант.

Въведена е нов модел фуражка, която е от същия плат и е с два цветни канта по периферията и горния край на околожката. Интересна е комбинацията, предвидена за разпознаване на отделните полкове. Кантът по периферията отговаря на кантовете в униформата, а кантът по горната част на околожката – на приборния цвят, приет за съответния род оръжие. И двата канта за пехотата са червени, докато за артилеристите този на периферията е червен, а на околожката – черен.

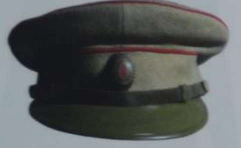

Фуражка на офицер от пехотата към полевата униформа мод. 1909 г. (НВИМ)

Група офицери и войници от пехотата в лятна униформа (ч.к.)

Въвеждат се по-изправена козирка от зелена кожа (като във флота) и подбрадник със същия цвят. Новата форма на козирката е избрана, за да се улесни наблюдението с бинокъл. Предвиден е и шинел от дебел зеленикав вълнен плат с опростена кройка, който да се използва по време на война, с дължина до средата на прасците.

Всичко това се прави, за да бъдат намалени до минимум цветните елементи, открояващи офицерите по време на бой. Предполага се, че нововъведенията ще допринесат за намаляване на загубите сред офицерския състав. До началото на Балканската война от 1912–1913 г. малцина са офицерите, които си ушиват пълния комплект на униформата според предписанията на Заповед № 158. Това налага много от тях да участват в бойните действия с фуражки с цветни околожки, златни пагони и други демаскиращи елементи. Този факт се изтъква като една от основните причини за сравнително големите загуби сред офицерския корпус.

Със същата заповед отново е променен цветът на парадното и празничното облекло. Вместо тъмнозелено се използва тъмносиньо сукно, от което се шият офицерските униформи до края на 1919 г.

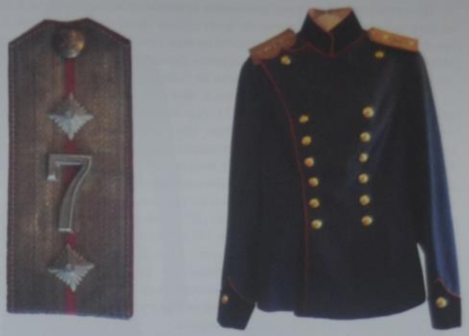

Пагон и мундир от празничната униформа на поручик от 7-и артилерийски полк, 1909 г. (ч.к.)

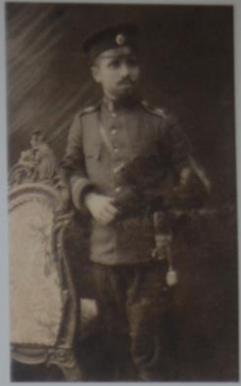

Офицерски кандидат от 31-ви пехотен полк в строева униформа (ч.к.)

Малка промяна е направена и в униформите на редовите чинове. За да се поевтини производството на облеклото, вместо черната фуражка с червени кантове е въведена изцяло червена околожка.

През 1907 г. е въведен нов модел войнишки обувки, чието описание е дадено със Заповед № 475. Те са с връзки в долния си край и с високи кончове, подобни на гамаши, които се пристягат с дълга кожена каишка, навита около прасеца. Тези сравнително сложни като конструкция обувки не са разпространени масово и към началото на Балканската война почти са извадени от употреба. Предвижда се съществуващият недостиг от ботуши да бъде компенсиран с традиционните цървули с навуща.

В навечерието на Балканската война е направена още една стъпка към опростяването и поевтиняването на войнишкото облекло. Със Заповед № 10 от 8 януари 1911 г. е отменено носенето на калпаци от редовите чинове, а за в бъдеще се предвижда към парадното и празничното облекло да се носи фуражка.

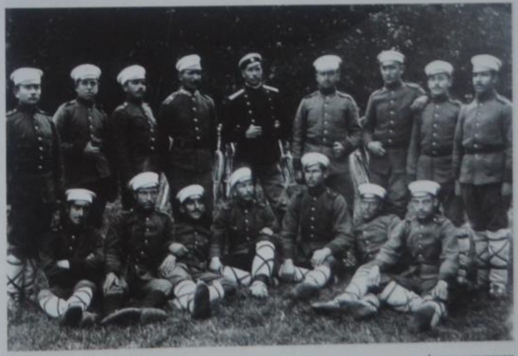

Група войници от колоездачния взвод на 1-ва пионерна дружина в строева униформа с цървули и навуща (ч.к.)

През разглеждания период динамични промени се осъществяват и в облеклото на шефските части. За по-малко от десет години броят на тези полкове в българската войска се удвоява и в началото на Балканската война те са вече седемнайсет. Макар че носят униформи със специфична украса, общият силует на тяхното облекло се доближава в значителна степен до този на останалите части.

Кои всъщност са шефските полкове в началото на XX век? Наред с приелите шефство в края на XIX век през 1907 г. със Заповед № 466 шефство над 17-и пехотен Доростолски полк поема великият княз Владимир Александрович. Братът на руския император Александър II посещава България по случай тържествата за 30-годишнината от Освобождението, а полкът започва да се нарича 17-и пехотен Доростолски на Негово Императорско Височество великия княз Владимир Александрович полк. За приборно сукно на новия шефски полк е избран малиновият цвят, а на пагоните започва да се поставя вензел „В“ с руската императорска корона.

Две години по-късно със Заповед № 342 от 22 септември 1909 г. в българската войска се появяват три нови шефски полка – 18-и, 20-и и 22-ри пехотен полк.

Намиращият се на гарнизон в Търново (дн. Велико Търново) 18-и пехотен Етърски полк става шефски на цар Фердинанд. За приборно сукно е избран белият цвят, а кантовете са зелени. На пагоните се поставя утвърденият за другите шефски части на владетеля вензел „Ф“ с царска корона.

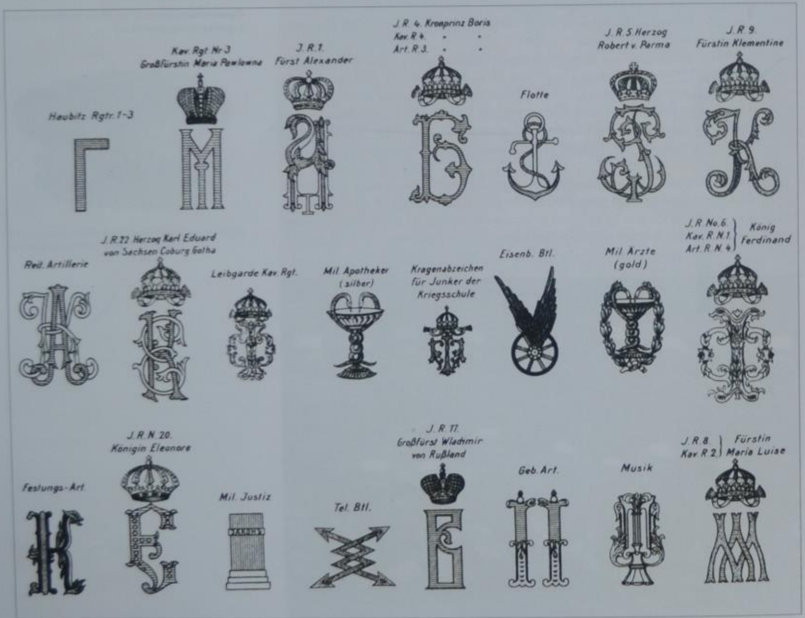
Haubitz Rgtr. 1-3
Kav. Rgt. Nr 3
Großfürstin Maria Pawlowna
J. R. 1.
Fürst Alexander
J. R. 4. Kronprinz Boris
Kav. R. 4. " "
Art. R. 3. " "
Flotte
J. R. 5. Herzog
Robert v. Parma
J. R. 9.
Fürstin Klementine
Reit. Artillerie
J. R. 22. Herzog Karl Eduard
von Sachsen Coburg Gotha
Leibgarde Kav. Rgt.
Mil. Apotheker
(silber)
Kragenabzeichen
für Junker der
Kriegsschule
Eisenb. Btl.
Mil. Ärzte
(gold)
J. R. No. 6.
Kav. R. N. 1.
Art. R. N. 4
König
Ferdinand
Festungs-Art.
J. R. N. 20.
Königin Eleonore
Mil. Justiz
Tel. Btl.
J. R. 17.
Großfürst Wladimir
von Rußland
Geb. Art.
Musik
J. R. 8.
Kav. R. 2.
Fürstin
Maria Luise

Таблица с вензелите и знаците на пагоните в българската войска, издание на разузнавателната секция към ГЩ на австро-унгарската армия (ч.к.)

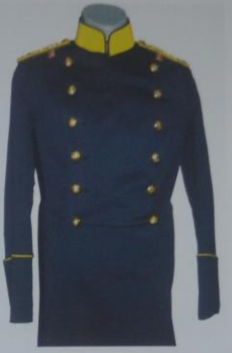

Сюртук на подпоручик от 4-ти пехотен полк (НВИМ)

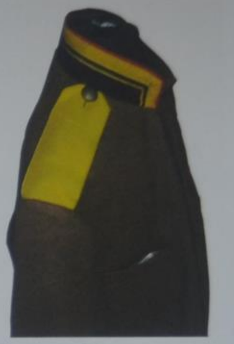

Яка и пагон от войнишка полева куртка за 4-ти пехотен полк (НВИМ)

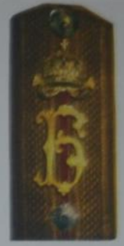

Пагон на подпоручик от 4-ти пехотен полк (НВИМ)

Войник и офицерски кандидат от 4-ти пехотен полк в празнична униформа (ч.к.)

Подпоручик от 6-и пехотен полк с колега от 2-ри пехотен полк в лятна униформа (ч.к.)

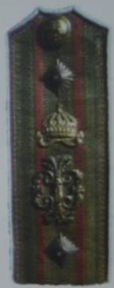

Пагон на подполковник от 6-и пехотен полк (НВИМ)

Командирът на 6-и пехотен полк полковник Янко Драганов в парадна униформа (НВИМ)

Офицер от 6-и пехотен полк с колега от друг пехотен полк в зимна униформа с шинел (ч.к.)

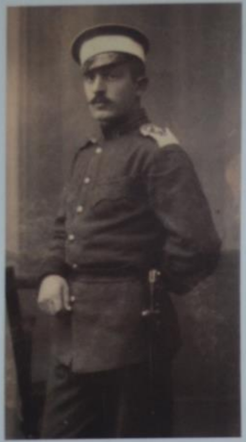
Войник от 6-и пехотен полк в строева униформа с куртка мод. 1899–1909 г. (ч.к.)

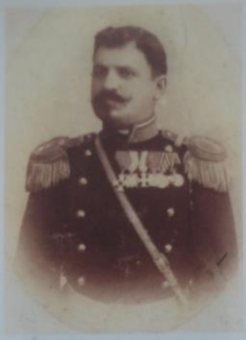
Майор от 8-и пехотен полк в парадна униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

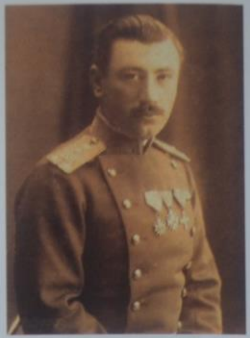
Капитан от 8-и пехотен полк в празнична униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

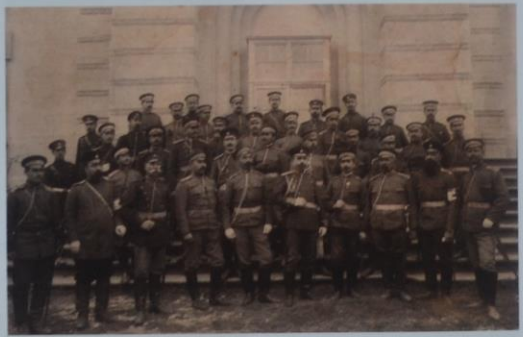
Запасни офицери от 8-и пехотен полк в различни модели униформа преди началото на Балканската война, септември 1912 г. (ч.к.)

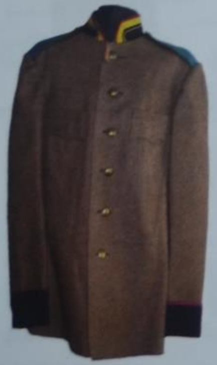
Войнишка куртка мод. 1899 г. за 8-и пехотен полк (НВИМ)

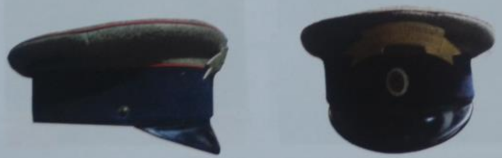
Войнишка фуражка експериментален модел за 8-и пехотен полк с отличка след отменянето на калпаците през 1911 г. (НВИМ)

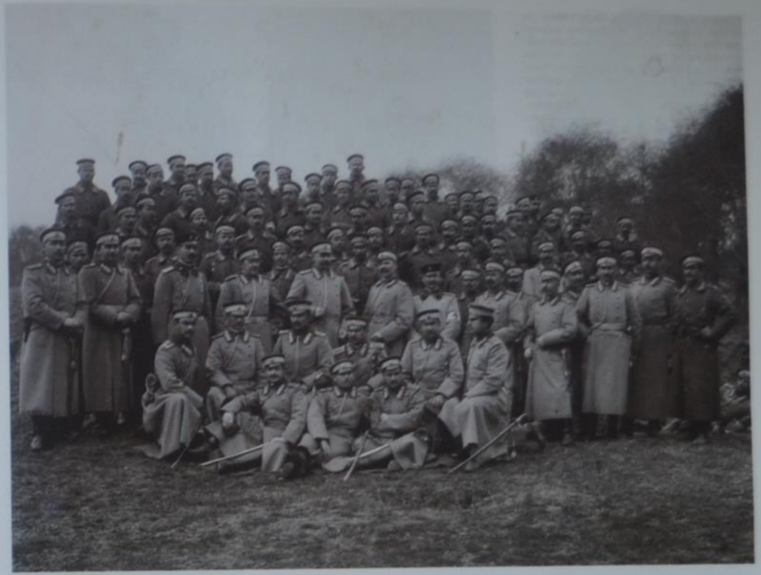
Група офицери и войници от 9-и пехотен полк в зимна униформа с шинели по време на полево занятие (НВИМ)

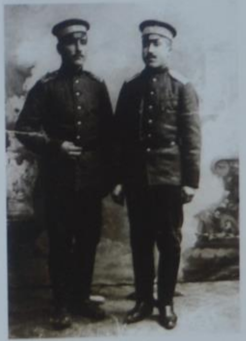
Войници от 9-и пехотен полк в строева униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

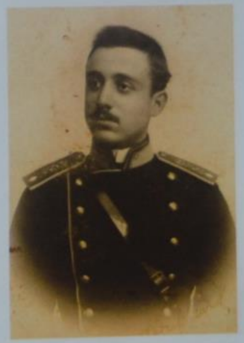
Подпоручик от 9-и пехотен полк в празнична униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

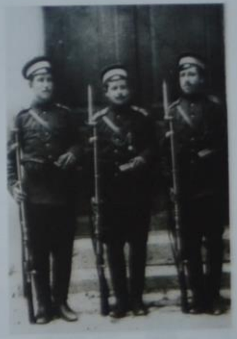
Войници от 9-и пехотен полк в строева униформа с полево снаряжение мод. 1899 г. (ч.к.)

Офицер от 17-и пехотен Доростолски на Негово Императорско Височество великия княз Владимир Александрович полк във вицмундир, който е въведен през 1899 г. и служи като служебна и празнична униформа. Носи се с фуражка. По кройка той е като парадния мундир, но без петлици на яката и клапани на маншетите. За този пехотен полк приборното сукно е малиново. Носи се син панталон-полубрич със съответния кант. Високите ботуши са без шпори.
Снаряжение: Поясен портупей за сабята.
Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1905 г. с пехотински темляк

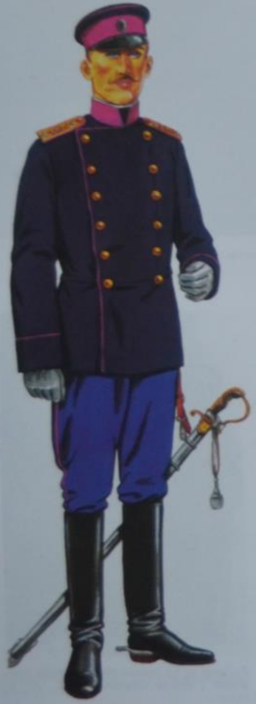

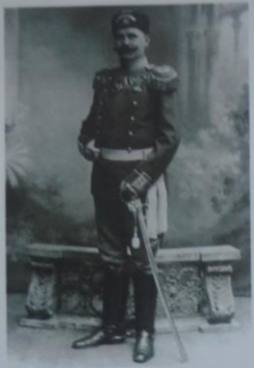

Командирът на 9-и пехотен полк в парадна униформа мод. 1899 г. (НВИМ)

Подпоручик от 9-и пехотен полк в празнична униформа с вицмундир мод. 1899 г. (ч.к.)

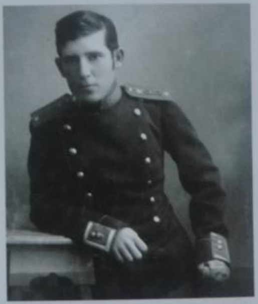

Подпоручик от 17-и пехотен полк в празнична униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

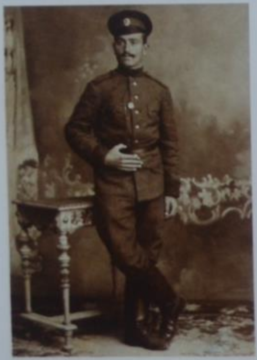

Войник от 5-и пехотен Дунавски на Негово Кралско Височество херцог Роберт Пармски полк в строева униформа мод. 1899 г. (ч.к.)

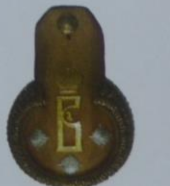

Еполет на капитан от 17-и пехотен полк (НВИМ)

Над 20-и пехотен Добруджански полк поема шефство по-малкият син на царя – княз Кирил Преславски. Приборното сукно на този полк е синьо, а кантовете – червени. Единствената разлика с цветовите декорации на 8-и пехотен Приморски полк е, че дъната на калпака и кушака на добруджанци са сини. Вензелът е красива ръкописно изписана буква „К“ с царска корона.

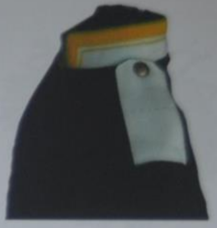

Яка и пагон на 18-и пехотен полк (НВИМ)

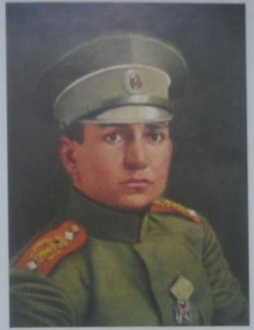

Поручик Брусев от 18-и пехотен полк в полева униформа мод. 1909 г. с цветни кантове на фуражката (ч.к.)

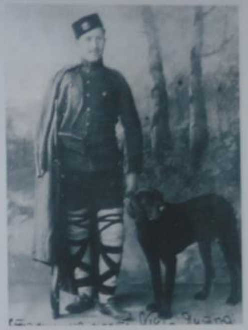

Войник от 18-и пехотен полк в нерегламентирана комбинация от елементи от празничната и бойната униформа (ч.к.)

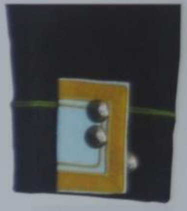

Клапан на маншета за 18-и пехотен полк (НВИМ)

Началникът на 9-а Плевенска дивизия генерал-майор Радой Сираков с командири и офицери от 2-ра бригада, 18-и и 20-и пехотен полк, 1909 г. (ч.к.)

Третият полк, станал шефски през 1909 г., е 22-ри пехотен Тракийски полк. Над него поема шефство братовчедът на цар Фердинанд – херцог Карл Едуард Саксобурготски. За приборно сукно е избран резедавият цвят, а кантовете са бели. Вензелът на полка е комбинация от сложно преплетени букви „К“ и „Е“ с немска херцогска корона. За служещите в полка шопи от Самоков и околните села найтрудно било по време на службата им да научат безкрайно дългото име на своята част. След поемане на шефството полкът се нарича 22-ри пехотен Тракийски на Негово Кралско Височество Карл Едуард, херцог Сакскобурготски полк.

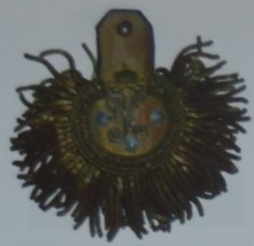
Еполет на полковник от 20-и пехотен полк (НВИМ)

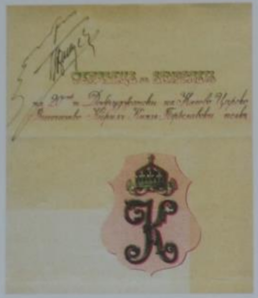
Рисунка с проекта за вензел на 20-и пехотен полк (ДВИА)

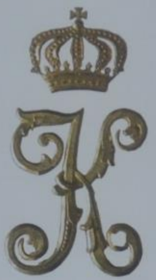
Вензел за 20-и пехотен полк (НВИМ)

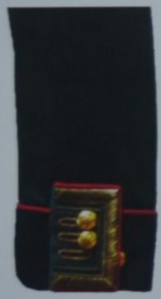
Клапан на маншет за параден офицерски мундир (НВИМ)

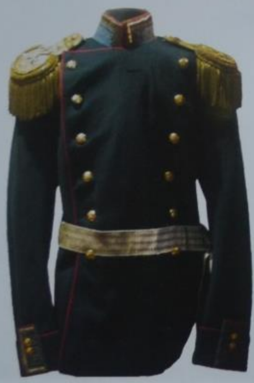
Параден мундир на полковник – командир на 20-и пехотен полк (НВИМ)

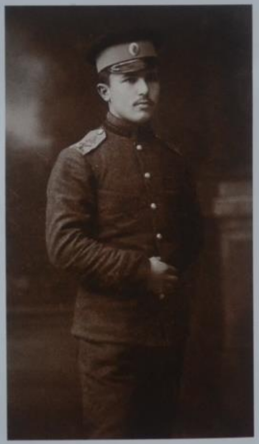
Войник от 20-и пехотен полк в строева униформа с куртка (ч.к.)

След големите шуменски маневри от 1912 г. към шефските части в българската пехота е присъединен и 24-ти пехотен Черноморски полк. Негов шеф става царица Елеонора. Шефството е обявено със Заповед № 327 от 9 август 1912 г. Като приборно сукно на полка е определен оранжевият цвят, но малкото време до началото на Балканската война не позволява черноморци да облекат новата си шефска униформа, а рисунката с вензела на полка е обявена едва на 14 април 1914 г. със Заповед № 167. Вензелът представлява златна буква „Е“ с княжеска корона. Това е и единственият вензел на член на царското семейство, който след обявяването на България за царство не е с царска корона.

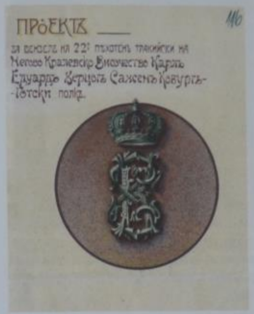
116

ПРОЕКТЪ ___

за вензеля на 22-й пѣхотенъ тракийски на
Негово Кралевско Височество Карлъ
Едуардъ Херцогъ Саксенъ Кобургъ-
-Готски полкъ.

Рисунка с проекта за вензел на 22-ри пехотен полк (ДВИА)

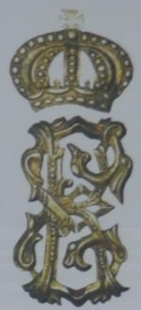
Вензел от офицерски валтрап (ч.к.)

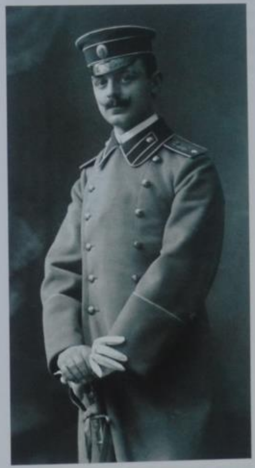
Подпоручик от 22-ри пехотен полк в зимна служебна униформа с шинел (ч.к.)

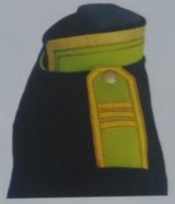
Яка и пагон на 22-ри пехотен полк (НВИМ)

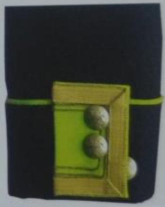
Клапан на маншета за 22-ри пехотен полк (НВИМ)

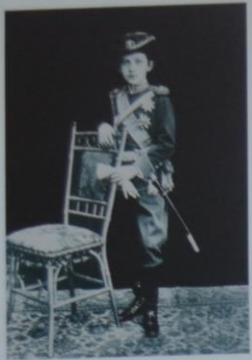

Престолонаследникът княз Борис в парадна униформа на 1-ви конен на Негово Височество полк мод. 1899 г. (БИА)

Наред с поемането на шефство над нови пехотни части през 1908 г. едни от полковете изгубва тази своя привилегия. Със Заповед № 13 от 17 януари с.г. поради смъртта на височайшия шеф на частта херцог Роберт Пармски е отнето шефството на 5-и пехотен Дунавски полк. През следващата година умира и великият княз Владимир Александрович, но въпреки това неговият шефски полк продължава да носи името му, при това дори и в годините на Първата световна война, когато България воюва с Русия.

В униформите на шефските части до Балканската война от 1912–1913 г. се запазват някои елементи от украсата на по-ранния период. Куртките на войниците имат по яката си опростен вариант на бродерията от офицерските мундири, еднаква с тази на отмененото през 1899 г. парадно мундирно облекло. Околожката на фуражката и пагоните са с приборния цвят. Върху пагоните с блажна боя се изписва шефският вензел. Фуражката е със съответните цветни кантове в случаите, когато те са с различен от основния приборен цвят. Всички останали елементи повтарят напълно тези на пехотните части, над които не е поето шефство.

В Националния военноисторически музей в София се съхраняват образци на войнишки мундири на всички изброени по-горе шефски части. Те обаче никога не са влизали в употреба.

Освен в пехотата шефски части има и в конницата. През този период единствената нова шефска кавалерийска част е 3-ти конен полк, който е на гарнизон в Пловдив. Със Заповед № 466 от 27 ноември 1907 г. над него поема шефство съпругата на великия княз на Русия Владимир Александрович – Мария Павловна. Още при сформирането на полка през 1886 г. за приборен цвят е избран червеният, а кантовете са жълти. Металният прибор е като на останалите конни части – сребърен. Единствената промяна в облеклото след поемането на шефството е поставянето на златен вензел „М“ с руска императорска корона на пагоните. Вензелът на редовите чинове се изписва с бяла блажна боя с шаблон.

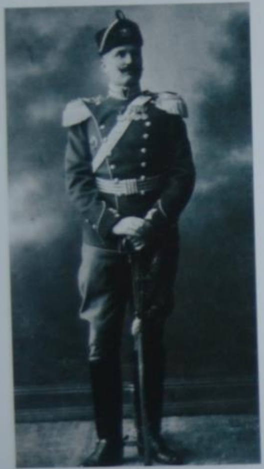

Старши офицер от 1-ви конен на Негово Височество полк в парадна униформа мод. 1905 г. (БИА)

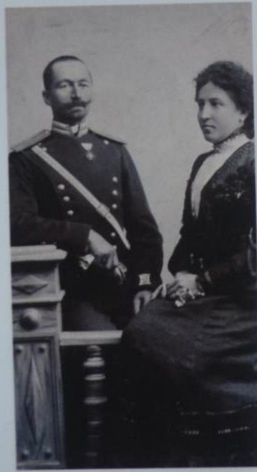

Майор от 2-ри конен на Нейно Царско Височество княгиня Мария Луиза полк в празнична униформа (ч.к.)

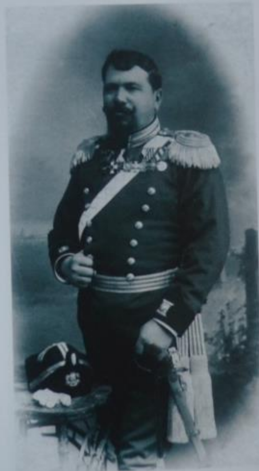

Командирът на 3-ти конен на Нейно Императорско Височество великата княгиня Мария Павловна полк полковник Параскев Нотович в парадна униформа с елементи от облеклото на 2-ри конен полк (ч.к.)

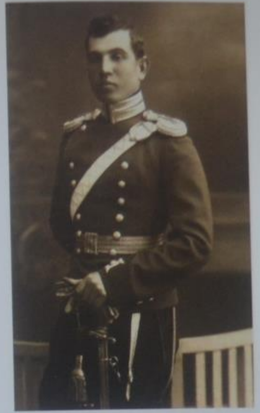

Подпоручик от 3-ти конен на Нейно Императорско Височество великата княгиня Мария Павловна полк в парадна униформа (ч.к.)

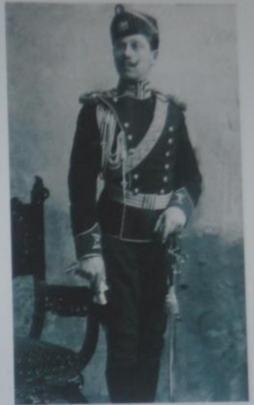

Поручик – полкови адютант от 4-ти конен на Негово Височество престолонаследника княз Търновски полк в парадна униформа (ч.к.)

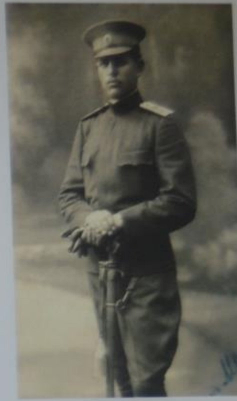

Подпоручик от 2-ри конен на Нейно Височество княгиня Мария Луиза полк в полева униформа (ч.к.)

С този полк и шефството на великата княгиня е свързана една интересна традиция. През 1909 г. височайшата шефка на полка подарява на неговия командир полковник Параскев Нотович пръстен със своя монограм. Това става традиция и всеки следващ командир на полка получава изящно изработен полкови пръстен, но с изобразена отгоре цифра „3“. Този характерен за руската армия обичай впоследствие е възприет и в други части на българската войска.

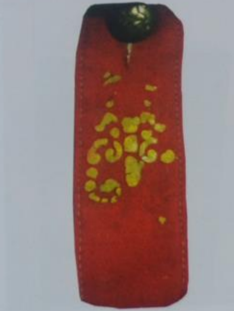

Пагон на войник от 4-ти артилерийски на Негово Величество полк (НВИМ)

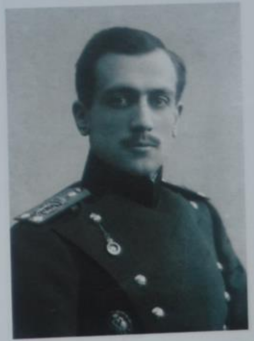

Капитан от 4-ти артилерийски на Негово Величество полк в празнична униформа (ч.к.)

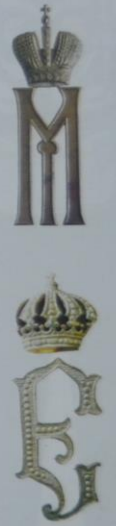

Вензели на 3-ти конен полк, 1907 г., и 24-и пехотен полк, 1914 г. (ч.к.)

Кадет в лятна униформа. През 1902 г. във Военното училище е открита военна гимназия. Възпитаниците ѝ се наричат кадети и за тях е предвидена характерна униформа. Като цяло тя наподобява юнкерската, но с някои съществени различия. Фуражката е с чохъл, покриващ и околожката като при долните чинове от войската. Показаният на рисунката кадет носи куртка от бяла панама, въведена за юнкерите в началото на 90-те години на XIX в. Към парадната униформа се носят бели ръкавици. Носи се черният дълъг панталон от зимната униформа с ниски кожени ботуши. Коланът е от червена кожа с юнкерски блях. Червените пагони с метален вензел „Ф“ са прикачени

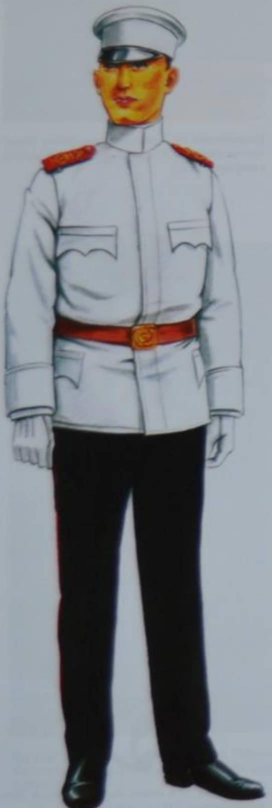

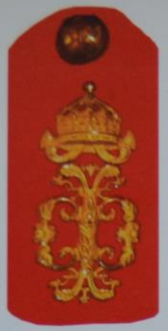

Пагон с вензел „Ф“ на кадет (НВИМ)

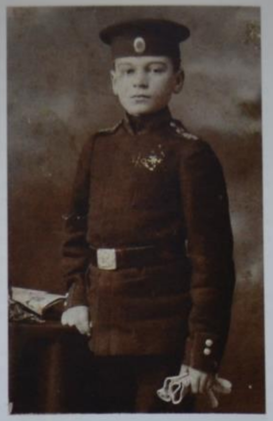

Кадет в зимна строева и служебна униформа (ч.к.)

През този период българската войска се попълва с офицери основно от Военното училище и от Школата за запасни офицери. В тези учебни заведения имат своя специфична униформа и украса към нея. За един кратък период от 1901 до 1909 г. във Военното училище има и гимназиални класове. Учещите в тях се наричат кадети и също са с униформа. Фуражката е без козирка с червена околожка и кокарда отпред. Куртката е от черен плат и е със скрито закопчаване и четири вътрешни джоба с тривърхи капаци. На правата яка се пришива тесен златист галун. Пагоните са червени с метален вензел. На маншетите се пришиват правоъгълни червени клапани с петлици от жълта тесма. Кадетите носят дълъг черен панталон с червен кант. Шинелът също е от черен плат с два реда по шест позлатени копчета. Петлиците и пагоните са червени. През лятото носят фуражка с бял чохъл, покриващ и околожката и кожена козирка. Куртката е от бял дочен плат с кройка като зимната.

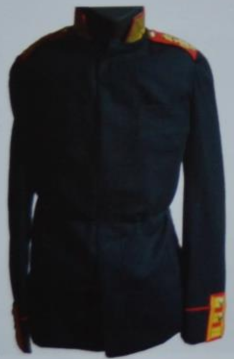

Зимна куртка на кадет, принадлежала на княз Борис (НВИМ)

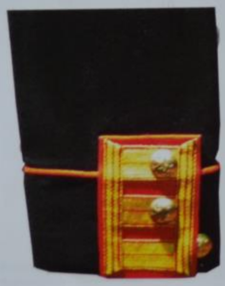

Клапан на маншета от кадетска зимна куртка (НВИМ)

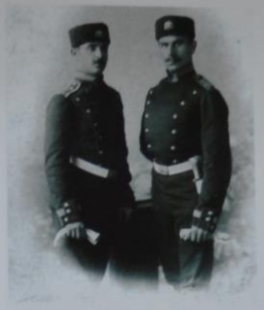

Юнкери в зимна парадна униформа (ч.к.)

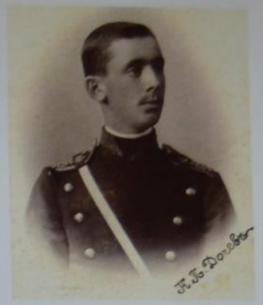

Фелдфебел портупей-юнкер Дочев в парадна униформа (ч.к.)

Юнкерите носят няколко вида облекло, което се облича в определени случаи. Запазва се тъмнозеленият параден мундир мод. 1890 г. Носи се или с тъмнозелена фуражка с червена околожка и козирка или с кожен калпак. Шинелът се запазва без изменения. При строевата и служебната униформа юнкерите носят куртка като на кадетите, но с галун по края на пагоните. Тези два вида облекло се комбинират с къси панталони и битуши. Фуражката е с козирка. През 1912 г. е въведена нова униформа от шаячен плат, която става основно облекло на бъдещите офицери през следващите десет години. Фуражката е с червена околожка, козирка и офицерска кокарда. Куртката се шие от шаячен плат и е с кройка като офицерската, но има джобове само на гърдите. На яката се поставят червени петлици с правоъгълна форма, златен галун в долната част и малък позлатен вензел „Ф“ отгоре. Пагоните също са червени с характерния за юнкерите златен галун по края. Галун се пришива и на островърхите маншети. Бричът е от шаяк с червен кант и се носи с ботуши. Юнкерите продължават да ползват колан от бяла кожа с позлатена тока. Отляво в лопус се носи нож от пушка „Манлихер“. Служещите в ШЗО носят войнишка униформа с пришит по края на пагоните трикольорен оплетен шнур. На тях също се полага нож.

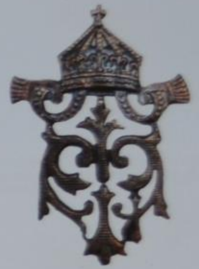

Вензел от яката на униформа на юнкер (ч.к.)

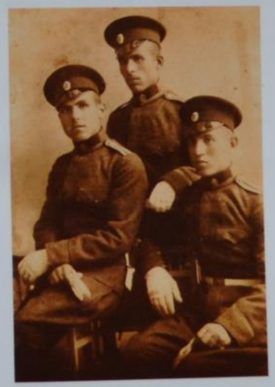

Юнкери в строева зимна униформа (ч.к.)

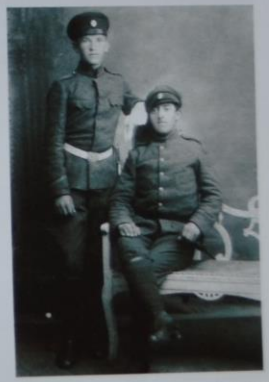

Юнкер в строева униформа с шаячна куртка и войник от пехотата (ч.к.)

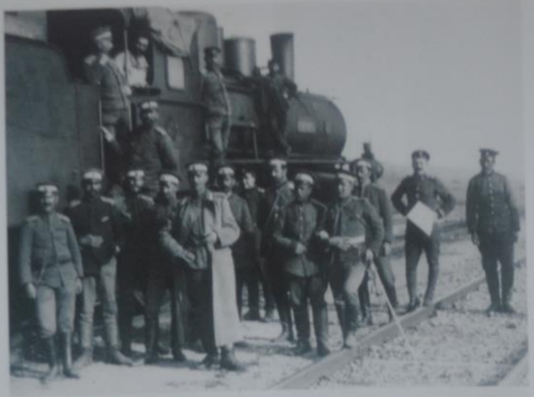

Група офицери от 6-и пехотен полк преди заминаване на фронта. Вижда се смесицата от офицерски и войнишки униформи (ч.к.)

Това са промените в облеклото на българската войска до началото на Балканската война. Въпреки че е подготвяна няколко десетилетия за решителен двубой с армията на Османската империя, войската на Царство България при обявяването на мобилизацията й се оказва със сериозен недостиг на униформено облекло.

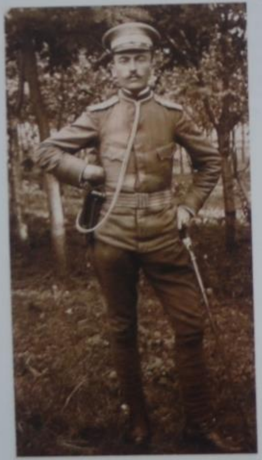

Младши офицер от пехотата в полева униформа с твърди пагони, параден шарф и обувки с навои (бинтове) (ч.к.)

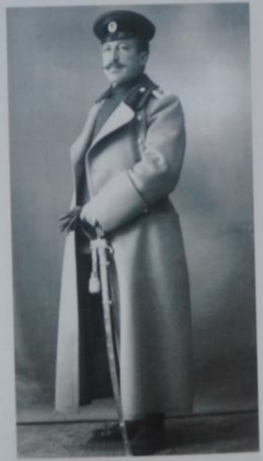

Подпоручик от инженерните войски Васил Тантилов в полева униформа и шинел от празничното облекло (ч.к.)

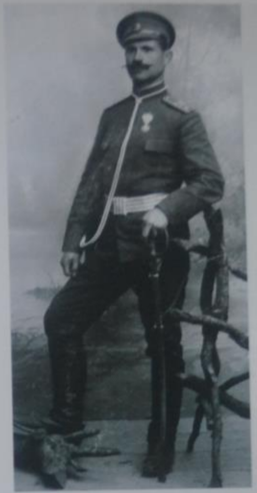

Подпоручик от 28-и пехотен полк в полева униформа с твърди позлатени пагони, параден шарф и неуставна сабя (ч.к.)

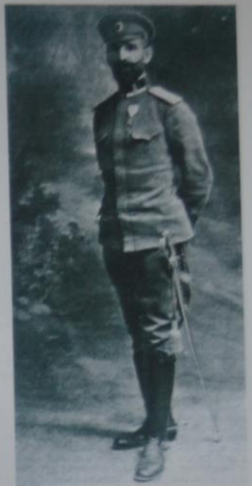

Ротмистър Христо Цанев в походна униформа с характерни петлици на яката, твърди пагони и гамаши (ч.к.)

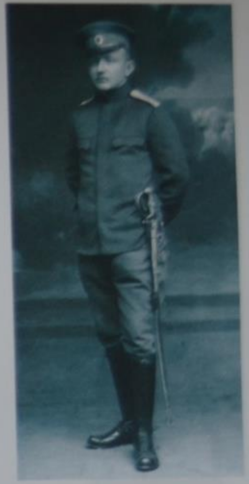

Подпоручик от 3-ти пехотен полк в полева униформа с меки пришити пагони и обувки с гамаши (ч.к.)

На заседанието на Висшия военен съвет от 14 септември 1912 г. се констатира, че в складовете се съхраняват само 135 000 шинела, 130 000 куртки, 145 000 панталона, 165 000 платнища и 233 300 чифта ботуши, а се очаква да бъдат мобилизирани повече от 400 000 души. След приключването на мобилизацията се оказва, че в армията са се явили 599 879 души, което още повече влошава положението с униформите.

Времето за попълване на липсите е твърде кратко и правителството отпуска 50-милионен свръхсметен кредит за поръчки на униформи и други военни материали. Поръчани са 100 000 шинела, 50 000 куртки, 50 000 панталона, 100 000 платнища и 89 000 чифта ботуши.

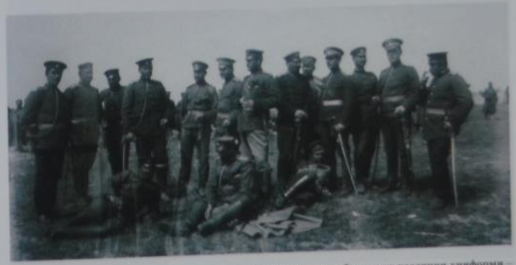

Група офицери от пехотата, предимно запасни. Голямо разнообразие от различни униформи – офицерско, войнишко с офицерски пагони и дори турско войнишко облекло (ч.к.)

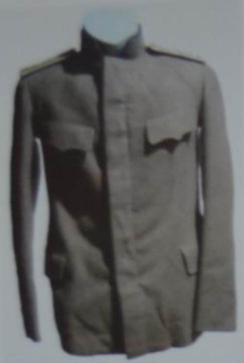

Офицерска куртка мод. 1909 г. (НВИМ)

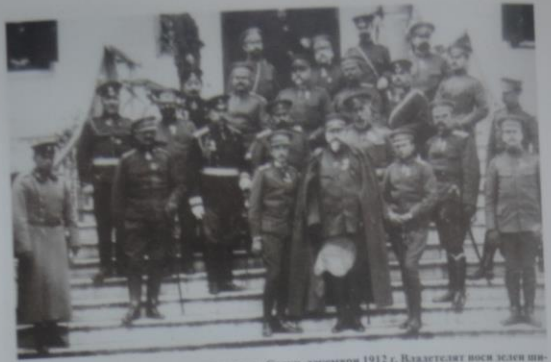

Цар Фердинанд I със синовете и свитата си в Солун, декември 1912 г. Владетелят носи зелен шинел с опростена кройка, а князете полева униформа с петлици на яката, която не влиза в масова употреба. Дори в свитата на царя има голямо разнообразие от униформи (ч.к.)

Група офицери от пехотата в разнообразно облекло (ч.к.)

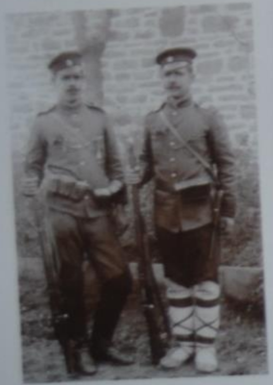

Двама войници от пехотата. Носенето на ботуши и цървули в една част е нормално за периода. Войникът вляво носи трофейни турски паласки и шпори на ботушите (ч.к.)

Офицери и войници от 9-а Плевенска дивизия с различни униформи (ч.к.)

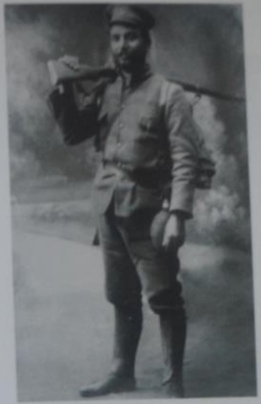

Български войник с изцяло трофейно облекло, въоръжение и снаряжение. Носи офицерска фуражка и обувки с гамаши (ч.к.)

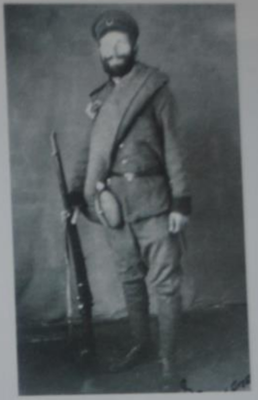

Войник от 22-ри пехотен полк в стандартна полева униформа с обувки и навои. Носи трофейна пушка и манерка (ч.к.)

От складовете са извадени всички налични запаси от стари образци униформи (включително и цветните мундири от парадното облекло), с които са облечени третите бригади в дивизиите. Особено осезаем е недостигът на ботуши, затова значителна част от войниците заминат за фронта с цървули. Подобни прецеденти има дори в елитните шефски части.

По време на бойните действия са получени допълнително 190 000 шинела, 100 000 платнища и 80 000 чифта ботуши. В Русия са направени бързи поръчки на

Група офицери от жп дружината на инженерния полк. Наблюдава се смесица от елементи на полевата и празничната униформа (ч.к.)

Войник от 3-ти пехотен Бдински полк в зимна полева униформа с пълно бойно снаряжение. Фуражката е с тъмносиня периферия и цветна околошка. Носи въведената през 1899 г. шаячна куртка с обшити с червен гайтан тъмносиня яка и маншети. На червените пагони с шаблон е нанесен номерът на полка с жълта блажна боя. Панталонът е от шаячен плат с цветен кант според прибора. Поради недостиг на ботуши много войници през Балканската война заминават за фронта с цървули, които се оказват доста удобни при дълги преходи. Шинелът и платнището са скатани върху раницата.

Снаряжение: Образец 1898 г., включващо кожен колан с две несиметрични поясни паласки, презраменна паласка, [illegible] за нож, шанцов инструмент, манерка и раница.

Въоръжение: 8-мм пушка „Манлихер" обр. 1895 г. и нож

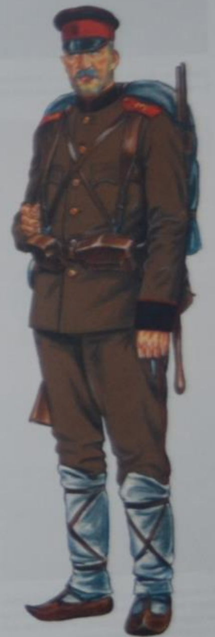

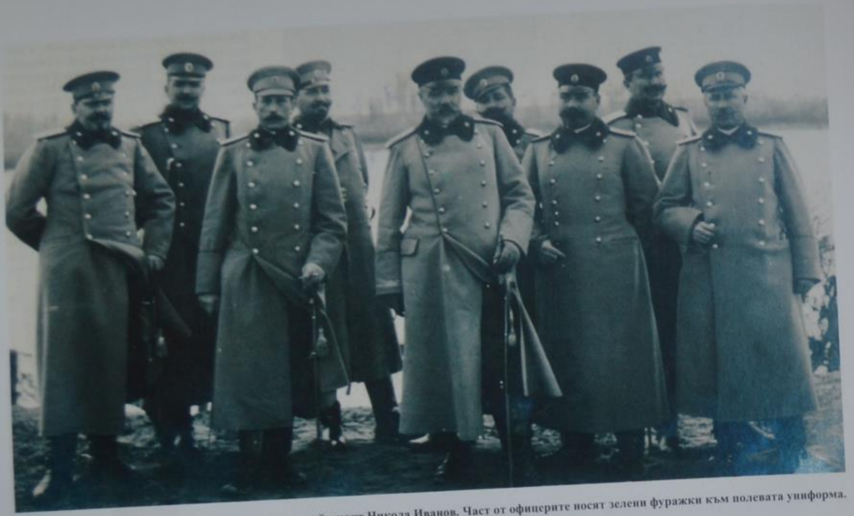

Щабът на Втора армия начело с командващия ген.-лейтенант Никола Иванов. Част от офицерите носят зелени фуражки към полевата униформа. Всички са със сивосините шинели към празничната униформа (ч.к.)

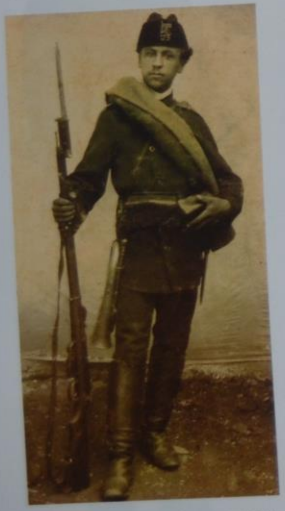

Доброволец от Македоно-Одринското опълчение. Единствено калпакът е стандартен за това формирование. Дрехата е цивилен модел с прикрепени пагони (ч.к.)

униформено облекло, които пристигат след сключването на първото примирие. Доставени са 302 000 шинела, 58 555 кожухчета, 75 000 куртки, 105 046 панталона и 234 899 чифта ботуши. Изработените униформи се различават от ушитите у нас по цвета си (зеленикав с жълт оттенък). Вместо да бъдат с цветни яка и маншети куртките са само с обкантване. Капаците на джобовете са със заоблени краища и само в средата – с остър нос. Качествените униформи подобряват външния вид на българската армия в края на Балканската и в последвалата я само няколко месеца по-късно Междусъюзническа война.

По време на Балканската война недостигът от униформи е попълван и от турските военни складове с намерените там облекла на османската армия. Турските униформи са с по-зеленикав оттенък от българските и са с много добро качество. В българската войска с охота се използва и трофейно турско снаряжение. Особено популярни са алуминиевите манерки, които са много по-качествени от тенекиените бъклички на българските войници.

Генерал Георги Вазов с група войници след превземането на Одрин. Крайният вдясно носи трофейна турска куртка, пантолон и навои (ч.к.)

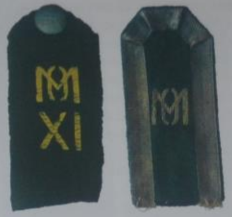

Пагони на редник и офицерски кандидат от Македоно-Одринското опълчение (НВИМ)

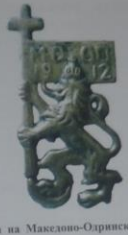

Кокарда на Македоно-Одринското опълчение (ч.к.)

По време на Балканската война от 1912–1913 г. командването на българската армия натрупва ценен опит. Много от теоретичните постановки, разработени преди войната, се оказват погрешни.

Интересни са наблюденията и оценките, направени от чужди военни специалисти, следили отблизо развоя на събитията. В излязлата през 1914 г. книга на Генералния щаб на немската армия, посветена на поуките от току-що завършилата Балканска война, е направен по немски прецизен анализ на всеки детайл от бойните действия.

От опитното око на немските генералщабни офицери не са убегнали и някои поуки, свързани с практическото използване на униформите през войната. Споменава се, че в сравнение с турските облекла основният цвят на българските бойни униформи в значителна степен се откроява на фона на местността. По-значимото присъствие на цветни елементи в униформите на нашата армия също се изтъква като причина за неоправданите загуби, дадени в резултат на пушечния огън на противника. Прави се изводът, че е наложително да се сведе до минимум цветната украса, като едновременно с това се подчертава и необходимостта военното облекло да се шие от плат с по-пригоден към общия фон на местността цвят.

Подобни са наблюденията и на френския военен аташе в България майор Матарел, който посещава зоната на бойните действия. В един от своите доклади до френското военно министерство той подчертава като една от основните причини за големите загуби сред офицерите факта, че техните униформи (особено шинелите) видимо се отличават от войнишките. Това ги прави лесна мишена за стрелците от противниковата страна.

Група опълченци в стандартна войнишка униформа и утвърдените за опълчението калпаци (БИА)

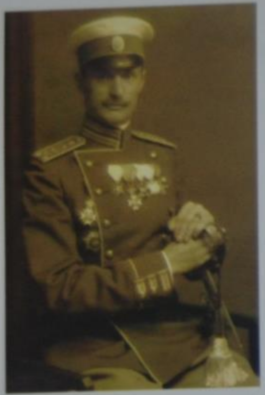

Капитан от 22-ри пехотен полк в парадна униформа мод. 1915 г. (ч.к.)

Слабостите, забелязани от чуждите военни специалисти, са добре известни и на българското военно ръководство. Направен е критичен анализ на опита от току-що завършилите бойни действия и са взети мерки за практическото решаване на проблема. Още на 28 април 1913 г., т.е. преди започването на Междусъюзническата война, министърът на войната генерал-лейтенант Никифор Никифоров в доклад до цар Фердинанд I предлага някои промени в облеклото на войската, като целта е чрез намаляването на цветните елементи върху униформите косвено да се повлияе за намаляването на загубите по време на война. За офицерите се предвижда въвеждането на китал и лятна куртка от сивозеленикав плат.

Краткият период (от около две години) между приключването на Междусъюзническата война и влизането на България в Първата световна война е използван за практическата реализация на поуките от бойния опит. Със Заповед № 193 от 30 март 1915 г. са обнародвани нови правила за облеклото на офицерите и войниците от армията. Разнообразието от видове униформено облекло е сведено до минимум. В употреба са парадно, служебно и домашно облекло.

При парадното облекло се запазва калпакът, но само за генералите, а всички останали офицери носят фуражка. Мундирът не изменя кройката и цвета си, но е опростена украсата му. Петлиците на яката и маншетите на офицерите са вече от галун. Носят се и дълги сини панталони, а шинелът се шие от по-тъмен сив плат.

Като основно офицерско облекло започва да се използва куртката. Зимната е от зеленикав вълнен плат, а лятната е със същия цвят, но от по-тънък материал. Пагоните се шият от плата на куртката, като кантовете са цветни, а звездите – оксидирани. Панталоните са от същия плат, тип брич, с цветен кант и се носят с високи ботуши. Допуска се и употребата на навои (бинтове) от зеленикав плат, на гамаши и обувки от кафява кожа. Въведен е и шинел за употреба по време на война, който се шие от плата на войнишките шинели. При него петлиците са с цветен кант, а пагоните – като на куртката.

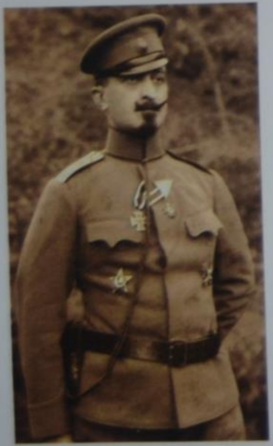

Подполковник от пехотата в полева униформа мод. 1915 г. (ч.к.)

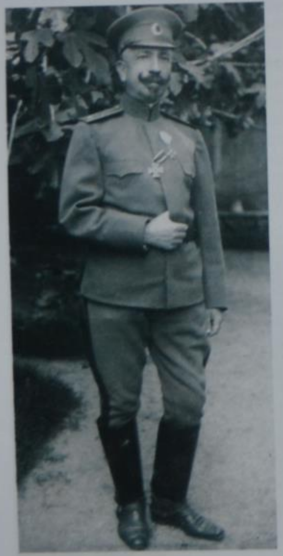

Генерал-майор в бойна униформа мод. 1915 г. с въведените през 1916 г. лампази (ч.к.)

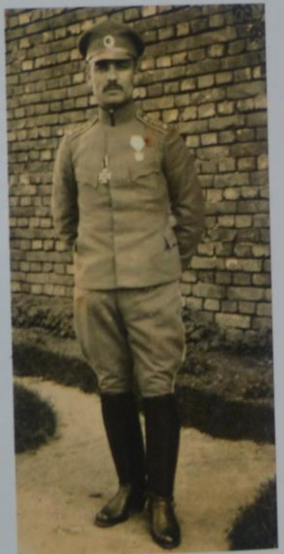

Поручик от 1-ви конен полк в полева униформа мод. 1915 г.

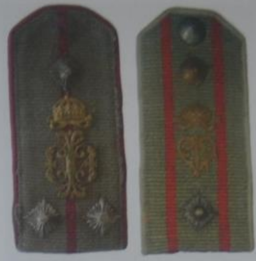

Пагони от полева униформа на капитан от пехотен полк, шефски на цар Фердинанд I, и на подполковник от Лейбгвардейския на НВ конен полк, вариант на мод. 1915 г. (НВИМ)

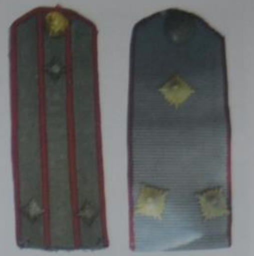

Пагони от бойната униформа на полковник от пехотата, вариант на мод. 1915 г., и на генерал от пехотата, вариант на мод. 1915 г. (НВИМ)

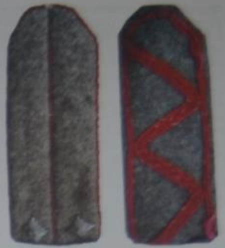

Пагони от боен шинел на поручик и генерал мод. 1915 г. (НВИМ)

Предвижда се въвеждането на боен нож, наречен в заповедта „къс меч“, но няма сведения да е разработен такъв модел. През време на войната повечето офицери носят нож от пушка „Манлихер“, в стандартен лопус, с прикрепен малък кожен темляк към дръжката. Ръкавиците и бойният колан са кожени, с орехов цвят.

За флигел-адютантите и офицерите от Лейбгвардейския конен полк е въведена зелена куртка, подобна на общоармейската. Фуражката към строевата униформа е изцяло зелена, с черен кант по долната страна на околожката. В заповедта за въвеждането ѝ е предвидено званието на офицера да се показва със специални знаци, но няма сведения това да е реализирано. Нещо повече, поради тежкото икономическо състояние на страната регламентираните в тази заповед промени в облеклото са въведени постепенно. Към началото на бойните действия много от офицерите, особено призованите от запаса, са облечени с по-стари образци униформи.

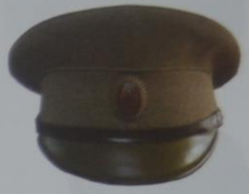

Офицерска фуражка към служебната униформа мод. 1915 г. (Музей за история на Варна)

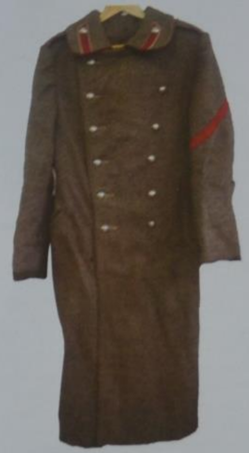

Офицерски шинел от полевата униформа на офицер от Лейбгвардейския на НВ конен полк мод. 1915 г. На левия ръкав има нашивка за раняване (НВИМ)

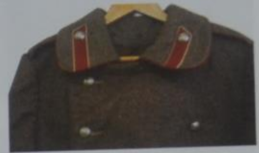

Детайл от яката на офицерски полеви шинел мод. 1915 г. (НВИМ)

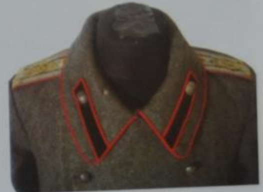

Детайл от яката на офицерски полеви шинел на военен лекар, вариант на мод. 1915 г. (НВИМ)

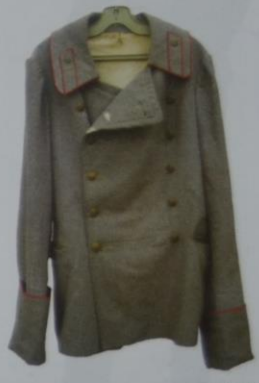

Скъсен офицерски боен шинел, вариант на мод. 1915 г. (Музей за история на Варна)

Подполковник от пехотата в полева униформа мод. 1915 г. Опитът от Балканските войни е взет под внимание в новия модел офицерско облекло. Фуражката е изцяло зелена, само с един черен кант отдолу. Цветните елементи на куртката също са сведени до минимум. Пагоните вече се изработват от плата на куртката, а звездите са оксидирани. Панталоните са с кройка полубрич и са без цветни кантове.

Снаряжение: Кожен колан в орехов цвят обр. 1915 г., по-ранен модел кобур от черна кожа и лопус за нож.

Въоръжение: Пистолет и нож от пушка „Манлихер"

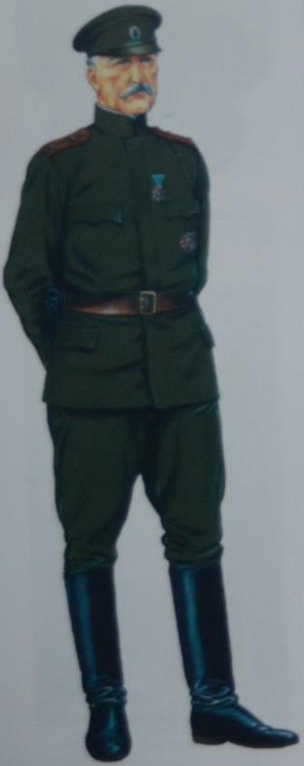

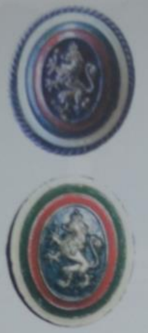

Офицерска и войнишка кокарда с лъв – неуточнена година на въвеждане (ч.к.)

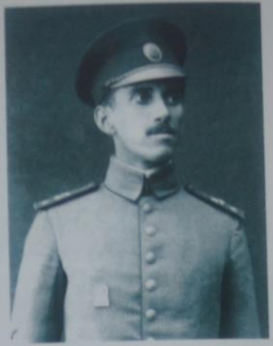

Подпоручик от 5-и пехотен полк в немска куртка. Кокардата на фуражката е с лъв (ч.к.)

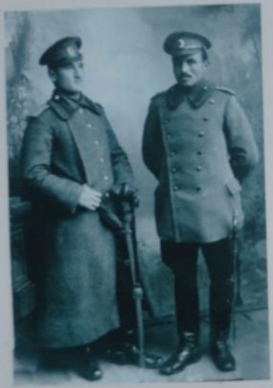

Младши офицери от конницата. Вляво с войнишки шинел, вдясно със скъсен офицерски шинел

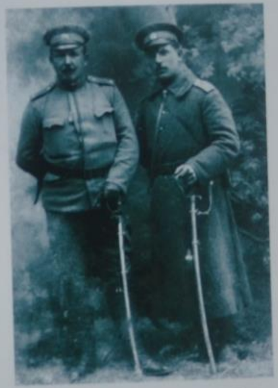

Офицери от конницата в бойна униформа. Кокардата на фуражките е с лъв

По време на Първата световна война се наблюдава твърде голямо разнообразие в качеството, цвета и кройката на офицерските униформи. Срещат се куртки с големи външни джобове, мека обърната яка и други елементи, различаващи се от стандартния модел. Някои офицери носят немски и австрийски образци с български пагони. Редица снимки от епохата свидетелстват, че много от старшите офицери носят на фуражките си вместо обичайния кожен подбрадник плетен сърмен шнур.

През Първата световна война е разработен и нов модел кокарда в два варианта – офицерски и войнишки. Тя е с елипсовидна форма, а в средата ѝ се поставя изправен коронован лъв. Съхранени са както образци, така и снимки, но не е открита заповед за въвеждането им. Сред фронтовите офицери, главно в кавалерията, са популярни скъсени до коляното шинели, които са по-удобни при езда и бойни действия в траншеите.

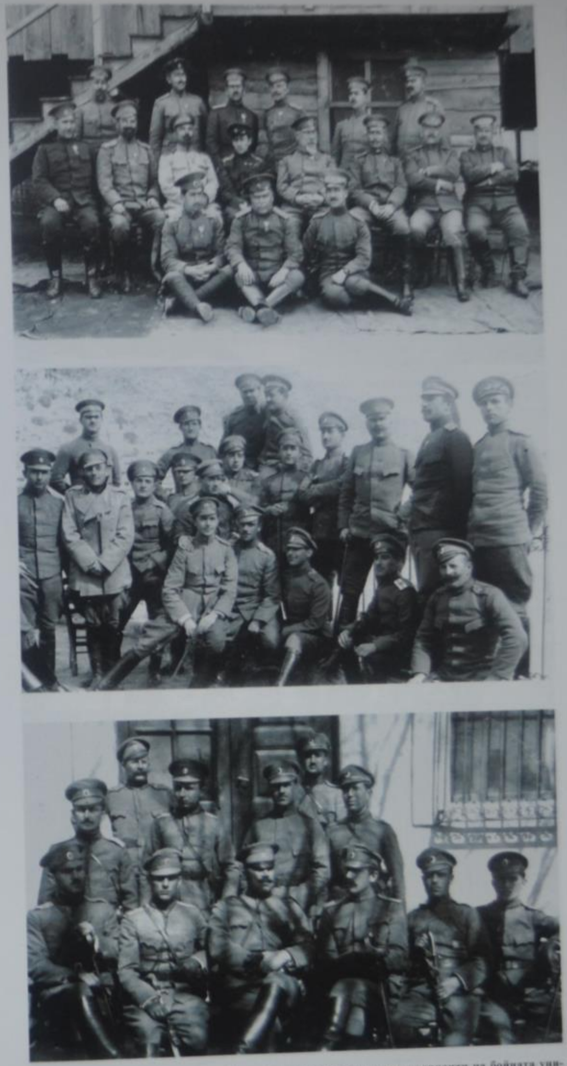

Фронтови снимки на офицери от българската войска с различни варианти на бойната униформа (ч.к.)

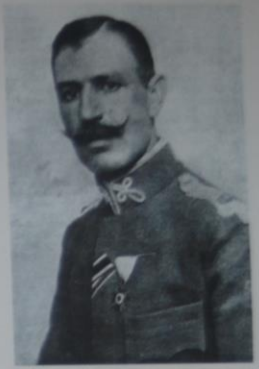

Офицер от Лейбгвардейския на НВ конен полк в служебна куртка мод. 1915 г.

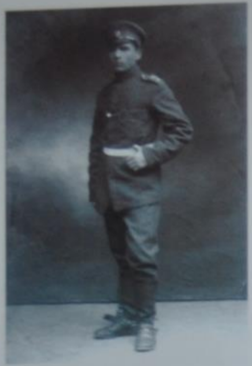

Конник от 3-ти конен полк в бойна униформа. Кавалеристите се отличават от пехотинците по подбрадника на фуражката, белия колан и шпорите на ботушите (ч.к.)

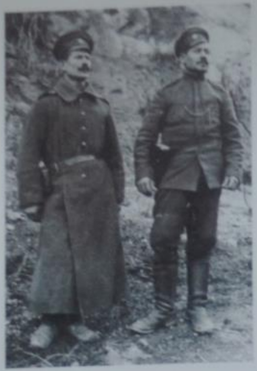

Подофицери от пехотата в бойна униформа. Ясно се вижда кройката на шинела и куртката (ч.к.)

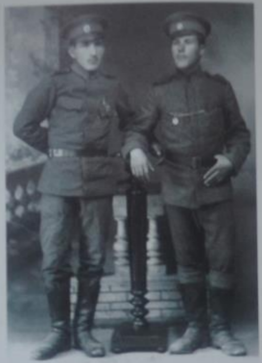

Офицери от конницата в бойна униформа. Кокардата на фуражките е с лъв

Промените от 1915 г. засягат и войнишката униформа. В текста на заповедта от март с.г. навсякъде като основен цвят на облеклата се посочва „зеленикавото“. Макар че през следващите месеци са ушити известно количество униформи, след започването на военните действия тази практика е прекратена. Възстановен е кафявожълтеникавият цвят на шаяка, който се получава при естествената обработка на вълнения плат и не се налага допълнителното му оцветяване.

Куртката модел 1915 г. наподобява по-ранните модели, но е със скрито закопчаване като офицерската. Има цветно обкантване по края на яката, пагоните и маншетите. Шефските полкове също поставят восъчен номер към бойната си униформа. Панталонът е от същия плат, с кант от червен гайтан.

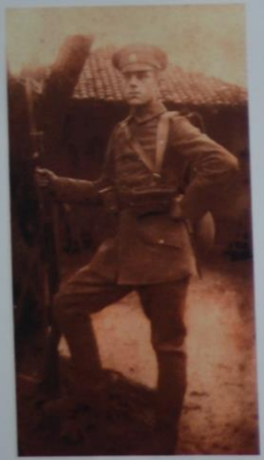

Войник в немска униформа с българско снаряжение. В средата на войната започват доставки на немски униформи, които се комбинират с български фуражки и пагони (ч.к.)

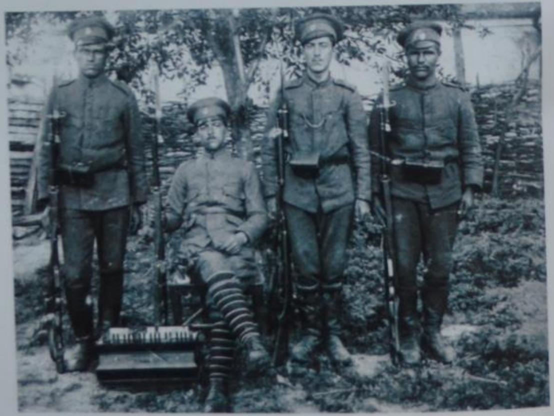

Офицер с група войници в бойна униформа. Вижда се окаяният вид на униформите им в средата на войната (ч.к.)

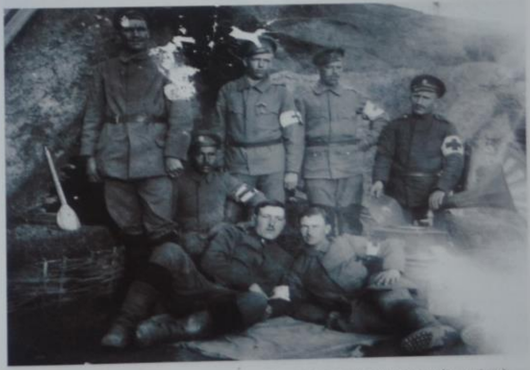

Група офицери и подофицери от българската войска в български и немски униформи (ч.к.)

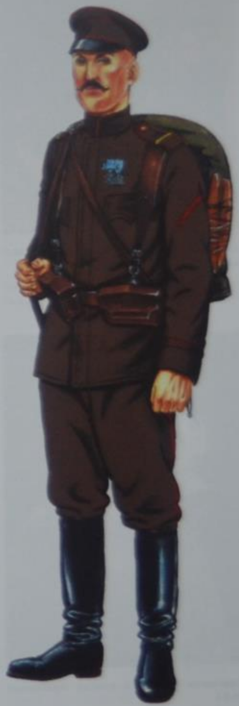

Войник в пълно бойно снаряжение с униформа мод. 1915 г. И при войнишката униформа цветните елементи са сведени до минимум. Премахнати са цветовите различия между различните родове оръжие. Кройката на куртката, с изключение на скритото закопчаване, е като при мод. 1899 г.

Снаряжение: Стандартно за долните чинове: кожен колан, две поясни паласки, една презрамечна паласка, раница, манерка, лопатка и лопус за нож.

Въоръжение: 8-мм магазинна пушка „Манлихер“ обр. 1895 г. и нож

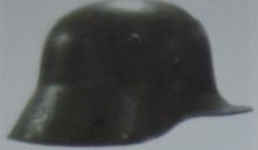

Немска стоманена каска обр. 1916 г.

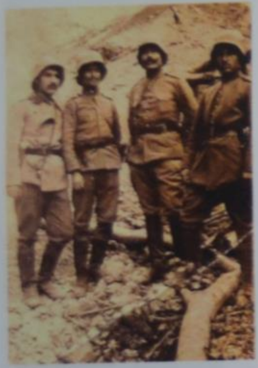

Български фронтови офицери с немски каски (ч.к.)

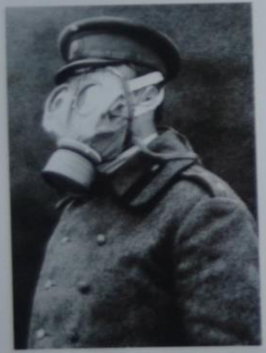

Български офицер с немски противогаз (ч.к.)

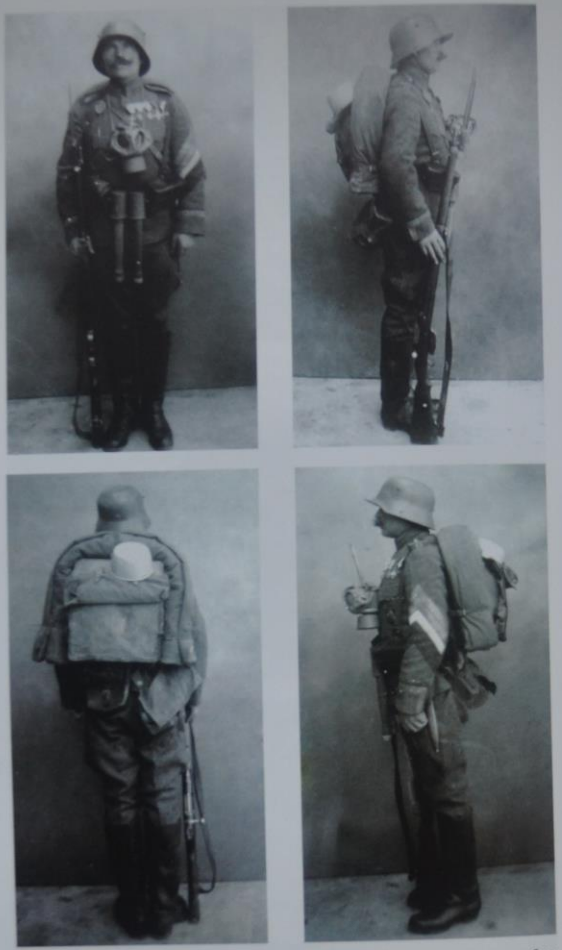

Фелдфебел от 1-ви пехотен полк в пълно бойно снаряжение с каска, противогаз и ръчни бомби – „бухалки“, на колана (НВИМ)

По устав се носят кожени ботуши, но практиката налага използването на обувки с навои и цървули. В края на войната положението с обувките на войниците става критично и в траншеите има немалко войници, обути с дървени налъми.

Разстройването на народното стопанство вследствие на продължителните бойни действия се отразява пагубно върху облеклото на войската. Поради недостиг на необходимите количества униформи някои от войниците са облечени буквално в парцали. Слабата производителност на българските шивашки фабрики принуждава командването да използва австрийски и германски военни униформи. Ето защо по това време е обичайна гледка в една рота да има войници, облечени и с български, и с немски, и с австрийски униформи. Употребяват се дори сръбски, иззети от складовете на отстъпилата сръбска армия. При така създалата се ситуация стремежът на командването е да се осигурят поне български фуражки и пагони, за да се съхрани националният облик на войнишкото облекло.

Развитието на тактиката при воденето на бойните действия през войната добавя някои нови образци снаряжение, необходими за предпазването на българския войник. След 1917 г. в нашата армия постъпват около 170 000 тъмносиви стоманени немски каски обр. 1916 г. Употребяват се предимно на Южния фронт, където по това време се води позиционна война. Неотменен елемент от снаряжението на войниците става и противогазът, който също е немски модел и се носи в кръгла метална кутия.

Тежките бойни действия, които българската войска води в продължение на няколко години, се отразяват осезаемо върху външния вид на войниците. В края на войната състоянието на униформите им е плачевно, но поради тежкото икономическо състояние на страната командването не е в състояние да го подобри. След приключването на бойните действия са направени сериозни изводи, които се вземат предвид при разработването на по-късните образци униформи на българската войска.

През разглеждания период в Българската армия се заражда нов род оръжие – авиацията. България е една от първите страни, развърнали организирани авиационни формирования с военна насоченост. Първоначално личният им състав (главно пилотите) е прикомандирован от други части на армията и носи тяхното облекло. По това време все още освен специалните летателни дрехи, които си набавят за своя сметка, нищо друго не ги отличава от останалите чинове в армията.

През Първата световна война авиацията постепенно се разраства, нараства и броят на пилотите. Поради липсата на финансови средства и този път не са им ушити специални униформи. През тези години летателният състав носи общоармейски униформи, но за да се различават от останалите офицери, през 1916 г. със Заповед по Действащата армия № 439 за пилотите и наблюдателите от авиацията са въведени специални значки от посребрен метал. От стари снимки се вижда, че върху пагоните на някои от тях се появява и утвърдилият се по-късно символ на военната авиация – крилата перка, най-вероятно немски модел. Специализираното летателно облекло продължава да е твърде разнообразно.

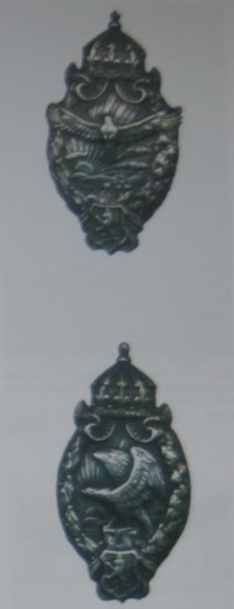

Пилотски и наблюдателски знак обр. 1916 г. (ч.к.)

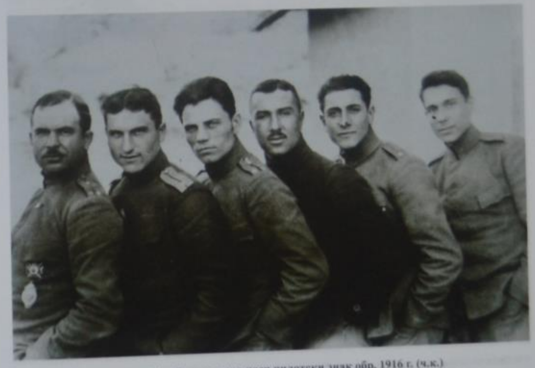

Група офицери – пилоти. Крайният вляво носи пилотски знак обр. 1916 г. (ч.к.)

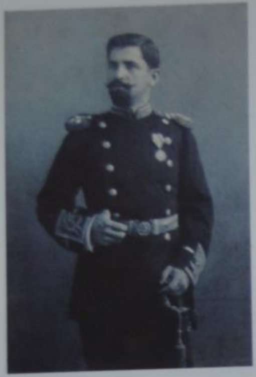

Лейтенант Рашко Серафимов в парадна униформа на младши офицер от флота мод. 1902 г. (ВММ)

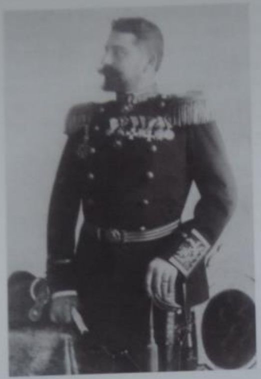

Капитан I ранг Станчо Димитриев в парадна униформа на старши офицер от флота мод. 1902 г. (ВММ)

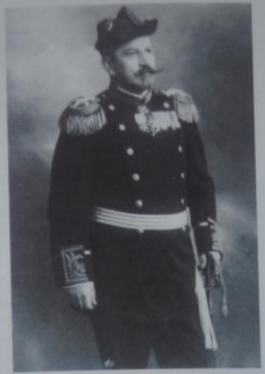

Капитан I ранг Васил Хитров в парадна униформа на старши офицер от флота мод. 1902 г. (ВММ)

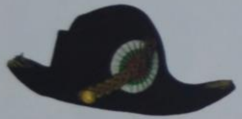

Триуголка от парадната униформа на офицер от флота (НВИМ)

От първите години на XX век до края на Първата световна война българският военен флот също претърпява динамично развитие. Вниманието, което Военното министерство отделя на марината, се отразява и върху униформеното ѝ облекло.

Със Заповед № 31 от 30 януари 1902 г. са обнародвани новите правила за формата на облеклото във флота. Направени са промени, за част от които вероятно има и политически причини. Публикуването на заповедта съвпада с водените преговори между правителствата на България и Русия, резултатът от които е сключването на тайна военна конвенция. Една от основните клаузи на договора е подчиняването на българската армия и флот на руското командване в случай на война. Стоплянето на отношенията между двете страни е свързано с чести посещения на учебния крайцер „Надежда" в руски пристанища. Вероятно тогава е забелязано видимото различие в униформите. По това време униформата в българския военен флот, особено офицерската, е под силно английско влияние. Ето защо в промените, заложени в Заповед № 31, прозира стремеж към доближаване на българската морска униформа до руската.

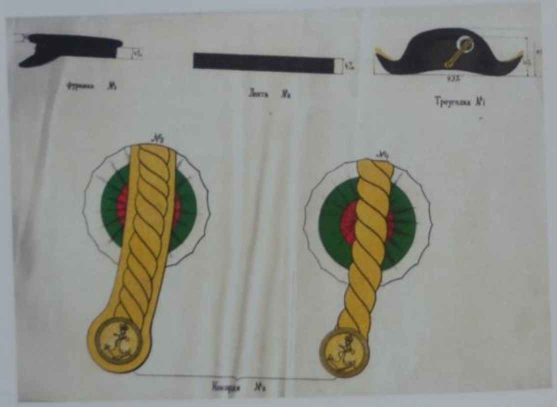

Рисунка от заповедта за промяна на облеклото във флота (ДВИА)

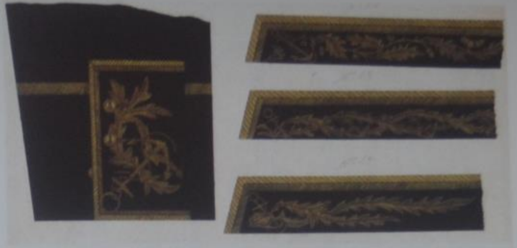

Рисунка на бродерията на яката и клапана на маншета за парадната униформа за офицерите от флота (ДВИА)

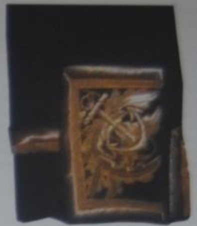

Клапан на маншета от парадна униформа на офицер от флота (ВММ)

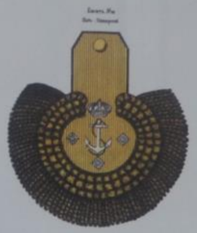

Рисунка на еполет за старши офицер във флота (ДВИА)

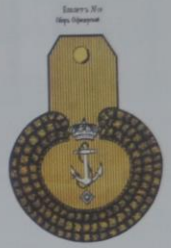

Рисунка на еполет за младшите офицери във флота (ДВИА)

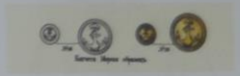

Рисунки на образци копчета във флота (ДВИА)

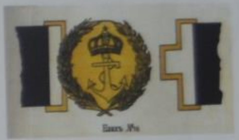

Рисунки на бляха на офицерския колан (ДВИА)

Първата основна промяна засяга парадната униформа на офицерите. Тя се състои от триуголка, мундир и панталон. Триуголката според Заповед № 31 видимо се различава от по-ранния модел от 1883 г. Изработва се от черен кастор, а лявата ѝ страна е по-висока от дясната. По края е пришита копринена лента с редуващи се бродирани котви в лаврови венци. Розетката на кокардата е с обратна подредба на цветовете в сравнение с предишния модел. В зависимост от званието са предвидени три вида петлици от усукан сърмен шнур.

Мундирът, който по кройка е като общоармейския, се шие от тъмносин, почти черен плат. На яката и клапаните на маншетите има богата бродерия с морска символика. На раменете се носят общоармейски еполети със сребърни котви. Мундирът се препасва с портупей от златен галун, с един или два черни просвета в зависимост от званието. Бляхът е кръгъл и позлатен, с гравирана котва, а околовръст с лаврови листа. Панталонът е от плата на мундира. За адмиралите и командващия флота са предвидени лампази от генералски галун. Триуголката на командващия марината е със златен галун и бели щраусови пера. Със същата заповед е въведена нов модел морска сабя с богато орнаментиран ефес и гривни на канията, която се носи със специален темляк.

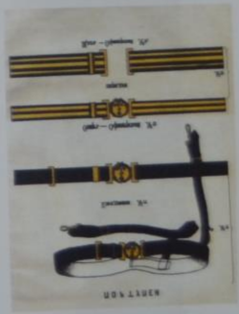

Рисунка на коланите към офицерската униформа във флота (ДВИА)

Капитан-лейтенант от флота в лятна служебна униформа с куртка. Направените през 1902 г. промени се отразяват и върху фуражката на флотските офицери. На нея се поставят три бели канта, както е в руския флот, и общоармейска кокарда. Козирката става по-права за удобство при наблюдение с бинокъл. Сърменият подбрадник през 1905 г. е заменен с кожен. Показаната на рисунката куртка е в употреба до 1905 г., когато е заменена с едноредов модел, наподобяващ пехотната куртка. Панталонът е приетият за флота дълъг модел. Носи се с къси черни ботуши

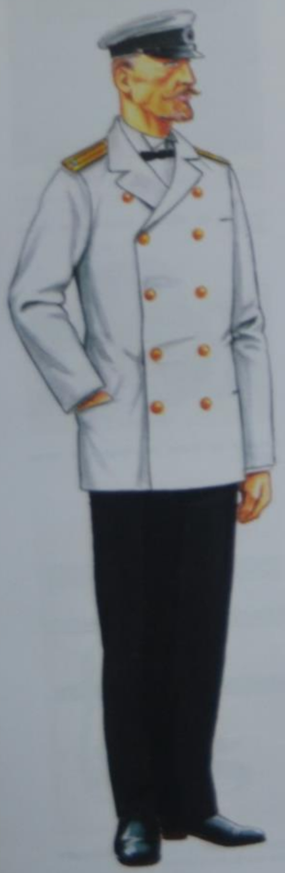

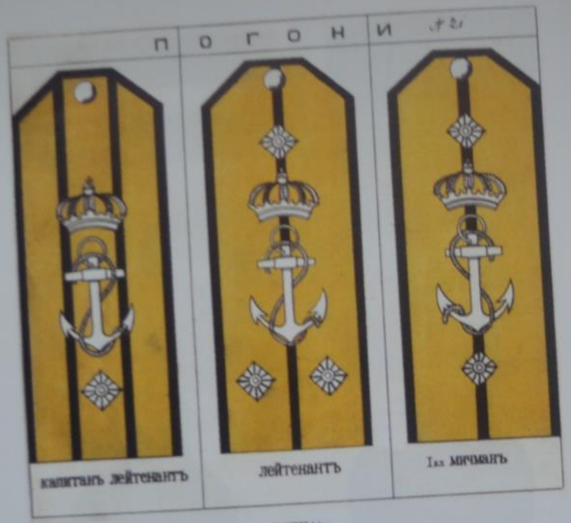

Рисунка на пагони за офицерите във флота (ДВИА)

Промени са направени и в служебното и домашното облекло на флотските офицери. Фуражката е с три бели канта (като в руския флот) и общоармейска кокарда, а околожката има копринена лента с котви като на триуголката. Има и два подбрадника, единият от които е кожен, а над него се поставя друг – от златен галун. Козирката е по-изправена – за удобство при наблюдение с бинокъл. Галунните наръкавни нашивки на сюртука са премахнати, а званията се различават само по пагоните.

В зависимост от сезона като служебно облекло се използва куртка от тъмносин или бял плат. По своята кройка тя силно наподобява късо сако с три джоба (с прорези) и два реда по пет копчета. Носи се с дълъг панталон. Шинелът е от тъмносин вълнен плат, с яка от черно кадифе. Офицерският гардероб включва и пелерина.

В заповедта липсват промени по отношение на униформите на редовите чинове. Въведени са само няколко емблеми за различните специалности, които се поставят на левия ръкав над лакътя.

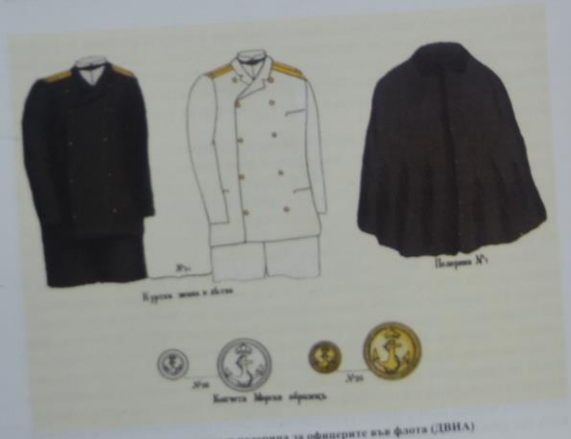

Рисунки на зимна и лятна куртка и пелерина за офицерите във флота (ДВИА)

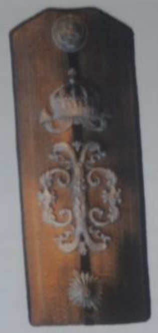

Пагон на мичман II ранг с вензел „Ф“ (ВММ)

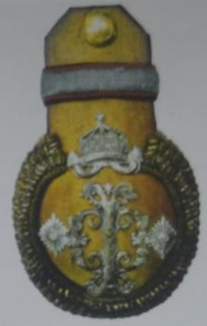

Еполет на мичман I ранг с вензел „Ф“ (ВММ)

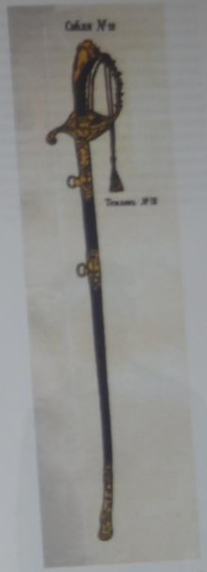

Рисунка на морска офицерска сабя обр. 1902 г. (ДВИА)

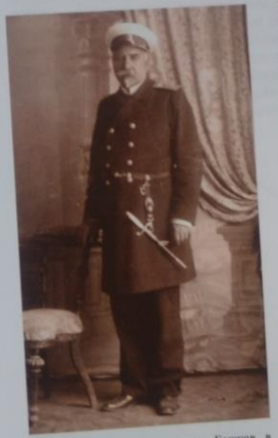

Капитан II ранг Константин Божков в служебна униформа със сюртук и кортик (ВММ)

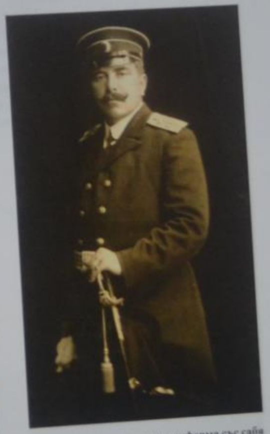

Мичман II ранг в строева униформа със сабя (ч.к.)

Детайл на гарда на морска офицерска сабя обр. 1902 г. (НВИМ)

Ефрейтор – рулеви от учебния крайцер „Надежда", в зимна служебна униформа. За разлика от офицерската униформата на матросите не търпи съществени промени. Опитите за се доближи до руската на практика не засягат облеклото на долните чинове във флота. Традиционната матроска фуражка „безкозирка" е без кантове и с черна копринена лента на околожката с името на кораба или частта, в която служи матросът. Холандката през периода се носи над панталона, но е силно вталена. На левия ръкав над лакътя в съответствие със Заповед № 31/1901 г. се пришиват знаци за специалността. Панталоните са дълги със свободна кройка. Носят се с къси черни ботуши

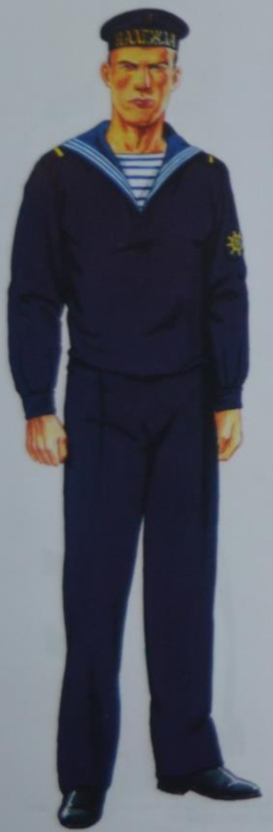

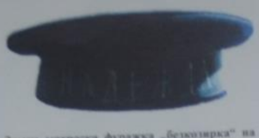

Зимна матроска фуражка „безкозирка" на моряк от учебния кръстосвач „Надежда" (НВИМ)

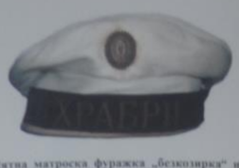

Лятна матроска фуражка „безкозирка" на моряк от торпедоносеца „Храбри" (НВИМ)

Със Заповед № 245 от 29 август 1905 г. се въвежда куртка с променена кройка. Тя е едноредна, с пет златни копчета, права яка и четири джоба с капаци. Горните джобове са външни. Зимната куртка се шие от тъмносин плат, а лятната – от бяло платно. Както към зимната, така и към лятната униформа се носят златни пагони, от които е премахната котвата. От фуражката е свален сърменият подбрадник, а вместо галунния портупей е въведен нов, от черна лакирана кожа, като единствено бляхът остава без промяна. От същата кожа са и пастъците на сабята. Въведен е и кортик, който се носи към домашната и визитната форма, а на сабята се поставя нов модел темляк с масивна топка.

Със Заповед № 172 от 7 юни 1906 г. княз Фердинанд I поема шефство над флота, който в съответствие с документите получава официалното название Военен на Негово Величество флот. Във връзка с това на пагоните се поставя нов вензел – буквата „Ф" с корона от посребрен метал.

Нерегламентирано при служба на корабите се носят и скъсени офицерски шинели с подплата и яка от агнешка кожа. Моряците най-често носят бушлати – къси шинели, подобни на опълченската „българка".

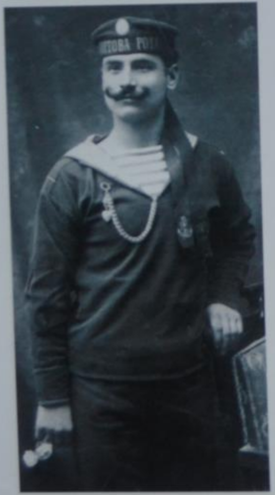

Матрос от портовата рота в зимна строева униформа (ч.к.)

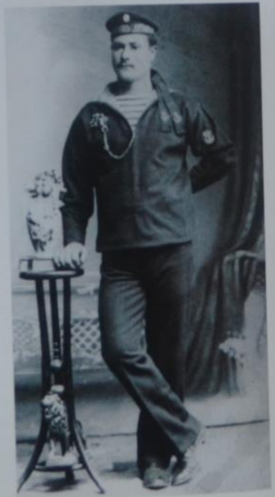

Матрос сигналист от торпедоносеца „Дръзки" в зимна строева униформа (ВММ)

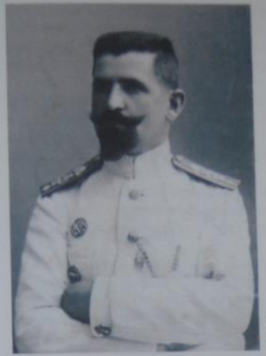

Капитан-лейтенант Рашко Серафимов в лятна служебна униформа с куртка мод. 1905 г. (ВММ)

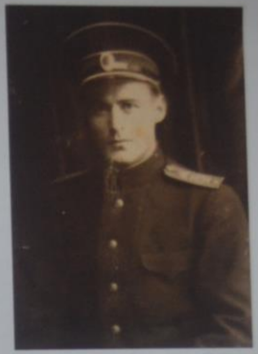

Мичман II ранг в зимна строева униформа с куртка мод. 1905/1915 г. (ч.к.)

Мичман II ранг – пилот, в зимна служебна униформа с куртка мод. 1905/1915 г. През войната офицерите от флота носят предимно удобната куртка от служебната униформа. Въведена през 1905 г. и леко изменена през следващата година, първоначално се шие от тъмносин плат. През 1915 г. е направена промяна и строевата униформа през зимата е изцяло черна. Пагоните са с намалена широчина. Пропорционално са намалени вензелите и звездите. Пилотите от морската водохвърчилна станция се отличават от своите колеги по пилотската или наблюдателска значка обр. 1916 г. Носи се на левия горен джоб. Друг отличителен детайл от облеклото на авиаторите е носенето на обувки с гамаши от черна кожа при полети

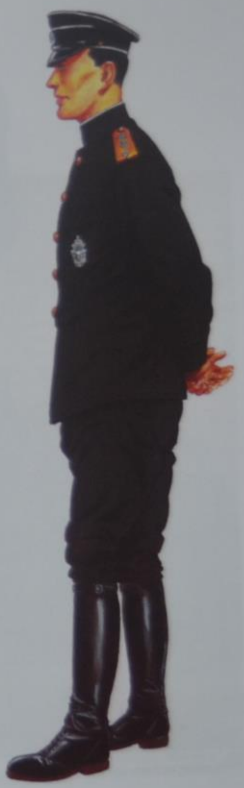

Възпитаниците на Морското училище носят моряшки униформи с изписан върху лентата на фуражката надпис „Морско училище". Към парадната зимна униформа те обличат бушлат, върху чиято яка за кратко време са поставяни и петлици. На стари снимки се вижда, че бушлатът се носи разкопчан, с извадена отгоре яка на холандката. Възпитаниците на Морското училище носят и бели ръкавици.

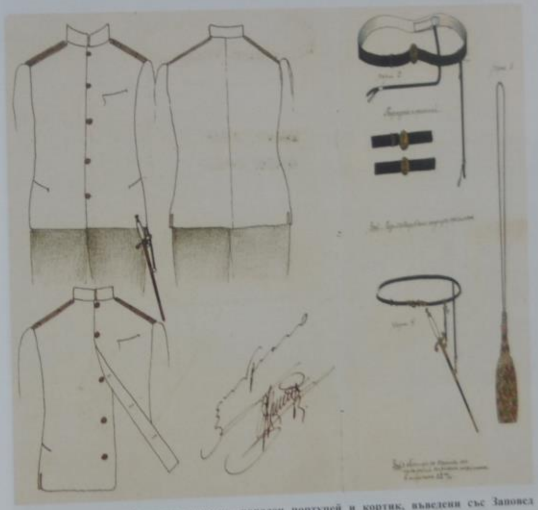

Рисунка на лятна офицерска куртка, параден портупей и кортик, въведени със Заповед № 245/1905 г. (ч.к.)

Това са едни от последните промени в облеклото на флота преди началото на войните. Със Заповед № 190 от 1915 г. е променен и цветът на куртката и панталона, които вместо тъмносини стават черни. Популярност придобива и тужурката (двуредно сако), която не е описана в официалните заповеди, но се носи масово от офицерите.

През 1917 г. във флота се създава и морската авиация, а служещите в нея офицери летци най-често носят удобната куртка. Единствената разлика в сравнение с останалите флотски офицери е пилотската значка, която прикрепват върху левия си горен джоб. При полети летците са екипирани с кожени обувки с гамаши, в които е пристегнат панталонът.

На 5 септември 1916 г. за първи път в историята на българския военен флот е стоварен морски десант, осъществен от Варненската портова рота. Първите български морски пехотинци носят моряшка униформа със сиви шинели и пехотно снаряжение.

Завършването на Първата световна война ознаменува края на един наситен с промени в униформеното облекло период. Въведени са различни елементи, които се запазват и през следващите години стават традиционни за българските военнослужещи. Доизгражда се и оригинална българска униформена символика, а тенденцията към практичност на военното облекло трайно се запазва и през следващите периоди.

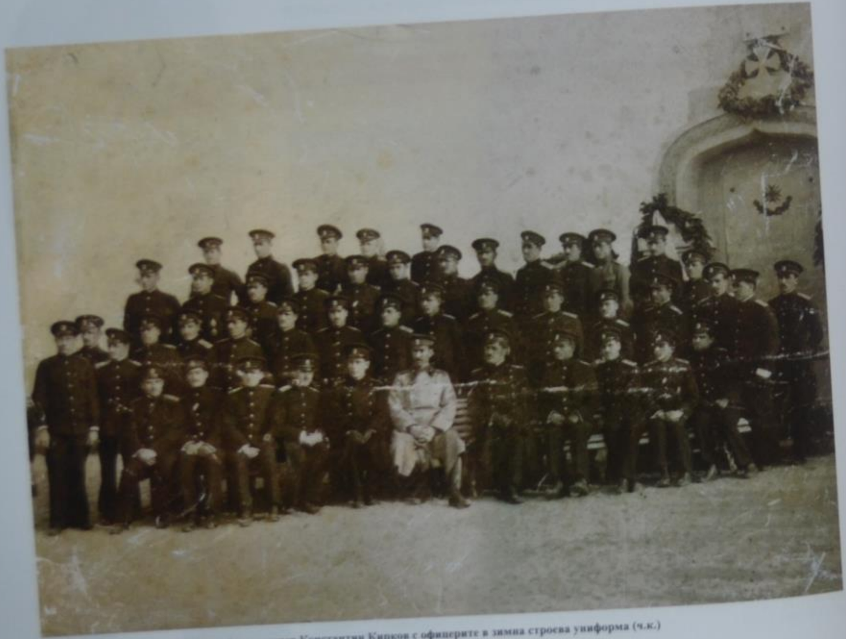

Началникът на флота генерал-майор инженер Константин Кирков с офицерите в зимна строева униформа (ч.к.)

ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1920–1936 г.

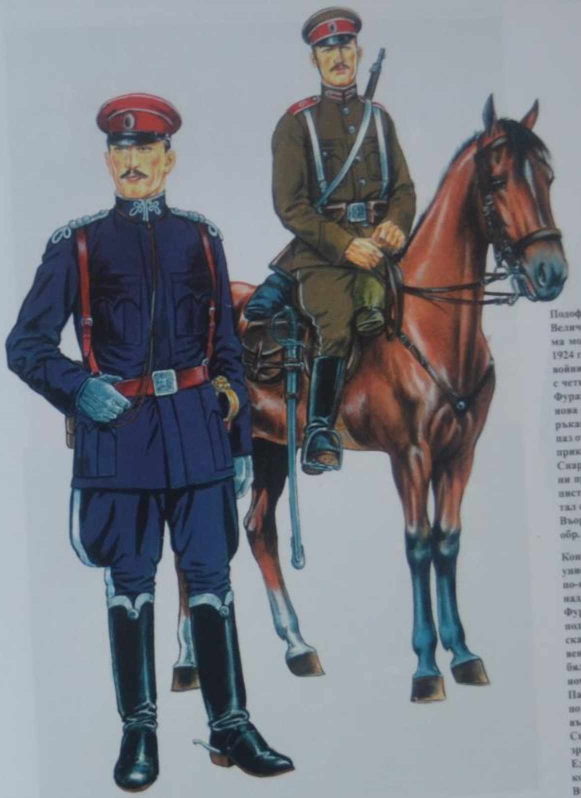

Подофицер от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк в дежурна униформа мод. 1924 г. Възстановената с Указ № 7/1924 г. тъмносиня куртка за подофицерите и войниците е идентична на офицерската. Тя е с четиря външни джоба с тривърхи капаци. Фуражката е с кожен подбрадник и порцеланова офицерска кокарда. Носи сиви кожени ръкавици. Панталоните са тип брич с лампаз от сърмен галун отстрани. Ботушите са с приковани шпори.

Снаряжение: Колан от червена кожа с двойни презрамки, пастъци за сабята и кобур за пистолет в орехов цвят. Бляхът е от бял метал с голям държавен герб.

Въоръжение: Пистолет и гвардейска сабя обр. 1903/1924 г.

Конник от 6-и конен полк в зимна строева униформа мод. 1932 г. Новата униформа е с по-ясно изразени елементи, показващи принадлежността към съответния род оръжие. Фуражката е червена с бели кантове и кожен подбрадник. Куртката е подобна на офицерската, но има джобове само на гърдите. Червените пагони и петлици са с обкантване от бял гайтан. Щампованият с бяла блажна боя номер е по-малък от по-ранните образци. Панталонът е тип полубрич и е с бял кант по външния шев. Високите ботуши са с привързани шпори.

Снаряжение: Кожен колан и двойни презрамки от бяла кожа с блях от бял метал. Единични кавалерийски паласки от кафява кожа и лопус за ножа.

Въоръжение: 8-мм карабина „Манлихер" обр. 1895 г. и кавалерийска сабя тип „Напред".

Тежката криза, в която България изпада след края на Първата световна война, принуждава правителството да предприеме сериозни мерки, насочени към икономии. Това засяга и силно намалената по численост Българска войска. За да се намали разнообразието в облеклото на офицерите, с Доклад № 192 от 7 юли 1920 г. министърът на войната Александър Стамболийски предлага на цар Борис III опростяване на военната униформа. Едновременно с това се цели и значителното намаляване на разходите, свързани със служебното им облекло. Направено е предложение офицерите да имат три вида униформа – парадна, служебна и домашна. На практика униформата е една, но чрез различна комбинация от аксесоари се превръща в една от тях. Още същия ден докладът е одобрен от цар Борис III и оформен със Заповед по военното ведомство № 367.

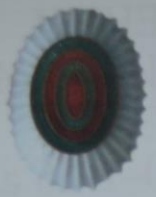

Офицерска порцеланова кокарда (НВИМ)

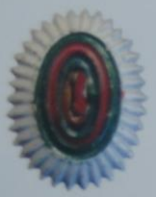

Войнишка метална кокарда (ч.к.)

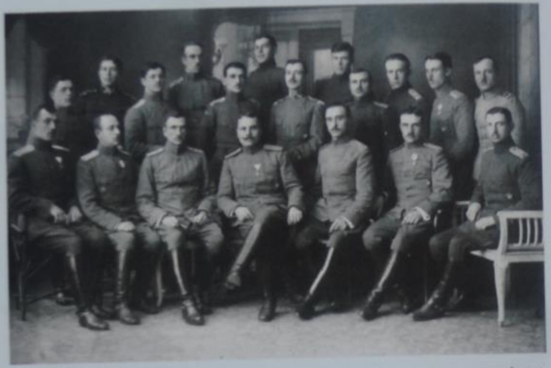

Група офицери от българската войска в различни варианти на офицерската полева униформа, 1919 г. (ч.к.)

Поручик от пехотата в зимна служебна униформа мод. 1920 г. (ч.к.)

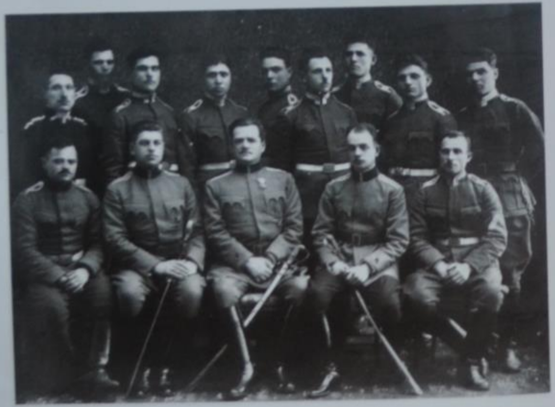

Група офицери и подофицери от конницата в строева униформа (ч.к.)

Според описанието фуражката се шие от зелен плат и има цветна околожка, черна кожена козирка и порцеланова кокарда. Цветовото различие на отделните родове оръжие е сведено до минимум. За пехотата и конницата е предвидено червено приборно сукно, а за останалите части черно кадифе. Кантовете за всички са червени, но за пехотата и кавалерията долният кант на околожката е черен. Направени са известни промени в пропорциите на шапката, която е по-голяма по размери от носената до този момент. Това е една тенденция в световен мащаб, която е особено характерна за 20-те години на XX век. Височината на околожката е 5 см, а периферията – 6 см. Лятно време фуражката се изработва от по-тънък плат.

В кройката на куртката също са направени изменения, тя става по-свободна като силует, тип клош. Яката е твърда и висока с цветни петлици според прибора. За пехотата и кавалерията по горния ѝ край се поставя черен кант, който за останалите родове оръжие е червен. Куртката е дълга до чатала, със скрито закопчаване и четири големи външни джоба с тривърхи капаци. На маншетите се запазва дотогавашният остър нос. По борта, джобовете, маншетите и гърба се поставят двойни шевове. Лятната куртка е със същата кройка, но се шие от по-тънък плат.

Предвидено е също носенето на брич и дълъг панталон. Шият се от плата на куртката и са с червен кант отстрани, като генералите, бригадните командири и старшите офицери от Генералния щаб ги носят с лампази. За летния сезон панталоните и бричът са от по-тънък плат.

Шинелът запазва кройката си от периода до Първата световна война, но се шие от дебел зелен плат. Яката е от същия плат, с цветни петлици според приборния цвят и копчета. Копчетата са с лъвчета и са боядисани със зелена боя. Предвижда се всички копчета на шинела от парадното и служебното облекло да се носят закопчани, а при домашното се допуска откопчаването на горните две. При този случай шинелът, чиято дължина достига 27 см от земята, се носи с отворени фасове (ревери). По време на походи и маневри се носи скатан през лявото рамо.

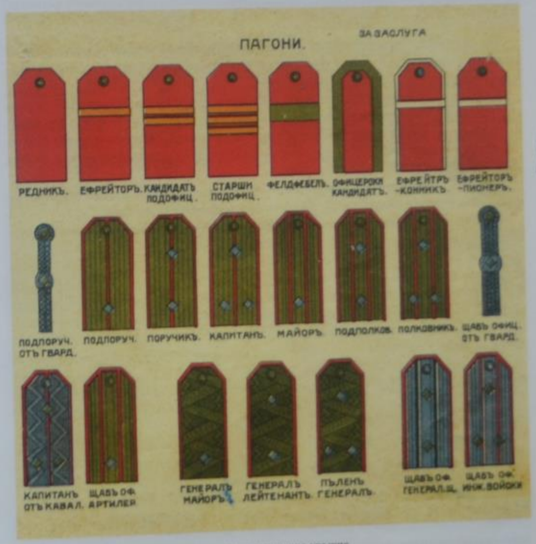
ПАГОНИ.
ЗА ЗАСЛУГА
РЕДНИКЪ.
ЕФРЕЙТОРЪ.
КАНДИДАТЪ ПОДОФИЦ.
СТАРШИ ПОДОФИЦ.
ФЕЛДФЕБЕЛЪ.
ОФИЦЕРСКИ КАНДИДАТЪ.
ЕФРЕЙТОРЪ -КОННИКЪ.
ЕФРЕЙТОРЪ -ПИОНЕРЪ.
ПОДПОРУЧ. ОТЪ ГВАРД.
ПОДПОРУЧ.
ПОРУЧИКЪ.
КАПИТАНЪ.
МАЙОРЪ.
ПОДПОЛКОВ.
ПОЛКОВНИКЪ.
ЩАБЪ ОФИЦ. ОТЪ ГВАРД.
КАПИТАНЪ ОТЪ КАВАЛ.
ЩАБЪ ОФ. АРТИЛЕР.
ГЕНЕРАЛЪ МАЙОРЪ.
ГЕНЕРАЛЪ ЛЕЙТЕНАНТЪ.
ПЪЛЕНЪ ГЕНЕРАЛЪ.
ЩАБЪ ОФ. ГЕНЕРАЛ.Щ.
ЩАБЪ ОФ. ИНЖ. ВОЙСКИ

Рисунка на пагоните в българската войска по родове оръжие

Подпоручик от 7-а пехотна дружина в домашна униформа, въведена със Заповед № 367/1920 г., която с малки изменения е в употреба през следващите 10 години. Свободната кройка тип клош е характерна за 20-те години. Опростената конструкция е свързана с тежкото икономическо състояние на страната. Опасването на кожен колан с кобур за пистолета превръща униформата в строева. При парадната се носи сърмен шарф и бели ръкавици. Бричът е италиански модел. Високите ботуши от гримирана кожа са с привързани шпори.

Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1905 г. с кожен темляк

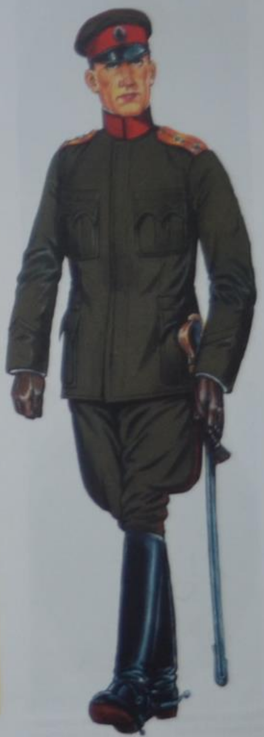

Както за шинела, така и за куртката са предвидени сърмени пагони по образеца на носените преди Първата световна война (широки до 5 см). Допуска се външният им край да бъде пришит към шева на ръкава. Звездичките и номерата са еднакви с използваните до войната, а вензели се поставят само в шефските полкове на името на цар Борис III и на княз Александър I.

Офицерите носят и мушами, кройката на които е идентична с тази на шинела. Мушамата се изработва от непромокаем плат, а към яката ѝ е прикрепена качулка.

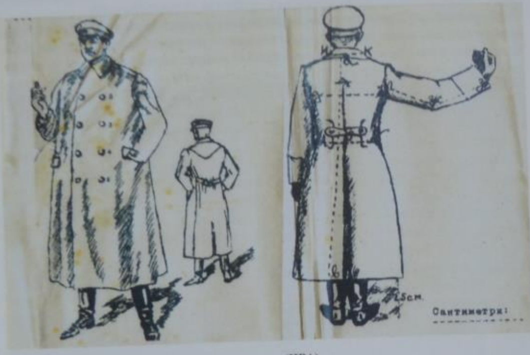

Рисунка на офицерска противодъждовна мушама (ЦВА)

Майор от 8-а конна жандармерийска група в служебна униформа (ч.к.)

Освен стандартните ботуши от черна кожа и прикачени шпори на офицерите се разрешава да носят обувки от черна или кафява кожа, но заедно с кожени гамаши или навои (бинтове) от зелен плат.

Коланът е от кожа (с орехов цвят) и се носи с двойни презрамки. От същата кожа се изработват кобурът, шнурът за пистолета и темляка на сабята, а носенето на кафяви ръкавици е задължително при всички форми. С трите вида униформи се носи сабя образец 1905 г., а при учения на полето – нож, подобен на този от пушка „Манлихер“.

За флигел-адютантите и офицерите от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк също са въведени фуражка, куртка и брич от зелен плат.

В Заповед № 367 не са дадени описания на подофицерските и войнишките униформи, затова съществуващите до този момент се запазват.

Освен армия, която според клаузите на Ньойския договор от 1919 г. е в силно редуциран състав, България има и жандармерия. Макар че е предвидено да изпълнява полицейски функции, това формирование има напълно военна структура. Създадените конни жандармерийски групи са наследници на армейските конни полкове, приемник на армейски части са и пешите жандармерийски дружини. Поради тази причина униформата на жандармерията има много прилики с армейската.

На 9 май 1921 г. със Заповед по военното ведомство № 19 се въвежда специфична униформа за жандармерията. За приборен цвят на пехотните и конните жандармерийски части е определен краповият, а за служителите в т.нар. горски взводове – зеленият. Конниците имат и бели кантове.

Върху цветния петлик на яката на офицерската куртка се поставя под прав ъгъл сребърен или златен галун. Яката се обкантва с плетен шнур (по цвета на галуна), образуващ лилия в долния ѝ преден ъгъл. Подобен шнур се поставя и на маншетите, като образува лилия при острия нос. Бричът е като на офицерите в армията. Командирите на отделни части носят единични лампази от приборно сукно (с широчина 5 см), по-висшите началници – двойни лампази. Останалите части от облеклото са напълно идентични с армейските.

Подпоручик от горските взводове на жандармерията (ч.к.)

Върху пагоните си служещите в жандармерията носят буквата „Ж“, а над нея – номера на частта. За пехотните и горските части те са сребърни, а за конницата и частите за връзка – златни. Редовите чинове носят армейска униформа и щамповани с блажна боя буква „Ж“ и номерът на частта. В горските взводове на панталона е пришит 3-сантиметров зелен лампаз и метален дъбов лист с жълъд на яката на куртката и петлиците на шинела.

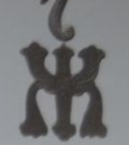

Номер и вензел за пагон на офицерите от жандармерията обр. 1926 г. (НВИМ)

Ротмистър Павлов от 5-и конен жандармерийски полк със своите войници в зимна служебна униформа (ч.к.)

Подпоручик от жандармерията в служебна униформа с вензели обр. 1926 г. (ч.к.)

Със Заповед № 208 от 10 ноември 1926 г. за жандармерията и пограничната стража са утвърдени нови вензели. Красиво изписаните букви „Ж“ и „ПС“ за офицерите са от метал, а за редовите чинове щамповани. С въвеждането на новите вензели личният състав на жандармерията и пограничната стража по-добре се различава от служещите в армията. На 25 февруари 1927 г. със Заповед № 39 към униформите на тези части е въведено и ново приборно сукно. За жандармерията то е с малинов цвят, а за пограничната стража тъмнозелено.

Клетва на войници от жандармерията в лятна строева униформа (ч.к.)

Войник от жандармерията с висше или гимназиално образование в зимна служебна униформа (ч.к.)

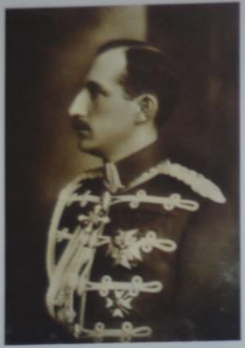

Цар Борис III в дежурна униформа с венгерка като генерал-майор от Лейбгвардейския на НВ конен полк (ч.к.)

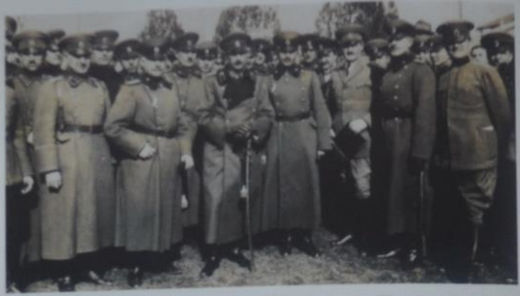

Цар Борис III в зимна домашна униформа на Лейбгвардейския на НВ конен полк сред група генерали и офицери в зимна строева униформа с шинел (ЦДА)

През този период Лейбгвардейският полк запазва своите функции на най-представителна част в Българската войска. Дори и в най-бедните години след Ньойския договор за униформите на полка държавата полага специални грижи. Парадното облекло остава без изменения. Носи се и празнична униформа в предишния си вид.

През 1927 г. в Лейбгвардейския полк е въведена тъмносиня куртка, по кройка като общоармейската, със сребърен галун на яката. По края ѝ е пришит сърмен оплетен шнур, който в предните горни ъгли и по средата отзад образува лилии. Строевата форма се носи с брич. Новост е въвеждането на акселбанти. Всички останали елементи от тази униформа се запазват. Разрешава се и носенето на мушама при определени случаи.

Специално за офицерите от полка се разрешава носенето на дълъг панталон от тъмносиньо сукно с крапови кантове и щрипки.

Офицерската фуражка от строевата форма получава кожен подбрадник, а лятно време се носи с бял чохъл. За разлика от нея куртката остава без изменения, като лятно време се шие от бял плат, но с кройка, еднаква с тази на зимната.

Освен парадна униформа, която остава без изменение, подофицерите от Лейбгвардейския конен полк имат и празнична. Тя се състои от червена фуражка и тъмносиня куртка, еднаква със строевата на офицерите.

Войниците от полка носят облекло, което не се различава от подофицерското.

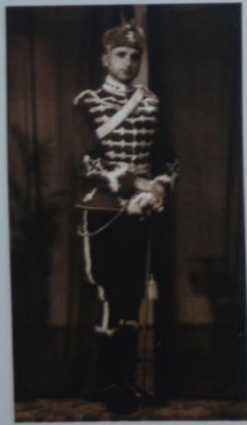

Подпоручик от Лейбгвардейския на НВ конен полк в парадна униформа (ч.к.)

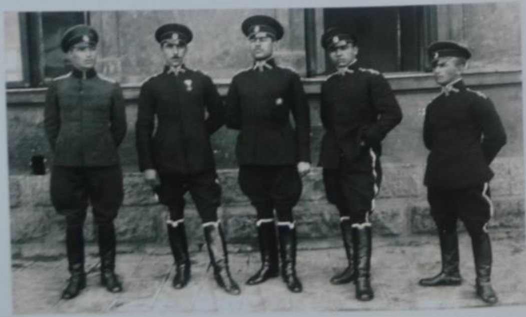

Група офицери от Лейбгвардейския на НВ конен полк в служебна униформа мод. 1924 г. (ч.к.)

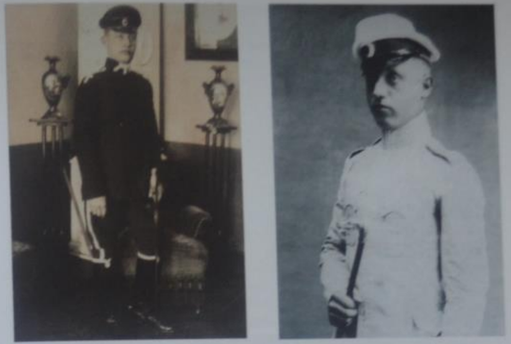

Подпоручик Божидар Русев в зимна служебна униформа с тъмносиня куртка и в лятна домашна униформа с бяла куртка мод. 1924 г. (ч.к.)

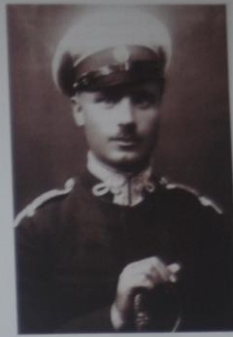

Офицерски кандидат в строева униформа с тъмносиня куртка мод. 1924 г. (ч.к.)

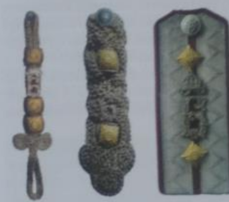

Пагони на ротмистър и подполковник от парадната униформа и на поручик за лятната куртка и шинела (ч.к.)

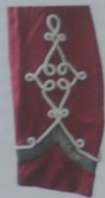

Маншет на подофицер от парадната униформа (ч.к.)

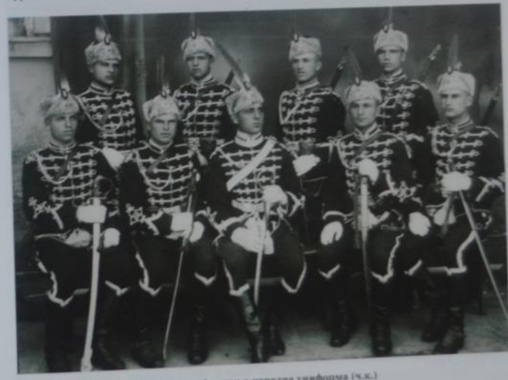

Подпоручик с група кандидат-подофицери в парадна униформа (ч.к.)

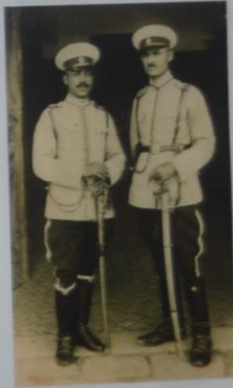

Подофицери в лятна строева униформа мод. 1930 г. (ч.к.)

Поручик от артилерията в празнична униформа мод. 1924 г. Фуражката е като строевата и се шие от тъмнозелен плат. Околожката за артилерията е от черно кадифе. От кадифе са и островърхите маншети. Едноредният мундир се закопчава с осем позлатени копчета. По две се пришиват и над маншетите по външния шев на ръкавите. Отзад под талията има джобове с вертикални тривърхи капаци и по три копчета. Обкантването е около яката, по борта, маншетите и задните джобове. За кавалерията кантовете са бели и се пришиват и по края на полите, външните шевове на ръкавите и извивките на гърба. Пагоните са твърди, прикърпани. Коприненият шарф е като този от преди войните. Предвидено е носенето само на дълъг прав панталон с щрипки от черен плат с кант. Черните лачени обувки са с приковани посребрени шпори.
Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1927 г. със сърмен темляк

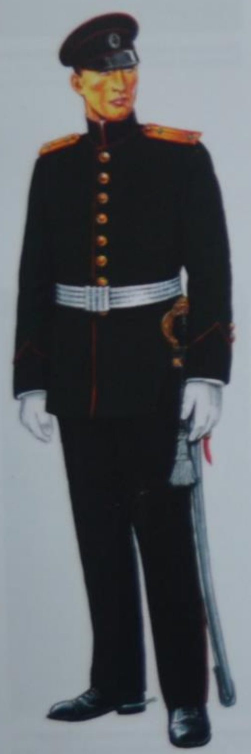

Вътрешнополитическата криза, възникнала в резултат на събитията от 1923 г., и промяната в управлението на страната довеждат до нови промени в облеклото на войската, а въведеният полувоенен режим става причина за приемането от страна на Военното министерство на мерки за повишаване престижа на войската. Разбира се, всичко това се отразява пряко и върху облеклото на армията, като стремежът е личният ѝ състав да има по-представителен външен вид.

През 1924 г. е обнародван височайши Указ № 7 с описание на облеклото във войската. Въвеждат се четири вида униформи – празнична, строева, домашна и бойна, а за по-доброто различаване на частите е предвидено цветовете на родовете оръжие да бъдат по-разнообразни. В Указа намират място и описания на облеклата за редовите чинове.

Новост е празничната униформа, която се шие от тъмнозелен габардин. Фуражката повтаря по форма тази от строевата форма модел 1920 г., но е с периферия от тъмнозелено сукно с цветен кант и околожка. Основните различия между униформите на отделните родове войска са концентрирани именно върху цвета на околожката, а кокардите са старият, изработен от порцелан, образец.

Мундирът се шие от плата на фуражката, едноредов е и има осем копчета отпред. Яката е висока и е от приборно сукно. Обшлагите са от плата на мундира, с цветен кант и с две копчета по външния шев над канта. Предвидено е на яката да се поставя сърмена бродерия, но поставянето ѝ се отлага до изработването на образците. Отзад на джобовете се поставят клапани с три върха и три копчета като тези на артилерийския мундир от периода до войната. На раменете се прикрепят твърди пагони със съответния метален прибор и цвят, а звездичките, номерата и вензелите остават без промяна. Копчетата на мундира са с увеличен размер (2 см в диаметър) и са с венец. Въвежда се отново носенето на шарф, напълно идентичен с този отпреди войната. Към Указа са приложени също снимки на новия мундир.

Панталонът е дълъг, от черен плат с червен кант. За генералите е предвидено да носят двойни лампази от златен зигзагообразен галун. На панталоните се поставят щрипки. Към празничната униформа се носят черни лачени обувки с приковани никелирани шпори с топчета.

Шинелът се шие от сивосинкав плат с тъмнозелена яка. На яката се поставят петлици от приборно сукно, а за генералите яката и фасовете (реверите) са от крапово сукно. Кантове се поставят около яката, на маншетите и задното коланче, а само за генералите – и по борта. Когато се носи като празнична униформа, шинелът се закопчава догоре.

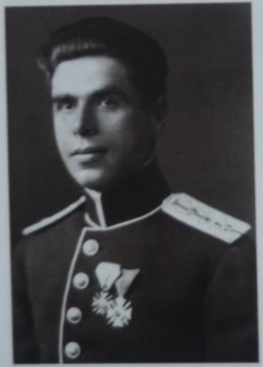

Поручик от конницата в парадна униформа мод. 1924 г. (ч.к.)

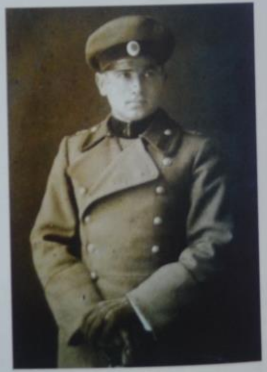

Подпоручик от 4-ти артилерийски на НВ полк в зимна домашна униформа с шинел мод. 1924 г. (ч.к.)

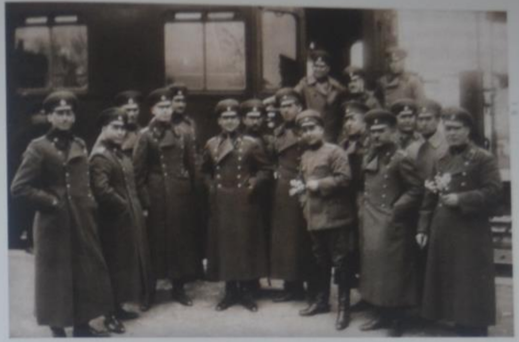

Група офицери в зимна домашна униформа с шинели и противодъждовни шлифери (ч.к.)

Лятно време за празнична униформа се използва бял кител с кройка, идентична с използваната до войната. Фуражката е с бял чохъл. Лятната униформа се носи със зимния черен панталон.

За сабята са предвидени сърмен темляк и пастъци. Цветът е според металния прибор на съответния род оръжие – за младшите офицери с една, за старшите – с две цветни черти по средата, а за генералите – със зигзаг.

Това облекло се запазва като празнично и парадно за офицерите до 1936 г.

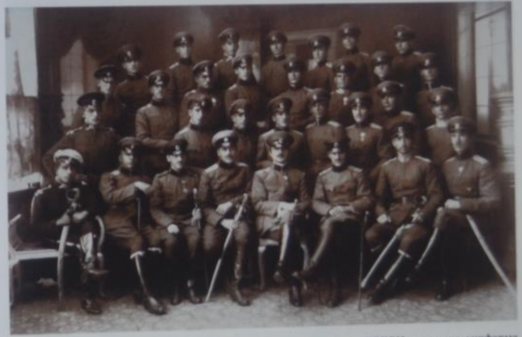

Група офицери от различни родове оръжие като слушатели в ШРБЕК в строева униформа (ч.к.)

В строевата униформа не са направени съществени изменения, но разнообразието от цветове за различие на родовете оръжие е значително. Премахват се дългите панталони.

Към домашната форма са включени някои елементи от нововъведената празнична униформа. Разрешава се носенето на пелерина, а лятно време се допуска обличането на бяла дочена куртка, еднаква по кройка със строевата. С бялата куртка се носи и бял чохъл на фуражката. При домашната униформа е разрешено горните две копчета на шинела да бъдат разкопчани, а фасовете отворени.

Капитан от пехотата в строева униформа с група подофицери в празнична униформа мод. 1924 г. (ч.к.)

Новост в Указ № 7 е въвеждането на бойна униформа. По кройка тя е идентична със строевата, но се шие от кафеникав шаяк. Отличителните знаци са еднакви с тези на строевата униформа, единствено пагоните са от плата на куртката. Бойните униформи се съхраняват в казармените складове и се обличат само на маневри.

За подофицерите също е въведена празнична униформа. Кройката ѝ е еднаква с офицерската, но се изработва от тъмнозелен шаяк. На яката и маншетите се поставя златен или сребърен галун. Пагоните със съответните нашивки за звание са пришити и са с цвят според рода войска. Номерата и вензелите се щамповат с жълта или бяла боя. Панталоните са къси, тип брич от черен шаяк със съответните кантове. Носят се с ботуши.

Лятно време се носи бял кител, ушит по образец на офицерската куртка, но само с горни джобове. Шинелът е двубортен, с един ред от шест копчета по средата. Петлиците, яката и маншетите са с цветни кантове, а пагоните – пришити. Коланът е от жълт бланк, от същата кожа е и темлякът на сабята.

Строевата подофицерска униформа повтаря по кройка и външен вид офицерската, но е изработена от зеленикав шаяк. Останалите и елементи са като на празничната униформа.

Макар че домашната униформа включва предмети от празничното и строевото облекло, в никакъв случай не се допуска тяхното комбиниране. Лятно време при носенето на кител на фуражката се поставя бял чохъл.

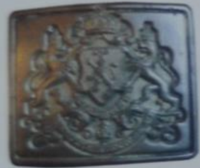

Блях за подофицерски колан (ч.к.)

Подофицер с група войници от кавалерията в зимна строева униформа (ч.к.)

Войник от конницата в празнична униформа (ч.к.)

Бойната униформа е изработена от кафеникав шаяк. Всички кантове са от гайтан, пагоните са с цвета на куртката.

Въведени са някои нови отличителни знаци. За музикантите например се предвижда бродирана с жълт или бял конец лира, която се поставя върху червен кръг с диаметър 6,5 см и се носи над лакътя върху левия ръкав на куртката, мундира и шинела. Картечарите и конно-пионерите прикрепват над лакътя на левия си ръкав малко зелено ъгълче. Знакът, който е с дължина на рамото 3 см и широчина 0,5 см, се пришива с върха нагоре.

Войниците запазват дотогавашното си облекло, като за празничната униформа околожката на фуражката и пагоните са червени. Фуражката към строевата униформа е изцяло от кафяв шаяк, с кантове от гайтан. Бойната униформа е с пагони с цвета на куртката и с червени кантове, а фуражката – като строевата. Към празничната униформа е предвидено поставянето на петлици на яката, но на съхранените фотографии от периода не се забелязва това да е изпълнено.

Всички войници със средно и висше образование са задължени да пришиват усукан шнур с цветовете на националното знаме по краищата на своите пагони. Шинелът е като подофицерския, но без кантове на яката и обшлагите, а петлиците – без копче. Лятно време заедно с панталоните от зимната униформа се носи гимнастическа риза, а на фуражката се поставя чохъл, покриващ и околожката.

Като съставна част на бойната униформа за всички чинове са включени също шлем (немска каска обр. 1916 г.) и противогаз, а за редовите чинове – сухарна торба и раница.

В Указ № 7 не са предвидени никакви изменения за униформите на Лейбгвардейския конен полк. Към описанието на формите на облеклото във войската от 1924 г., съпътстващо документа, са приложени таблици, в които се регламентират отделните видове облекло и случаите, когато е разрешено да се носят различните униформи. Всичко това улеснява военнослужещите при ползването на униформените облекла, спазвайки правилата за носене.

С Указ № 17 от 10 април 1925 г. е утвърдено ново описание на формите на облеклото във войската. Поради допуснатите пропуски обаче още през същата година със Служебно писмо № 2811 са направени някои допълнения и уточнения. За генералите например се въвежда шпага към празничната униформа, а към домашната се позволява носенето на сюртук, къс черен и дълъг зелен паталон и пелерина с гълъбов цвят. Разрешава се също поставянето на бял чохъл върху фуражката и при носенето на зелената куртка.

През 20-те години на миналия век постепенното икономическо и финансово стабилизиране на страната започва да се отразява и върху нейната армия. След 1925 г. българското военно ръководство предприема курс, насочен към скрито и тайно възстановяване на бойния потенциал на войската. Увеличава се финансирането на Министерството на войната, заделят се пари за ново въоръжение, техника и снаряжение. В духа на тези промени се предприемат мерки и за подобряване външния вид на служещите в армията.

През 1927 г. в облеклото на армията са направени нови промени. След Доклад № 48 от 10 юни на министъра на войната генерал-лейтенант Иван Вълков до цар Борис III следва Указ № 15 (от 15 юни 1927 г.) с ново „Описание на предметите от облеклото във войската и случаите, в които се обличат разните видове форми“, който отменя предишните укази (№ 7 от 1 април 1924 г. и № 17 от 10 април 1925 г.). Макар че повтаря до голяма степен съдържанието на тези документи, в новото Описание са налице и някои нововъведения.

В съответствие със съдържанието на влезлия в сила нормативен акт облеклото в армията се дели на четири вида – парадно, строево, домашно и бойно. Уточнява се, че всяка година в периода от 1 май до 30 септември се носи летният вариант на униформата. Прави впечатление, че на мястото на празничната в новоприетото Описание фигурира парадна униформа. На практика новата униформа повтаря напълно посоченото в предишните укази празнично облекло, разликата е изцяло терминологична.

При новото, вече официално наричано парадното облекло, основната промяна е в цвета на униформата, който вместо тъмнозелен става тъмносин. Фуражката е като описаната в предишните укази, но периферията ѝ вече се шие от тъмносиньо сукно. Запазва се и цветовото различие на родовете войска върху околожката на фуражката, въведено през 1924 г., като лятно време на периферията ѝ се поставя бял чохъл.

По кройка мундирът повтаря въведения през 1924 г., но е тъмносин. В Описанието е предвидена бродерия, върху яката на генералите с дъбови листа, подобни на въведените през 1899 г. за генерал-майорите. Бродерията за офицерите от Генералния щаб – като тази преди войните, а за всички останали офицери – според приложената към документа рисунка. Независимо че е подробно описана и подобаващо онагледена, по незвестни причини тази бродерия не е въведена.

Поручик от инженерните части в лятна домашна униформа мод. 1924 г. Новост в гардероба на офицерите е лятната куртка, която се шие от бял дочен плат. Кройката ѝ е като на строевата, но е без петлици и пагоните са привързани. На фуражката се поставя чохъл от плата на куртката. В Указ № 7/1924 г. е предвидено по-голямо цветово разнообразие за различаване на отделните родове оръжие. За инженерните части са въведени сини кантове при приборно сукно от черно кадифе. Металните части са посребрени. Бричът е от зимната строева униформа. Ботушите са с привързани шпори.
Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1905 г. с кожен темляк

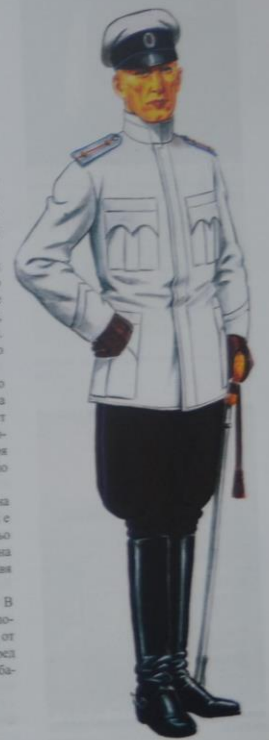

Цар Борис III в парадна униформа на генерал от пехотата мод. 1924 г. (НВИМ)

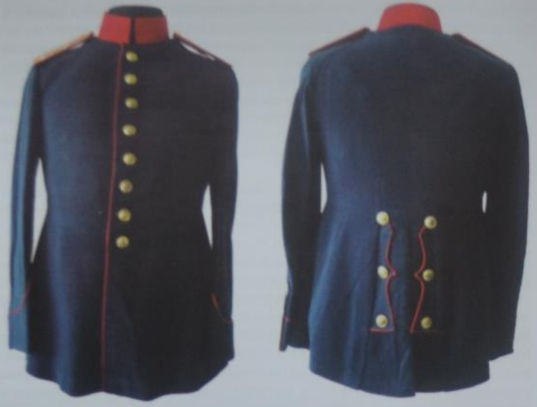

Куртка на майор от 1-ви пехотен Софийски на НВис. княз Александър I полк от парадната униформа мод. 1927 г. (ч.к.)

Във връзка с поставянето на клапани с бродерия на маншетите е предвидено те да бъдат прави, с кант. Върху един съхраняван в Централния военен архив във Велико Търново екземпляр на Описанието от 1927 г. наръка е нанесена поправка с уточнението, че маншетите са с остър нос с височина 6 см в най-ниската и 12 см в най-високата си част, т.е. клапанът не е въведен.

Всички останали елементи от украсата на мундира се запазват така, както са в по-ранните описания. Пагоните, звездичките, копчетата, вензелите и номерата остават без промяна. За военносъдебните офицери е възстановен въведеният със Заповед № 44 от 1889 г. знак „Законъ“, а капелмайсторите отново поставят метална лира върху своите пагони, които са от офицерски галун и без просвети.

Като елемент от украсата на мундира при парадната униформа са предвидени акселбанти по цвета на металния прибор на пагона. Носят се от всички офицери, заемащи длъжност, по-висока от командир на полк.

Към парадната униформа се носи бял копринен шарф, който за генералите е с ресни отляво. При облечен шинел се носи коженият колан от строевата униформа.

Панталоните са два вида – къси тип брич и дълги, със съответните кантове. Шият се от черно трико. За командирите на пехотни полкове, приравнените им по длъжност и по-старшите началници, както и за служещите в Генералния щаб са с двойни лампази от аленочервено сукно, а за генералите лампазите са от крапово сукно. Кантът между двата лампаза е еднакъв с цвета на съответния род войска. Например командирът на конен полк има аленочервени лампази с бял кант между тях.

Цветът на шинела се променя на каки и е подобен на този на строевата куртка. Яката е от тъмносиньо мундирно сукно, със съответните за рода войска петлици и кантове, а дължината на шинела достига 27 см от земята. За генералите не само яката и фасовете, но и подплатата е от крапово сукно. Ботушите и обувките са от черна лакова кожа, с приковани никелирани шпори. Униформата се носи с бели ръкавици.

С парадната униформа се носят всички ордени и медали според установените правила.

През 1927 г. с министерска Заповед № 38 е въведен нов модел сабя за офицерите и подофицерите от армията. Офицерската сабя почти напълно повтаря образеца на генералската от 1905 г., а подофицерската е неин опростен вариант. Тя се прикрепва към колана с никелирана метална верижка с кука. Когато се носи с парадната униформа, към нея се окача черна копринена лента с темляк от сребърна сърма.

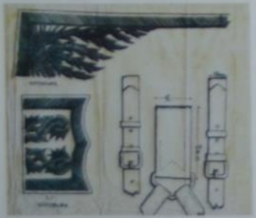

Рисунка с проект за бродерия на яката и маншетите на офицерската парадна униформа (ЦВА)

Група офицери от конницата в парадна униформа мод. 1927 г. (ч.к.)

Правилата за домашната униформа остават без промени, но на генералите е разрешено заедно с домашната си форма да носят въведената през 1925 г. шпага.

Бойната униформа остава без изменение.

В парадната униформа на подофицерите е направена промяна на цвета, в резултат на което облеклото им започва да се шие от тъмносин шаяк. На фуражката се поставя офицерска кокарда, а на колана от жълт бланк се добавя метална тока с голямата форма на държавния герб.

Фуражката от строевата униформа е с околожка от прибоното сукно и се носи с кожен подбрадник. Лятно време ѝ се поставя бял чохъл, който покрива и околожката. През този сезон шапката се носи без кокарда и подбрадник.

Куртката и бричът се изработват от натурален шаяк. Подобно на останалите елементи от облеклото на подофицерите те се запазват без изменение, като към екипировката се добавя и планшетна чанта.

За войниците при парадната и строевата униформа се въвеждат горни външни джобове, еднакви по форма с тези на офицерската куртка. Парадната униформа се шие от тъмносин шаяк с обкантване от цветен гайтан по цвета на рода оръжие, а строевата е от кафяв шаяк.

При домашната и бойната униформа околожката на фуражката и пагоните са от шаяк. На полите на шинела се поставят телени копчета, които се закопчават отзад, за да не пречат при движение. Лятно време се носи бяла дочена рубашка и чохъл на фуражката, който покрива и околожката.

На 11 април 1930 г. със Заповед № 308 са направени поредните промени в облеклото на Българската войска. Стремежът към практичност и удобство на униформата довежда до въвеждането на обърнатата яка на куртките за офицерите и редовите чинове.

Фуражката за всички чинове става с подбрадник, а за подофицерите се въвежда и околожка от приборния цвят на рода оръжие. За войнишките фуражки лятно време, когато се поставя чохъл, вместо подбрадник се използва черен ластик, пришит от вътрешната страна на периферията. Кандидат-подофицерите на срочна служба носят фуражка без приборно сукно на околожката.

Варианти на офицерски копчета (ч.к.)

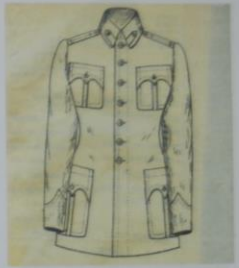

Рисунка на офицерска куртка мод. 1930 г. (ЦВА)

Кандидат-подофицер в лятна строева униформа мод. 1930 г. (ч.к.)

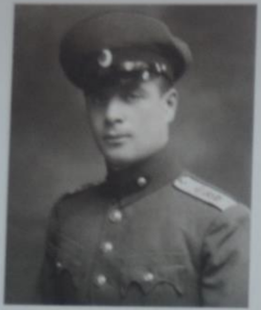

Поручик от 1-ви пехотен Софийски на Негово Височество княз Александър I полк в служебна униформа (ч.к.)

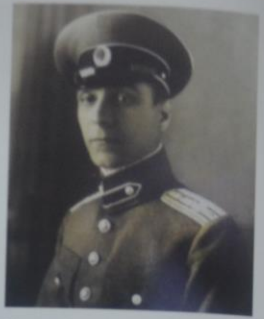

Подполковник от 1-ви конен на Негово Величество цар Фердинанд I полк в служебна униформа (ч.к.)

Основните промени, залегнали в Заповед № 308, засягат куртките. Въведената обърнатa яка, която трябва да бъде с по-тъмен цвят, временно се шие от плата на куртката. Петлиците са от приборно сукно и са с остър нос и формено копче. Те са с дължина 8 см и широчина 3 см, а по края им се поставя кант. Пагоните са сърмени, пришити към шева на ръкава.

Същите промени има и при бялата лятна куртка, но на яката ѝ не се поставят петлици, а пагоните, които са твърди, са привързани. Експериментално се въвежда шлиц (процеп) на полите отзад, който още през следващата, 1931 г., е отменен с Циркулярно писмо № 1890. Този модел на куртките е сериозна крачка напред в сравнение с по-ранните образци и е значително по-удобен за носене от военнослужещите. По тази причина всички по-късни образци, носени до края на 60-те години на миналия век, повтарят модела от 1930 г.

Яките на подофицерските и войнишките куртки също са променени, като се поставят петлици с приетия за рода оръжие цвят, но войнишките петлици са с гайтан. Куртките на подофицерите и войниците са само с горни джобове. Акселбантите, въведени към строевата униформа с Указ № 15 от 1927 г., са отменени.

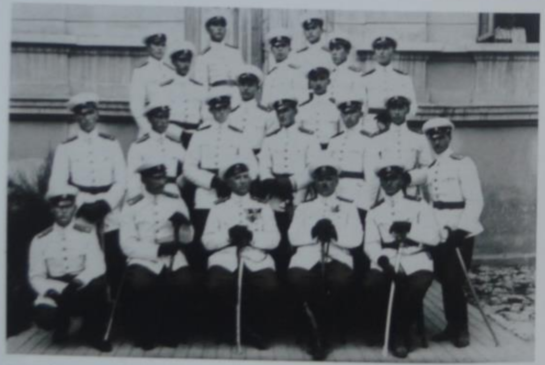

Група офицери в лятна служебна униформа мод. 1930 г. (ч.к.)

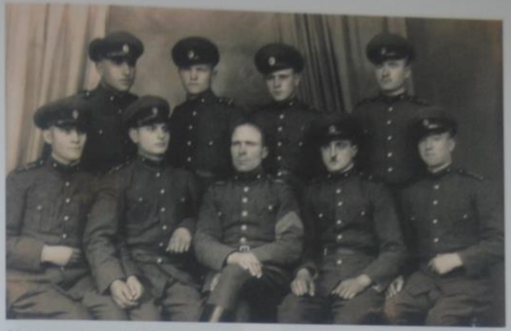

Старши подофицер с група ефрейтори в зимна строева униформа мод 1930 г. (ч.к.)

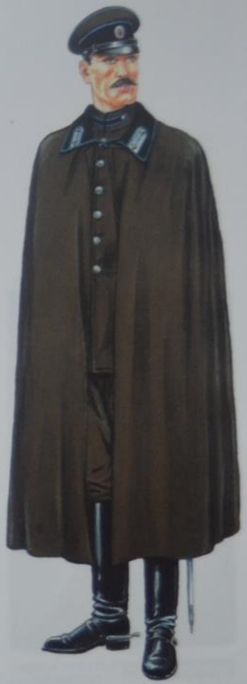

Санитарен подпоручик в домашна униформа с пелерина мод. 1932 г. През 1932 г. е направена нова промяна в униформите на Българската войска. Куртките се шият с права яка. По горния ѝ край се пришива черен кант. Петлиците запазват формата си, но са леко извити навътре. Джобовете на куртката са с правоъгълна форма. За санитарните офицери е въведено черно приборно сукно със сини кантове. Всички метални части, включително и звездите, са посребрени. Въведената с Указ № 10 пелерина има пагончета с намален размер на яката. Носенето ѝ е разрешено единствено при домашната униформа. Високите ботуши са с привързани шпори.
Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1927 г.

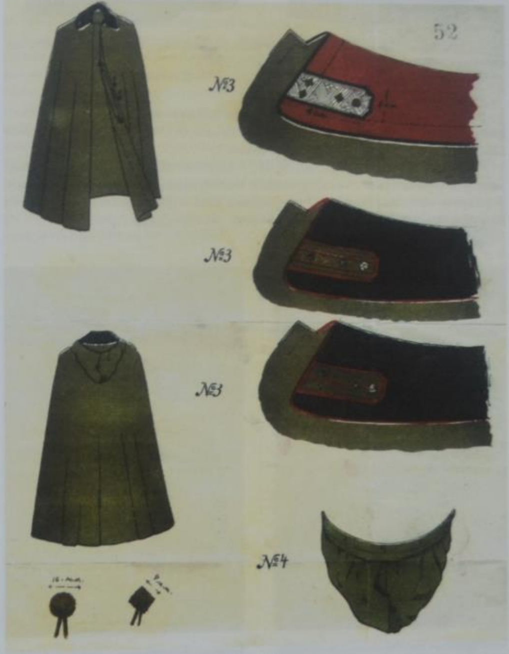

Рисунки на офицерската пелерина мод. 1932 г. (ЦВА)

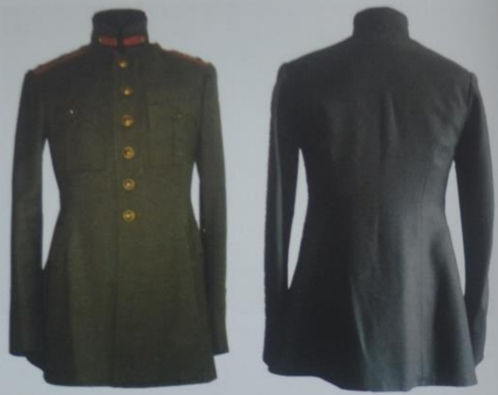

Куртка на майор от 1-ви пехотен Софийски на НВис. княз Александър I полк от строевата униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

В заповедта от 11 април 1930 г. са посочени дати за въвеждане на новите промени в облеклото. За подбрадника е заповядано да се носи след 1 май, а новата куртка влиза в употреба от 1 октомври същата година.

На 4 март 1930 г. със Заповед № 457 е въведена цветна околожка и за войниците. В съответствие със съдържанието на документа е заповядано на летните фуражки да се поставя кокарда. Разпоредено е също върху лятната гимнастическа риза на войниците и юнкерите да се пришиват пагони от същия плат.

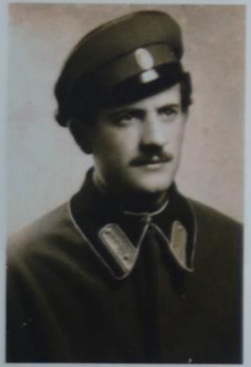

Подпоручик от Военното училище в домашна униформа мод. 1932 г. с пелерина (ч.к.)

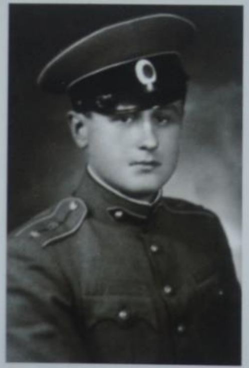

Подпоручик от 6-и конен полк в служебна униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

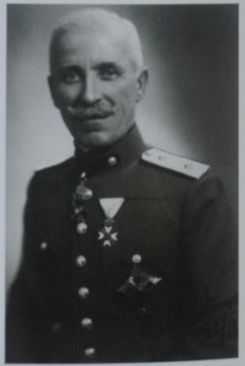

Генерал-лейтенант Петко Златев в служебна униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

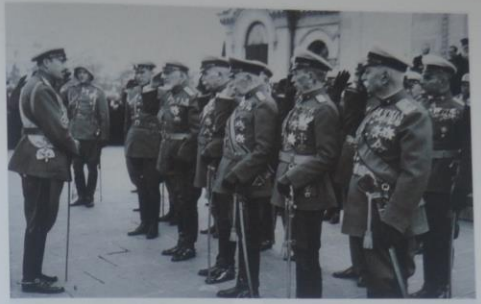

Цар Борис III с генерали от запаса в строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

През 1932 г. са обявени нови промени в облеклото на войската. С Доклад № 42 на министъра на войната генерал-лейтенант Александър Кисьов до цар Борис III са предложени някои нововъведения. В последвалия Указ № 10 от 25 юни същата година е дадено описание на офицерската мушама-пелерина. Въвеждането на новия аксесоар в офицерския гардероб налага промени в описанието на армейското облекло, след които перелината се запазва непроменена до края на 40-те години.

Няколко месеца по-късно – на 19 ноември, след Доклад № 85 на министъра на войната е обнародван Указ № 20. Утвърждава се ново „Описание на измененията във формите и предметите от облеклото и снаряжението на чиновете от армията", с което се отменят описанията в Указ № 15 от 1927 г.

Съгласно новоприетия документ за парадната форма се възприема тази с названието „празнична", като се запазват всички елементи с изключение на черните къси панталони и лачените ботуши. Вследствие на това празничната униформа се носи само с дългия черен панталон.

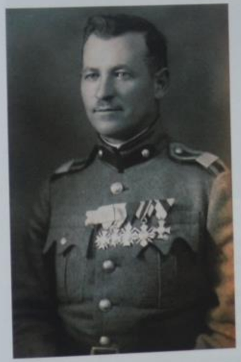

Фелдфебел от пехотата в зимна строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

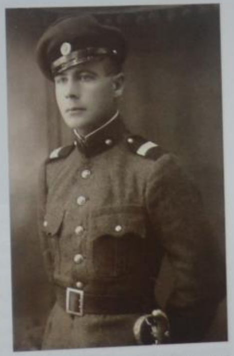

Фелдфебел-школник в зимна строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

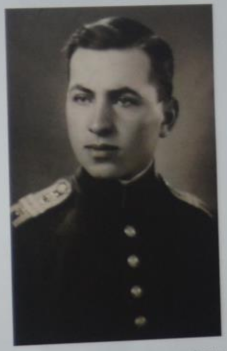

Кандидат-подофицер в парадна униформа мод. 1927 г. (ч.к.)

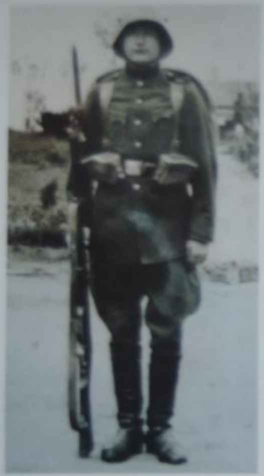

Войник от пехотата в бойна униформа мод. 1932 г. с пълно снаряжение с каска обр. 1916 г. (ч.к.)

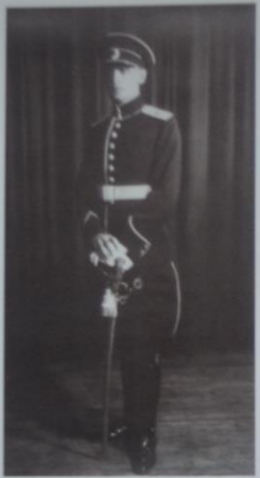

Майор от 2-ри конен на Нейно Царско Височество княгиня Мария Луиза полк в празнична униформа, 1931 г. (НВИМ)

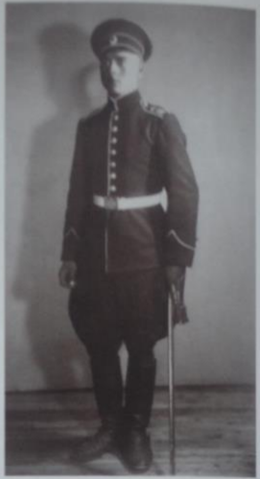

Войник от 2-ри конен на Нейно Царско Височество княгиня Мария Луиза полк в празнична униформа, 1931 г. (НВИМ)

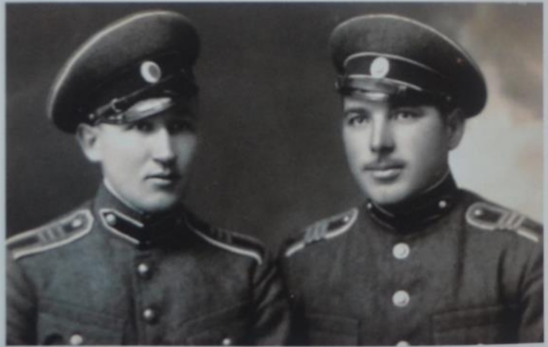

Подофицери от конницата в строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

Малка промяна е направена и на шинела. Дължината му се намалява до 30 см от земята, а на полите се пришиват телени копчета за закачане отзад под коланчето. Всичко това улеснява придвижването.

Промени има и при куртката. Яката отново е права, твърда, с черен кант отгоре. Височината ѝ е между 4 и 7 см според дължината на врата. Запазват се островърхите петлици, въведени през 1930 г., но с леко вдлъбване навътре отгоре и отдолу. Отново е намалено цветовото разнообразие при приборните цветове, а около петлиците се поставя кант. Размерите на петлика са 3 см широчина и 7 см дължина. Яката на лятната куртка също е права. Разрешава се лятната униформа да се носи с бели ръкавици.

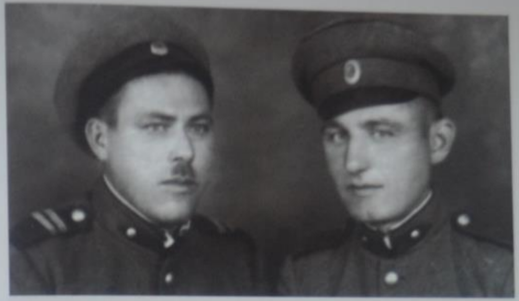

Кандидат-подофицер и редник от пехотата в строева и бойна униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

Група ефрейтори в зимна строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

Висшите офицери от Генералния щаб, артилерията, конницата и другите родове оръжие, назначени на длъжност командир на дивизия или армейска област, носят пехотна униформа.

Шефството над много от частите, отменено след Първата световна война, се възстановява. Върху пагоните на шефските полкове се поставят приетите по-рано вензели (размери: височина 5 см заедно с короната; широчина 1,5 см).

Към снаряжението при строевата униформа са добавени часовник, ножче и електрическо фенерче.

При домашната униформа се въвежда носенето на ордениски ленти, а за по-голямо удобство при езда – използването на скъсен шинел.

Предвидено е въвеждането на специална униформа за планинските части, които се формират през този период, но реализирането на този замисъл е отложено и се осъществява едва през 1942 г.

Парадната униформа за подофицерите и войниците е отменена, а строевата започва да се използва само в случаите, когато офицерите са с празнично облекло. Промените в яката на офицерската куртка са приложени и по отношение на подофицерските и войнишките униформи.

Променени са наръкавните нашивки на подофицерите за прослужени години, като е изменен срокът, за който се дават. На подофицерите се разрешава носенето на всички ордени в случаите, когато се носи празнична униформа.

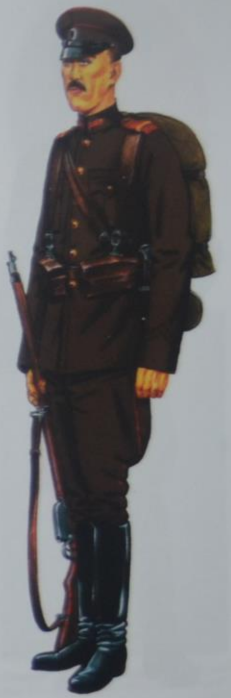

Войник от пехотата в зимна бойна униформа мод. 1932 г. Новата униформа на долните чинове има същите изменения като офицерската. Основната разлика е в наличието на джобове само на гърдите. Подофицерите имат и долни джобове. При бойната униформа фуражката е само с кантове от гайтан. Пагоните остават червени. Панталоните са тип полубрич и имат кант по външния шев. Носят се с ботуши, които са с по-къси кончове в сравнение с офицерските.

Снаряжение: Стандартен кожен колан с две поясни паласки и една презраменна. На колана отляво е допусът за ножа, а отдясно се носи манерката. Има двойни презрамки към раницата, сухарна торба и противогаз в цилиндрична метална кутия. Шинелът и платнището са скатани върху раницата.

Въоръжение: 8-мм пушка „Манлихер" обр. 1895/1934 г. и нож

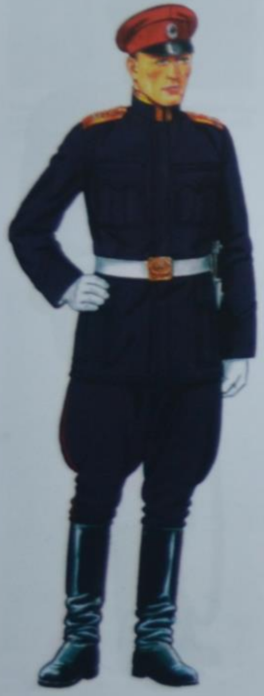

Юнкер в зимна празнична униформа мод. 1924 г. С Указ № 7 са направени промени и в облеклото на Военното училище. Въведената фуражка от червен плат става характерен елемент от униформите на военноучебните заведения. Кокардата е като на офицерите. Куртката също повтаря кройката на офицерските, но се шие от тъмносин плат. Украсата е типична за юнкерските униформи и включва златисти галуни по края на яката и пагоните. На червените пагони се поставя позлатен вензел „Б“ с корона. Препасан е с въведения през 1882 г. колан от бяла кожа с позлатен блях. Бричът е от плата на куртката с червен кант по външния шев. Носи се с високи ботуши. При празничната униформа се носят бели ръкавици.
Въоръжение: Нож от пушка „Манлихер“ в лоцус от бяла кожа

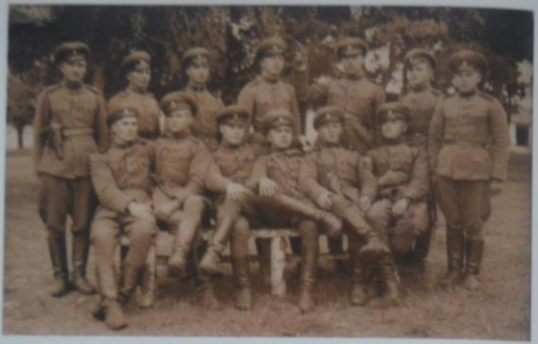

Група войници в зимна строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

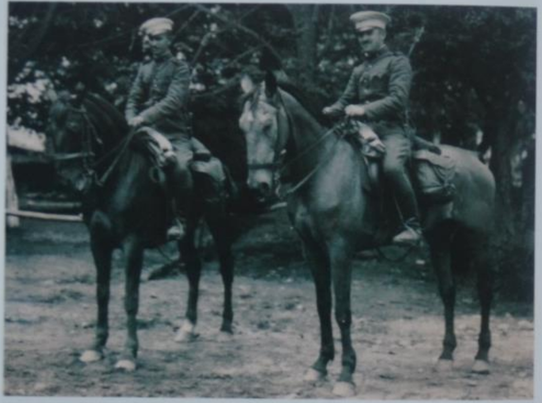

Конници в зимна строева униформа мод. 1932 г. с летни фуражки (ч.к.)

В Указ № 20 се предвижда промяна и за облеклото на конната артилерия. Офицерите вече носят пагон със златен зигзаг и бели кантове, а приборният цвят е еднакъв с определения за артилерията – черно кадифе.

Има промени и в униформите на Военното училище. С Указ № 7/1924 г. ново облекло получават и юнкерите. За тях са въведени три зимни и летни форми – празнична, строева и домашна.

Към празничното облекло е включена фуражка, ушита изцяло от червен плат и с черни кантове. Размерите ѝ са като на офицерската, а кокардата е порцеланова.

Куртката е от тъмнозелено трико, с цвета на офицерския празничен мундир. Кройката е като на строевата офицерска униформа – с висока права яка, скрито закопчаване и четири външни джоба. Долните ѝ джобове са фалшиви, тоест не могат да бъдат използвани. На яката се поставя златен галун с червен кант по горния край. Пагоните са меки, пришити към шева на ръкава. Изработват се от червено

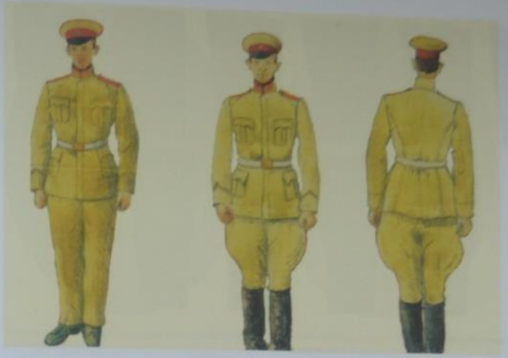

Проекти за униформа на юнкери от Военното училище, 1922 г. (ЦВА)

сукно, а по края им се пришива златен галун. Върху пагоните се носи позлатен метален вензел „Б“ с корона. Портупей-юнкерите, които имат нашивки, поставят вензела върху тях. Празничното облекло включва също брич с цвета на куртката, отстрани с червени кантове, и ботуши.

Шинелът е от сив натурален шаяк с кройка като на подофицерския състав и с пагони като на куртката. На яката се пришиват червени петлици с копче. Всички копчета са жълти с изображение на лъвче. Юнкерският колан е от бяла лакирана кожа, с позлатен блях и изобразена върху него корона. Сабята, която се полага на юнкерите от старшия клас, е офицерски образец – със сърмен темляк и пастъци от бял лакиран бланк. С празничната униформа юнкерите носят бели ръкавици.

Лятната юнкерска празнична униформа включва сива куртка с кройка като зимната, но и четирите ѝ джоба са недействителни. Яката е без галун, а пагоните са твърди. Върху фуражката се поставя бял чохъл. Бричът и ботушите са от зимното празнично облекло.

Строевата униформа се състои от червена фуражка, куртка и брич от зелен шаяк, с кройка като при празничното облекло. На яката на куртката има червени петлици и черен кант. Останалите елементи на строевото облекло са като при празничната униформа. Сабята се носи с кожен темляк. При лятната строева униформа се носи гимнастическа риза.

Домашното облекло на юнкерите включва куртка и брич от натурален войнишки шаяк с кафяв цвят. Кройката е като при строевата форма, но вензелът на пагоните е щампован с восък. Лятно време се носи гимнастическа риза.

През 1927 г. с Указ № 15 са направени някои промени в униформите на Военното училище. Облеклото на юнкерите е разделено на три вида – парадно, строево и домашно.

Към парадната униформа се запазва червената фуражка, но куртката и бричът се шият от тъмносин плат. Останалите части от парадното облекло се запазват без промяна. Строевата униформа се шие от зелен шаяк. Фуражката е със зелено дъно и червена околожка, а кройката и украсата на облеклото са без изменение. Домашната униформа се шие от кафяв шаяк и също е без промени.

Лятно време към парадната униформа се носят сива куртка и чохъл на фуражката, както и гимнастическа риза без пагони при строевата и домашната униформа.

Указ № 10 от 1932 г. въвежда нови промени в обеклото на юнкерите. Парадната униформа е преименувана на празнична. За такава служи строевата униформа, като яката се променя по образец на офицерската куртка, а домашната униформа се премахва.

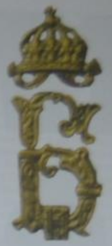

Вензел „Б“, използван през 20-те и 30-те години на XX в. (ч.к.)

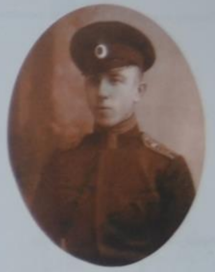

Юнкер в парадна униформа мод. 1924 г. (ч.к.)

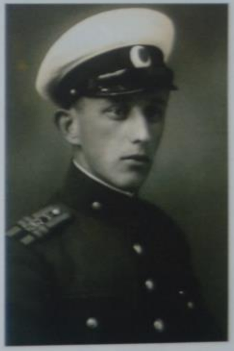

Портупей-юнкер в празнична униформа мод. 1932 г. с бял чохъл на фуражката (ч.к.)

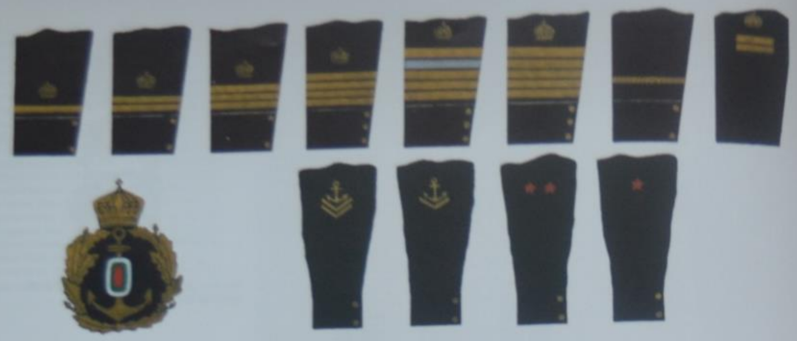

Рисунка на наръкавните знаци за званията във флота обр. 1921 г. (ч.к.)

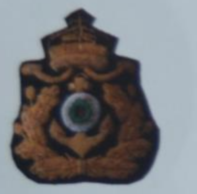

Офицерска кокарда мод. 1921 г. (ч.к.)

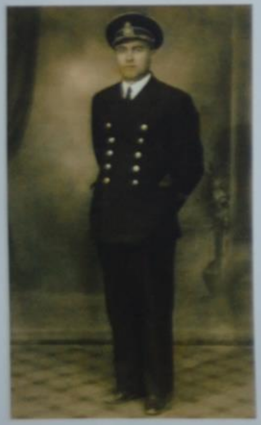

Капитан-лейтенант в зимна служебна униформа с тужурка мод. 1921 г. (ч.к.)

За първи път след края на Първата световна война в Указ № 20 са дадени описания на облеклото на въздухоплаването и флота. По този начин се демонстрира приобщаването към армията на тези два рода оръжие, водели през последните 12 години полулегално съществуване.

Злощастният за България край на Първата световна война се отразява особено тежко върху военния флот и авиацията. По волята на победителите на практика страната е лишена от собствени военноморски и въздушни сили. Това принуждава командването на военния флот да трансформира наличните сили в морска полицейска служба. За да се подчертае невоенният характер на бившия флот, са направени някои структурни и организационни промени. Това се отразява и върху униформите. На 26 януари 1921 г. със Заповед по военното ведомство № 43 са обявени изменения в облеклото на флота. Основната промяна засяга премахването на пагоните като отличителен белег за ранга и въвеждането на наръкавни знаци.

За фуражката на офицерите, кондукторите, офицерските кандидати и техническите офицери е въведена нова кокарда. Тя е везана, златна или сребърна и напомня тази на германския кайзеров флот. Представлява богато орнаментиран с лаврови листа венец, в средата на който се поставя котва, а върху нея – елипсовидна кокарда с националния трикольор. Вместо кожен подбрадник се прикрепва сърмен шнур, чиято оплетка с малки изменения е съхранена и до днес. Строевите офицери носят златна кокарда, а техническите офицери, механиците и военните лекари – сребърна. Това различие в металния прибор засяга също и наръкавните галуни и копчета на униформата.

Като основна дреха от офицерите се използва тужурка – двуредно сако с отворени ревери. Носи се в зависимост от случая с твърда колосана яка и вратовръзка тип пеперуда или обикновена бяла риза с черна копринена вратовръзка. Отпред има три двойки златни или сребърни копчета с котви, но се закопчава само с долните две двойки. На 9 см от края на ръкава се поставят галуни за звание, които ги обгръщат по широчина. Над галуните (по цвета на металния прибор) на 2 см над най-горния галун се поставя везана корона, а под тях, от външната страна на ръкава, се пришиват три малки формени копчета. Военното звание на офицера се различава по броя на галуните. Лятно време се носи бяла тужурка със същата кройка, а галуните са върху черна основа.

Панталоните са широки, тип клош, черни или бели в зависимост от сезона. През лятото върху фуражката се поставя бял чохъл. При езда и занятия на сушата се разрешава носенето на бричове с ботуши или обувки с гамаши.

При строевата униформа се използва въведената през 1905 г. куртка. Зимно време тя е синя, а през лятото – бяла. Наръкавните галуни са по-малки и се поставят върху парче плат с широчина 5 до 7 см.

Морски офицер в зимна служебна униформа с тужурка (ч.к.)

Морски офицер в зимна служебна униформа с тужурка (ч.к.)

Мичман I ранг в строева униформа с куртка с моряци от морската полицейска служба, 1922 г. (ч.к.)

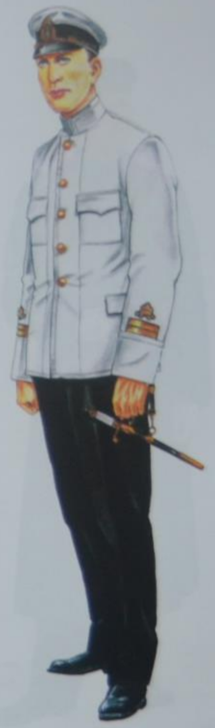

Мичман II ранг в лятна служебна униформа мод. 1921 г. Униформите на флота също претърпяват промени през периода, но в много по-голяма степен се съхраняват старите модели. Фуражката е с модните през 20-те години форма и пропорции. Бродираната кокарда е вариант на въведената със Заповед № 43/1921 г. Новост е и златистият копринен шнур. Куртката е модел 1906 г., но без пагони. Шие се от тънък летен плат с бял цвят. Званията се различават по галуните над маншета. Нашити са върху основа от черен плат. Короните над галуните са бродирани, а след 1923 г. постепенно са заменени с метални. Панталонът е от зимната служебна униформа. През лятото се носи и панталон от бял плат с бели платнени обувки. Препасването на колан с кобур за пистолета превръща униформата в строева. При лятната парадна униформа се носи шарф и сабя. Въоръжение: Кортик обр. 1905 г.

Шинелът е черен и по кройка е като общоармейския. Яката му е от черно кадифе, а галуните се пришиват над маншетите на ръкавите му по начин, идентичен с използвания при куртката.

Подофицерите и моряците запазват дотогавашната си униформа, но и при тях пагоните са премахнати, а отличителните знаци за звание се поставят над лакътя. Строевите подофицери и морските специалисти имат червени звезди, а техническите и нестроевите – бели. Всички редови чинове носят знака на специалността си (за подофицерите – везан, а за долните чинове – щампован) над знаците за звание. Учениците от Морското училище носят същите отличителни знаци, но с жълт цвят.

През 1923 г. с тайна Заповед № 13/20 март 1925 г. са направени промени в подреждането на наръкавните галуни. За младшите офицери те са от един до три с широчина от 1 см. При старшите офицери отдолу се пришива един широк галун (2 см), а над него от един до три тесни. Възстановени са и адмиралските звания със съответните отличителни знаци за ранга им. При тях отдолу се пришива един широк 6 см галун с генералски зигзаг и от един до три тесни галуна отгоре. На 1 см над галуните при всички офицерски чинове се пришива позлатена метална корона.

Ученик от Морското училище в зимна парадна униформа с шинел мод. 1921 г. В Морското училище по традиция носят униформа като на редовите матроси с някои разлики. На копринената лента на фуражката „безкозирка" има надпис „Морско училище" със златни букви. През периода надписът неколкократно е променян. Кокардата е офицерска. Шинелът от син вълнен плат с черна яка е като на долните чинове във флота. Учениците в МУ се отличават по бродираната с бели конци адмиралтейска котва. Под нея също с бели конци са бродирани петолъчни звезди, показващи коя година е ученикът. При обикновените матроси звездите са червени и показват званието. Коланът от черна кожа е с позлатен блях с кръгла форма. По края е с венец от лаврови листа, а в средата има релефно изображение на котва. Панталоните са тип клош и се носят с обувки от черна кожа. При парадната униформа се носят бели ръкавици

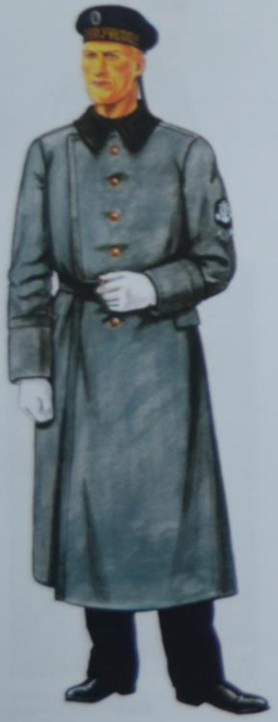

Офицери и моряци в зимна служебна униформа с шинели (ч.к.)

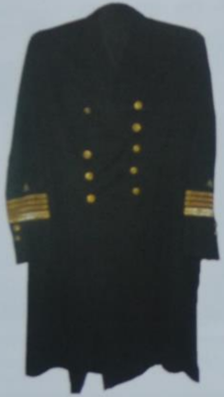

Сюртук на капитан I ранг от празничната униформа (ВММ)

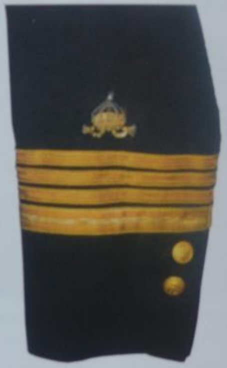

Наръкавни галуни за звание от сюртук на капитан I ранг мод. 1923 г. (ВММ)

Униформата съществува до 1932 г., когато отново са върнати пагоните. В Указ № 20 от същата година е отделено място и за облеклото във флота.

Като лятна празнична строева униформа се въвеждат бял кител (куртка), бял панталон и платнени обувки. Фуражката е с бял чохъл. Подофицерите и моряците носят черни обувки.

Зимната строева униформа е със синя тужурка, чиято кройка остава без промяна. Носи се с твърда колосана яка и пеперудка или мека бяла риза с дълга вратовръзка. Синята куртка е отменена и се определя срок за доизносването ѝ като домашна униформа.

Наръкавните знаци за звание се запазват само при зимната тужурка. На всички останали униформи ранговете се различават по пагоните. Над тях се поставя метална корона. Те са с широчина 4 см за младшите и 4,5 см за старшите и висшите

офицери. Правят се от златен галун с черни кантове и просвет. Звездите са сребърни. По средата на полето се поставя вензелът на царя от бял метал.

При носенето на бял кител подплатата на пагона е бяла. Кондукторите, юнкерите, подофицерите и моряците имат тъмносини пагони със съответните сърмени или платнени нашивки. Предвидено е военнослужещите със средно или висше образование да носят по края на пагоните си оплетен трикольорен шнур. Върху тях се поставят позлатени вензели с размери 5 × 1,7 см. За офицерите, кондукторите и юнкерите те са метални, а за останалите – щамповани.

На 17 април 1934 г. със своя Заповед № 14 началникът на флота капитан I ранг Иван Вариклечков обявява „Упътване за носене на военноморското облекло". Определени са четири вида униформи – празнична, строева, домашна и бойна. Всяка от тях има зимен и летен вариант. В Упътването са описани всички възможни случаи, при които се обличат различните видове облекло, като само бегло се споменават някои елементи от него. С това приключват промените във флотската униформа през периода до 1936 г., когато са направени следващите изменения, засягащи този път всички части на армията.

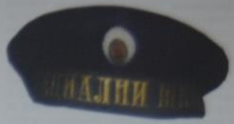

Фуражка „безкозирка" на моряк от Специалните школи (ВММ)

Група моряци от различни части на флота в зимна строева униформа (ч.к.)

Моряк от свързочната част на морската жандармерийска дружина (ч.к.)

Група матроси от различни части на флота в работна униформа (т.нар. „рабошка") (ч.к.)

Подпоручик летец в официална парадна униформа мод. 1923 г. Тази униформа е заимствана от флотската. При фуражката разликата е, че вместо бели кантовете са небесносини и се поставя армейска порцеланова кокарда. Златистият копринен шнур е добавен през 1926 г. При по-ранния вариант тужурката (сакото) се закопчава само с най-долното копче. Наръкавните галуни са идентични на флотските. Копчетата са позлатени с корона и крилата перка. Носи орле за „пилот на спортен самолет“ и пилотска значка обр. 1916 г. Дългият черен панталон е широк според тогавашната мода. Обувките са цивилен модел. При парадната униформа се носят бели ръкавици

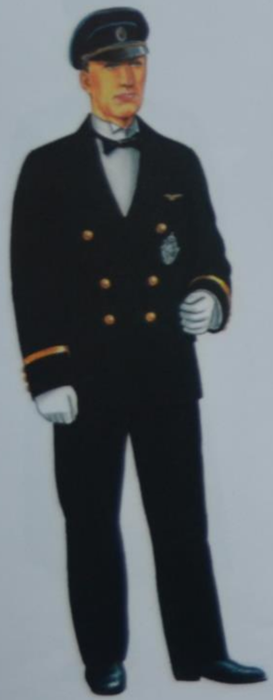

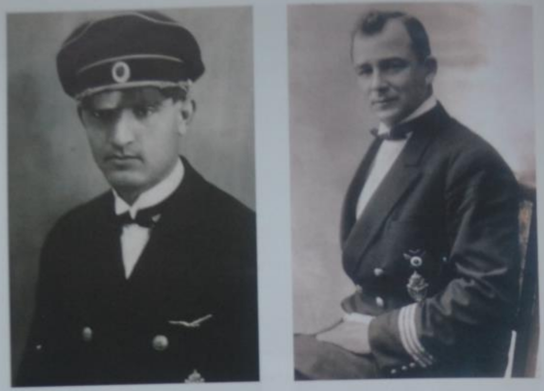

Офицери от авиацията в официална парадна униформа мод. 1923 г. (ч.к.)

Ньойският договор от 1919 г. значително забавя и развитието на българската военна авиация. На България е забранено да има собствени въздушни сили, а цялата им налична техника е унищожена. Независимо от това, като отчита важността на авиацията в съвременната война, военното ръководство търси начини да съхрани организацията и кадрите на армията в изчакване на по-добри времена. Въздухоплаването е прехвърлено към Министерството на железниците, пощите и телеграфите, а бившите военни летци са обявени за чиновници с различни рангове, отговарящи на военните им чинове. Независимо от полуцивилния си статут служещите във въздухоплаването имат своя униформа. Въпреки че се различава значително от армейската, наличието ѝ все пак създава впечатление за съществуването на стройна организационна структура. На 14 декември 1923 г. с царски Указ № 1 е утвърдено описание на облеклото във въздухоплаването. Първоначално униформите са три вида – строева, домашна и бойна. По-късно същата година е въведено и празнично облекло, наречено в описанието „официална парадна форма“.

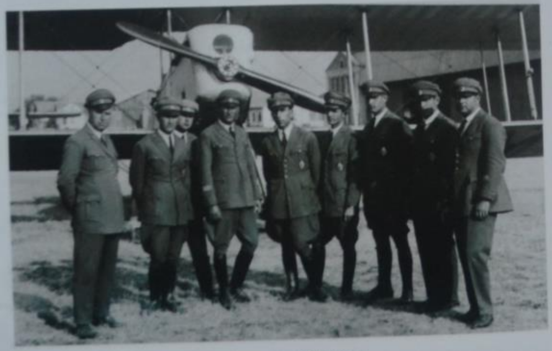

Група офицери пилоти в служебна униформа мод. 1923 г. (ч.к.)

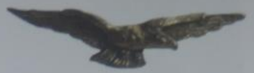

Знак „орле“ за първоначална пилотска квалификация „летец-пилот на спортен самолет“ (ч.к.)

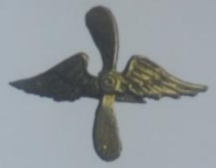

Знак на авиаторите обр. 1919 г. (ч.к.)

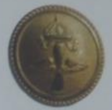

Копче от униформата на авиацията (ч.к.)

Парадната униформа включва черна фуражка с бяла порцеланова кокарда, а през 1926 г. е прибавен и златен плетен шнур. Сакото е от черно сукно, с кройка като на тужурката на морските офицери. Подобни на морските са и наръкавните знаци за звание, разликата е, че под короната се поставя въведеният със Заповед № 499 от 30 август 1919 г. авиационен знак – крилата перка. Униформата включва също прав черен панталон с щрипки и черни лачени обувки.

Лятно време на фуражката се поставя бял чохъл. Тужурката и панталонът също са бели. Към празничната униформа се разрешава носенето на черна пелерина с кадифена яка и златни закопчалки.

Строевата униформа се шие от зелен плат. Фуражката е изцяло зелена, с черни кантове и порцеланова кокарда. Носи се без пружина. През 1926 г. е въведен черен копринен шнур. Сакото (куртката) е с отворени ревери и е едноредно, с четири златни копчета, върху които е изобразена корона с крилата перка под нея. Има четири джоба с тривърхи капаци и басти, поставени под лек наклон. Ръкавите са с прави или островърхи маншети, което се потвърждава от запазени снимки. В долната част на ръкава има три малки формени копчета, а над маншета се поставят галуни с широчина 5 см, показващи званието. Подреждането им е като във флота.

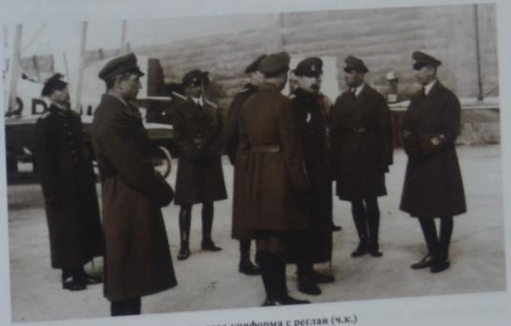

Цар Борис III с офицери летци в строева униформа с реглан (ч.к.)

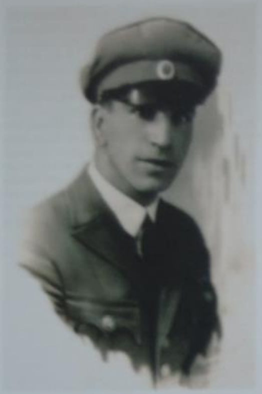

Офицер-летец в служебна униформа мод. 1923 г. (ч.к.)

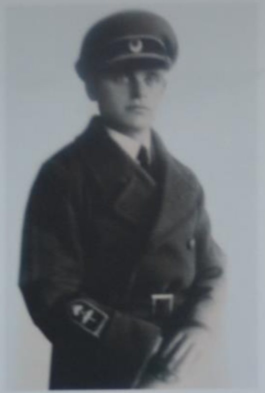

Подпоручик летец Добри Доневски в служебна униформа с реглан и наръкавни знаци за звание обр. 1930 г. (ч.к.)

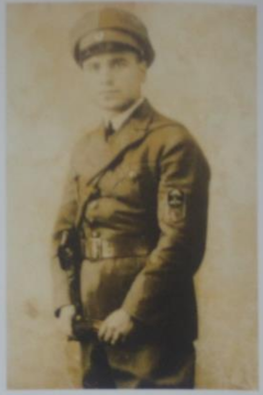

Фелдфебел-летец в строева униформа с наръкавни знаци мод. 1930 (ч.к.)

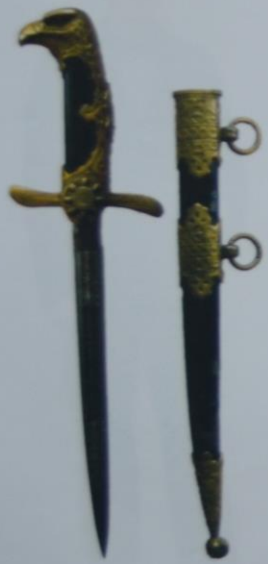

Кортик за офицерите от Въздухоплаването обр. 1930 г. (ч.к.)

Строевата куртка се носи със зелен панталон или брич (от същия плат). В случаите, когато се носи брич, е задължително използването на обувки и гамаши от жълтеникавокафява кожа. Зимното палто е тип реглан и е със същия цвят. То е с голяма мека яка, отворениревери, два реда по четири копчета и колан. Ръкавите завършват с коланчета за пристягане, а над тях са галуните за звание.

Това е една практична и удобна униформа, но според разбиранията на тогавашното военно ръководство има твърде цивилен вид. С нея авиаторите служат до 1930 г., когато със строго поверителна Заповед № 157 от 30 октомври 1930 г. е въведено ново облекло за Въздухоплаването, а като краен срок за доизносване на старите му образци се определя 1 април 1931 г. В описанието към заповедта са включени празнична, строева, домашна, летателна и парадна униформа, като всяка от тях има летен и зимен вариант. Летните се носят от 1 май до 30 септември, зимните през останалата част от годината.

Празничната униформа за офицерите се изработва от черен плат. Фуражката е с три небесносини канта, порцеланова кокарда и златен шнур, усукан от два 3,5-мм дебели ширита за младшите офицери и 7-мм дебели за старшите. Лятно време върху фуражката се поставя бял чохъл.

Запазва се черното отворено сако с два реда по три златни копчета. Закопчава се с долните две двойки. Горе отляво на гърдите има прорязан джоб без капак, а отстрани – джобове с правоъгълни капаци. Запазват се и наръкавните галуни за звание. Към празничната униформа се въвежда шарф като общоармейския. Сакото се носи с твърда права колосана яка и папионка.

Лятната празнична униформа е с кройката на зимната, но от бял плат и се носи с бял панталон и обувки. Наръкавните знаци са еднакви с тези на шинела и строевата униформа.

Новост в заповедта е въвеждането на кортик за офицерите и подофицерите. Проектът е дело на М. Качулев, фотограф-художник на летище Враждебна. Кортикът е изключително красив, изработен е в Солинген, Германия, и се раздава и носи до края на 40-те години. Към празничната униформа се носи със сърмени пастъци, а със строевата и домашната – с пастъци от кафява кожа.

Палтото запазва предишната си кройка (тип реглан), но се променят маншетите, които са обърнати и с едно копче. Над тях се поставят малки петоъгълни пагони, изработени от черно сукно със светлосини кантове за летателния състав, а за останалите са зелени. Широчината на пагоните е 5 см, а дължината им – според броя на галуните в зависимост от званието. Над тях се поставя авиационният знак с корона. Пагоните, поставени върху маншетите, са едно от нововъведенията към Заповед № 157 за униформите на авиацията.

Командирът на въздухоплавателния полк полковник Иван Михайлов с офицери от полка в строева униформа, 1931 г. (ч.к.)

На офицерите се полага и мушама от непромокаем плат, чиято кройка е идентична с тази на палтото.

Строевата униформа в общи линии не променя вида си от предходните години. Фуражката е с три черни канта, кокарда и черен копринен шнур и през летния сезон се носи с бял чохъл.

Куртката също запазва кройката си, но реверите са по-издължени, което е типично за тогавашната мода при цивилните дрехи. Над маншетите, които са с височина 9 см, се поставят пагоните. Всички шевове са двойни. Лятната куртка се изработва от бял плат и се носи с бяла риза и черна копринена вратовръзка. Панталонът от строевата униформа е тип брич и се носи с обувки и гамаши, изработени от жълтеникавокафяв бокс.

Със строевата униформа се носи армейският офицерски кожен колан с презрамки. В този случай кортикът е с кожени пастъци. Към строевата униформа се полага и пистолет с шнур от кафява кожа, поставян в общоприетия образец кобур с орехов цвят.

Офицери летци в строева униформа с кортици обр. 1930 г. (ч.к.)

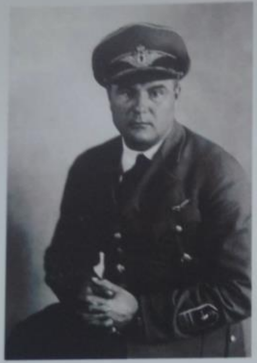

Капитан летец Васил Вълков в служебна униформа (ч.к.)

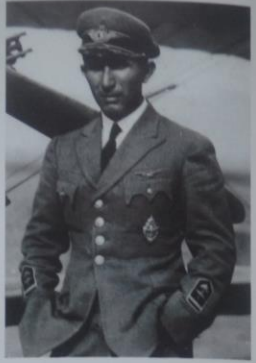

Подпоручик летец Любен Шороплев в служебна униформа, 1933 г. (ч.к.)

Шинелът и мушамата са като при празничната униформа, а носенето им е разрешено през цялата година.

Домашното облекло включва празничната или строевата униформа, но без шарф и колан, като портупеят на кортика се носи под шинела и куртката. Допуска се носенето на дълъг зелен панталон, а също и на черното празнично сако с бял панталон. Вместо шинел се разрешава използването на черна пелерина с кадифена яка, но дължината ѝ не трябва да достига на по-малко от 30–35 см от земята.

На летците и техниците се полага и техническа униформа, включваща манто, летен и зимен комбинезон и кожено палто. Летният и зимният комбинезон се изработват от масленозелен дочен плат и се закопчават с шест зелени копчета. Имат мека обърната яка и колан от същия плат, закопчаващ се с копче отпред. Отляво на гърдите и под колана отстрани на бедрата има големи джобове. Зимният комбинезон е с кожени подплата и яка. Палтото също е кожено с орехов цвят, двуредно с осем кожени копчета. Носи се закопчано догоре или с отворени ревери. Има колан и два долни джоба. Този тип летателна дреха е добре позната от паметника на летеца до Народното събрание в София.

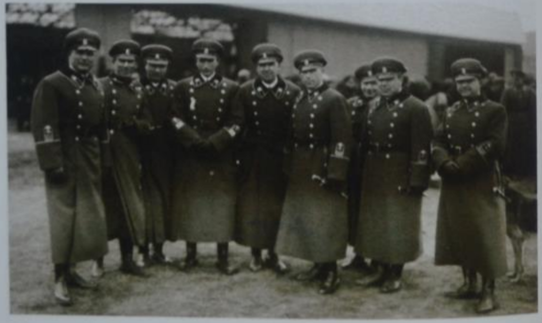

Офицери летци в зимна строева униформа с шинели мод. 1931 г. (ч.к.)

Подофицерската униформа повтаря офицерската, но се изработва от черен шаяк. Шапката е като офицерската и през лятото се носи с бял чохъл. Мундирът на подофицерите е от черен шаяк, с права яка, четири външни джоба и шест златни копчета. Носи се с черен брич.

Шинелът е армейски образец. Шие се от сив натурален шаяк без пагони на раменете, а яката е с черни петлици с копчета.

Подофицерите носят пагони с шестоъгълна форма, които се пришиват на ръкавите между лакътя и рамото. И при тях летателният състав има черни пагони със светлосини кантове. За техническия състав са на зелена основа. В горната част на пагона се поставя летателен знак с корона, а в долната – нашивките за звание.

Подофицерите носят подобен на офицерския кортик, но бронзиран, а не позлатен. Всички кожени части – колан, пастъци, презрамки, гамаши и обувки, са от жълтеникавокафява кожа.

Строевата униформа се шие от зеленикав шаяк. На фуражката има черни кантове и копринен шнур. Куртката е еднаква по кройка с празничната и е със зелени копчета, а за летния сезон се шие от бял док. На фуражката се поставя бял чохъл, околожката е черна. Панталоните са тип брич. Пагоните, коланът и пастъците на кортика не се различават от тези на празничната униформа.

Домашната форма включва елементи от празничното и строевото облекло, но категорично се забранява комбинирането им.

Униформата на техниците, както и тази на офицерските кандидати е като офицерската. При тях пагонът е с петоъгълна форма и върху него се поставят корона, авиационен знак и широк 1,5-см златен галун. За да се отличават от офицерите, пагоните се поставят над лакътя.

Униформата на войниците е като подофицерската, със съответните за званията им отличителни знаци, но всички кожени атрибути са черни. Строевата униформа се шие от кафяв шаяк, а лятно време се носи бяла гимнастическа риза.

Описанието на униформите от Заповед № 157 завършва с уточнението, че в близко време предстои въвеждането на пагони на раменете по подобие на тези в армия. Това наистина става две години по-късно, когато Въздухоплаването официално преминава на подчинение на военното командване.

На 21 септември 1931 г. командирът на въздухоплавателния полк обнародва Заповед № 119, с която прави някои допълнения в Заповед № 157 от предходната година. При празничната униформа се въвеждат светлосини кантове около наръкавните галуни. Въпреки че се разпорежда над галуните да се поставя корона, на нито една от съхранените до наши дни фотографии не се забелязва това да е изпълнено. На панталоните се пришива светлосин кант.

Използваното до този момент палто тип реглан е заменено с общоармейски офицерски шинел, но без пагони. Яката е черна, с петлици от същия цвят и светло-

Поручик летец в лятна домашна униформа мод. 1930 г. Новост в облеклото на летците са сините кантове и черната околожка на фуражката. Златистият копринен шнур от празничната униформа вече се носи и при другите видове облекло. През 1931 г. е въведена бродирана крилата кокарда. Сакото запазва кройката си, но се шие с по-широки ревери според тогавашната мода. На ръкавите са пришити въведените със Заповед № 157/1930 г. пагончета за различаване на званията. Дълъг прав паталон се носи само при домашната униформа. Допуска се и носенето на черен или бял панталон. При тях обувките са съответно черни и бели.

Въоръжение: Офицерски кортик обр. 1930 г.

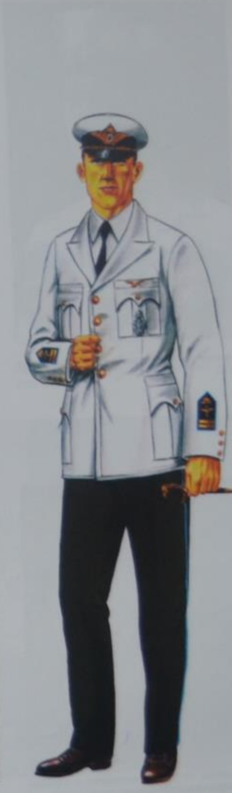

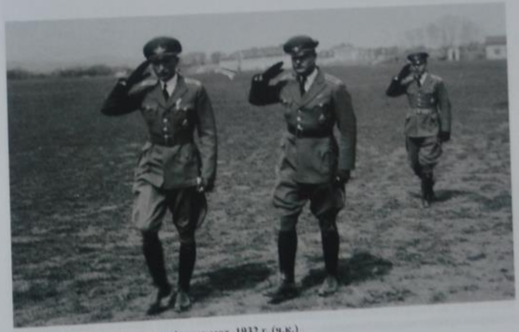

Офицери летци в строева униформа мод. 1932 г. (ч.к.)

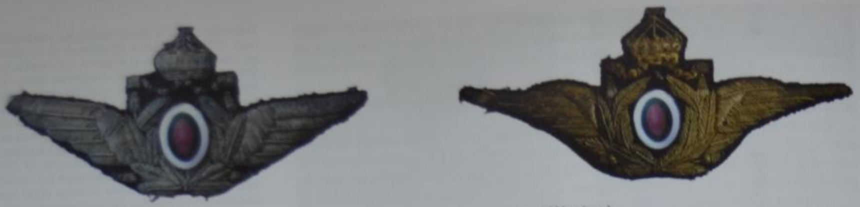
Два варианта на бродираната офицерска кокарда за служещите във Въздухоплаването мод. 1931 г. (ч.к.)

Офицер летец в лятна домашна униформа (ч.к.)

сини кантове, а копчетата – златни. Над маншетите се поставят петоъгълните пагони. Предвидено е също полите на шинела да се закопчават с телени копчета отзад.

Към строевата униформа също се въвеждат светлосини кантове. На фуражката, която вече е с черна околожка, има три канта. Куртката е със златни копчета, а панталонът със светлосини кантове. Пагонът се унифицира за всички и става черен. Вместо дотогавашната единична кожена презрамка се въвеждат двойни, подобно на пехотата. На дългите панталони от домашната униформа също се поставя светлосин кант.

Със Заповед № 125 от 1931 г. към описанието на униформите е добавено, че на фуражката се въвежда везана крилата кокарда. С незначителни изменения тя се запазва в униформата на авиаторите до 1951 г.

Известни промени се правят и в подофицерската униформа. Върху фуражката се прикрепя черен копринен шнур, а пагоните се преместват от левия ръкав върху яката. Те са от черно сукно (с височината на яката и дължина 9 см), а върху тях се прикрепват нашивки от жълта тесма. За фелдфебелите нашивката е една (широка, от златен галун, с дължина 7 см). Отделно от тях на раменете се носят черни пагони със светлосин кант и позлатени метална корона и авиационен знак.

Върху левия ръкав, на 15 см под рамото, се поставя елипсовиден знак за специалност, извезан с жълти конци и с височина 8 см и широчина 6,5 см. За летателния състав той е от черно сукно, а за техническия – от вишнево и е със светлосин кант. На шинела се запазват съществуващите над лакътя пагони за звание, а знакът за специалността се поставя под тях. Мундирът, който е от черен шаяк, се шие по кройката на общоармейския, но е със светлосини кантове и жълти копчета. На брича също се поставя светлосин кант. Яката на шинела е от черен шаяк.

Строевата униформа започва да се шие от кафяв шаяк и е с кройка като общоармейската. Всички кантове са светлосини, а копчетата – жълти.

Дотогавашните униформи, предназначени за летците фелдфебел-школници, се запазват, но шинелът става като офицерския.

Фелдфебел от Въздухоплаването в строева униформа мод 1932 г. (ч.к.)

Началникът на Въздушни войски полковник Иван Михайлов с група офицери в зимна домашна униформа с шинел мод. 1932 г. (ч.к.)

Подпоручик летец в зимна служебна униформа (ч.к.)

Майор Иван Ножаров в служебна униформа с бял чохъл на фуражката (ч.к.)

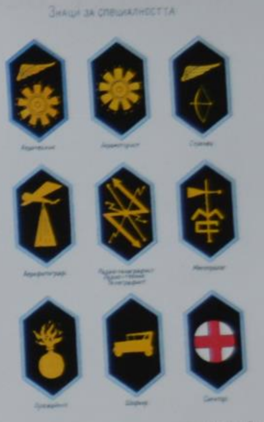

Рисунка на знаците за специалност обр. 1932 г. (ч.к.)

Предвижда се срок до 1 ноември същата година всички стари образци да излязат от употреба, като се предполага, че за това време ще бъдат доизносени.

През 1932 г. във височайши Указ № 20 към описанието на облеклата в армията са дадени и униформите на Въздухоплаването. Въвеждат се пагони за всички звания като съществуващите във войската. С изключение на пагоните за младшите офицери, които са с широчина 4 см, всички останали чинове носят пагони с широчина 4,5 см. Офицерските се изработват от златен галун и имат светлосини кантове и черен просвет, а подофицерските и войнишките са черни, също със светлосини кантове. На пагоните има златно формено копче, върху което е изобразена корона с крилата перка. Същият знак, но под формата на вензел, се поставя в средата на пагоните на всички чинове. Звездите на офицерските пагони са сребърни, подофицерите носят жълти нашивки, а фелдфебелите – сърмени. Нестроевите подофицери имат нашивки с остър връх в посока към ръкава.

Група офицери в служебна униформа с ученици от Пилотското училище в лятна строева униформа с наръкавни знаци за специалност (ч.к.)

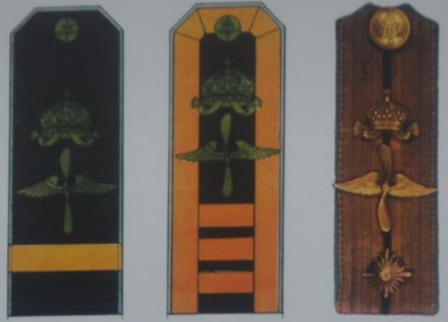

Рисунка на пагони за подофицерите и войниците и пагон на подпоручик от Въздухоплаването мод. 1932 г. (ч.к.)

Черната сукнена пелерина е отменена, а на панталоните започват да се поставят щрипки. За подофицерите и войниците са въведени нови наръкавни знаци за специалността им с шестоъгълна форма, които се пришиват над лакътя. Подофицерите започват да носят и наръкавни знаци за прослужени години. Върху шинела на всички чинове се поставят пагони.

За офицерите е въведена нова празнична куртка. Тя е изработена от черен плат и е едноредна, с четири златни копчета и два странични джоба с правоъгълни капаци. На раменете се пришиват пагони. Запазват се също наръкавните галуни, а панталонът е със светлосин кант. Празничната униформа се носи с бели ръкавици и общоармейски шарф, а пастъците на кортика са сърмени. През летният сезон като празнична униформа се носи бяла куртка с кройката на строевата. Панталонът и обувките също са бели. Тази униформа се носи от авиаторите в продължение на четири години – до 1936 г., когато с Указ № 22 са направени промени в облеклото на всички родове и видове войски от Българската армия.

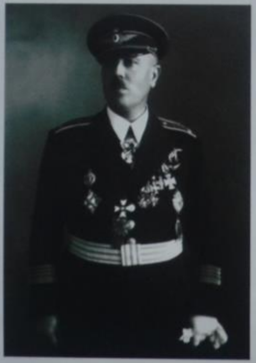

Началникът на Въздушни войски полковник Иван Михайлов в празнична униформа мод. 1932 г. (ВММ)

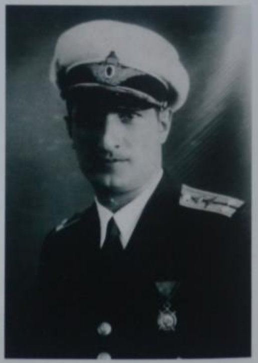

Капитан Петко Попганчев в празнична униформа мод 1933 г. с бял чохъл на фуражката (ч.к.)

ВОЕННИ УНИФОРМИ ПРЕЗ 1936–1945 г.

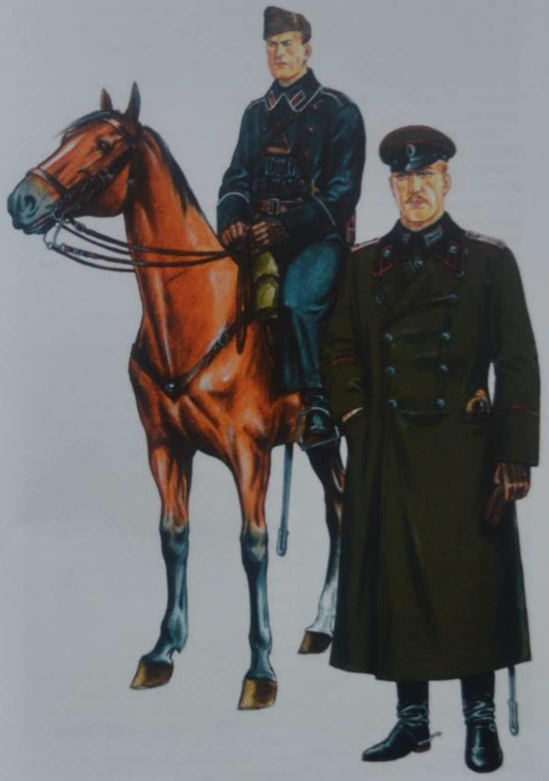

Подпоручик от кавалерията в зимна бойна униформа с шинел мод. 1936 г. Носи стандартно бойно кепе с нашит единичен галун за младши офицер. Шинелът е с опростена кройка и се шие от плата на войнишките шинели. Поради недостиг на галун със защитен цвят след 1942 г. пагоните се шият от плата на шинела. Под него офицерът носи куртка и бричи от кафеникав шаячен плат. Яката на куртката е тъмнозелена. Ботушите са с привързани шпори.

Снаряжение: Стандартен офицерски колан с презрамка, планшетна чанта, кобур за пистолет, бинокъл с кутия.

Въоръжение: Пистолет и сабя

Поручик от инженерните части в зимна домашна униформа с шинел. Носи стандартната строева униформа мод. 1936 г. Шинелът е мод. 1938 г. с намален размер на петлиците и леко променена кройка. При домашната униформа се допуска носенето на шинела с разтворени ревери. Разрешено е сабята да се поставя в специален отвор в левия джоб на шинела.

Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1927 г. с кожен темляк

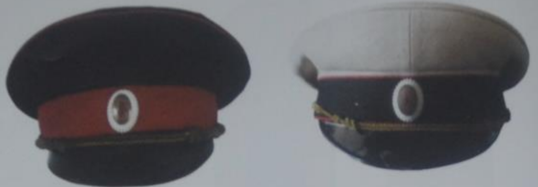

Зимна и лятна офицерска фуражка към празничната униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

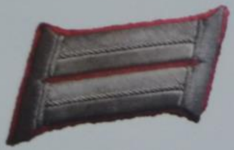

Петлик от празничната униформа на офицер от пехотата мод. 1936 г. (ч.к.)

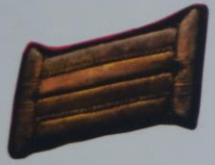

Петлик от празничната униформа на офицер от Географския институт мод. 1936 г. (ч.к.)

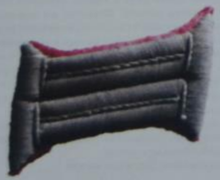

Петлик на офицер от конницата от празничната униформа, поставен на строевата куртка (ч.к.)

През втората половина на 30-те години никой не се съмнява в избухването на нов световен конфликт. Версайската система от договори постепенно рухва, а държавите се впускат в нова оръжейна надпревара. България не прави изключение от тази тенденция и също полага значителни усилия за укрепване на бойната си мощ. Закупуват се нови модерни образци оръжие и бойна техника, нараства личният състав на Българската войска. Обръща се сериозно внимание и на униформите.

В навечерието на Втората световна война при военната „мода" е характерно заимстването на различни елементи от цивилния костюм. Това, разбира се, не е новост в историята на форменото облекло. Нещо повече, през различните исторически периоди в гражданското облекло също се прокрадват множество елементи от военните униформи, което обикновено става при продължителни военни конфликти. През разглеждания период особено силно се чувства влиянието на спортното облекло. Понятия като „скиорски клин", „туристическа риза" и други подобни заемат трайно място в текстовете на правилниците за военното униформено облекло. Тъкмо в духа на тези тенденции и с ясната грижа за по-голяма практичност в България през 1936 г. е направена нова промяна в облеклото на войската.

Като последствие от Доклад № 122 на министъра на войната генерал-майор Христо Луков от 3 ноември 1936 г. е обнародван царски Указ, постановяващ промени в облеклото на войската. Той е под № 22 и е издаден на 8 ноември относно промени в облеклото на войската. С Указа се въвежда нов „Правилник за формата на облеклото във войската". В него са включени последните промени във военните униформи преди началото на Втората световна война, които определят външния вид на българския войник до края на 40-те години. Някои елементи от униформите, въведени с този Указ, се задържат и до края на XX век.

В Правилника от 1936 г. са предвидени пет разновидности на униформеното облекло. Парадното е предназначено единствено за Лейбгвардейския конен полк, който запазва и през този период специалния си статут на най-представителна част на българската войска.

Облеклото за останалите части на българската армия се дели на празнично, строево, домашно и бойно. Прави впечатление, че в новия Правилник е променен периодът, през който се носи лятно облекло – от 14 май до 14 октомври включително. С Указа са направени значителни промени в детайлите на униформите, които ги доближават до съвременните им германски образци.

Празничното облекло за офицерите от Сухопътните войски се шие от тъмносин ластикотин. Фуражката запазва характерните за българската войска пропорции. Към празничната шапка се поставя сърмен шнур (с дебелина 1 мм за младшите и 1,7 мм за старшите и висши офицери), подобен на въведения по-рано за офицерите от флота и авиацията. Отпред се поставя общоприетата порцеланова кокарда, а околожката е според прибора на рода оръжие. Единствено офицерите от Военното училище имат изцяло червена фуражка. Височината на периферията е между 5 и 7 см, а на околожката – 4 см. Цветни кантове се поставят не само по периферията, но и по горния и долния край на околожката. За пехотата долният кант е черен, за кавалерията – бял, а за останалите родове оръжие – червен.

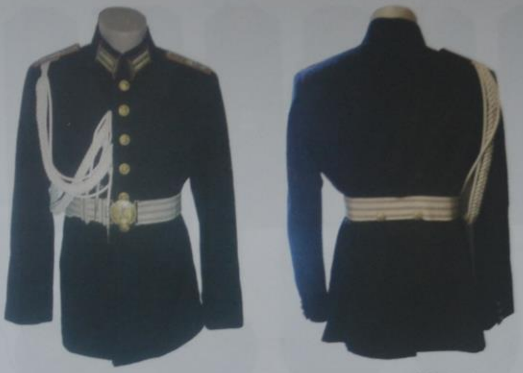

Офицерска празнична куртка на полковник от Географския институт мод 1936 г. (ч.к.)

Подпоручик в празнична униформа с пелерина (ч.к.)

Куртката е с висока обърната яка и сърмени петлици върху цветна подложка, които по форма са напълно идентични с германските. Подложката е според прибора и по цвят повтаря околожката на фуражката. Пагоните са с намален размер – 3,5 см широчина, и се пришиват в основата си към ръкава. Металният прибор е според рода оръжие. Номерата, звездите и вензелите също са пропорционално намалени спрямо широчината на пагона. Вензелите се изработват от метал по цвета на пагона, а номерата и знаците – от материала на звездите. Единствено ветеринарните лекари и аптекарите носят звезди и знаци от бял метал на пагони от сребрист галун. Номерата са дълги 24 мм и широки 13 мм, дължината на вензелите заедно с короната е 55 мм, а широчината 25–30 мм. Останалите отличителни знаци са с височина 30 мм.

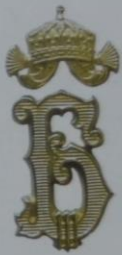

Вензел „Б" за шефските на цар Борис III части (ч.к.)

Подполковник от 9-и пехотен полк в зимна празнична униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

Генерал-майор Баларев в празнична униформа мод. 1936 г. с генералска шпага обр. 1925 г. (ч.к.)

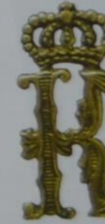

Вензел „К" за 9-и пехотен Пловдивски на Н.Вис. княгиня Клементина полк (ч.к.)

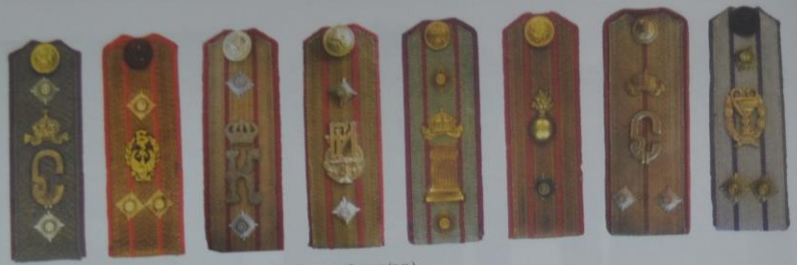

Пагони към празничната униформа на различни служби във войската (ч.к.)

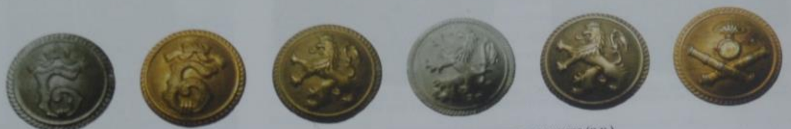

Варианти на копчетата към празничната офицерска униформа за свитата на царя, пехотата и артилерията (ч.к.)

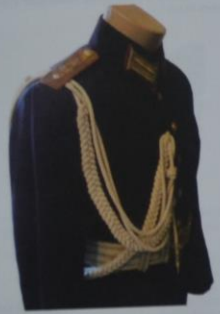

Елементи от украсата на празничната офицерска куртка мод. 1936 г. (ч.к.)

Куртката е еднобортна, с шест големи метални копчета с диаметър 22 мм, с венец по края. За свитата на царя върху тях е изобразен вензел „Б" с корона, за артилерията кръстосани тела на оръдия, за останалите родове войски – лъвчета, като изображенията са върху защриховано поле. На ръкавите са пришити маншети с остър нос с височина 9 см в ниската и 14 см във високата част. На външния шев над маншета се пришиват три малки формени копченца. Куртката се шие с талия, а гърбът е извит като при мундира. Отзад на нивото на талията се пришиват два метални носача (с формата на копчетата) за задържане на шарфа.

За летния сезон куртката е от бял летен плат, с права яка и кройка, идентична с тази на строевата, пагоните са твърди, привързани. И двата вида куртки се носят с бяла якичка (показваща се на 1–2 мм над яката) и бели колосани ръкавели. На куртката си всички офицери носят акселбанти, които за генералите са двойни от златиста сърма, а за полковите командири от бяла сърма. Всички останали офицери носят бели единични акселбанти. Панталоните са от черно трико, с цветен кант и щрипки. Генералите и заемащите генералски длъжности офицери носят двойни

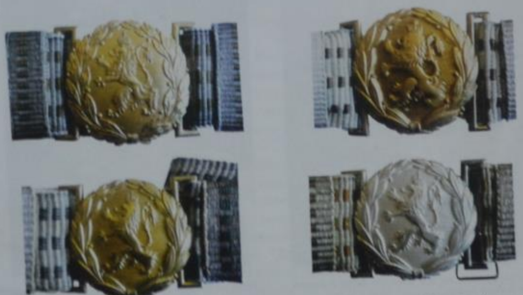

Различни варианти на офицерския блях при празничната униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

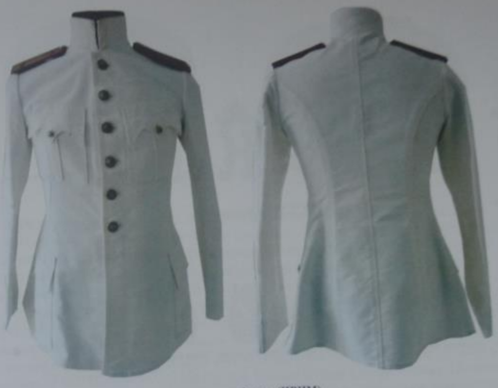

Летен офицерски кител към празничната униформа (НВИМ)

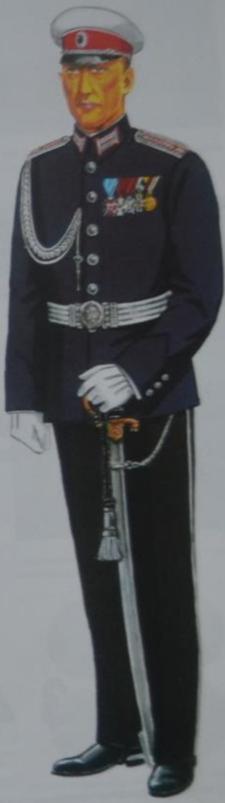

Майор от кавалерията в празнична униформа мод. 1936 г. Бял чохълът на фуражката се поставя през май и октомври. От юни до септември офицерите носят куртка от бял летен плат. Новата униформа запазва тъмносиния си цвят, но кройката й е променена. На мекага обърнатата яка се пришиват нов модел петлици по немски образец. За кавалерията те са сребристи, както и останалите метални части от украсата. Шарфът е с новия модел блях. Панталонът е дълъг, от черен плат и се носи с щрипки. На лачените обувки има приковани посребрени шпори.

Въоръжение: Офицерска сабя обр. 1927 г. със сърмен темляк

лампази, всеки с широчина 4 см, а командирите на полкове имат единичен лампаз с широчина 5 см.

Към празничната униформа се носи сърмен шарф с метален блях – един от новите атрибути, въведени с Указ № 22, който има почти кръгла форма. За Сухопътните войски е с лъв върху защиховано поле, заобиколен от лаврови листа. Съществуват няколко разновидности на лъва в зависимост от мястото, където са изработвани бляховете. Офицерите от Военното училище, свитата на царя и генералите носят върху шарфовете си вензел „Б". Генералите и заемащите генералски длъжности имат шарф с ресни.

С празничната униформа се носят черни лачени обувки с приковани никелирани шпори и бели кожени ръкавици, които през летния сезон могат да бъдат заменени с памучни. Шинелът не е променен.

С празничната униформа се носят всички ордени, с които офицерът е награден, като подреждането им се извършва по старшинство според съществуващите правила. На сабята се поставя сърмен темляк. В определени случаи се допуска и носенето на мушама.

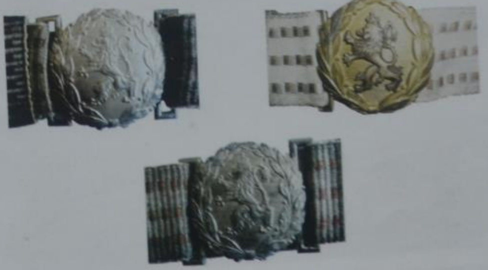

Варианти на бляха за празничния офицерски шарф обр. 1936 г. (ч.к.)

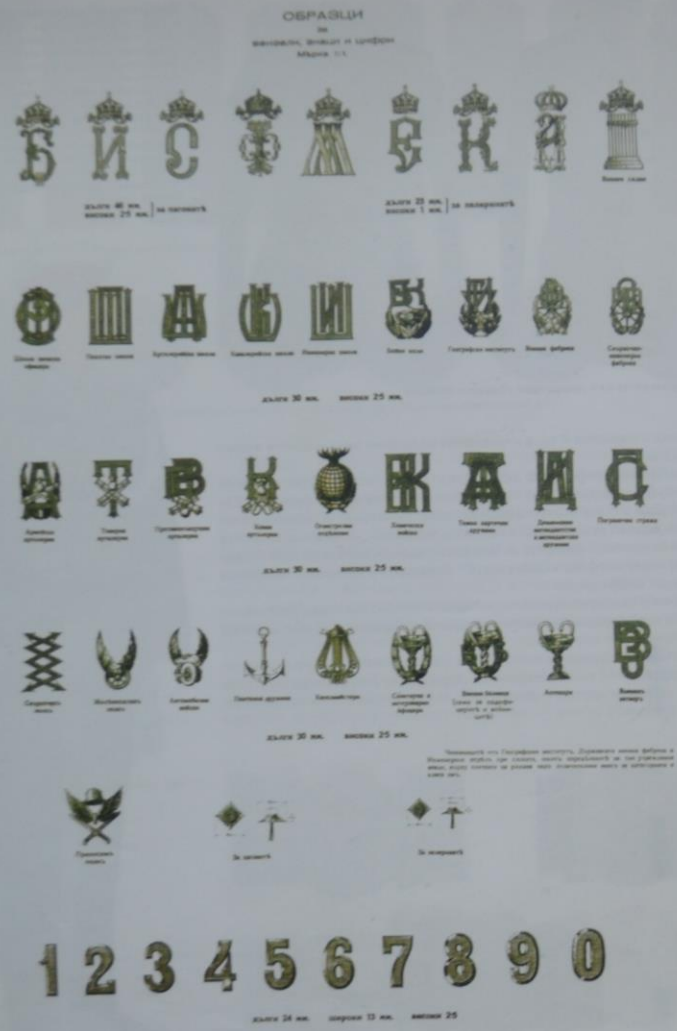

Табло с вензели и отличителни знаци на частите в Българската войска (ч.к.)

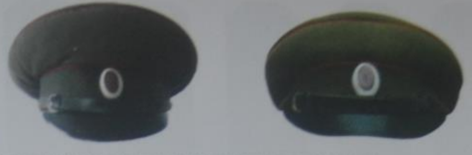

Варианти на офицерска фуражка от строевата униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

Цар Борис III в зимна строева униформа (ч.к.)

При строевата униформа са направени съществени изменения. Фуражката вече се шие от зелен габардин с тъмнозелена околожка, а отпред се поставят емайлирана кокарда и кожен подбрадник с две формени копчета. На шапката има три цветни канта – един на периферията и два на околожката. Генералската е с кралова околожка. Лятно време върху фуражката се поставя бял чохъл.

Строевата куртка се шие от зелен габардин и има четири външни джоба с тривърхи капаци и басти. Яката е тъмнозелена, обърната. Петлиците са с форма като при празничната куртка, но имат защитен (зеленикав) цвят. В защитен цвят са и пагоните, които са пришити към ръкава. Копчетата също са със защитен цвят и размер 22 мм. Маншетите са с остър нос. Отпред по борта шевът е двоен. Лятната куртка е като при празничната униформа. Акселбантите за генералите са златисти, а за офицерите (на които се полагат според длъжността) в защитен цвят.

Със строевата униформа се носи брич с черни ботуши, на които се поставят привързани шпори. Отстрани на брича има кант (според прибора) или лампази (в зависимост от длъжността на офицера). Шинелът е като при празничната униформа.

При строевата униформа се носи кожен колан с презрамка и кожени ръкавици с орехов цвят. Темлякът на сабята също е от кожа в орехов цвят. Въведен е и офицерски кортик, който се носи в лопус от кожата на колана. В случаите, когато войниците в строя са с оръжие, офицерът носи и кобур. При провеждане на полеви занятия през лявото си рамо офицерът носи чанта за карти.

Цар Борис III с генерали по време на парад в строева униформа (НВИМ)

Полковник военен юрист в зимна строева униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

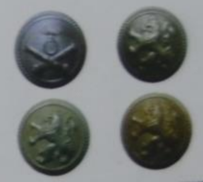

Различни варианти на копчетата от строевата офицерска униформа (ч.к.)

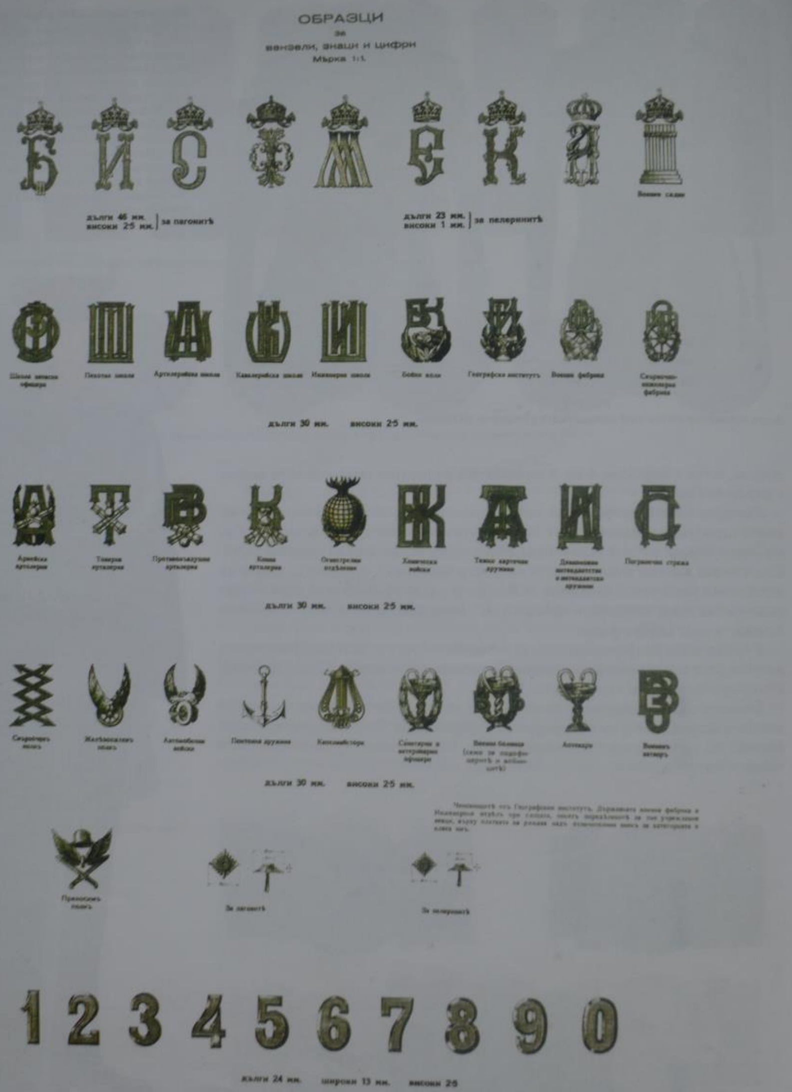
ОБРАЗЦИ
за
вензели, знаци и цифри
Мърка 1:1
дълги 46 мм. високи 25 мм. за пагонитѣ
дълги 23 мм. високи 1 мм. за пелеринитѣ
Пехотна школа
Артилерийска школа
Кавалерийска школа
Инженерна школа
Бойни коли
Географски институтъ
Военна фабрика
дълги 30 мм. високи 25 мм.
Армейска артилерия
Тежка артилерия
Противовъздушна артилерия
Конна артилерия
Химически войски
Тежки картечни дружини
Погранична стража
дълги 30 мм. високи 25 мм.
Автомобилни войски
Понтонна дружина
Капелмайстори
Санитарни и ветеринарни офицери
Военна болница (само за подофицеритѣ и войницитѣ)
Аптекари
дълги 30 мм. високи 25 мм.
За пагонитѣ
За пелеринитѣ
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0
дълги 24 мм. широки 13 мм. високи 25

Табло с вензели и отличителни знаци на частите в Българската войска (ч.к.)

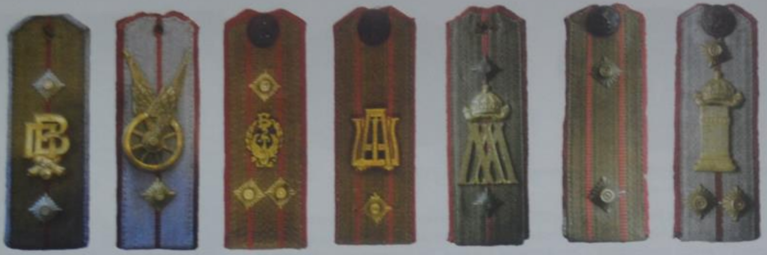

Пагони за строевата униформа на офицери от различни служби във войската (ч.к.)

За домашната униформа важат правилата, въведени с по-ранните укази за облеклото. Новост при нея е възможността да се носи дългият черен панталон от празничната униформа в комбинация със зимната и лятната куртка от строевото облекло. Пелерината също се запазва при домашната униформа като елемент от офицерския гардероб. Разрешава се шинелът да се носи закопчан само с долните четири копчета, с разтворени ревери. Генералите носят шпага и с домашната униформа. Останалите офицери носят и кортик освен сабята. При домашната униформа се носи на пастъци от галун според металния прибор. Пастъците се закачат за колана па панталона.

Куртката от бойната униформа по кройка е като строевата, но се шие от кафяв шаячен плат. Яката е тъмнозелена, а копчетата, петлиците и пагоните в защитен цвят. Носи се с брич. Кантовете за рода оръжие и амуницията е като при строевата униформа, но снаряжението включва и противогаз (в метална кутия), фенерче, бинокъл (в кутия), кутийка за личния превързочен пакет, планшетна чанта, часовник и компас. С бойната си униформа всички офицери освен кавалеристите и артилеристите носят кортик вместо сабя.

Офицери в зимна домашна униформа с шинел (ч.к.)

Полковник, полкови командир, в домашна униформа (ч.к.)

Група генерали в зимна бойна униформа мод. 1936 г. с първия вариант на полевото кепе (НВИМ)

Генерал-майор Владимир Стоянов в зимна бойна униформа мод. 1936 г. с офицерски кортик обр. 1936 г. (ч.к.)

Шинелът се шие от вълнения плат на войнишките шинели и е с тъмносив цвят. Кройката е като на строевия шинел. По края на яката, на маншетите и коланчето за пристягане има цветен кант. Копчетата са бакелитови.

Новост при бойната униформа е въвеждането на кепе вместо фуражката, чийто първоначален вариант наподобява използваното в унгарската армия. Вместо кокарда отпред се поставя оксидирано лъвче, а над него под формата на буквата „Л" има галуни със защитен цвят. За младшите офицери галунът е един, за старшите също един, но по-широк, а за генералите – два широки. През 1937 г. е променена формата на кепето, което почти напълно копира италианската „бустина". Зимното кепе е с наушници, които се закопчават отгоре и в българската войска се нарича „крумовка" или „луковка". При лятната униформа е от тънък сивозеленикав памучен.или ленен плат. От тази материя се шие и куртката, чиято кройка е идентична с празничната и строевата. Обикновено се носи със зеления брич от строевата униформа.

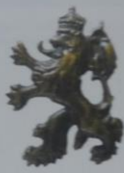

Лъвче за бойно кепе мод. 1936 г. (ч.к.)

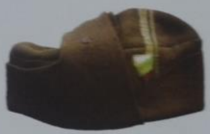

Офицерско зимно бойно кепе (НВИМ)

Генерал Никола Михов с група офицери в лятна бойна униформа с кортици (ч.к.)

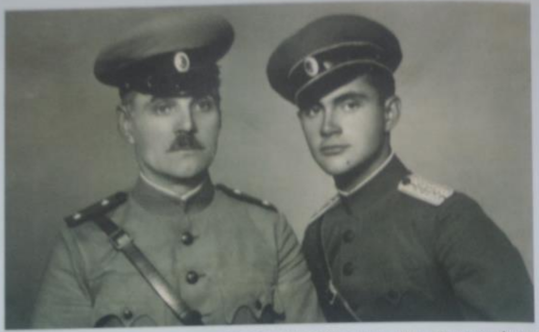
Подполковник от пехотата и подпоручик от първи конен полк в лятна строева униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

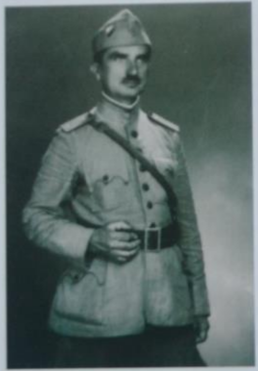
Поручик в лятна бойна униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

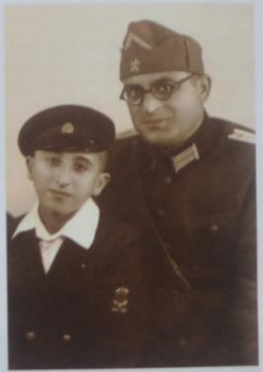
Поручик в зимна бойна униформа с лятно кепе, първи вариант (ч.к.)

Лейбгвардейският на Негово Величество конен полк и през този период продължава да изпълнява представителните си функции. Както бе посочено по-горе, в Указ № 22 единствено за гвардията е запазена парадната униформа. По нея не са правени промени и тя запазва характерния си вид от по-ранните периоди. Известна разлика се забелязва единствено в пропорциите на някои елементи от облеклото и материалите, от които се изработват. През този период венгерката вече не се използва като дежурна униформа от офицерите. В съчетание с дълъг панталон с крапови кантове най-често се облича при балове и вечеринки. Офицерите я ползват и при домашната униформа. Наред с парадната униформа гвардейците имат и дежурна форма. Тя се състои от червена фуражка, на която вече има кожен подбрадник. За офицерите тъмносинята куртка е със сребрист шнур по края на яката, образуващ отпред лилия. При подофицерите обточването е от бял вълнен шнур. Войниците нямат украса на яката. Носи се с брич от същия плат. Кожената амуниция за долните чинове е от боядисана в червен цвят кожа.

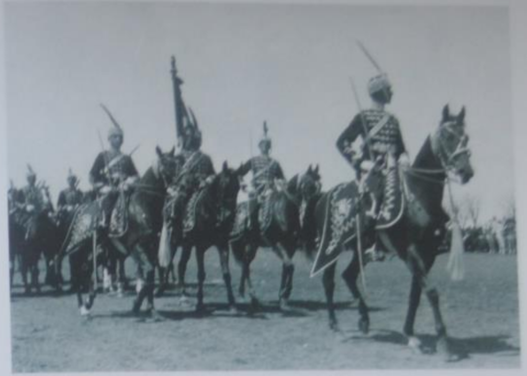
Лейбгвардейският конен полк в парадна униформа (ч.к.)

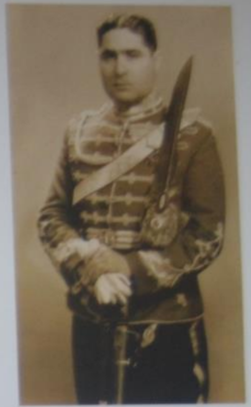
Командир на Лейбгвардейския конен дивизион в парадна униформа след 1942 г. (ч.к.)

Независимо от представителните си функции полкът води обучение като редова бойна част. За занятия на полето, при маневри и в случай на война е предвидена бойна униформа. Тя почти не се различава от тази на другите части във войската. Гвардейците носят каски, кепета, летни и зимни куртки. Единствената разлика е в сините бричове, които се носят с гвардейски ботуши. При бойната униформа се носи полагащото се по щат за съответните чинове снаряжение. С тази униформа полкът участва в присъединяването на Южна Добруджа. През есента на 1944 г. вече като дивизион от два ескадрона участва и в бойните действия в Сърбия.

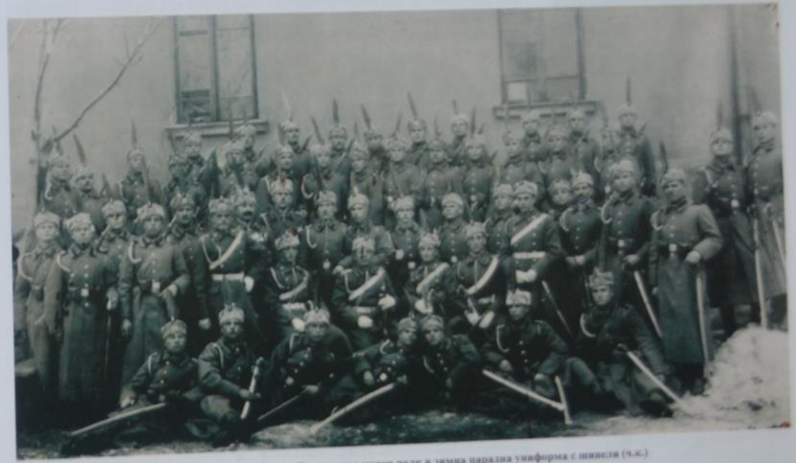
Офицери и войници от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк в зимна парадна униформа с шинели (ч.к.)

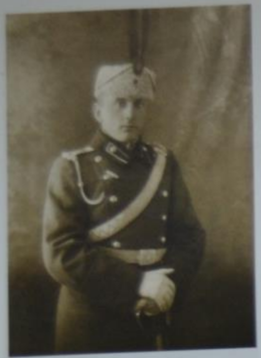

Подпоручик от Лейбгвардейския конен полк в зимна парадна униформа с шинел (Музей на НГЧ)

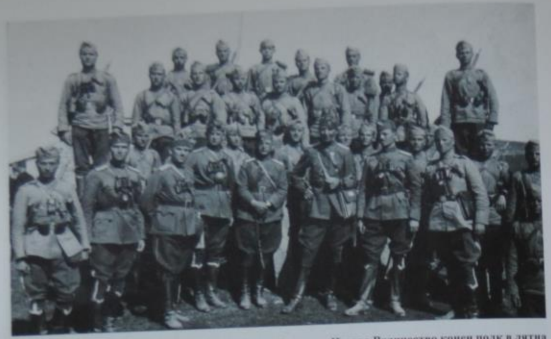

Офицери, подофицери и войници от Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк в лятна бойна униформа с пълно полево снаряжение (ч.к.)

През 1936 г. е въведен нов образец боен шлем (каска) – оригинална българска разработка, за първообраз на която е взета германската пехотна каска обр. 1916 г., но има влияние и от испанския модел от 1931 г. Българският вариант е с по-заобленo дъно и е по-плитък. Отгоре е оформен гребен, чиято цел е отклоняването на куршумите. Първоначалният вариант – обр. 1936 г., известен като вариант „А“, е с подгънати краища. През 1939 г. моделът е модернизиран (вариант „B“), като подгъвът е премахнат. Бойният шлем е боядисан в граховозелен цвят, а от дясната му страна е изобразен щит с българския трикольор. Цветните полета са наклонени, а обкантването е черно. Следващият модел, условно наречен вариант „C“, е с по-малка периферия. В употреба е и още един вариант, който вероятно е преправен от готови чехословашки каски мод. 1932 г.

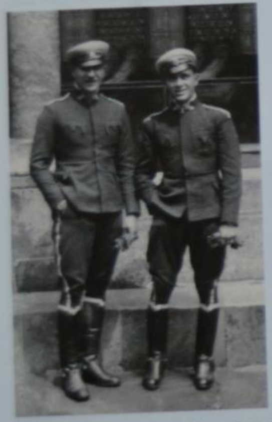

Двама младши офицери от Лейбгвардейския конен дивизион в зимна строева униформа (ч.к.)

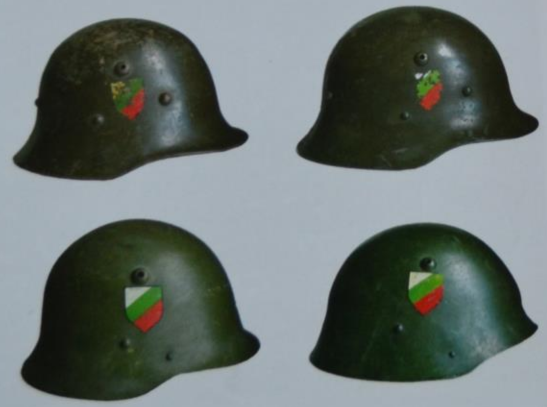

Варианти на боен шлем обр. 1936 г. – вариант „А“, „В“, „С“ и преправка от чешка каска обр. 1931 г. (ч.к.)

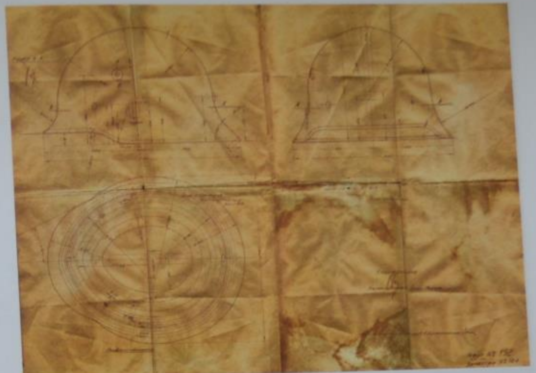

Технически чертеж на боен шлем обр. 1936 г., вариант „В“ (НВИМ)

Подофицерското облекло също претърпява някои промени. Празничната фуражка е аналогична на офицерската, с периферия от тъмносин шаяк и цветна околожка, а кокардата е офицерски модел. Под нея се поставя кожен подбрадник. Лятно време като празнична се използва лятната строева фуражка. Куртката на празничната униформа е като офицерската и се шие от тъмносин шаяк. На пагоните и ръкавите се поставят приетите за подофицерите от българската войска отличителни знаци. На маншетите на фелдфебелите се поставя галун, а на левия ръкав се запазват галуните за прослужени години. Пагоните за всички родове оръжие са червени, с приетия в съответния род войска кант. Номерата и вензелите са щамповани. На яката се пришиват петлици от приборно сукно с размер 3 х 6 см. За подофицерите в долния им край има галун с цвета на металния прибор, широк 1,5 см. Фелдфебелите допълнително пришиват втори галун с широчина 3 мм над широкия. Копчетата са жълти или бели, с незащриховано поле.

Подофицерската празнична униформа се носи с тъмносин шаячен брич с кант. Запазва се съществуващият шинел, а коланът е от жълт бланк, с правоъгълен мета-

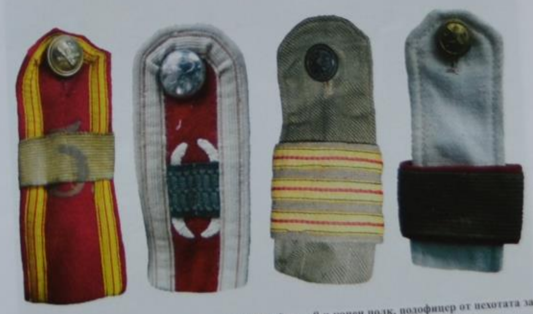

Пагони на фелдфебел от 3-ти арт. полк, фелдфебел от 8-и конен полк, подофицер от пехотата за лятната бойна униформа, фелдфебел от пехотата за лятната строева униформа (ч.к.)

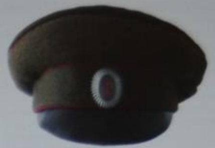

Зимна строева фуражка за долните чинове във войската (ч.к.)

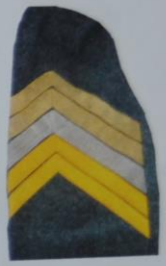

Наръкавни знаци за прослужени години на шинела на фелдфебел (ч.к.)

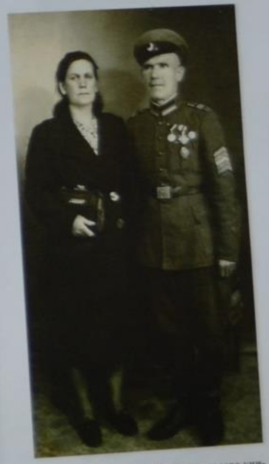

Фелдфебел от пехотата в зимна строева униформа (ч.к.)

полк в лятна

а българска
обр. 1916 г.,
с по-заоб-
яването на
риант „А“,
„В“), като

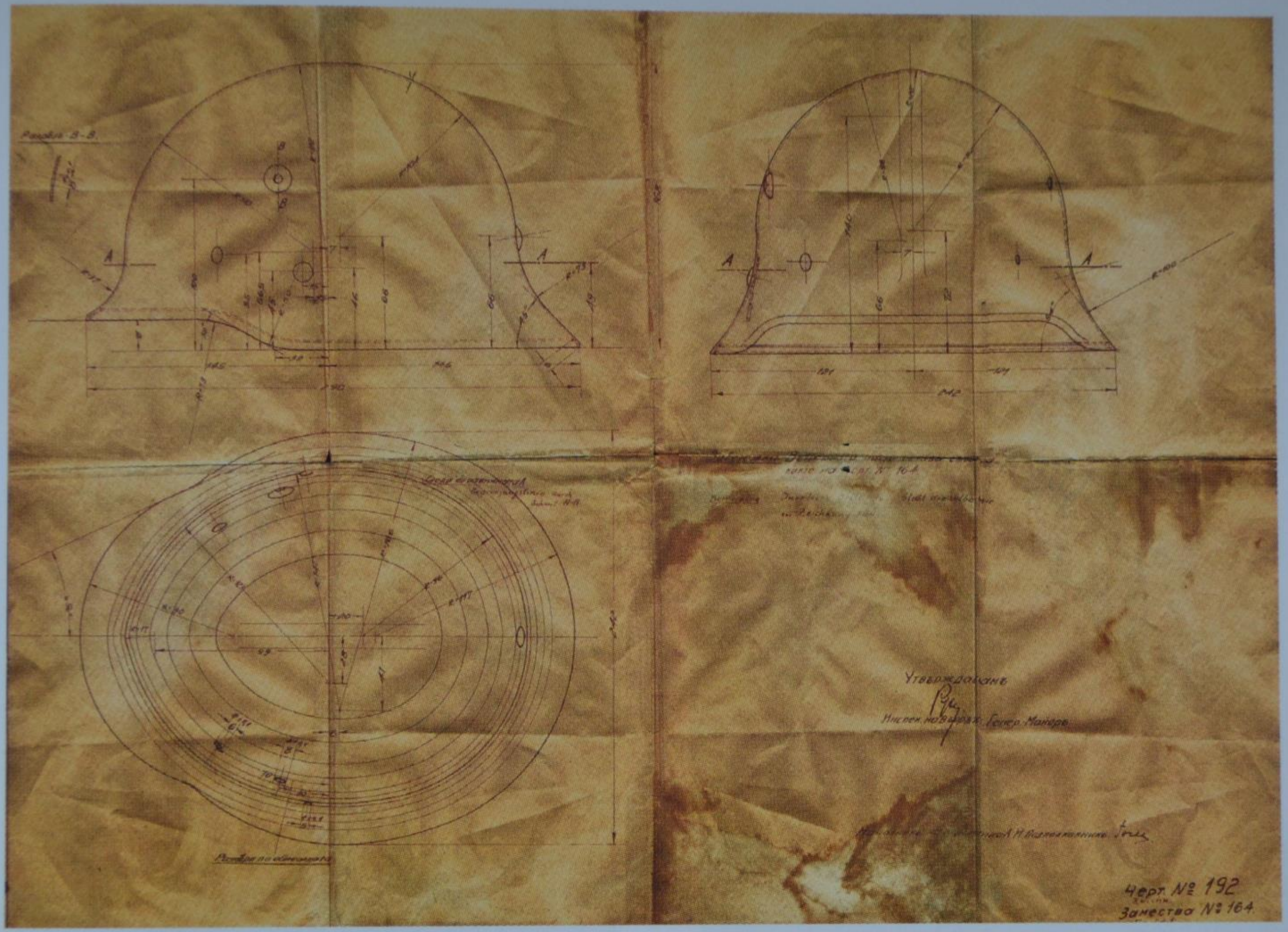
Разрез В-В
А
А
Утвърждавамъ
Инспек. на въоръж. Генер.-Майоръ
Черт. № 192
Замества № 164

Технически чертеж на боен шлем обр. 1936 г., вариант „В“ (НВИМ)

Подофицерското облекло също претърпява някои промени. Празничната фуражка е аналогична на офицерската, с периферия от тъмносин шаяк и цветна околожка, а кокардата е офицерски модел. Под нея се поставя кожен подбрадник. Лятно време като празнична се използва лятната строева фуражка. Куртката на празничната

Зимна строева фур
във войската (ч.к.)

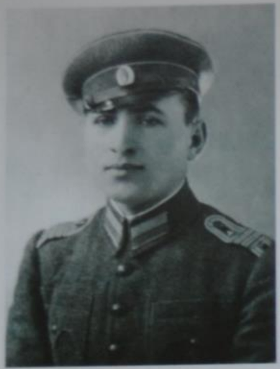

Свръхсрочнослужещ подофицер в зимна строева униформа (ч.к.)

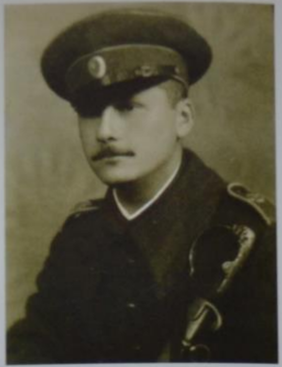

Подофицер в зимна строева униформа с шинел и подофицерска сабя обр. 1927 г. (ч.к.)

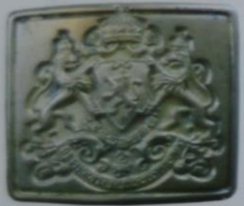

Блях от подофицерски колан (ч.к.)

лен блях. Изображението е според рода оръжие. За Сухопътните войски е с голямата форма на държавния герб. Темлякът на сабята и пастъците са от същата по цвят кожа. Сабята е утвърденият със Заповед № 38/1927 г. образец, а при определени случаи се носи нож от пушка „Манлихер“.

Заедно с празничната си униформа подофицерите носят всички свои ордени, но само върху куртката. Лятно време като празнична се носи строевата униформа. Парадната и празничната униформа на подофицерите от Лейбгвардейския полк остават без изменение.

Строевата униформа на подофицерите по кройка е като офицерската и се шие от кафяв шаяк. Фуражката е с цветни кантове и с околожка с основния цвят. Куртката е с обърната яка, външни джобове и отличителни знаци в защитен цвят. Копчетата са от бакелит. Лятната куртка е със същата кройка, но с права яка и се носи със зимния брич. На лятната униформа не се поставят знаци за прослужени години. Със строевата униформа се носят коланът и презрамките, използвани и при празничната. Подофицерите в строя носят сабя или нож, пистолет и планшетна чанта.

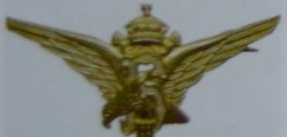

Нагръден знак, т.нар. пеперуда, за юнкерите летци (ч.к.)

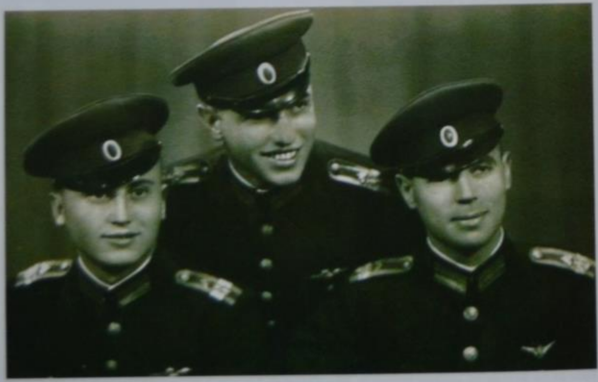

Фелдфебел-портупей юнкери летци с нагръдни знаци (ч.к.)

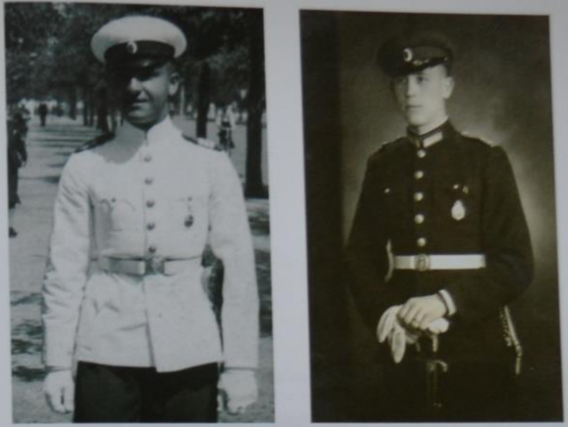

Портупей-юнкери в лятна и зимна празнична униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

Юнкер в зимна празнична униформа мод. 1936 г. Белият чохъл на фуражката в съчетание със зимната униформа се носи през май и октомври. Кройката на куртката е като на офицерите. За юнкерите е предвидено на петлиците и по края на пагоните да се пришива златист галун. Униформата се носи с брич от плата на куртката и високи ботуши. Коланът на юнкерите е традиционно от бяла кожа с въведения през 1934 г. позлатен блях. Лопусът за ножа е от същата кожа.
Въоръжение: Нож

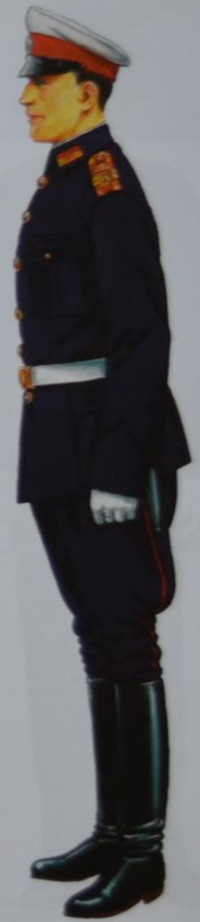

С домашната униформа на подофицерите е разрешено да носят празничното или служебното си облекло. Не се разрешава комбинирането на елементи от двата вида униформа.

По кройка бойната униформа е като строевата и се шие от натурален шаяк. За подофицерите също е въведено кепе „крумовка“, а пагоните на куртката са от шаяк с цветен кант и нашивки със защитен цвят. Амуницията е като при строевата униформа, но при бойната се добавят и противогаз, бинокъл и фенерче. Нестроевите подофицери носят нашивки под ъгъл, с обърнат към рамото връх, а музикантите – клапани със защитен галун.

Промените засягат и униформите на Военното училище. Юнкерите имат само два вида облекло – празнично и строево, което в зависимост от сезона е лятно или зимно. С празничната униформа се носи червена фуражка с офицерска кокарда и кожен подбрадник. Куртката е от тъмносин плат и по кройка е като строевата на офицерите. На раменете има меки пагони от червен плат, пришити към ръкава. По края на пагоните е пришит златен галун. В средата на пагона се поставя позлатен метален вензел „Б“ с корона. Портупей-юнкерите имат жълти вълнени нашивки и вензелите се поставят върху тях.

На яката се пришиват червени петлици с размер 3 × 6 см, с 2 см широк златен галун в долния край. Копчетата са позлатени, с изображение на лъв. Бричът е от плата на куртката. Носи се с високи черни ботуши. Само кавалеристите и артилеристите носят привързани шпори. Лятната униформа е с бял чохъл на фуражката и бяла куртка с кройка като зимната, но с права яка. Има твърди привързани пагони. Шинелът е без изменение, с червени петлици с копче и пагони като на куртката. Юнкерите носят бял лакиран колан с въведената през 1934 г. елипсовидна тока с лаврови листа и вензел „Б“ с корона в средата. Носят нож в бял кожен лопус. На старшите класове се полага офицерска сабя със сърмен темляк и ремък от бял лакиран бланк. Празничната униформа се носи с бели ръкавици.

Строевата униформа се шие от зелен шаяк. Фуражката е изцяло зелена с три червени канта и кожен подбрадник. Куртката е като празничната. Галуните са със защитен цвят. Останалите елементи са като при празничната униформа, а на сабята се поставя кожен темляк. Лятно време се носи гимнастическа риза от сиво-зелен летен плат без пагони. Фуражката е изцяло от плата на гимнастьорката и е без подбрадник.

Кадет в зимна празнична униформа мод. 1937 г. Кадетите носят въведената за всички служещи във Военното училище червена фуражка. По традиция униформата се шие от черен плат. Кройката ѝ е като на юнкерската. Носи се с прав дълъг панталон. Коланът по традиция е от червена лакова кожа с юнкерски блях. От същия материал е и лопусът на ножа. При празничната униформа се носят бели ръкавици.
Въоръжение: Нож

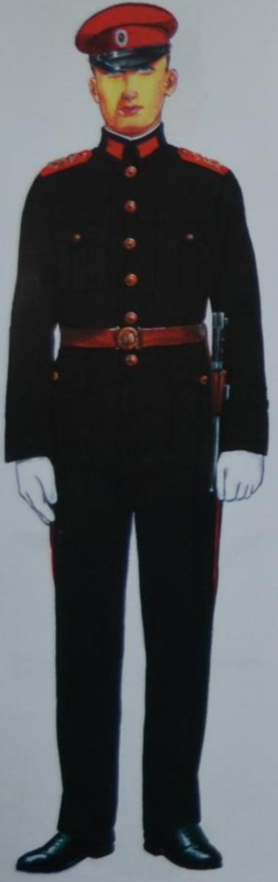

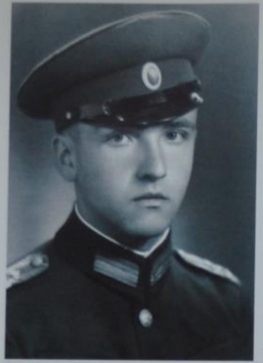

Юнкер Атанас Карев в зимна празнична униформа (ч.к.)

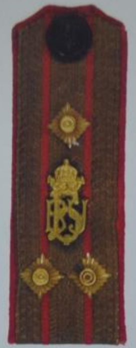

Пагон на полковник, служещ във Военното училище, с вензел (ч.к.)

През 1937 г. във Военното училище е възстановена Военната гимназия. За учещите в нея кадети е въведена нова униформа. Фуражката е черна, с червена околожка, кокарда и кожен подбрадник. Куртката е като юнкерската, но от черен плат, с червени пагони и петлици. Копчетата са позлатени. На пагоните се прикрепя позлатен вензел. Панталонът е дълъг от черен плат с червен кант. Шинелът е като юнкерския, но се шие от черен вълнен плат. Петлиците и пагоните са червени. Копчетата са позлатени. Лятно време на шапката се поставя бял чохъл. Куртката е като зимната. Шие се от бял плат и се носи със зимния панталон. Коланът на кадетите е от червена лакирана кожа, с юнкерски блях. Строевата им униформа е като юнкерската.

Юнкерите и кадетите използват като бойна строевата униформа. Амуницията им е като приетия в армията войнишки модел.

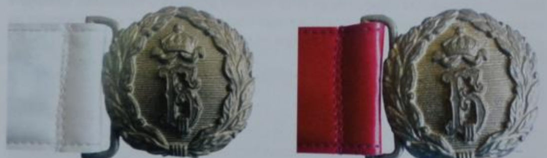

Юнкерски и кадетски парадни колани мод. 1937 г. (ч.к.)

При войнишката униформа са направени същите промени в яката на куртката. Тя е обърната, с цветни петлици и пагони. Има само горни джобове, а маншетите на ръкавите са с остър нос. Копчетата са бакелитови, с лъвче. Панталоните, както и куртката са от кафеникав шаяк и се носят с черни високи ботуши. Към празничната и строевата униформа се носи фуражка с цветни кантове, метална кокарда и кожен подбрадник, а с бойната – кепе. Шинелът остава без изменение. Коланът е кожен. Лятно време заедно със зимните панталони се носят кепе и гимнастическа риза от сиво-зелен дочен плат. Бойната униформа включва колан с паласки и презраменни колани, лопус за ножа, раница с платнище, сухарна торба, манерка, шанцов инструмент, противогаз и каска.

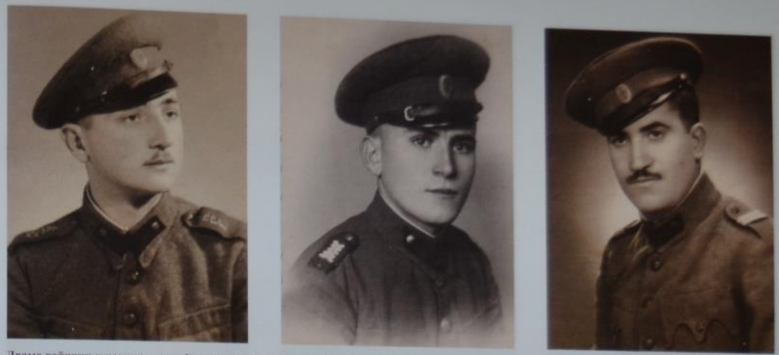

Двама войници и кандидат-подофицер в зимна строева униформа мод. 1936 г. с фуражки (ч.к.)

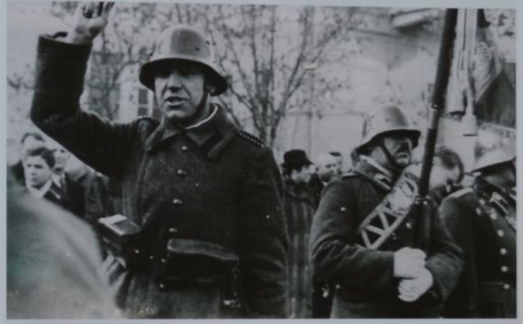

Школници от ШЗО по време на клетва в зимна бойна униформа с шинели и каски (ч.к.)

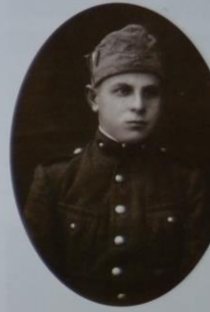

Войник в зимна бойна униформа мод. 1932 г. с лятно кепе мод. 1936 г. (ч.к.)

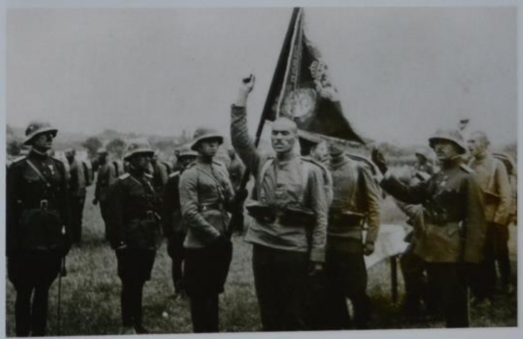

Офицери и войници от пехотата в лятна бойна униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

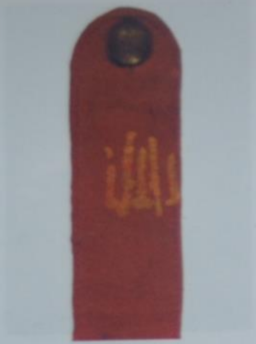

Пагон на войник с щампован знак на Артилерийската школа (ч.к.)

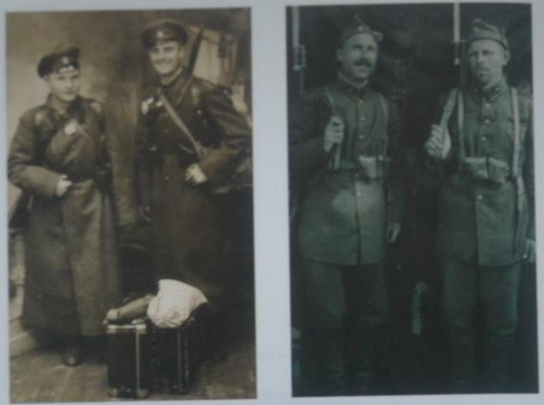

Запасняци в зимна строева униформа с шинели и бойна униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

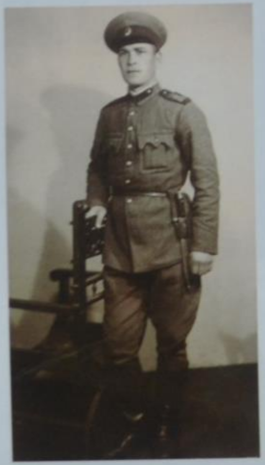

Войник от 8-и пехотен Приморски на Нейно Царско Височество княгиня Мария Луиза полк в зимна строева униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

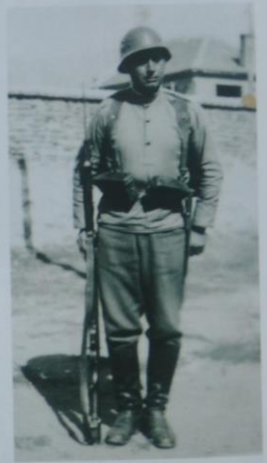

Войник от пехотата в лятна бойна униформа мод. 1936 г. с пълно снаряжение и каска (ч.к.)

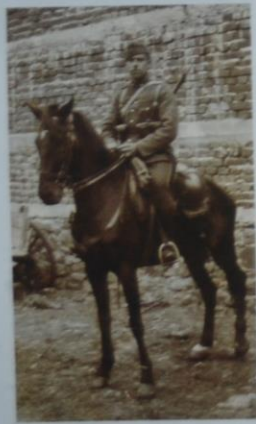

Войник от конницата в зимна бойна униформа с походно снаряжение (ч.к.)

Опитът, натрупан през първите години на Втората световна война, е използван от командването на българската войска и наред с усилията за модернизиране на въоръжението са направени някои промени в облеклото. Интересна особеност на промените, правени през този период, е, че те са обявявани с поверителни писма до

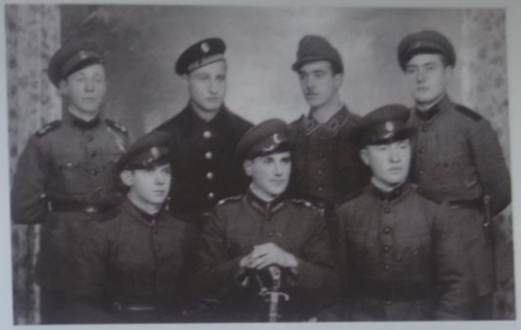

Група военнослужещи от различни родове оръжие в зимна строева униформа (ч.к.)

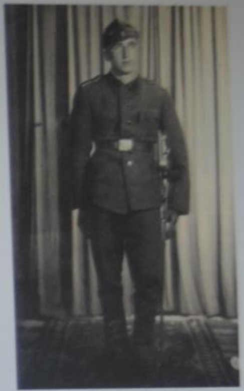

Войник от кавалерията в зимна бойна униформа мод. 1942 г. (ч.к.)

началниците на армиите, корпусите и дивизиите. Обикновено се посочват точките от Правилника, които се променят. По този начин са направени редица промени и нововъведения в облеклото на войската през 40-те години.

През 1942 г. по германски образец е променена куртката на войниците. Прибавени са долни джобове, променена е и долната част на ръкавите, които вече са с две копчета, позволяващи откопчаването и навиването им. Променени са и петлиците, които са без копче и се пришиват на 1 см от предния край на яката. Левият борд на куртката се разширява нагоре, което позволява при откопчаване на най-горното му копче куртката да се носи с отворена яка. През същата година шинелите на долните чинове започват да се шият с прави джобове с капаци. Зимно време се допуска носенето на бяло кожухче от овча кожа без ръкави, което обикновено се облича над шинела.

Промени претърпява и екипировката. Противогазът вече се поставя в брезентова торба, с което се намалява теглото на снаряжението. Включването на картечни пистолети във въоръжението на войската добавя в екипировката нови паласки. Носят се по две и всяка е с три гнезда и малко джобче за масльонка. Изработват се от

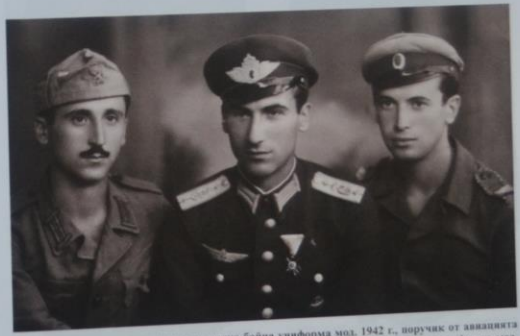

Офицерски кандидат от пехотата в лятна бойна униформа мод. 1942 г., поручик от авиацията в зимна строева униформа мод. 1940 г. и фелдфебел-школник в лятна бойна униформа мод. 1942 г. (ч.к.)

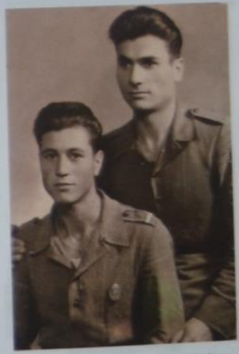

Ефрейтор и войник в лятна бойна униформа мод. 1942 г. (ч.к.)

зеленикав брезент или тъмнокафява кожа. Увеличаващата се численост на моторните превозни средства в армията налага въвеждането на комбинезон от зеленикав брезент за обслужващия персонал. Съществуват различни варианти, но всички са с мека обърната яка и големи джобове. Някои от моделите се закопчават с цип, а на ръкавите и крачолите има коланчета за пристягане.

Изключително горещите лета в първите години от войната, както и включването на Беломорието в границите на Царство България налагат въвеждането на облекчено облекло. С поверително писмо № 6112/12.08.1943 г. на началника на канцеларията в Министерството на войната са обявени въведените още предната година промени в униформите на войската. Направена е промяна в кройката на лятната риза. За редовите чинове се въвежда разновидност на гимнастическата риза с обърната яка, която се носи разкопчана. Допуска се и навиването на ръкавите, но само при занятия на полето, след изрична заповед от командира на частта. Поради изключително топлите лета са въведени и къси шорти. Носенето им е ограничено в посочените по-горе случаи.

За офицерите също се експериментират различни видове лятно облекло с отворена яка. Някои от тях са тип гимнастическа риза с процеп на гърдите и два джоба. Срещат се и прорязани до долу с четири джоба. Някои от експерименталните офицерски модели имат яка от тъмнозелен плат и петлици.

През 1942 г. е променена и лятната строева куртка. Шие се от бял или кремав летен плат с ниска обърната яка. На яката се поставят петлици. Пагоните остават привързани като при по-ранните модели.

Изменен е цветът на офицерския шинел. Вместо от зеленикав плат занапред се шие от тъмносив. Кройката се запазва непроменена като при модела от 1938 г.

Поради голямото количество плат, което се изразходва за пелерината, тя на практика е отменена. Някои офицери продължават да я носят при домашната униформа. Новопроизведените офицери не си поръчват пелерини след 1942 г. Вместо нея при домашната униформа е въведен „летен шинел“ от тънък тъмносив плат. Той е двубортен с два реда по пет копчета и колан от същия плат, джобовете са външни с капаци. Разрешено е носенето му при лятната бойна униформа и при домашната. Носи се с привързани пагони от строевата униформа.

Въведен е нов модел мушама с кройка като на летния шинел. Изработва се от зеленикав непромокаем плат. Разрешава се носенето му при походи и учения. В тези случаи мушамата е опасана с бойната амуниция.

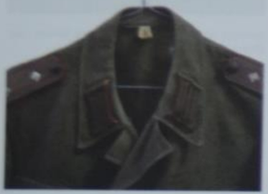

Детайл на яката с петлици на офицерска лятна бойна куртка мод. 1942 г. (НВИМ)

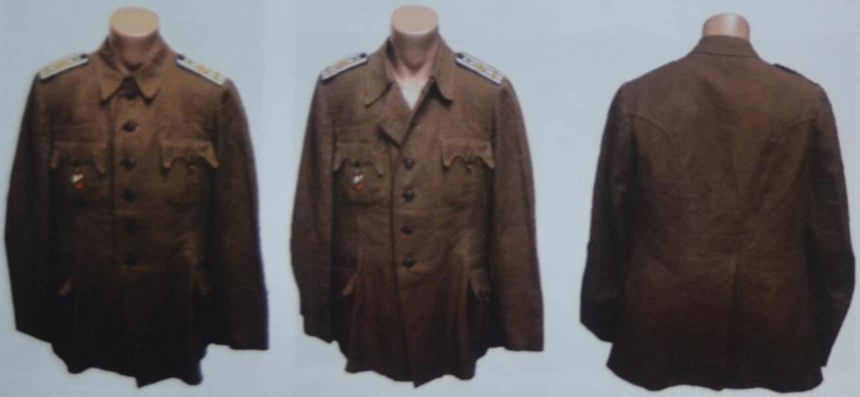

Лятна бойна куртка лице и гръб мод. 1942 г. на санитарен полковник с два варианта на закопчаването (ч.к.)

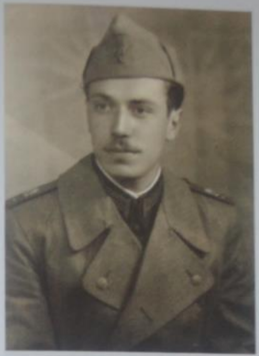

Офицер в лятна бойна униформа с противодъждовен шлифер мод. 1942 г. (ч.к.)

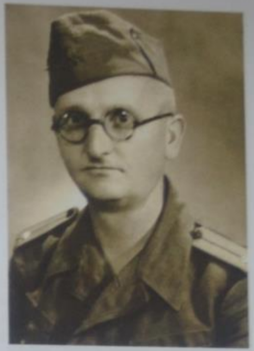

Подпоручик в лятна бойна униформа мод. 1942 г. (ч.к.)

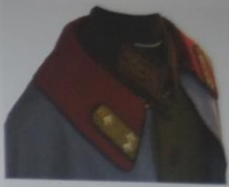

Строева куртка и пелерина на генерал от пехотата, принадлежала на цар Борис III (НВИМ)

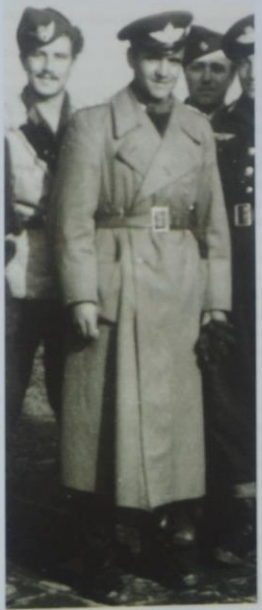

Офицер от Парашутната дружина в зимна строева униформа с противодъждовен шлифер мод. 1942 г. (ч.к.)

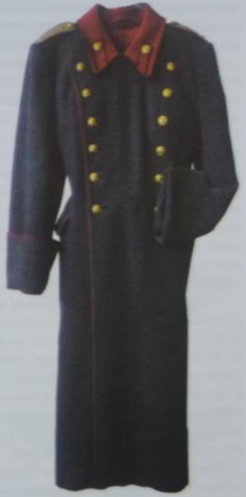

Генералски шинел мод. 1942 г. (Регионален Исторически музей, Добрич)

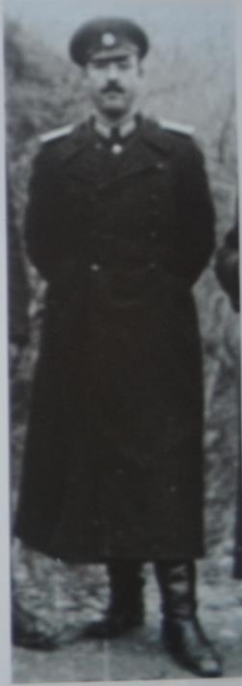

Офицер с летен шинел мод. 1942 г. (ч.к.)

Група български войници в зимна бойна униформа мод. 1942 г. с бойци от ЮНОА. Марибор, април 1945 г. (ч.к.)

Офицери в зимна бойна униформа с летни кепета (ч.к.)

Офицери в зимна бойна униформа (ч.к.)

Войник в зимна бойна униформа с шинел (ч.к.)

Промени има и при бойната униформа. Поради недостиг на галун в защитен цвят е наредено пагоните при бойната куртка и шинела да се шият от материала на дрехата. На офицерите е разрешено да носят кожухчета от бяла агнешка кожа, предвидени дотогава само за войниците.

С тези нововъведения в облеклото българската войска воюва в заключителния период на Втората световна война (1944–1945 г.). Преминала през многобройни перипетии и подложена на разнообразни изпитания, униформата на българската войска доказва по най-категоричен начин своите практичност и функционалност. Констатират се и някои неудобства, които са отстранени със съответните нормативни документи за промяна на облеклото в армията. На фронта се забелязват много отклонения от установените правила за носене на униформата. Съчетанието на различни елементи от облеклото е обичайна практика по време на бойните действия. Занижената дисциплина позволява на редица войници да използват нерегламентирано облекло и снаряжение. Подобни отклонения от правилата си позволяват някои офицери. Предвид на бойната обстановка командването си затваря очите за тези нередности и едва при завръщането на частите в България дисциплината по отношение на униформите е затегната.

В сравнение с Първата световна война по време на новия световен конфликт българската войска е много по-добре облечена и екипирана. Това се дължи не само на поуките от предишната война, но и на по-добрата организация по снабдяването. Разбира се, не е без значение и обстоятелството, че България не води активни бойни действия през първите години на войната и съумява да съхрани икономиката и промишлеността си, които са значително по-развити в сравнение с началото на века. Командването полага системни грижи за натрупването на резерви от униформено облекло. С цел икономии на дефицитната през войната кожа вместо ботуши в много от частите са въведени обувки.

През 1945 г. с министерска Заповед № 377 са направени първите промени в облеклото на войската след приключването на войната. В тях е отчетен опитът от употребата на облеклата. Започва следващият етап от развитието на униформеното облекло в следвоенните години. Утвърдени са някои от нововъведенията, приети с циркулярни писма през войната.

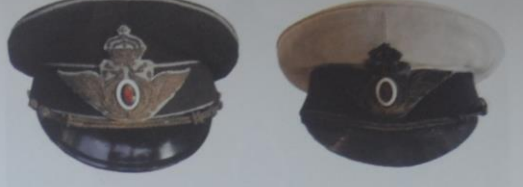

Зимна и лятна фуражка за офицерите от Въздушните войски при празничната униформа (ч.к.)

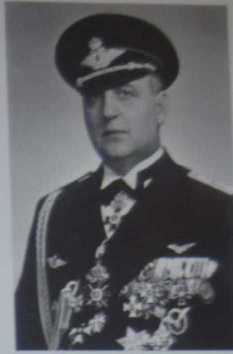

Командирът на Въздушните войски полковник Васил Бойдев в зимна празнична униформа (ч.к.)

През разглеждания период (1936–1945 г.) сериозни промени настъпват и в униформите на Въздушните войски. Измененията, направени с Указ № 22 от 1936 г., засягат и облеклото на авиаторите. Те целят униформите на служещите във Въздушните войски да се приближат по външен вид до облеклото на останалите родове оръжие в армията, поради което са въведени нови елементи, характерни до този момент само за сухопътната армия.

Празничната униформа на офицерите се шие от черен ластикотин. Фуражката е черна с три светлосини канта на периферията и околожката. Отпред се поставя бродирана крилата кокарда от златна сърма. От златна сърма е и плетеният подбрадник.

Празничната куртка е двубортна, подобна на флотската тужурка. Носи се с бяла риза с твърда колосана яка и папионка. Куртката е с два долни джоба с правоъгълни капаци. Отпред има два реда по пет леко раздалечаващи се нагоре копчета, като най-горните не се закопчават. Пагоните са пришити към края на ръкава и са от златна сърма със светлосини кантове и просвети. Звездичките са сребърни, а авиационният знак е позлатен. На ръкавите остават златните галуни за звание, под тях се пришиват три малки формени копчета. Отдясно на гърдите се поставя бродиран авиационен знак от златна сърма върху светлосиня подложка. Старшите командири носят двойни златни акселбанти, а останалите офицери – единични бели.

Панталонът е от черен ластикотин със светлосин кант, а полковите командири носят единични лампази. Панталонът се носи с черни лачени обувки.

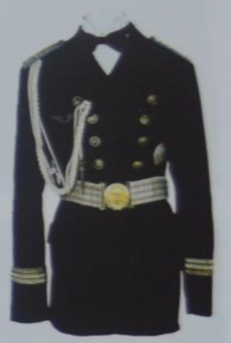

Куртка от празничната зимна униформа на капитан от Въздушните войски мод. 1936 г.

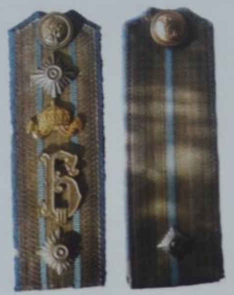

Пагон от празничната униформа на подполковник и подпоручик от Въздушните войски след 1937 г. (ч.к.)

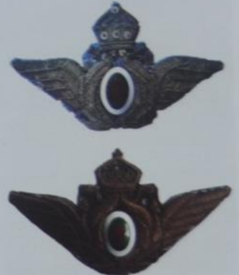

Варианти на бродирана офицерска кокарда (ч.к.)

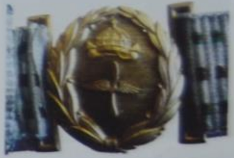

Блях на празничен офицерски шарф мод. 1936 г. (ч.к.)

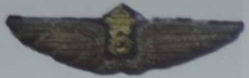

Нагръден знак на Въздушните войски (ч.к.)

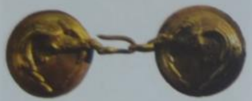

Закопчалка от пелерина на офицер от Въздушните войски (ч.к.)

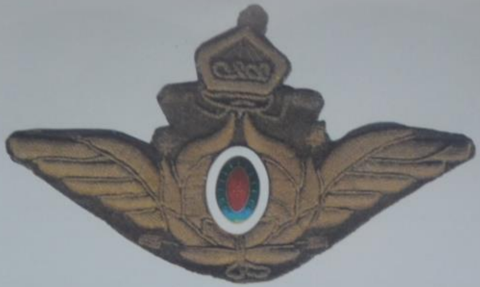

Бродирана офицерска кокарда от строевата униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

Празничната униформа се носи със сърмен шарф с метален позлатен блях. Върху него са изобразени крилата перка и корона на фона на защриховано поле, а по края има лаврови листа. Кортикът се носи със сърмени пастъци и се опасва под куртката. Лятната униформа включва бяла куртка с кройка като зимната.

За разлика от празничната строевата униформа се шие от зелен габардин. Фуражката е с тъмнозелена околожка и три светлосини канта, а бродираната кокарда и плетеният подбрадник са със защитен цвят. Лятната фуражка се шие от по-тънък плат.

Куртката е с отворени ревери, тъмнозелена яка и се закопчава с пет копчета защитен цвят. Със защитен цвят са и петлиците, пагоните и авиационният знак над десния горен джоб. Джобовете и маншетите на ръкавите са като на куртките на Сухопътни войски. Под куртката се облича зеленикава риза с черна вратовръзка. Униформата се носи с брич от същия плат със светлосин кант. Ботушите на летците са без шпори. Когато са в строя, офицерите подобно на колегите си от Сухопътни войски носят пълна амуниция. Кортикът се носи на кожени пастъци. Лятната куртка се шие от по-тънък летен плат с яка от същата материя.

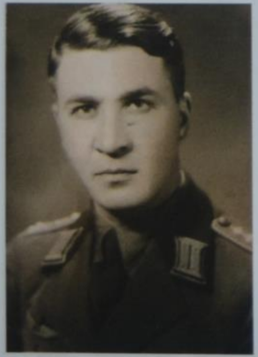

Офицери от Въздушните войски в зимна строева униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

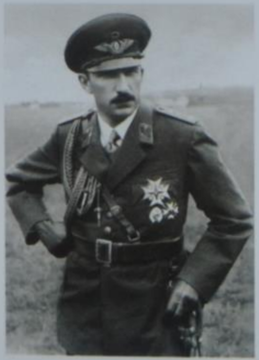

Цар Борис III в лятна строева униформа на генерал от Въздушните войски мод. 1936 г. (ч.к.)

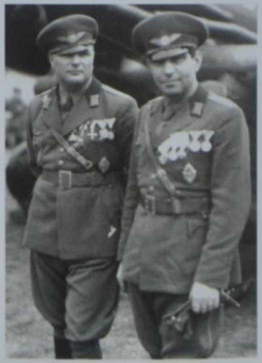

Офицери от Въздушните войски в зимна строева униформа мод. 1936 г. (ч.к.)

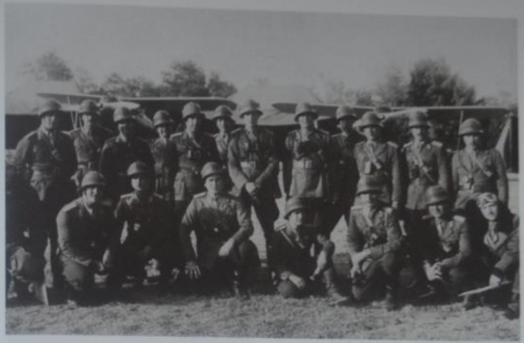

Офицери от Въздушните войски в лятна бойна униформа с пълно полево снаряжение (ч.к.)

Офицери в лятна бойна униформа с пълно полево снаряжение (ч.к.)

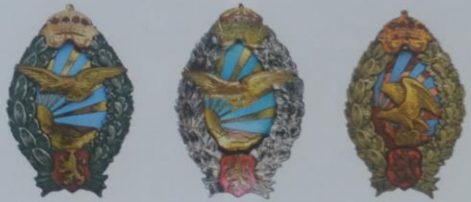

Различни варианти на пилотската и наблюдателската значка (ч.к.)

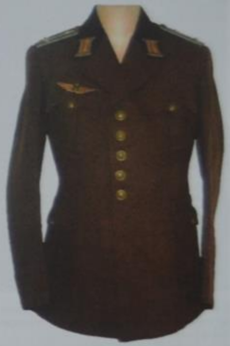

Строева куртка на капитан мод. 1936 г. (ч.к.)

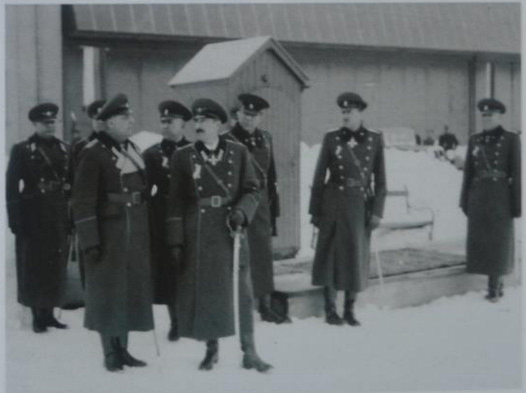

Цар Борис III и началникът на Въздушните войски в зимна строева униформа, 1939 г. (ч.к.)

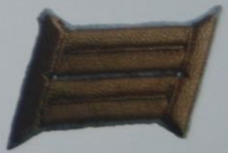

Сърмен офицерски петлик мод. 1936 г. (ч.к.)

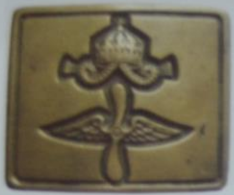

Бляха на войнишки колан (ч.к.)

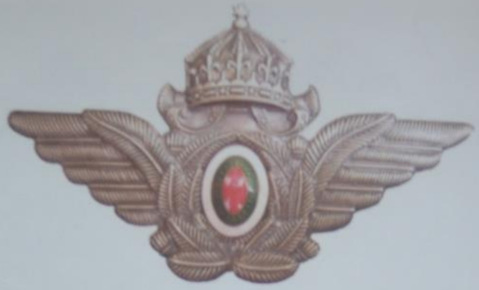

Метална кокарда за подофицерите летци (ч.к.)

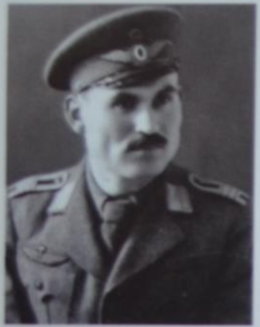

Свръхсрочнослужещ подофицер летец в зимна строева униформа мод. 1936 г. с бродирана офицерска кокарда (ч.к.)

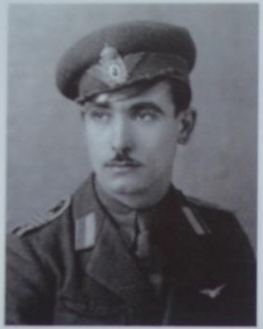

Подофицер летец в зимна строева униформа с метална кокарда (ч.к.)

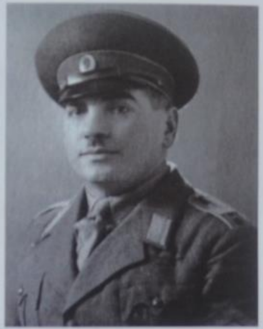

Строеви фелдфебел в зимна строева униформа (ч.к.)

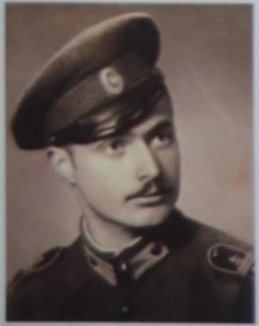

Ефрейтор в зимна строева униформа (ч.к.)

Шинелът при всички униформи е с тъмнозелена яка и се носи закопчан догоре. Петлиците и обкантването са светлосини.

Домашната униформа включва елементи от празничното или строевото облекло. Допуска се същата комбинация, както при офицерите от другите родове оръжие. Разрешено е шинелът да се носи с разтворени ревери.

Като бойната униформа офицерите от Въздушните войски носят строевото си облекло и кепе от плата на куртката.

Подофицерите и войниците от Въздушните войски носят униформа като на останалите редови чинове в армията, но обкантването е светлосиньо. Върху копчетата и бляха на колана се поставя авиационен знак.

През 1937 г. със специален Рескрипт цар Борис III поема шефство над Въздушните войски и всички военнослужещи започват да носят на пагоните си позлатен вензел „Б“ с корона.

На 28 ноември 1940 г. с Указ № 38 е утвърден нов „Правилник за формата на облеклото във Въздушните на Н. В. войски“. С документа са направени значителни промени в облеклото на авиаторите.

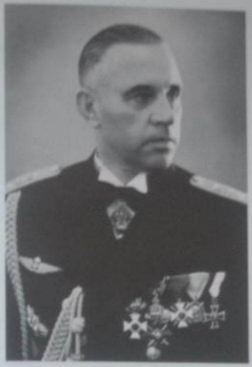

Генерал-майор Димитър Айрянов в зимна празнична униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

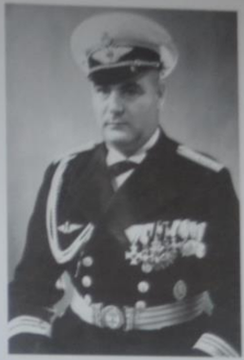

Подполковник Васил Вълков в зимна празнична униформа с бял чохъл на фуражката (ч.к.)

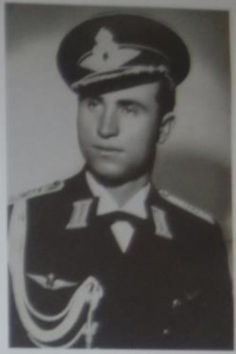

Поручик летец Петър Манолев в зимна празнична униформа, вариант с петлици на яката (ч.к.)

Празничната униформа се запазва почти непроменена. Генералите имат светлосиня околожка, а санитарните офицери – тъмносини кантове. Лятно време върху шапката се поставя бял чохъл. Леко се изменя формата на везаната кокарда, като крилцата стават по-заоблени, а бродерията – по-опростена.

Куртката и панталонът не се променят. Върху пагоните и копчетата се поставя вензел „Б“. За генералите се предвиждат двойни светлосини лампази, всеки от които с широчина 4 см, а за полковите командири – единични, с широчина 5 см. Лятно време се носи куртка, ушита от бял летен плат. Кортикът се запазва и се носи само при точно определени случаи, а през останалото време офицерите носят сабя обр. 1927 г.

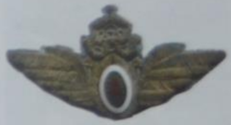

Бродирана офицерска кокарда за празничната униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

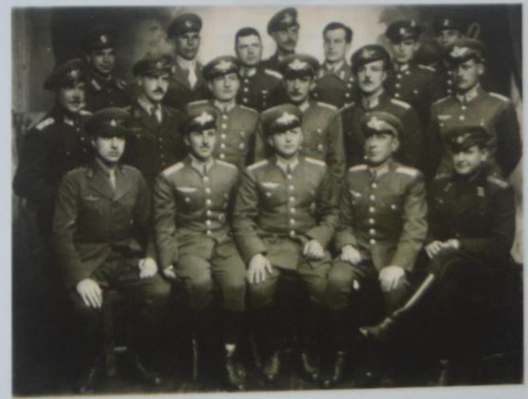

Група офицери от 6-и изтребителен полк в зимна строева униформа мод. 1936 и 1940 г. (ч.к.)

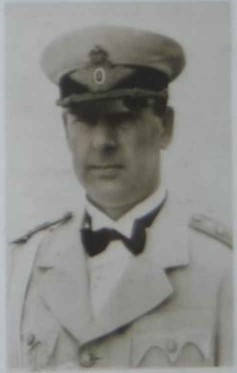

Офицер в лятна празнична униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

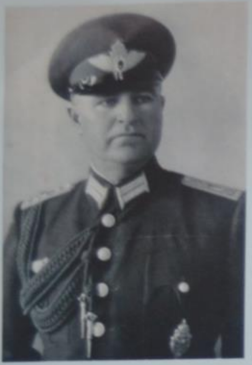

Полковник Кръстю Георгиев в зимна строева униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

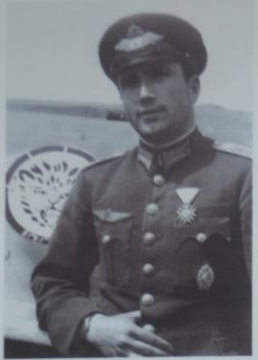

Офицер в зимна служебна униформа (ч.к.)

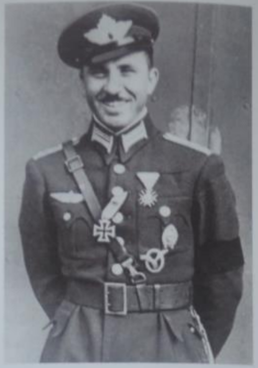

Поручик Стоян Стоянов в зимна строева униформа (ч.к.)

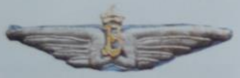

Нагръден знак на Въздушните войски мод. 1940 г. (ч.к.)

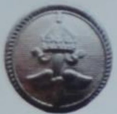

Копче за офицерска строева униформа (ч.к.)

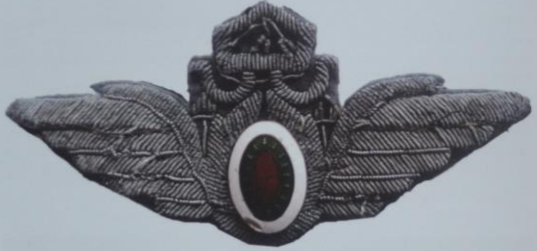

Бродирана офицерска кокарда за строевата униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

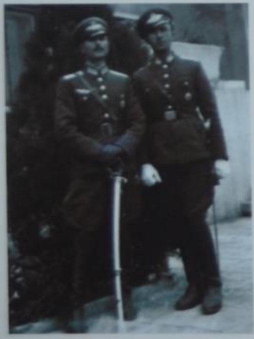

Офицер и подофицер в зимна строева униформа със сабя (ч.к.)

Шинелът е с кройка като приетия през 1938 г. за офицерите във войската, но се шие от тъмносив плат. На яката се поставят светлосини петлици с черно обкантване, а по яката и маншетите има светлосини кантове. Копчетата са сребърни с вензел „Б". Пагоните също са сребърни със златни звезди. Генералите имат шинел със светлосиня яка и ревери.

Фуражката на строевата униформа е от тъмносив плат, с три светлосини канта и се носи с кожен подбрадник. Везаната кокарда е бродирана със сребристи конци.

Строевата куртка се шие от тъмносив вълнен плат и се носи закопчана догоре като куртката на Сухопътните войски. Копчетата, петлиците и пагоните са сребърни, а кантовете – светлосини. Над десния горен джоб се носи авиационен знак от сребърна сърма. Предвидени са няколко разновидности за подложка на петлиците според образователния ценз на офицера. Куртката се носи с брич със светлосин кант. Когато офицерите са в строя, носят и кожен колан с единична презрамка. През летния сезон куртката е от гълъбов летен плат, с права яка, а на фуражката се поставя чохъл от същия плат. С всички униформи се носят сиви кожени ръкавици. През лятото се разрешава ръкавиците да са платнени.

За авиаторите е въведена и работна униформа, която се шие от сивосинкав плат. Фуражката е като строевата, а куртката – с ниска обърната яка. Капаците на джобовете са с по-малко закръгляне. Като цяло кройката е опростена. Вместо пагони според правилника от 1940 г. в долната част на ръкавите се поставят сребърни галуни. По спомени на ветерани това не е изпълнено и работната форма се носи с пагони. Коланът е от плата на куртката. Под куртката може да се носи гълъбова риза със сребърни копчета, напълно еднакви с копчетата на строевата униформа. Използването на това облекло обаче се допуска само на летищата.

Домашната униформа се носи по общовалидните за цялата армия правила. Допуска се съчетаване на панталон от празничната униформа със строевата куртка, а лятно време се разрешава комбиниране на бял панталон с черното празнично сако. Подобно на своите колеги летците също носят пелерини, ушити от плата на шинела. Бойната униформа е идентична с работната и се носи с кепе. Летателното облекло включва няколко вида комбинезони, които първоначално се шият по определените

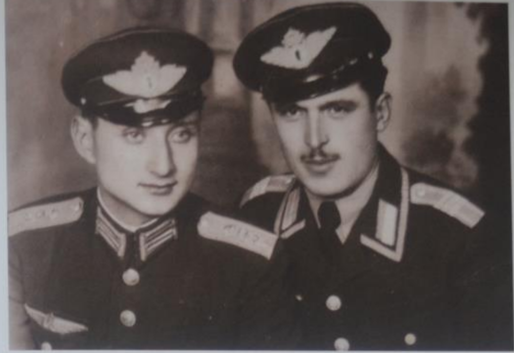

Офицер и подофицер в зимна строева униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

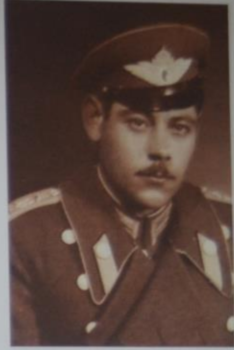

Подпоручик в зимна домашна униформа с шинел мод. 1940 г. (ч.к.)

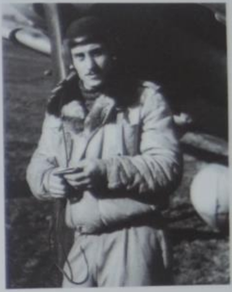

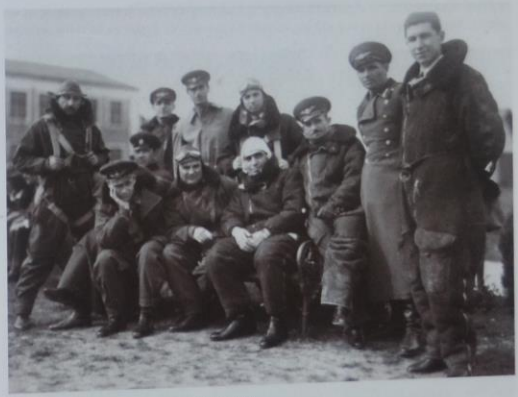

Група летци в зимно летателно облекло (ч.к.)

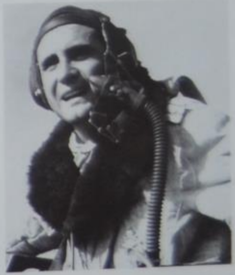

Летци в зимна летателна униформа с кожухче (ч.к.)

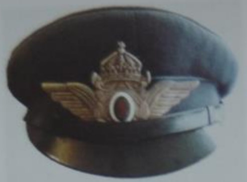

Фуражка на подофицер летец мод. 1940 г. (ч.к.)

Фелдфебел-школник Велко Иванов в зимна строева униформа (ч.к.)

Фелдфебел-школник във вариант на зимната строева униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

образци. През войната обаче се появяват и разновидности, някои от които копират германски модели. Летците летят нерядко и с къси кожухчета с голяма кожена яка.

Бързо нарастващата численост на Въздушните войски налага въвеждането на нова категория военнослужещи – т.нар. заместник-офицери. Обикновено са завършили Школата за запасни офицери, с определен образователен ценз и са оставени на действителна служба. Заместник-офицерите носят офицерска униформа, но на пагоните им се поставят крилца вместо звезди. Върху празничната униформа те са сребърни, а върху строевата – златни. Определени са три класа на новата категория военнослужещи. Заместник-офицерите III, II и I клас носят съответно едно, две или три крилца.

От 1943 г. противовъздушната артилерия се числи към Въздушните войски. Носи се сухопътна униформа, но със светлосини кантове, а петлиците и пагоните са червени. Амуницията и снаряжението са като в артилерията.

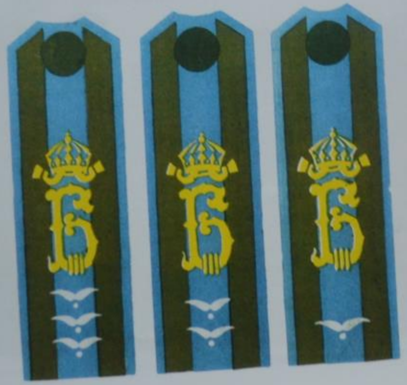

Рисунка на пагоните за заместник-офицерите във Въздушните войски (ЦВА)

Подофицерите и войниците също носят униформа от тъмносин плат. Към празничната си униформа подофицерите носят тъмносин панталон със светлосин кант и черни обувки. Летците подофицери носят метална кокарда, подобна на офицерската, а всички останали приетата в армията кокарда. Фуражката е от плата на куртката, с три светлосини канта, а над козирката се поставя кожен подбрадник. Лятно време на шапката се носи чохъл.

Кройката на куртката е като на офицерската със светлосини пагони, върху които се щампова с бяла боя вензел „Б". Полагащите се на подофицерите галуни са от сребърна сърма, а копчетата са от бял метал с вензел „Б". На левия ръкав носят нашивки за прослужени години, а над тях знак за специалността (т.нар. летешки знак). За изтребителите според правилника от 1940 г. се предвижда знакът да се поставя върху червена подложка, за разузнавачите – върху синя, за бомбардировачите – върху черна. По спомени на ветерани този замисъл не е реализиран. Лятно време куртката е от тънък сивкав плат.

Шинелът се шие от тъмносин вълнен плат с кройка като използвания в армията. Копчетата и пагоните са като на строевата куртка.

С всички униформи подофицерите носят колан от жълтеникав бланк с метална тока, върху която е изобразен летателен знак – корона с крилата перка. Като работна и летателна униформа подофицерите използват няколко разновидности на комбинезони и кожухчета.

Униформата на войниците е подобна на подофицерската. Фуражката е с войнишка кокарда, а куртката има само горни джобове. Петлиците и кантовете на пагоните са светлосини, а всички копчета са от бял метал. Панталоните са прави, със светлосин кант и се носят с ботуши. В случай че се използват обувки, в долната част на панталоните се поставят гети от същия плат. Лятно време се носи гимнастическа риза от сивкав плат. Шинелът е като подофицерския. Амуницията е общоприетата в армията. Коланът е с блях като на подофицерите. С бойната униформа се носи кепе.

На войниците официално е разрешено през лятото да носят къси шорти, но само по време на работа на летището. Запазени са редица снимки на голи до кръста войници с кепета и шорти. Тази „униформа", разбира се, не е регламентирана, но явно се е приемала с разбиране от началството.

Военните техници, които играят важна роля във Въздушните войски, носят офицерска униформа, но с някои различия. Фуражката е като на летците, а куртката – от сив плат, но с отворена яка и пет копчета. Всички кантове на униформата са светлосини. Като отличителни знаци на ранговете техниците носят пагони, пришити на 9 см от долния край на ръкава. По форма и размери те са като нараменните пагони, шият се от плата на куртката и вместо звезди имат съответен брой галуни.

Фелдфебел-школник в зимна празнична униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

Група офицери и ученици от авиационното училище в Казанлък в зимна строева униформа с шинели мод. 1940 г. (ч.к.)

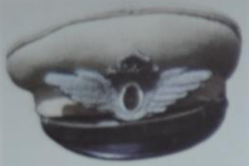

Лятна строева фуражка на войник от Парашутната дружина (НВИМ)

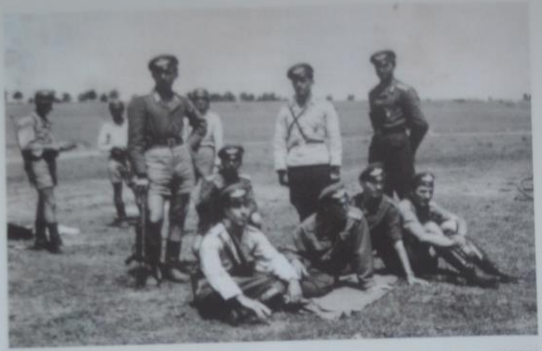

Командирът на Парашутната дружина със своите офицери по време на скокове с неуставни образци униформи (ч.к.)

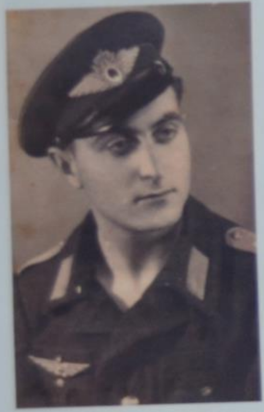

Войник от Парашутната дружина в зимна строева униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

Категориите техници се делят на класове. За всеки от тях към галуните се прибавят и различни комбинации от шестолъчни звездички. В горната част на пагона се поставя вензел „Б" с корона. Всички метални части по униформата са сребристи.

Шинелът е като офицерския, без пагони със светлосини кантове. При носене на униформата военните техници спазват правилата, валидни за всички военнослужещи в армията.

През 1942 г. в състава на Въздушните войски е създадено ново формирование. След щателен подбор за обучение в Германия са изпратени първите български военни парашутисти. Макар че сформирането на подобна десантна част е планирано от военното ръководство още в края на 30-те години, по ред причини замисълът е отложен за по-късно. За парашутистите е предвидено специално облекло. Решено е служещите в новата част да носят светлосини петлици и пагони с червено об-

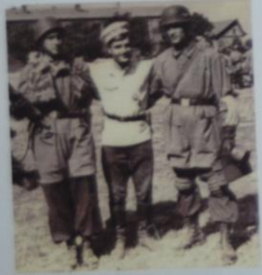

Войници от Парашутната дружина в бойна униформа за скокове (ч.к.)

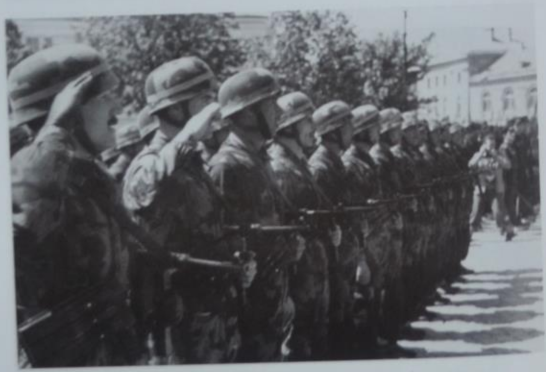

Представителна част от Парашутната дружина в бойна униформа (ч.к.)

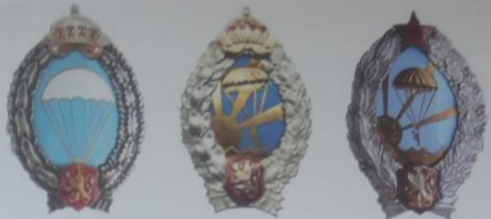

Парашутистки значки, първи и втори образец, и нерегламентиран вариант на значката с петолъчка вместо корона (ч.к.)

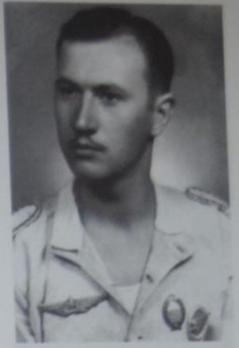

Фелдфебел-школник Никола Костадинов в лятна строева униформа с българска и германска парашутистка значка (ч.к.)

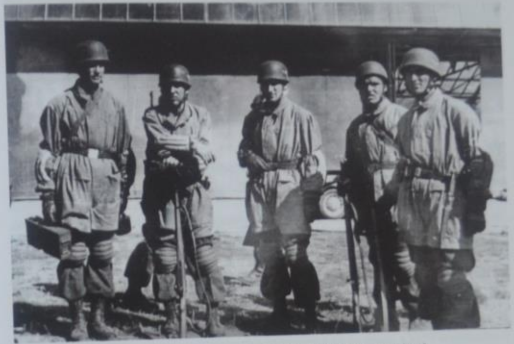

Група парашутисти в униформа за скокове със зелени брезентови халати (ч.к.)

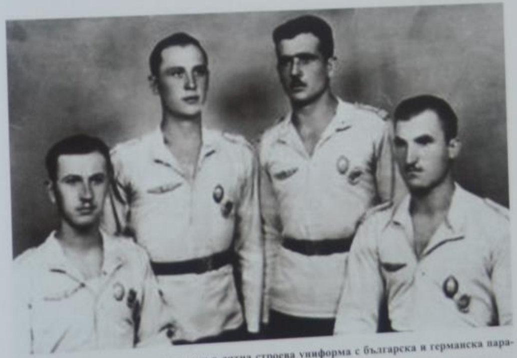

Фелдфебел-школници парашутисти в лятна строева униформа с българска и германска парашутистка значка (ч.к.)

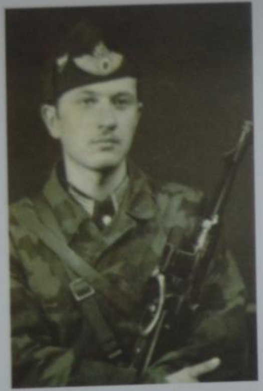

Подпоручик Никола Костадинов в бойна униформа с германски маскировъчен халат (ч.к.)

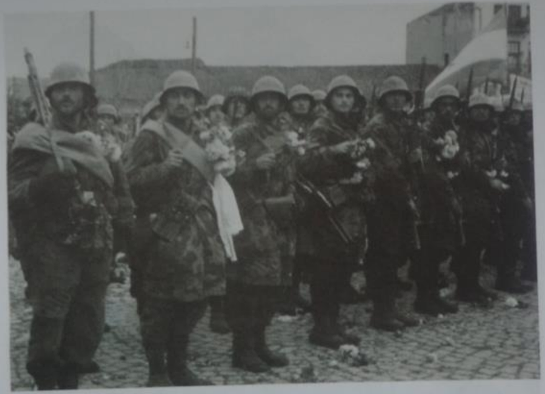

Парашутисти в бойна униформа с пехотни каски обр. 1936 г. по време на парад в освободен сръбски град (ч.к.)

кантване. Като отчита специфичните изисквания към облеклото им, българското командване закупува заедно с необходимото въоръжение и германски униформи и екипировка.

Първите български парашутисти носят униформата на Въздушни войски, но с някои допълнителни детайли, за да ги отличават от останалите военнослужещи. Върху фуражките и кепетата си войниците имат привилегията да носят везана кокарда, а зимата куртката се носи с отворени ревери. На левия горен джоб се носи парашутистка значка. Всички чинове от дружината имат пистолети „Люгер-Парабелум“ П-08 в немски кобур. Парашутистите носят високи кафяви обувки. Специалната униформа за скокове включва немска каска обр. 1937 г., от която до 9 септември 1944 г. дори не са премахнати германските национални символи.

Парашутисти в бойна униформа с пехотни каски обр. 1936 г. (ч.к.)

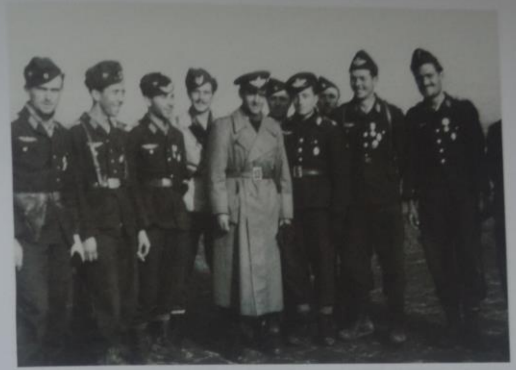

Подпоручик Иван Иванов с войници от своя взвод в зимна строева униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

При скокове върху униформата се облича маскировъчен халат, разработен специално за германските парашутисти, който е с изключително функционална за времето си кройка. Закопчава се с цип, а полите му се прикрепят за бедрата със секретни копчета. На гърдите и отстрани на бедрата има обемни джобове, които също се закопчават с цип. По този образец в България са ушити нови, от сиво-зелен дочен плат.

Клиновете на парашутистите също са с по-специална кройка. От дясната страна, по външния шев има специален джоб за парашутистки нож. До началото на бойните действия българските парашутисти носят оригинални германски клинове със зелен цвят, но за фронта заминават със сиво-сините униформи на Въздушните войски. Вместо германските парашутистки каски са раздадени българските пехотни обр. 1936 г.

Към екипировката спадат и специални налакътници и наколенници, които се използват при скокове за предпазване от травми, а също и стандартният колан с презрамки и утвърденият за Въздушните войски блях. Въоръжените с карабини носят специални паласки от камуфлажен плат, които се премятат през врата, спускат се вертикално на гърдите и се закачат на колана. За разлика от тях автоматчиците използват стандартни брезентови паласки. Всички парашутисти (без изключение) носят на колана си отляво пистолет в кожен кобур. Разполагат и със специални торби за гранати, които се връзват на раменете и се носят под мишниците.

Снаряжението включва също нож (за въоръжените с карабини), сухарна торба, манерка, противогаз и туристическа раница. Офицерите носят и планшетна чанта, компас и бинокъл в кутия. Така облечени и снаряжени парашутистите участват във войната, показвайки изключителна храброст и себеотрицание. Отделни елементи от облеклото им остават в употреба в Българската армия до края на 50-те години и са използвани при разработването на нови образци униформи.

Планираното още в началото на 30-те години формиране на планински части е осъществено едва след началото на войната. Това по същество са скиори с алпийска подготовка, подготвени да действат на малки групи. Носят къси до кръста куртки, скиорски клинове и специална шапка с формата на кепето, но с козирка. Под куртката се разрешава носенето на вълнен пуловер с висока яка. Има и брезентови винтяги, германски образец. Вместо стандартните армейски раници се използват туристически тип. Към снаряжението спадат също пикел, котки и въже. Наред с парашутните планинските части имат една от най-функционалните униформи в българската войска.

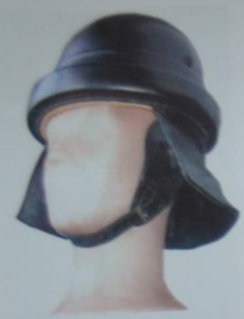

Кожен шлем на танкистите в българската войска

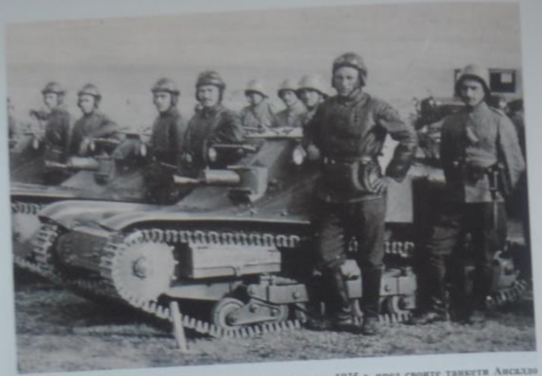

Танкисти с италиански кожени шлемове и куртки мод. 1935 г. пред своите танкети Ансалдо (ч.к.)

Водач на бойна кола в брезентов комбинезон с група офицери от пехотата (ч.к.)

Бурното развитие на бойната техника принуждава българското военно ръководство да пристъпи в средата на 30-те години към формирането на танкови части. Със закупените през 1935 г. от Италия 14 танкети е положено началото на бронираните войски. Първите български танкисти носят италиански кожени шлемове и куртки, сходни по кройка с използваните в авиацията. Под коженото облекло се облича стандартна зелена строева униформа. Танкистите носят и ботуши.

В края на 30-те години, когато бойната техника на танковите войски се увеличава, нараства и численият им състав. Тогава започват да се използват и дрехи от сиво-зелен брезентов плат с опростена кройка, които се обличат при учения и полеви занятия. Куртката е с ниска обърната яка, закопчава се с шест бакелитови копчета и има три джоба. Панталоните са прави и се носят върху ботушите. На италианските кожени шлемове се прикрепя лъвче.

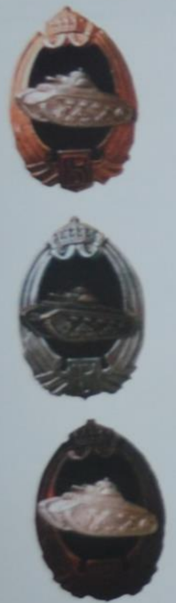

Нагръден знак на танкистите от Бронираната бригада – офицерски, подофицерски и войнишки

Офицери от Бронираната бригада в бойна и строева униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

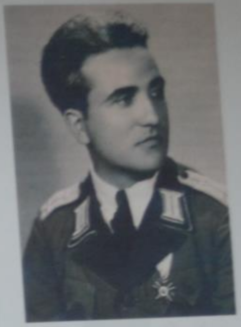

Капитан Борис Чолаков в строева униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

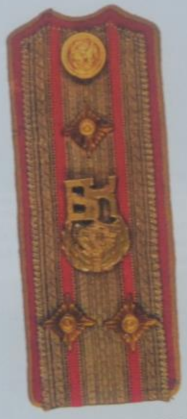

Пагон на полковник от Бронираната бригада (ч.к.)

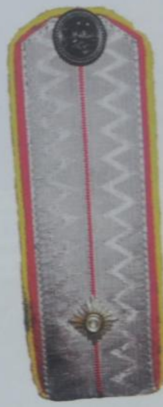

Пагон на подпоручик от строевата униформа (НВИМ)

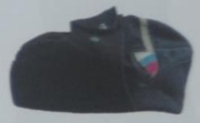

Кепе от бойната униформа на младши офицер (НВИМ)

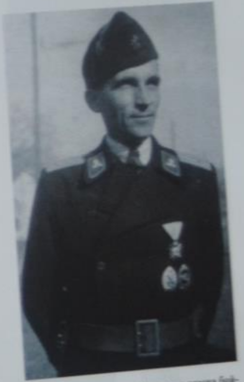

Майор от Бронираната бригада в зимна бойна униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

До 1942 г., когато всички танкови части в армията са обединени в Бронирана бригада, униформата на танкистите е аналогична на общовойсковата. Броневаците се отличават по специалната значка, носена на левия горен джоб.

Бронираната бригада е мощно армейско формирование, включващо в състава си брониран, моторизиран и артилерийски полк, разузнавателна дружина, щурмова рота и други по-малки обслужващи части. Числеността ѝ надхвърля 9000 души. Това разрастване налага въвеждането на специално облекло. На танкистите са раздадени нови бойни униформи, ушити по германски образец. Те са от черен плат. В комплекта има скиорска шапка с козирка, или крумовка, къса двубортна куртка и

Войник от моторизирания полк в зимна бойна униформа мод. 1943 г. За разлика от останалите войници в армията в моторизираната пехота носят униформа по немски образец. Шапката е тип скиорско кепе с козирка. Куртката също се отличава от стандартната. Конструкцията ѝ позволява яката да се носи разкопчана. Макар джобовете да са с характерните за българската войска пропорции, с помощта на клинове е увеличен обемът им. Ръкавите имат копчета и могат да се навиват до лактите. Пагоните са немски образец със закръглен горен край. Жълтото обкантване е характерно за Бронираната бригада и също е заемка от немската армия. Клинът е с гети от същия плат. Високите обувки са от кафява кожа.

Снаряжение: Колан с подофицерски блях и паласки немски образец.

Въоръжение: 7,92-мм карабина „Маузер" 98к и нож

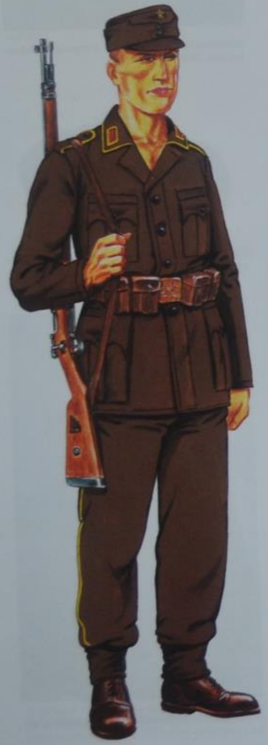

Войници от моторизирания полк в бойна униформа с каски (ч.к.)

Войник от моторизирания полк в зимна бойна униформа със закопчана яка (ч.к.)

клин. Приборният цвят е червен, с жълти кантове. Офицерите носят сребристи пагони с кавалерийски зигзаг. На петлиците се поставя „мъртвешка глава" – череп с кръстосани кости от бял метал. Черната бойна униформа офицерите носят със сива риза и черна вратовръзка. Често вместо риза се носи шалче или пуловер с поло яка. Строевата офицерска униформа е като общоармейската, но има жълти кантове на яката. Допуска се да се носи с отворени ревери и зеленикава риза с вратовръзка. Реверите са от тъмнозелен плат като яката.

Подофицерите носят подобна на офицерската униформа. Строевата униформа се шие от кафеникав шаячен плат със зелени яка и ревери. По края на яката по немски образец се пришива сребрист галун. Според правилата за носене на униформеното облекло редовите чинове трябва да носят куртката закопчана догоре, което не се спазва стриктно.

Служещите в щурмовата артилерия носят къси куртки и клин с кройка като танкистите, но от кафяв шаяк. Яката на офицерските куртки е от тъмнозелен плат. Петлиците са като в артилерията, на черна основа.

Група войници от Бронираната бригада в лятна бойна униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

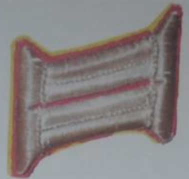

Петлик от офицерска строева униформа (НВИМ)

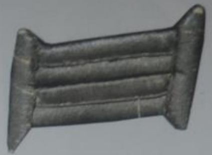

Петлик от бойната униформа на офицер от щурмово артилерийско отделение (НВИМ)

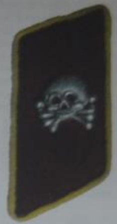

Петлик с „мъртвешка глава" от бойната униформа на офицер танкист (НВИМ)

Фелдфебел в зимна строева униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

Фелдфебел-школник в зимна строева униформа мод. 1943 г. (ч.к.)

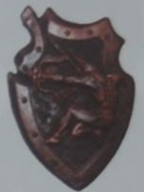

Нагръден знак на бронеизтребителите

Войник от моторизирания полк в зимна бойна униформа с разкопчана яка (ч.к.)

Фелдфебел от моторизирания полк в лятна бойна униформа с разкопчана яка (ч.к.)

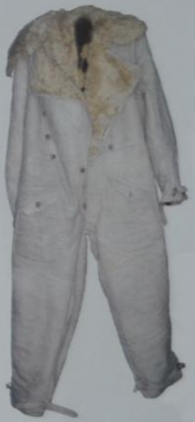

Зимен гащеризон за мотоциклетистите от разузнавателната дружина (НВИМ)

Подпоручик от щурмово артилерийско отделение в зимна бойна униформа мод. 1943 г. Кепето е стандартно за бойната униформа с оксидирано лъвче и галун за младши офицер. Куртката е с кройка като тази на танкистите, но се шие от кафяв шаячен плат. Яката е тъмнозелена с артилерийски петлици. Панталонът е тип скиорски клин и завършва с гети от същия плат. Носи високи обувки от кафява кожа.

Снаряжение: Стандартен офицерски колан с кобур за пистолет.

Въоръжение: Пистолет

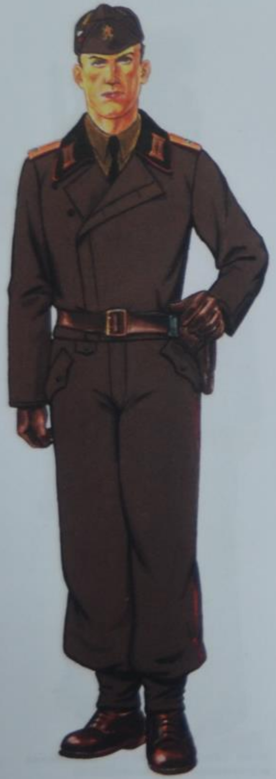

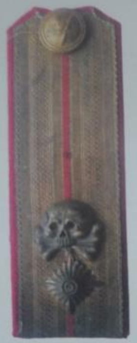

Пагон на подпоручик от щурмово артилерийско отделение (ч.к.)

Подпоручик от щурмово артилерийско отделение (ч.к.)

В моторизирания полк носят скиорско кепе с козирка и оксидирано лъвче отпред. Куртката, както и цялата униформа, е от кафеникав шаячен плат, с кройката на немската обр. 1940 г. Долните джобове имат пришити отстрани допълнителни клинове, което увеличава обема, а ръкавите са с две скрити копчета. Обикновено куртката се носи с разкопчана яка и разтворени ревери. Има петлици от червено сукно с жълто обкантване. Жълти кантове има и около яката, пагоните и на клина. Пагоните са от плата на куртката, с намалени размери и заоблен горен край. Клинът се носи с гети от същия плат и обувки вместо ботуши. Лятно време униформата се шие от сивозеленикав плат с кройка като зимната. При много горещо време на учения в казармата се носи с къси шорти. Разрешава се и навиването на ръкавите над лакътя.

Екипировката и снаряжението не се различават от използваните по това време в другите войскови части. Тъй като са въоръжени с немски карабини „Маузер“ 98к, служещите в моторизирания полк носят по две двойки паласки немски образец. Цялото им снаряжение е от кафява кожа, а бляхът е от бял метал с прикрепен бронзов лъв. В моторизирания артилерийски полк носят същата униформа, но с черни петлици.

Войник от моторизирания полк в лятна бойна униформа с разкопчана яка (ч.к.)

Войник от бронираната бригада в италианска униформа (ч.к.)

Контраадмирал Иван Вариклечков в лятна празнична униформа с тужурка (ВММ)

Кондуктор в лятна празнична униформа с кител (ч.к.)

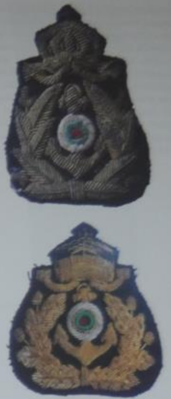

Варианти на бродираната офицерска кокарда (ч.к.)

Своя униформа имат и в моторизираната разузнавателна дружина на Бронираната бригада. Като цяло тя повтаря униформата на танкистите. Шие се от черен плат. В дружината носят само кепе. На куртката се пришиват бакелитови копчета, в два реда по четири. Петлиците са червени с жълто обкантване. Такива кантове има и по края на пагоните, които са от плата на куртката. Мотоциклетистите през

Мичмани II ранг в лятна празнична униформа с кител (ч.к.)

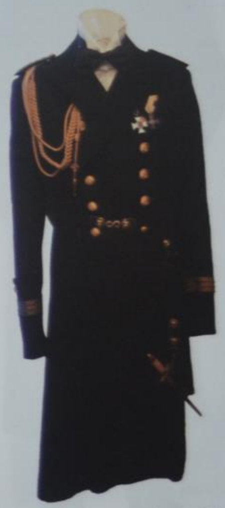

Сюртук от празничната униформа на лейтенант (ч.к.)

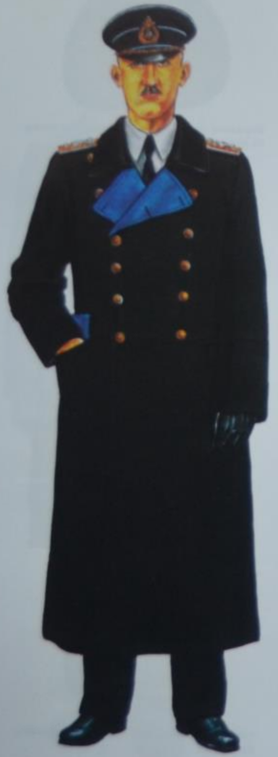

Контраадмирал в зимна домашна униформа с шинел. Във флота всички офицери независимо от званието им носят еднаква по конструкция и украса фуражка. Шинелът е с яка от черно кадифе. За адмиралите фасовете (реверите) и подплатата са от син плат. При домашната униформа се разрешава горните две копчета да се разкопчават. Пагоните са от позлатена сърма с генералски зигзаг. Звездите и вензелът са посребрени. Под шинела носи тужурка и дълъг панталон от черен плат

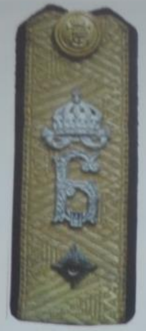

Пагон на контраадмирал с вензел „Б" (ч.к.)

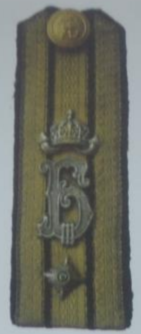

Пагон на капитан-лейтенант с друг вариант на вензел „Б" (ч.к.)

Морски офицер в зимна домашна униформа с шинел (ч.к.)

Мичман II ранг в зимна празнична униформа мод. 1940 г. (ч.к.)

зимата носят цели гащеризони от бяла овча кожа. Те са двубортни с два реда по четири копчета. Отпред на бедрата има два обемни джоба с капаци. Лятно време се носят брезентови гащеризони, подобни на тези в авиацията.

Морските войски (както се нарича флотът на Царство България в края на 30-те години) също получават нови униформи с Указ № 22 от 1936 г. В Правилника е дадено описание на морските униформи, които претърпяват по-незначителни изменения в сравнение с другите родове оръжие. С този документ се регламентират промените, обявени в заповедта на началника на флота от 1934 г.

На 19 август 1940 г. е издаден Указ № 21, който одобрява Доклад № 122 за направените изменения във формата на облеклото във флота. Промените засягат глави четвърта и пета от Правилника за формата на облеклото на войската, издаден през 1936 г., и се отнасят основно до офицерската и подофицерската униформа. Целта е да се подобри практичността на дрехите в Морските войски.

Мичман I ранг в зимна строева униформа с куртка (ч.к.)

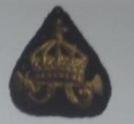

Коронка – наръкавен знак за офицерите от флота (ч.к.)

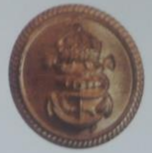

Офицерско копче от празничната униформа (ч.к.)

Пагон на контраадмирал с вензел „Б" (ч.к.)

Корабник в лятна празнична униформа (ч.к.)

Корабник в зимна строева униформа (ч.к.)

Блях от парадния шарф за офицерите от флота (ч.к.)

Офицер, корабник и подофицери от флота в зимна строева униформа с шинели (ч.к.)

Първо и основно изменение в празничната униформа на офицерите от флота е премахване на триуголката като парадна шапка. В употреба остава единствено фуражката. Бялата отворена тужурка, която се използва като строева униформа, според правилника от 1936 г. е заменена от бял затворен кител, идентичен с куртката модел 1906 г. Същата промяна е направена в зимната строева униформа, където синьото отворено сако е заменено със син затворен кител с кройка като на лятната униформа. Синьото отворено сако – тужурката, продължава да се носи при домашната униформа и извън службата.

Подофицерите, кондукторите, офицерските кандидати и корабниците също получават нова униформа. Фуражката им е като офицерската – със светлосини кантове, офицерска кокарда (без венец от бродирани дъбови листа) и лачен подбрадник. Въвежда се също затворен мундир (по кройка като тужурката), който се носи закопчан догоре и се използва като строева униформа. Зимният мундир се изработва от син вълнен плат, а летният – от бял док. Панталонът е син или бял в зависимост

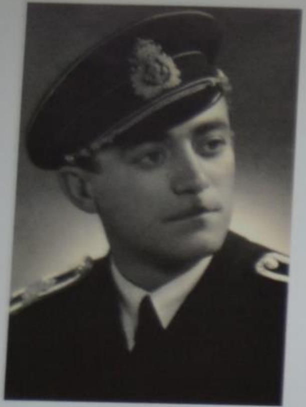

Корабник в зимна строева униформа с тужурка (ч.к.)

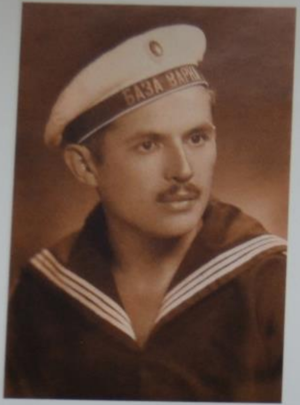

Подофицер в зимна строева униформа с бял чохъл на фуражката (ч.к.)

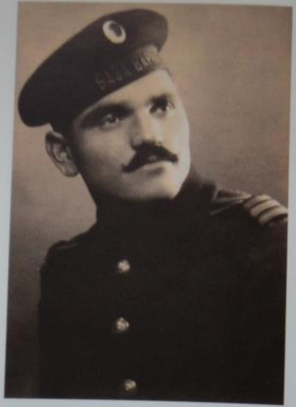

Подофицер в зимна строева униформа с шинел (ч.к.)

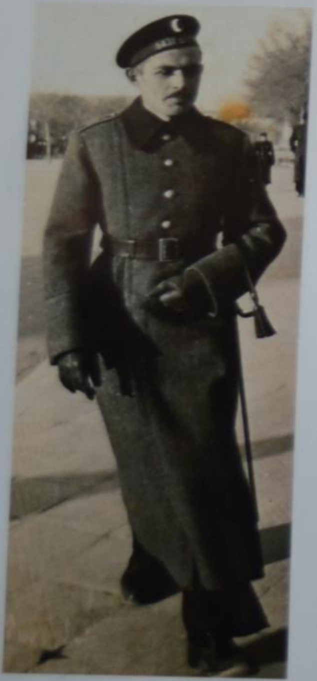

Подофицер в зимна строева униформа с шинел (ч.к.)

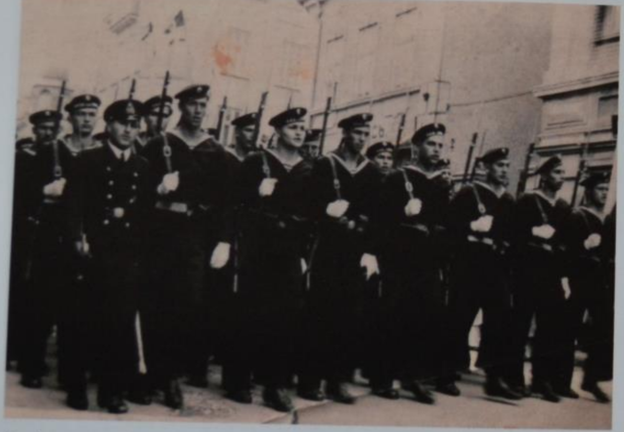

Корабник и моряци в зимна празнична униформа по време на парад (ч.к.)

от сезона. Променя се шинелът, който се шие от сив плат и има черна яка, но е двубортен, с кройката на офицерския, и се носи закопчан догоре. Обувките са черни. Сабята и ръкавиците остават без изменения, както и отличителните знаци за специалността, носени на ръкавите.

С изключение на промените в надписите по фуражките подофицерската униформа продължава да съществува в предишния си вид. Тя е като тази на матросите, но се шие от по-качествен плат. Подофицерите запазват и галуните на пагоните. В сила са и наръкавните знаци за прослужени години. Носят и подофицерска сабя.

Възпитаниците на Военноморското училище носят униформа, сходна на моряшката, но ушита от по-фин тъмносин шевиот. През 1942 г. с Царски указ

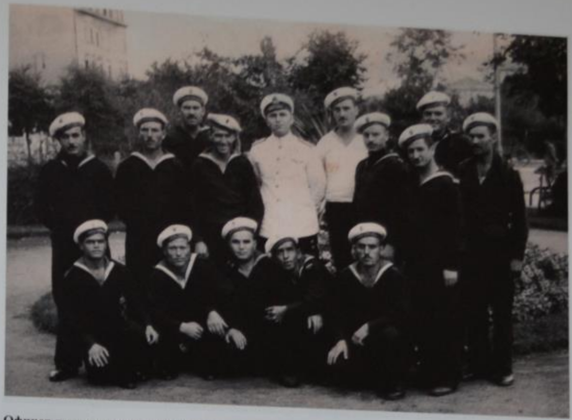

Офицер в лятна строева униформа с кител сред матроси в зимна строева униформа (ч.к.)

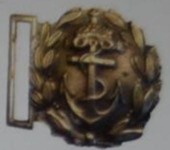

Блях за адмиралски празничен шарф (ч.к.)

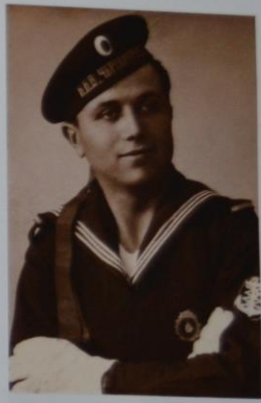

Ефрейтор в зимна строева униформа (ч.к.)

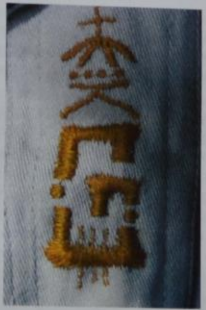

Бродиран вензел „Б“ от пагона на лятна моряшка униформа (НВИМ)

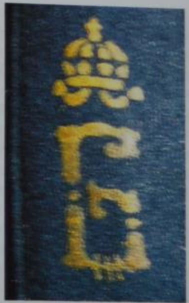

Щампован вензел „Б“ от пагона на зимна моряшка униформа (НВИМ)

№ 17/08.04.1942 г. училището е преименувано на „Военно-Морско на Негово Величество училище“. С този законодателен акт му е признат статут на висше военно училище и учениците вече се наричат кадети и юнкери. Това налага да се въведат някои промени в униформите, за да се доближат до тези на Военното училище.

Предвидени са два вида формено облекло – празнично и строево. Те от своя страна се делят на зимна и лятна. При зимната униформа е въведен черен мундир (с кройката на опълченската „българка“), с два реда по шест позлатени формени копчета. На мундира пришиват бледосини петлици и пагони. Петлиците за кадетите са със сърмен шнур по края. За юнкерите допълнително се пришива златист галун в долния край на петлика. Пагоните са с метален вензел с корона. Юнкерите пришиват по края на пагона 5 мм широк златист галун. На левия ръкав над лакътя се поставя метална позлатена коронка на подложка от черен плат. Фуражката е като моряшката, но се шие от черен шевиот. Кокардата е като на офицерите от армията. Надписът на лентата е „Военноморско на Негово Величество училище“. Носи се колан от черна лакова кожа с позлатен блях – морски образец. Шинелът е от сив вълнен плат с черна яка и пагони като на мундира. И при него над ръкава

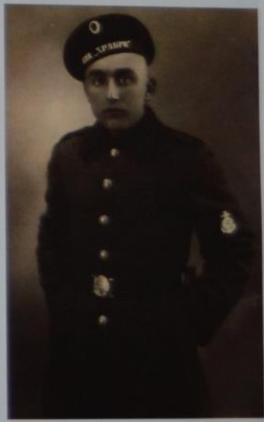

Моряк-рулеви в зимна строева униформа с шинел (ч.к.)

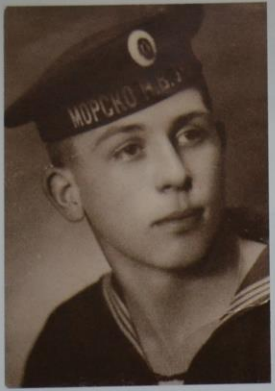

Юнкер от Морското на Негово Величество училище в зимна празнична униформа (ч.к.)

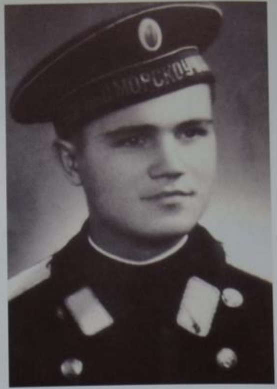

Юнкер от Морското на Негово Величество училище в зимна празнична униформа с бушлат (ВММ)

се пришива коронка. Портупей-юнкерите от VI курс носят двубортен шинел и фуражка с козирка. Полага им се и сабя вместо нож. Лятната празнична униформа е като моряшката от бял летен плат. Разликата е в надписа на фуражката, пагоните и коронката на левия ръкав.

Строевата униформа е като на моряците. Зимната е от тъмносин плат, а лятната е бяла. И при строевата униформа са запазени различията, въведени на Военноморското на НВ училище – коронка на левия ръкав, пагоните и надписът на шапката. При занятия на корабите и други упражнения се носи работна форма.

С присъединяването на Беломорска Тракия към Царство България през 1941 г. е възстановен Беломорският флот. Униформите на служещите в него не се различават от тези на Черноморския флот и Дунавската флотилия. Поради по-топлия климат е разрешено през по-дълъг период носенето на летните униформи. За служба на островите Тасос и Самотраки са сформирани дружина морска пехота и брегови батареи. Матросите и подофицерите, служещи в тях, носят работна униформа. Към нея е добавено кепе, ушито от сивосиния плат на „рабошката“. В употреба са каски обр. 1936 г. и пехотно снаряжение. На съхранени снимки от периода се забелязват шапки, подобни на кепетата с козирка, но не е намерено документално потвърждение за въвеждането им.

Това са последните изменения в униформите на флота преди навлизането на съветските войски в България и последвалите вътрешнополитически сътресения. С настъпването на промените в държавното управление на България започват трансформации и в облеклото на флота.

С края на бойните действия в Европа и завръщането на Българската войска от Австрия приключва поредният етап в развитието на униформеното облекло. След близо 70-годишно развитие униформата на армията има вече своя характерен национален облик. По своите пропорции, детайли и украса тя се отличава забележимо от съвременните чуждестранни образци. Приликата с униформите на старата руска армия, характерна за началния етап на развитие, вече е изживяна. Налице са само далечни аналогии с първообраза, и то основно в общия силует. Макар през последния период да се забелязва засилено влияние на немската униформена традиция, като цяло облеклото на войската запазва националния си облик. При съхранение на утвърдените елементи от украсата и характерните детайли от облеклото акцентът на последните промени е главно в повишаване на практичността и функционалността. Следят се внимателно световните модни тенденции в развитието на униформите и своевременно се прилагат в облеклото на Българската войска. Може със сигурност да се твърди, че в средата на XX век българският войник изглежда напълно съвременно. За съжаление последвалите вътрешнополитически промени и огромното влияние на Съветския съюз постепенно прекъсват логичния ход на развитие на униформеното облекло. С промяната на формата на управление и навлизането на партийна символика в украсата е сложен край на националния облик във формата на въоръжените сили. Само пет години след края на войната през 1951 г. с Указ на Държавния съвет са въведени униформи за армията, които са точно копие на съветските. Като се прибави и почти пълното отсъствие на национална символика в украсата, може да се каже, че това е върхът в обезличаването на форменото облекло в историята на Българската армия.

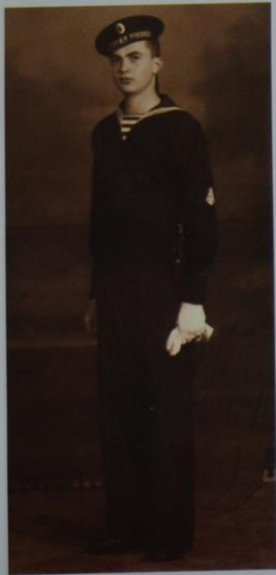

Юнкер от Морското на Негово Величество училище в зимна празнична униформа (ВММ)

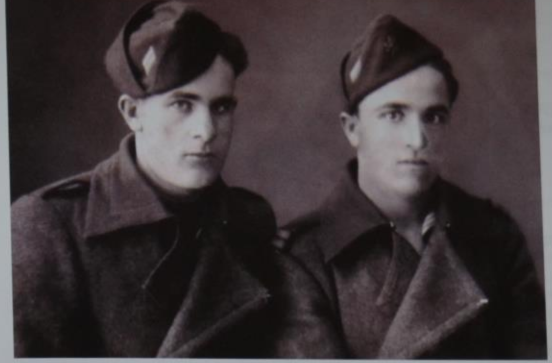

Моряци в зимна бойна униформа с шинели (ВММ)

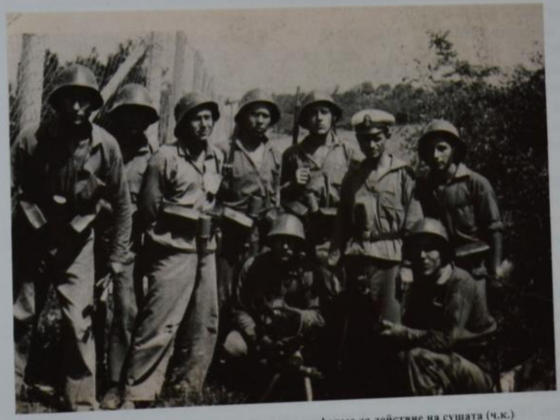

Корабник Никола Енчев с група моряци в лятна униформа за действие на сушата (ч.к.)

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Архивни материали

Български исторически архив при Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ (БИА).
Фотоархив.
Държавен военноисторически архив (ДВИА) – Велико Търново.
Ф. 1. Кабинет на министъра на войната.
Ф. 22. Щаб на войската.
Ф. 40. Щаб на Действащата армия.
Ф. 1027. Черноморски флот.
ДВИА, Инв. № 3565. *Босилков, Л.* История на Гвардейския на НВ конен полк 1878–1918 (ръкопис).
Централен държавен архив (ЦДА).
Ф. 3к. Монархически институт в България.

Нормативни документи

Правилник за формата на облеклото във войската. С., 1936.
Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по Военното ведомство от 1877–1878 до 1.I.1901. С., 1901.
Систематически сборник на законите, указите, заповедите и циркулярите по Военното ведомство от 1902 до 1907. С., 1908.
Формата на облеклото. За офицерите и подофицерите от българската войска. (Извлечение). С., 1927.

Енциклопедии и справочници

Българската армия в Първата Балканска война. 1912–1913 г. С., 1997.
Военная энциклопедия. Т. I–XVIII. 1908–1915 г. Санкт-Петербург.
Военний энциклопедический словарь. М., 1987.
Енциклопедия А–Я. С., 1974.
Енциклопедия България. Т. I–VIII. С., 1978–1993.
Данчов, Н., Данчов, И. Българска енциклопедия. С., 1936.
Larousse Universel en 2 vol., Paris, 1929.
Petit Larousse Illustre, Paris, 1906.
Советская военная энциклопедия. Т. I–VIII. М., 1976–1984.
Vojna enciklopedija, t. I–X, Beograd, 1975.
Vojni Leksikon, Beograd, 1981.
Worterbuch zur Deutschen Militar-Geschichte, I und II Band, Berlin, 1985.

Монографии

Аранович, А. Русский военный костюм 1907–1917. С-Пб, 2005.
Балканската война 1912–1913 г. Изд. на Германския ГЩ. С., 1914.
Балканската война 1912–1913 г. С.,1961.
Балканската война в спомените на съвременници и участници. С., 1973.
Балканската война през погледа на един французин. С., 1977.
Барбар, О. Моите спомени от войните 1912–1918 г. С., 1923.
Болгарская армия в 1914 году., Одесса, 1914.
Бориславов, И., Кирилов, Р. Въздушните на Негово Величество войски. 2001.
Български военен алманах. С., 1926.
Васић, П. Униформе српске војске 1808–1918. Београд, 1980.
Введенский, Г. Пять веков русского военного мундира. С-Пб., 2005.
Введенский, Г. Армейских будней летописец. С-Пб., 2006.
Военная одежда русской армии. М., 1994, 2005.
Военното училище от основаването му до днес 1878–1934 г. С., 1934.
Военный сборник. М., 2004.
Войната между България и Турция 1912–1913 г. Т. I–VII. С., 1928–1937.
Войната между България и другите балкански държави през 1913 г. Т. I. С., 1941.
Войнишки другар. III изд., 1908, VII изд., 1912.
Въчков, Ал. Български военни униформи. Балканската война 1912–1913 г. С., 1996.
Въчков, Ал. Сръбско-българската война 1885 г. С., 2000.
Въчков, Ал. Балканската война 1912–1913 г. С., 2005.
Георгиев, Трифонов. История на България 1878–1944. В документи. Т. I. 1878–1912. Част първа. С., 1994.

Георгиев, Трифонов. История на България 1878–1944. В документи. Т. II. 1912–1918. С., 1996.
Голыженков, И. Степанов, Б., Пархаев, О. Европейский солдат за 300 лет. М., 2001.
Горохов, Ж. Русская Императорская гвардия. М., 2006.
Граф дьо Бурбулон, Р. Български дневници. С., 1995.
Доценко, В., Гетманец, Г. Русский морской мундир. С-Пб., 2008.
Дървингов, П. История на Македоно-одринското опълчение. Т. I. С., 1919.
За веру и верность – три века Российской Императорской гвардии. С-Пб., 2003.
Закон за устройството на въоръжените сили на Българското княжество. С., 1904.
Звегинцов, В. Русская армейская кавалерия 1907–1914. М., 1998.
Жеков, Н. Българското войнство. С., 1928.
Иванов, Н. Балканската война 1912–1913 г. С., 1924.
Иванов, Н. Спомени 1861–1918 г. С., 1996.
Ильина, Т., Кайгородцев, А. Во имя доблести, добра и красоты. С-Пб., 2006.
Иммануел. Балканската война 1912–1913 г. Т. I и II. София–Солун, 1913.
Кибовский, А., Степанов, А., Ципленков, К. Униформа Российского Военного воздушного флота. Т. 1. Москва, 2004.
Кибовский, А., Степанов, А., Ципленков, К. Униформа Российского Военного воздушного флота. Т. 2. Москва, 2007.
Кибовский, А., Леонов, О. 300 лет Российской морской пехоте. Т. 1. М., 2008.
Клочков, Д. Отличные за храбростью. С-Пб., 2007.
Ковачев, С. Спомени на генерала от пехотата. С., 1997.
Крапчански и кол. Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г. С., 1961.
Кулинский А. Русское холодное оружие. С-Пб., 2005.
Летин, С. Русский военный мундир XVIII века. М., 1996.
Летин, С., Леонов, О. Русский военный мундир от Петра I до Петра II. М., 2008.
Махмуд Мухтар паша. Моята дейност през Балканската война 1912 г. С., 1913.
Мечков, И., Костадинов, Н. Парашутната дружина. С., 1998.
Михлюзов, Н. Българската армия. Пловдив, 1914.
Мосолов, А. България 1878–1883. Спомени. С., 1936.
Назлъмов, Ат. Материали за историята 1912–1913 г. Действията на Кавалерийската дивизия. С., 1913.
Найденов, К., Цветков, Н. Ръчно оръжие. С., 1898, II изд., 1912.
Недев, Н. Освободителни войни 1877–1878, 1885, 1912–1913, 1915–1918. III изд. С., 1937.
Овсяный, И. Болгарское ополчение и Земское войско. С-Пб., 1902.
Петров, П. Образци дълго хладно оръжие в българската войска 1878–2009. С., 2009.
Петров, Т. Българските ордени и медали. С., 2002.
Полувековна военна България. 1878–1928. С., 1928.
Предов, Т. Българските кортици. С., 2003.
Прокопиев, А. Гвардейската част на Българската армия 1879–1944. С., 2005.
Служебно одело у Србији. Београд, 2001.
Тончев, З. Военните маневри 1888–1938 г. С., 1999.
Тончев, Т. Храбростта на България. София, 1981.
Тошев, А. Балканските войни. С., т. I, 1929, т. II, 1931.
Фичев, Н. Балканската война 1912–1913 г. С., 1940.
Фичев, Н. Висшето командуване през Балканската война 1912 г. С., 1927.
Христов, А. Кратка история на Освободителната война. С., 1921.
Цаков, Ц. Балканските орли. С., 1981.
Цаков, Ц. Мъже и криле. С., 1987.
Die Bulgarische armee, Wien, 1912.
Die preussische Kavallerie 1648 bis 1871, Berlin, 1987.
Feldbukh die Bulgarische armee, Wien–Leipzig, 1915.
Hemberger, A, Illustrierte Geschichte des Balkankrieges 1912–1913, Wien und Leipzig, erster und zwieiter Band, 1914. Knotel, H., Sieg, H., Handbuch der Uniformkunde, Hamburg, 1937.
Lezius, M. Das Ehrenkleid des Soldaten, Berlin, 1936.
Lugs, J., Handfeuerwaffen, I und II Band, Berlin, 1985.
Immanuel, La guerre des Balkans de 1912–1913 2-e vol., Paris, 1913.
Mach, R., Briefe aus dem Balkankriege, Berlin, 1913
Meyer, A., Der Balkankrieg 1912–1913, Berlin, 1913.
Muller, H., Kunter, F., Europaische helme. Berlin, 1984.
Muller, H., Hartmut, K., Europaische hieb und stichwaffen. Berlin, 1981.
Wagner, Er., Hieb- und Stichwaffen, Praha, 1975.

Студии и статии

Дерменджиев, Хр. Униформите на Лейбгвардейския на Негово Величество конен полк. – Един завет, № 2, 1994. С., с. 50–51.

Леонов, О. „Незамеченая“ реформа. Цветовые различия гусарских полков 1775–1784. Старый Цейхгауз, № 3/27, 2008, с. 2–8.

Цанкова, Д., Близнаков Ил. Българската военна униформа (1878–1885). – Известия на НВИМ, т. 8. С., 1989.

Цанкова-Ганчева, Д. Офицерските униформи в българската армия през периода 1886–1947 г. – Известия на НВИМ, т. IX, С., 1991.

Цанкова-Ганчева, Д. Облекло и снаряжение в българската армия във войните за национално обединение. 1912–1913, 1915–1918 г. – Известия на НВИМ, т. XI, С., 1996.

Цанкова-Ганчева, Д. Униформата на Княжеския конвой. – Военноисторически сборник, № 1, 2003.

Периодични издания

Военни известия, 1888–1919.
Нашата конница, 1918–1948.
Отечество, 1915–1918.
Illustrated London News, London, 1912–1913.
L'Ilustration, Paris, 1912–1913.
The Grapfic, London, 1912–1913.
Илюстровани мали журнал, 1912–1913.

С.,

Александър Вачков

БЪЛГАРСКИ ВОЕННИ УНИФОРМИ
1879–1945

Редактор *Чавдар Цветков*
Художник на корицата *Людмил Веселинов*
Коректор *Димитър Матеев*

Българска
Първо издание

Формат 60×90/8
Печатни коли 29

Печат *„Военно издателство“ ЕООД*

ISBN 978-954-509-433-0

Цена 70 лв.
ISBN 978-954-509-433-0